

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 1 (1), 2022**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 1 (1), 2022**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 1 (1), 2022**

ДУШАНБЕ - 2022

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.
(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзоқаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Раҳмонов Асрор – муовини директор оид ба илму таълим, ходими калони илмӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Сипехр Абуабдуллоҳи Ҳасанзод

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

Раҳимӣ Фарҳод Қодир – академик, Президенти АМИТ

Муҳаммад Абдурахмон – ноиби Президенти АМИТ, д.и.с., профессор

Қосимшо Искандаров – д.и.т., Саркотиби илмӣ АМИТ

Аламхон Қўчарзода – узви вобастаи АМИТ, д.и.ф., профессори ДМТ

Умар Сафар – д.и.ф., профессори ДМТ

Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., сарҳодими илмӣ ММХ

Муллоҷонов Сайфулло Қўчакович – д.и.т., профессори ДМТ

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессори ДМТ

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., ходими нешбари илмӣ ММХ

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф., ходими калони илмӣ ММХ

Ғиёсиев Меҳриддин Илҳосидинович – н.и.п., мудири шуъбаи ММХ

Ализода Сайидхочаи Саидумар – н.и.ф., ходими нешбари илмӣ ММХ

Додхудоева Лола Назаровна – н.и.т., ходими нешбари илмӣ ММХ

Қодиров Ғиёсиддин – н.и.т., ходими нешбари илмӣ АМИТ

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т., ходими нешбари илмӣ ММХ

Навбахорова Бибисултон Қулмаҳмадовна – н.и.ф., мудири шуъбаи ММХ

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франсис Ришар – (Франса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садрӣ Саъдиев – (Ўзбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Ўзбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттии

назди Раёсати АМИТ

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мқ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,

кўчаи Ш. Хусейнзода 35

Маркази мероси хаттии назди

Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи

маҷаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ

Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Рахмонов Асрор – *зам. директора по науке и учёбе ЦПН НАНТ*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Сипехр Абуабдуллах Хасанзод

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Рахими Фарход Кодир – *академик, Президент НАНТ*

Мухаммад Абдурахмон – *вице-президент НАНТ, д.и.н., профессор*

Косимшо Искандаров – *д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ*

Аламхон Кучарзода – *чл.корр. НАНТ РТ, д.ф.н., профессор ТНУ*

Умар Сафар – *д.ф.н., профессор ТНУ*

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – *д.ф.н., главный научный сотрудник ЦПН*

Муллоджанов Сайфулло Кучакович – *д.и.н., профессор ТНУ*

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – *д.и.н., профессор ТНУ*

Мухаммадиев Али – *к.ф.н., ведущий научный сотрудник ЦПН*

Шарифов Махмадёр – *к.ф.н., старший научный сотрудник ЦПН*

Гиёсиев Мехридин Илёсиддинович – *к.п.н., зав. отделом ЦПН*

Ализода Сайидходжан Саидумар – *к.ф.н., ведущий научный сотрудник ЦПН*

Додхудоева Лола Назаровна – *к.и.н., ведущий научный сотрудник ЦПН*

Кодиров Гиёсиддин – *к.и.н., ведущий научный сотрудник ЦПН*

Шарифов Амридин Нуриддинович – *к.и.н., ведущий научный сотрудник ЦПН*

Навбахорова Бибисултон Кулмахмадовна – *к.ф.н., зав. отделом ЦПН*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франсис Ришар – *(Франция), Шариф Шукуров* – *(Россия),*

Александр Хайзер – *(Германия), Садри Садиев* – *(Узбекистан),*

Комилджон Рахимов – *(Узбекистан).*

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ

Журнал зарегистрирован Министерством

культуры Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.

Ш. Хусейнзода 35

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ, каб. 14,

редакция журнала «Наследие Востока»,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF OF THE JOURNAL:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich - c.h.s., director of the Center of the written heritage

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Rahmonov Asror - Deputy Director of the Center of the written heritage

RESPONSIBLE EDITOR:

Sipehr Abuabdullohi Hasanzod

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Rahimi Farhod Kodir – academician, President of the NAST

Muhammad Abdurahmon – Vice President of the NAST, d.p.s., professor

Kosimsho Iskandarov – d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST

Alamkhon Kucharzoda – corresponding member of the NAST, d.ph.s., professor of the NAST

Umar Safar – d.ph.s., professor of the NAST

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – d.ph.s., senior researcher.

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – d.h.sciences., professor of the TNU

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – d.h.s., professor of the TNU

Muhammadiyev Ali – c.ph.s., leading researcher of the CWH

Sharifov Mahmadyor – c.ph.s., senior researcher of the CWH

Ghiyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich – c.p.s., head of department of the CWH

Alizoda Sayidkhajai Saidumar – c.ph.s., leading researcher of the CWH

Dodkhudoeva Lola Nazarovna – c.h.s., leading researcher of the CWH

Qodirov Ghiyosiddin – c.h.s., leading researcher of the NAST

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – c.h.s., leading researcher of the CWH

Navbahorova Bibisulton Kulmahmadova – c.ph.s., head of department of the CWH

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (France), **Sharif Shukurov** - (Russia),

Alexander Haizer - (Germany), **Sadri Sadiev** - (Uzbekistan),

Komiljon Rahimov – (Uzbekistan).

East Heritage

Center of the written heritage

under the Presidium of the NAST

The journal was registered by the Ministry of

Culture of the Republic of Tajikistan

No. 249/mj-97 dated 02.06.2022

Tel.: (+99237) 221-32-02

Address: 734025, Dushanbe,

35 Sh.Huseynzoda Str.

Center of the written heritage under
the Presidium

of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

ТАВЛИДИ «МЕРОСИ ШАРҚ» МУБОРАК!

Фарҳод Раҳимӣ,
Президенти АМИТ, академик

Бо гувоҳи таърих сарзамини Мовароуннахру Хуросон аз қадимулайём яке аз бузургтарин марказҳои тамаддуни ориёӣ махсуб гардида, дар ин сарзамин нусхаҳои дастнависи мутабаддади осори форсизабонон офарида шудаанд ва чихати ҳифзи ин осори гаронбаҳо дар ҳар даври замон китобхонаҳои гуногун таъсис ёфтаанд.

Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар муддати мавҷудияташ ба бузургтарин маъҳази дастнависҳо дар ҷумҳурӣ ва яке аз захираҳои пурарзиши нусхаҳои нодири хаттӣ дар Осиёи Марказӣ табиал ёфтааст. Имрӯз дар Ганҷинаи дастнависҳои Марказ беш аз 6000 ҷилд нусхаи хаттӣ ва 7000 ҷилд китобҳои ҷопи сангӣ (литографӣ) маҳфуз аст. Қисми бештари дастнависҳои Марказ ба забони форсӣ навишта шуда ва бахши камтари онҳоро нусхаҳои китобатшуда ба забонҳои арабиву туркӣ ва ибрий ташкил медиҳанд. Осори хаттии форсизабон дар таърихи дувоздаҳасраи худ қариб ёздаҳ аср дар шакли дастнавис мавҷуд буд ва ба тамоми ҷаҳон баҳоли қадрият ва рангорангии каломии форсӣ ё форсии тоҷикӣ аз қарӣ қарнҳо то замонҳои мо ба ҳамаи китобҳои дастхат омада расидааст.

Омӯзишу таҳқиқи нусхаҳои хаттии Ганҷинаи мазкур нишон медиҳад, ки дар миёни ёдгориҳои хаттии ин ҷо нусхаҳои пурарзиш ва аз лиҳози санаи китобат қадимӣ, асли, нодир, мукаммалу бозғамии осори риштаҳои гуногуни илму адаб кам нестанд. Ба назари инҷониб, бидуни ҷалб сохтан ва истифода бурдани чунин нусхаҳои хаттӣ нашрҳои кунунии муносиб ин навъи асарҳо ва таҳқиқоти роҷеъ ба онҳо анҷом додари мукаммалу бе баҳс ва ҳатто ҳолӣ аз иштибоҳот шумурдан нашоуд.

Дар ин Ганҷина бештар аз 1200 намунаҳои хушнависӣ ва қатъати хаттоташуда мавҷуд аст, ки иддае аз онҳо маҳсули қалами сеҳрангези Султон Алиӣ Машҳадӣ, Мир Али Ҳаравӣ, Миримод ал-Ҳусайнӣ ва дигар хаттотону хушнависони моҳири давраҳои гуногуни Мовароуннахр, Хуросон ва Эрон мебошанд.

Бояд ёдовар шуд, ки дар хусуси таъсиси захираи дастнависҳои шарқии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мунтазам ғанӣ гардонидан, нигоҳдорӣ қардан ва омӯхтану феҳрист қардани он донишманди маъруфи тоҷик, шодравон академик Абдулғанӣ Мирзоев хидмати шоистаи таҳсинро анҷом додаанд. Усули тавсифи нусахи хаттӣ ва аз рӯи таърихи таълифу мавзӯ ба ҷилдҳои феҳрист дохил намудани нусхаҳо ба қалами А. Мирзоев тааллуқ дошта, ҳамаи шаш ҷилди ҷопшуда, феҳристи дастхатҳои ганҷинаи мазкур бевосита дар таҳти роҳбарӣ ва зерӣ назари ӯ ба нашр омода шудаанд. Дар тайёр қардани тавсифи нусахи хаттӣ дар тӯли солҳои зиёд муҳаққиқони бисёре заҳмат кашидаанд, ки мутаассифона, бештари онҳо (аз қабилӣ М. Бақоев, С. Тоҷиддинов ва М. Муҷӣ) имрӯз дар қайди ҳаёт нестанд.

Дар Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҳоло аз ҷор шӯба: матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري мероси адабӣ, таснифи дастнависҳо ва феҳристнигорӣ, ҳифзу нигоҳдории дастнависҳо, иттилооту тарҷума ва робитаҳои илмӣ таркиб ёфта, беш аз 40 муҳаққиқ ба фаъолияти илмӣ таҳқиқотӣ шугл меварзанд.

Бо назардошти ташвиқу тарғиби ин ганҷинаи бебаҳои маънавӣ маъмурияти Маркази мероси хаттӣ шуруъ аз соли равон тасмим гирифтааст, ки маҷаллаи илмӣ «Мероси Шарқ»-ро таъсис намояд, ки ин иқдом шоистаи дастгирӣ аст. Мо умед дорем, ки масъулини таъбу наشري маҷалла дар муаррифӣ намудани ин ганҷинаи бебаҳо саҳми бориз мегузоранд ва барояшон комёбиҳои беназири илмиро таманно менамоем.

Тавлиди маҷаллаи тозанаشري "Мероси Шарқ" муборақ!

ТАЪРИХ

УДК: 686.1

ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ ШАРҚШИНОСИИ ТОЧИК

Муҳаммадиев А.¹, Давлатов Р.²

“Ба имрӯзиён фаҳмонидани моҳияти аслӣ ва арзиши офаридаҳои ҷовидонии гузашта роҳи бисёр муассири ба камол расонидани насли ояндаи бедору хушманд ва худшиносу худогоҳ ба ҳисоб меравад.”

Эмомалӣ Раҳмон

Вақте ки мо дар бораи дастоварду бозёфтҳои илми шарқшиносии тоҷик сухан ба миён меорему аз марҳалаҳои рушду камолоти он ҳарф мезанем, боястӣ доир ба илми шарқшиносӣ ва пайдоишу ташаккулу таҳаввули он дар Аврупо ва соир мамлаҳати ниёзманд чанд нуқтаро ёдовар шуда, ба ин восита ба асли матлаб бирасем.

Илми шарқшиносӣ, ки онро дар Аврупо ба таври умум ориенталистика (шарқшиносӣ, ховаршиносӣ) ном мебаранд, аз ҷумлаи илмҳои, ки таърих, иқтисодиёт, забон, адабиёт, мардумшиносӣ, фарҳанг, санъат, динҳои муҳталиф, фалсафа, осори маънавияи моддӣи Шарқ ва сиёсати давлатдорӣи давраи замони гуногуни ин манотиқро ба таври ҷомеа фаро гирифтаву меомӯзад. Шарқшиносӣ мафҳуми васеъ ва доманадор буда, ба шохаҳои зиёди минтақавӣ, монанди эроншиносӣ, ҳиндшиносӣ, муғулшиносӣ, ҷопоншиносӣ, ҳамаи кишварҳои дар шарқи Юнон ҷойдошта, сомишиносӣ, ошӯршиносӣ ва ғ. ҷудо ва таҳқиқ карда мешавад. Қадимтарин соҳаи шарқшиносӣ ба таъбири юнониён эроншиносӣ, зеро онҳо мафҳуми Шарқро ба Эрон эронитаборон нисбат дода, сипас, Ҳинду Чину Ҷопон ва шарқи Юнонро низ ба тобеияти Шарқ ҳамроҳ донистанд [28, 109].

Дар Аврупо мафҳуми шарқшиносӣ ҳангоми барқарор гардидани равобити тичоратӣи сиёсии аврупоӣ бо мардуми Осиёи Марказӣи Миёна ва Африкаи Шимолӣ оғоз ёфта, олимони Аврупо баъди омӯзиши осори Ибни Сино ва Ибни Рушд мутаваҷҷеҳи забонҳои яҳудӣи қадим ва забони арабӣ гардиданд аз асри XVII бо мақсади ба роҳ мондани тичорат ва муносибатҳои иқтисодӣи дипломатӣ ба омӯзиши забони форсии тоҷикӣ низ иштиғол варзиданд. Муносибатҳои капиталистӣи барои аврупоӣи боис шуд, ки эшон барои ба даст овардани масолеҳи ҳоми саноатӣ бештар рӯ ба Эронзамин биёранд. Аз ин рӯ, эроншиносӣ, дар навбати аввал барои аврупоӣи аз арабшиносӣ дида бештар аҳамияти амалӣ дошт. Дар асри XVI дар Аврупо ҷопхонаҳои бо ҳуруфи шарқидошта ба вучуд омаданд, дар асри XVII бошад, аллакай китобҳои омӯзиши забонҳои шарқӣ ба нашр расиданд, луғатҳои забонҳои аврупоӣ бо забонҳои туркӣ, форсӣ, арабӣ тайёр карда шуда, интишор ёфтанд. Мамлакатҳои Аврупо аз мавриди муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки дар ин бора таълифоти мутааддиди мустаҳширини Шарқу Фарб мавҷуданд, ҷобукандешона истифода намуда, дар баробари боигарҳои молиявӣ дастнависҳои зиёди шарқиро бо худ ба ғанимат бурдаанд, монанди кишварҳои Италия, Фаронса, Инглистон, Испания, Голландия, ки имрӯз аз амволи маънавийи гаронбаҳояшон ба шумор мераванду дорои бебадали китобхонаву музейҳои кишварҳояшон дониста мешаванд.

Тарҷума ва ба ҷоп расидани китобҳои тиббии Абуалӣ ибни Сино, баҳусус “Қонуни тиб”, “Ғулистон”-и Саъдии Шерозӣ ва ғ. шарқшиносии аввалини Аврупо бар он таъсир дошт, ки дар асрҳои XVII-XVIII дар Аврупо филоориентализм (шарқдӯстӣ) равақ гирад, ба ин манотиқ бо диди нав наздик шаванд ва дар умум маорифпарварии Инқилоби Кабири Фаронсаро дастгирӣ намоянд.

Шуруъ аз асри XIX методи илми шарқшиносӣ дар Аврупо амалан поягузори шуд. Дар оғоз филологияи Шарқ ба забоншиносии муқоисавӣ машғул гардид ва ин забоншиносии

1. Муҳаммадиев А. – н.и.ф., ходими пешбари илмӣи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

2. Давлатов Р. – н.и.т., директори Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

муқоисавӣ ба кашфи хатҳо ва забонҳои қадими Шарқ алоқаманд буд. Забоншиноси фаронсавӣ Анкетил-Дюперрон “Авасто”-ро соли 1771 ба забони модариаш тарҷума менамояд; олимони англис У. Чонс ва Г. Колбрук ба омӯзиши санскрит дар муқоиса бо забонҳои аврупоӣ машғул мегарданд. Сипас, аз соли 1802 то солҳои 20-30 асри XIX олимони забоншиносии Олмон, Дания, Инглизстон ва Фаронса Г. Гротефенд, Р. Раск, Г. Роулинсон ва Э Бюрнуф ба омӯзиши хатти меҳии форсии қадим машғул гардида, натиҷаҳои дилхоҳ ба даст меоранд. Хондани хатти меҳии ошӯрӣ-бобулӣ ва пероглифҳои Мисри қадим (соли 1822) низ ба олимони Аврупо муяссар гардидааст [5, 97-113].

Олимони маъруфи Аврупо Э. Браун, Ҳ. Эте, Р. Николсон, А. Кримский, Ян Рипка ва даҳҳои дигар дар тарғибу ташвиқ ва нашри осори адабию фарҳангии эронитаборон саҳми мондагор гузоштаанд, ки бесобиқаанд.

Айни замон дар ҷаҳон шарқшиносӣ аз соҳаҳои пешрафтаи илм шинохта шуда, дар Аврупо, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Русия, мамӯлики Шарқи хориҷӣ, дар ҷумҳуриҳои Украина, Озарбойҷон, Арманистон, Грузия, Ёзбекистон, Тоҷикистон рӯ ба тараққиянду инкишофи он дар Аврупо баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ назаррастар гардид. “Олимони шарқшиносии хориҷӣ қариб дар тамоми Шарқ ҳафриёти бостоншиносӣ гузаронидаанд, матни катибаҳову осори хаттии ҳахоманишӣ, паҳлавӣ, суғдӣ, портӣ ва хутаниро рамзкушоӣ карда, ба таъб расонидаанд. Шарқшиносони хориҷӣ инчунин асарҳои ҷомеъ оид ба таърихи адабиёт, забонҳо, шеваҳо, сиёсати забонӣ дар мамлакатҳои Шарқ, маданият, афкори фалсафӣ, таълимоти динии халқҳои Шарқ ба вуҷуд оварданд...” [28, 110]

Шарқшиносони пешқадам ва ҳақиқатбини хориҷӣ, онҳоеро, ки гӯё муддати мадиде мардуми Шарқ дар ҷаҳолат монда буданду мустамликадорон ба он манотик чун ҳомиёни миллат омада буданд, инкор намуда, таърихи тамаддуни ин мардумро ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи таърихи инсоният дар рӯйи замин омӯхта меоянд [8]. Мисоли барҷастаи ин дар натиҷаи ҳафриёти дастаҷамъии олимони Аврупо, Русия ва Тоҷикистон муайян намудани таърихи қадими Саразми Панҷакент ва дар ин замина таҷлил гардидани 5500-солагии он дар замони соҳибистиклолӣ мебошад.

Дар Русия омӯзиши забонҳои Шарқ солҳои 1700 ва 1702 бо фармонҳои Пётри 1 оғоз ёфта, аз он ба баъд мебинем, ки ҷӣ қадар мутахассисону донишмандон дар донишгоҳҳои ин кишвар, монанди Қазон аз соли 1807 ва Санкт-Петербург аз соли 1819 тарбия ёфтаву ба камол расидаанду дар ин бора таҳқиқҳои назаррас ҳам ба анҷом расонида шудааст [16]. Ин ташаббус ба Аврупо таъсири амиқи худро расонид ва минбаъд дар ҷаҳон ба омӯзиши пажӯҳиши забону адабу фарҳангу таърихи Шарқ камари ҳиммат бастанд, аз маънавиёташ суди фаровон ҷустанду мечуянд. “Бояд гуфт, ки... аввалин шарқшиносии аврупоӣ ва рус бештар шахсони низомӣ буда, иттилооти ҷамъовардашон бештар барои таҳияи барномаҳои низомӣ истифода мешуд. Вале қатъи назар аз ин, донишмандони аврупоӣ дар замони нави таърихӣ дар ин самт омӯзиш ва таҳқиқоти доманадореро анҷом доданд...” [15, 10-11].

Дар шарқшиносии тоинқилобии Русия дар баробари фаъл будани равияи демократияи мутараққӣ, ки ба фарҳангу таърихи халқҳои Шарқ эҳтироми амиқ доштанду дар робитаҳои фарҳангии Шарқу Ғарб мусоидат менамуданд, ҳамзамон шарқшиносии расмӣ “давлатӣ”-и подшоҳӣ фаъолият дошт. Ин тоифа бо мақсадҳои мустамликадорӣ амал менамуданду ба қисмати мамлакатҳои Осиё ва Африқо манфиатҷӯёна муносибат мекарданд. Дар ин кишвар дар баробари пешрафтҳои бесобиқаи эроншиносию арабшиносӣ ва хитойшиносӣ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ касб намуда буд, ба соҳаҳои туркшиносӣ ва кавказшиносӣ асос гузошт. Мактаби ҳиндушиносии рус ба миён омад. Шарқшиносони муктадир ва шуҳратёфтаи рус А. Кримский, А.В.Болдирев, К.А. Косоковия, В.А.Жуковский, К.Г.Зелеман, Ф.С.Корш, В.А. Дорн, А.Ходзко, А.М. Шегрен, О.И. Сенковский, Х.Д.Френ, В.Ф. Гирсан, В.Р. Розен, И.В. Хаников, Н.И. Веселовский, В.В. Бартолд, Б.А. Тураев, баъдтар Н.Н. Марр, С.Ф. Олденбург, Ф.И.Шербатской, И.Ю. Крачковский, П.К. Коковцов, Е.Э. Бартелс, А.В. Боголюбов, А.Н. Болдирев, А. Грисс, М.Н. Османов, З.Н. Ворожейкина, В. Пригарина, Розенфелд, М. Стелмен-Каменский ва даҳҳои дигар доир ба забонҳои эронӣ, фолклору адабиёти он,

забонҳои помирӣ, забони курдӣ, забони осетинӣ, таҳқиқоти зиёд оид ба таърих, чуғрофия, мардумшиносӣ, ҷамъоварии ҳуҷҷату манбаъҳо, манбаъшиносӣ, бостоншиносӣ, эроншиносӣ, афғоншиносӣ, ҳиндушиносӣ, фарҳангу адаби мардуми туркинажод, хитойшиносӣ, ҷопоншиноӣ ва ғ. корҳои мондагореро анҷом додаанд. Дар даврони Шуравӣ таъсис ёфта-ни як қатор факултаҳои шарқшиносӣ, муассиса ва пажӯҳишгоҳҳои шарқшиносӣ дар собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ ва таъсиси Институти шарқшиносии АИ Иттиҳоди Шуравӣ дар шаҳри Маскав қадамҳои бозғаймодтаре дар ин соҳаи илм буд, ки он дар Тоҷикистон ба шарқшиносии амалии тоҷик таъсири амиқи ҳудро гузошт. Бо ин наметавон баршумурд, ки шарқшиносии тоҷик баъд аз Инқилоби Октябр ва бо таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон (1924) ва баъдтар Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон (1929) оғоз ва ба фаъолият шуруъ намуд. Заминаҳои ибтидоии шарқшиносии тоҷикро дар байни осори фарҳангии маънавии аҷдодони қадимии тоҷикон, аз ҷумла “Авасто” ва ғ., ки дар бораи чигунагии сарзаминҳоро атрофу акноф ва мардумон сухан ба миён овардааст, дар матни осори асотирию дostonҳои қаҳрамонӣ таърихӣ тоисломӣ, аз қабилӣ “Худойномак”-ҳо, “Шоҳнома”-ҳои мансуру манзум, дostonҳои дар пайравии “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ навишташуда, монанди “Гаршоспнома”-и Асадии Тӯсӣ, “Барзунома”, “Сомнома”, “Бону Гуштаспнома”, “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ ва дахҳои дигар, ки аз мардумони мухталифи Эронзамину ҳамсоягон, мин ҷумла, турку ҳиндувон, чиниёну муғулҳо, арманию озарбойҷониҳо, мардумони юнонию румӣ ва монанди эшон маълумоте, ахборе, тасвире, манзарае, урфу одоти гуногуне забту сабт гардидааст, бояд ҷустуҷӯ намуд. Дар китоби “Тоҷикон”-и Б. Ғафуров омадааст, ки асотири ҳиндуҳо ва мардуми эронинажод сарчашмаи ягона доранд. Худованди офарандаи некиҳо дар ҷаҳон Аҳури Маздо, ки дар матни “Авас-то” ёд мешавад, барои мардумони Ҳиндустон низ бетаъсир нест [7, 50-58]:

“...ривочи ин илм (яъне, шарқшиносӣ) дар замони ислом, ҳангоме ки доираи ҳилофат бузург мешуд ва дар қори он донишмандони эронитабор – аҷдоди тоҷикон ҷалб мешуданд, бо возеҳияти том ба мушоҳида мерасад. Ба ҳаёти ҳилофат ворид шудани мардумони мухталиф чунин талаботеро ба миён овард, ки бояд табиати ин мардумон, чигунагии урфу одат ва динҳояшон назди фотехони араб ва пешвоёни ислом маълум буда бошад...” [15, 12].

Ин заҳмат ба садри идории ҳокимияти исломӣ ҳонадони тоҷикии Бармакиён даст дод. Дар замони ҳукмронии халифа Ҳорунаррашид ва писараш Маъмун, ки аз модари тоҷик ба дунё омада буд, ин илм раванқи тоза ёфт, ки на камтар аз қорҳои шарқшиносони баъдинаи аврупоӣ ба ҳисоб меравад. Дар дорулҳикмати Аббосӣён бошад, омӯзиши илмҳои дақиқ, фарҳанг ва таъриху чуғрофияи кишварҳои ба ислом рӯ оварда бо ҳар роҳ омӯзонида мешуд.

Бо пайдо шудани роҷ гардидани забони форсии тоҷикии навин, ки дар қаламрави Сомониён ба меъёр даромада, то ҳанӯз шукӯҳу шаҳомати аввалини ҳудро нигоҳ дошта меояд, дар осори бадеӣ ва маъохизи таърихӣ форситаборон мавзӯи Чину Ҳиндустон, Муғулистону тороҷғариҳою хунхориҳои муғулҳо равшан нишон дода шудааст. Сармашки эҷоди осори илмӣ ва бадеию фалсафии мардуми форсигӯй гардидани маъхазҳои мавҷудаи мардуми Ҳиндустону Чин баёнғари ҳоланд, ки эшон ба мардуми Хуросону Мовароуннаҳр таъсири амиқе гузоштаанд.

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ маснавии “Калила ва Димна” аз машҳуртарин маснавии Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941) буда, матни асли он аз мардуми Ҳиндустон будаасту бо номи “Панчатантара” ёд гардида, ба забони санскрит навишта шудааст. Пояи ин асарро ҳикмату фалсафа ва ахлоқи инсонӣ зинат дода, дар байни халқҳои атрофу акнофи ватани аслиаш – Ҳиндустон зуд паҳн гардидаву аз даст ба даст меравад. Дар замони Хусрави Парвизи Сосонӣ (ҳокимият солҳои 531-579 м.) бо пешниҳоди вазири ӯ Анушервони одил табиби эроние бо номи Барзуя ин асарро бо номи “Калила ва Димна” ба паҳлавӣ, адиби арабизабони форс-тоҷик Ибни Муқоффаъ (724-759 м.) аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума менамояд. Дар бораи ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума гардидани он Абумансури Саълабӣ дар асари худ “Ғуруру-с-сияр”, ки онро шарқшиноси фаронсаӣ Зотенберг

сахван бо номи “Ғураи ахбори мулука-л-фурс” дар Париж интишор додааст, чунин маълумоте дорад, ки ба гуфти Саид Нафисӣ “Ин китоб (“Калила ва Димна”) ҳамчунон дар хазинаи подшоҳони форс нигоҳ дошта мешуд, то ки Ибн-ал-Муқаффаъ онро ба арабӣ гардонидаву Рӯдакӣ бо амри амир Наср ибни Аҳмад ба шеърӣ форсӣ кард” [13, 426]. Худи ҳамин таърихро пеш аз Абумансури Саъолабӣ Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ (932-1021) дар “Шоҳнома” хабар дода буд [27, 168-169].

Бештарин ва итминонбахштарин маъхазҳои китоби “Қонуни тиб”-и Абуалӣ ибни Сино (980-1037) дар илми дорусозӣ аз нигоштаҳои назарию амалии мардумони Чину Ҳиндустон, Юнону Рум ва донишмандони Эрони қадим доништа шудааст [21], ки боз як шаҳодати аз онҳо суд ҷустани мардумони эронитабор мебошад. Ин ҳама аз деринасолии илми шарқшиносии тоҷик, ки пеш аз Аврупоиён ба ин илм даст доштаанд, башорат медиҳад.

Мероси илмии Абулаббоси Эроншохӣ (а. IX), Абусайиди Гардезӣ, Абуҳамиди Хуталӣ, Закариёи Розӣ, Берунӣ, Носири Хусрав (а. X-XI), Абуиброҳими Ҷурҷонӣ (а. XII), Алоуддини Ҷувайнӣ, Авфии Бухорӣ, Қозизодаи Румӣ, Ғиёсуддини Кошӣ, Садрӣ Бухорӣ, Муҳаммад Омулӣ ва диг. дар асрҳои XIII-XV дар омӯзиши масоили зиёди иҷтимоӣ сиёсӣ ва адабӣ фарҳангии Осиёи Марказӣ, Шарқи Наздику Миёна ва атрофи акнофи он манотиқ то имрӯз ҳам аҳамияти бузургро моликанду дар ниҳодашон маводи зиёди таърихӣ, адабӣ, мардумшиносӣ ва фарҳангиро ҷой додаанд.

Дар иртибот ба гуфтаҳои болоӣ “Гаршоспнома”-и Асадии Тӯсӣ (1005-1010-1073)-ро ба ёд меорем. Ин дostonсаро вобаста ба муҳтавои асараш аз сарзамини паҳновари Ҳиндустон, Рум, Чин, Тӯрон ва захираҳои молику маънавии он кишварҳо ҳикоятҳои ҷолибу шавқангез дорад. Аз ҷумла, ӯ аз донишмандону бихрадон ва бараҳманони донои мардуми ҳиндӣ гуфтаниҳои зиёде гирд овардааст, ки ҷанбаи баланди ахлоқию омӯзанда доранд. Тасвиру андешаҳои Асадии Тӯсӣ дар “Гаршоспнома” аз он саҳнаҳои doston шуруъ мегардад, ки яке аз ҳокимони сарзамини Ҳинди қадим аз дасти зердасти худ Баҳу шикаст хӯрда, мағлуб мегардад. Меҳроҷ ба эронӣ хирочи муқарраршударо мепардохту ором буд, вале Баҳу аз ин ҳам саркашӣ менамояд. Меҳроҷ ба шоҳи Эронзамин нома навишта, ин хабарро ба ӯ мерасонад. Заҳҳок Гаршоспи сипаҳсолорро бо лашкари анбӯҳ ба кумаки Меҳроҷи Ҳиндӣ мефиристу [26, 84-92] баъди ҷаҳор ҷанги шадид [26, 93-130] мардуми Ҳинду Сарандеб аз шикаст Баҳу озод ва Меҳроҷшоҳ ба тахти худ менишинад. Пас, эҷодкор қаҳрамони асосии асари худ Гаршоспро бо роҳнамоии Меҳроҷ ба тамошои сарзамини афсонавии Ҳиндустон мебарад. Гаршосп нахуст дар кӯҳи Сарандеб ба бараҳмане дучор меояд, ки он ҷо танҳову сарупобараҳна ва пӯшиш аз барги дарахтон ба сар мебурд. Вай аз бараҳман аз обу ҳоки Сарандеб, ки қадамгоҳи аввалин Одам аст, суолҳо мекунад ҷавобҳо мегирад [26, 130]. Худи ҳамин маъхаз аз сарзамини қадимӣ будани Ҳинд далolat менамояд. Ҳамин тавр, Гаршосп саросари Ҳиндустонро гашта, бо расму ойин, ҳулку атвор, фарҳанги мардумӣ, дороиҳои бепоеи моддию маънавии он ошноӣ пайдо менамояд, барояш дониши беш аз пеш мегирад, ки он ҳама як навъ тӯшае барои ҳамдиёрони мардуми эронзамин буд [26, 154-169]. Маълум мегардад, ки Асадии Тӯсӣ пеш аз навиштани асараш бо таърих, фарҳанг, ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ сиёсӣ, ғуноғуннаҷодию ғуноғунқавмӣ, ғуноғунзабонӣ ва ҷуғрофияи он аз замони қадим то рӯзгори ҳадаш огоҳӣ хуб доштааст. Ва ҳикоеҳои Асадии шоир баёнгари он аст, ки ғузаштагони дури мо бо мардуми Ҳинд муносибатҳои ҳасанай дутарафа, дар ҳамаи ҷабҳаҳои зиндагӣ доштаанд. Ҳарчанд ин санадҳо дар шакли ҳикояту афсона баёну сабт шудаанд, аз оғози илми шарқшиносии форситаборон ғувоҳ аст.

Таҷаллии диёнату масоили маънабии мардуми ғуноғунтоифаи Ҳиндустон ва бараҳманони эшон дар dostonу ғазалиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ (1253-1325) низ борҳо ишора шудаанд. (Бибурд ҳусни бутон динам, ай мусулмонон, Чу ҳиндувон пас аз ин бутпараст хоҳам шуд) ва аз одати мардуми Ҳинд, ин дар марғи ҳамсар, хоҳ мард бошаду хоҳ зан, худсӯзии онон аст, ки шоир мегӯяд:

Мурдан аз дӯстии дӯст зи ҳинду омӯз,
Зинда бар оташи сӯзон шудан осон набувад [9, 14].

Ҳаракатҳои ғосибонаи Ғазнавиён ба Ҳиндустон дар давраи ҳукмронии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (998-1030 м.), роҳ ёфтани забони форсии тоҷикӣ ба Ҳинду Кавказу Руму соир кишварҳои Шарқ зина ба зина ташаққули шарқшиносии форситаборон, баҳусус тоҷиконро роҳандозӣ намудааст, ки дар ин бора метавон рисолаҳои калонҳаҷми илмӣ навишт.

Вобаста ба мавзӯ ба “Сафарнома”-и абармарди илму адаби тоҷик Ҳаким Абумуъмин Носир ибни Хусрав ал-Қубодиёӣ ал-Марвазӣ (1004-1088 м.) мулаққаб ва мутахаллис ба “Ҳуччат” мутаваҷҷеҳ мешавем. Ин асар дар навъи адабии сафарнома навишта шуда, қайдҳои хотироти сафари ҳафтсолаи муаллифро, аз 5 март соли 1046 то 23 октябри соли 1052, фаро гирифтааст. Ӯ дар масофаи 17000 км. мамлакатҳои Шарқу Миёнаи Наздик, монанди Афғонистон, Эрон, Озарбойҷон, Осиёи Хурд, Сурия, Ҳичоз, Миср, Яман, Тунис, Фаластин, Ироқ ва ғ.-ро сайёҳат намуда, дар асар нахуст аз зиндагонии пеш аз сафараш истода мегузарад. “Сафарнома” дар худ қайду хотироти ҳаррӯзаи сафари муаллиф, ҷойҳои чизҳои дидаву шунидаи ӯро фаро гирифтааст. Дар асар хотироти ҳаррӯзаи мусанниф мувофиқи тартиби санаҳои ба шаҳру вилоёте расидани нигоранда пайи ҳам омадаанд. Дар он “... доир ба шаҳру музофотҳои кишварҳои мухталиф, мавқеи ҷуғрофӣ, обу ҳаво, молу меваҳо, ободонӣ, роҳҳо, ҷойҳои ҷамъиятӣ, ёдгориҳои маданӣ, сохти давлатдорӣ, урфу одати халқҳои он мавзёҳо маълумоти муҳим оварда шуда, мусоҳибаҳои муаллиф бо уламову адаби он сарзаминҳо тасвир шудааст. Мушоҳидаҳои муаллиф ҳаққонӣ ва беғаразона баён гардидаанд” [4, 619]. Яъне ин асар як навъ омӯзиши Шарқи Миёнаву Наздик ва назари муаллифи он ба паҳлуҳои зиёди ҳаёти мардуми мамлоки номбурда аз шуълаҳои илми шарқшиносӣ дарак медиҳад.

Яке аз адибони маъруфи адабиёти форсии тоҷикӣ Шайх Саъдии Шерозӣ (1189-1232) мебошад, ки баъди хатми мадрасаҳо тӯли 30-сол ба сафар баромада, мамлоки Араб, Эрон, Туркия ва Рум (Аврупои ҷанубӣ)-ро дида ва дар Ҳиндустони Кошғар (Чин) низ будааст. Вай ҳатто ҳангоми сафарҳо “...дар дастаҳои посбонони мусаллаҳи қорвоноҳо иштирок карда, дар саҳрову биёбонҳо муқобили дуздон мардонавор меҷангад” [11, 63]. Асарҳои мондагори ӯ “Гулистон” ва “Бӯстон” посух ба ин саволанд. Дар ҳикояти ин ду асари баландпояи адабиёти форсии тоҷикӣ бардоштҳои кутӯҳу мушаххасанд, ки муаллиф дар тӯли сафари дарозмуддат аз кишварҳои дидааш ҷамъ овардаву дар ҷомаи бадеиёт бо бардоштҳои сарапешкаши хонанда намудааст. Дар ин маврид Саъдии Шерозӣ аз “дидан” ва “шунидан”-ҳои мантиқӣ қор гирифтааст, яъне гуфтаву шунидаҳои аз мамлоки зикршуда ҳама мантиқӣ ва барҷоянд.

Намуна: “Аърибиро дидам дар ҳалқаи ҷавҳариёни Басра. Ҳикоят ҳамекард, ки вақте дар биёбоне роҳ гузашта будам ва аз зод ҷизе ба ман намонда ва дил ба ҳалок ниҳода, ногоҳ кисае ёфтам пури марворид. Ҳаргиз он завқу шодӣ фаромӯш накунам, ки пиндоштам, гандумбирён аст. Боз он талхӣ навмедӣ, ки бидонистам, марворид аст:

Дар биёбони хушкӯи реги равон
Ташнаро дар даҳон ҷи дур (р), ҷи садаф.
Марди бетӯша, к-уфтод аз пой,
Бар камарбанди ӯ ҷи зар, ҷи хазаф!” [31, 136]

Ин қабил ҳикоят дар “Гулистон” ва “Бӯстон” хеле зиёд буда, дар онҳо доир ба расму русум, дину оин, авзои иҷтимоӣ ахлоқии замони эҷодкор, муносибатҳои инсонӣ ва ғайра рӯи авроқ омадаанд.

Ё худ, ёддошту хотироти дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” нигоштаи адибу донишманди тоҷики асри XVI Зайниддини Восифиро гирем, ки зимни муҳтавои худ расму русум, одот, маориф, фарҳангу адаби бисёрро дар шаҳру билоди наздики Осиёи Миёна ба мушоҳида гирифтааст. Дар паҳлуи ӯ Камолиддини Биноӣ, Хондамирҳо – падару писар, Ҳофизи Таъниш, Муҳаммад Амини Бухорӣ ва баъдтар Муҳаммад Ҳакимхон, Мирзо Саидбек, Ҳусейн-

ни Рочӣ, Абдуррахмони Самарқандӣ ва диг. буданд, ки дар осорашон доир ба халқият, маншаи баромад, фарҳанг, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсат ва...мардуми Шарк, ба ин ё он муносибате, анбешаҳои ҷолиб доранд. Навиштаҳои эшон, албатта, дар ниҳоди худ ҷанбаи шарқшиносӣ дошта, ба раванди шарқшиносии муосир бетаъсир нестанд аксар маводи иттиҳоди имрӯз ба мутахассисони соҳа пешкаш намуда метавонанд.

Вобаста ба мавзӯ боз ба кишвари Ҳиндустон рӯ меорем. Адиби ҷирадасти форсӣ ин диёр Файзии Даканӣ (1547-1595) дар баробари ба тарбия, корҳои давлатӣ ва эҷоди бадеии манзуму мансур машғул будан тавонистааст, ки забону шеваҳои гуногуни мардуми Ҳиндро омӯзад, бо рӯзгори мардуми бумии ин диёр ҳамаҷониба ошноӣ пайдо намояд ва, зиёда аз ин, китобҳои қадимаи мардуми Ҳинд “Лиловатӣ”, “Маҳабхарата”, “Баҳогут Гито” ва “Ромаян”-ро бо фармони шоҳи вақт Ҷалолуддин Муҳаммад Акбар аз санскрит ба форсии тоҷикӣ тарҷума ва таҳрир намояд. Дар ин маврид агар пеш аз ҳама, равоҷи адабии мардуми Ҳиндустону эронитабарон ба мушоҳида расад, сониян, ҳамоно омӯзиши мероси адабии фарҳангии он халқиятҳо аз ҷониби мардуми форситабарон дида мешавад.

Шуруъ аз нимаҳои асри XIX ва аввали асри XX дар Мовароуннахр, бахусус Бухоро, тавҷҷуҳ ба тарзи зисту зиндагӣ, ҳаёти иқтисодӣ фарҳангӣ сиёсии мамулики Шарқу Фарб, бо пешрафтҳои назаррасагон дар баробари Осиёи Миёна бештар ба мушоҳида мерасад, ки мо инро дар шахсияти шоир, сайёҳ, ҳаким ва маорифпарвари тоҷик Мирзо Сирочиддин Ҳакими Бухороӣ (1879-1914) хеле равшан дида метавонем. Мирзо Сироч дар баробари азбар намудану фаро гирифтани улуми замон бо афкори пешқадами Русия, Осиёи Миёна ва Кавказ шинос шуда, ба кишварҳои Аврупо ва Шарқи Миёна сафар менамояд. Вай соли 1902 бо роҳи оҳан ба Красноводск, сипас, бо роҳи баҳри Каспӣ ба Боку, Тифлис, Сухумӣ ва аз он ҷо тавассути Туркия ба шаҳрҳои София, Будапешт, Вена, Женева, Порис, Лондон, Берлин, Варшава ва Маскав рафта, аз роҳи Боку ба Бухоро бармегардад. Мавсуф ин сафари тӯлониашро дар асари ёддошти худ “Туҳафи аҳли Бухоро”, ки танҳо аз тафсилоти мушоҳидаҳои аҷоиботи сафараш иборат набуда, зиёда аз ин, дар он андешаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ сиёсӣ баён ёфтаанд, ба таҳрир кашидааст. Мирзо Сироч фарҳангу адаб, тарзи таълиму тадрис дар мактабу донишгоҳҳо, инкишофи санъат ва иқтисодиёти давлатҳои мутараққиро дида, онҳоро бо Бухорои ҳаробу фарсудаву нотаъвоҷ ва “касал” муқоиса намуда, роҳҳои гафлатзадагӣ ноогоҳии диёрашро ҷӯён шуда, менависад: “Бинед, ки илму сарват кори миллати Урупоро ба кучо расонида, беамалию танбалӣ кори мо аҳолии Осиёро ба ҷӣ пояи пастӣ кашонида. Зиндагии онон ба ҷӣ вусъат гузарон, мо мардум ба ҷӣ машаққату хорӣ... Эй вой бар мо, вой бар мо!” [10, 235].

Дар «Туҳафи аҳли Бухоро» таъкид гардидааст, ки ин ҳама носозгорихо бадбахтии кишвар сохти иҷтимоӣ сиёсии Бухорост ва ин диёр ниёзманди ҷунбиши озодихоҳӣ ҷун Эрон мебошад. Андешаҳои Мирзо Сирочи Ҳаким дар атрофи ҳаёти мардумони Кавказу Эрон Туркия ва муқоисаи онҳо ба Бухорои охири асри XIX ва аввали асри XX ҳолӣ аз диди мушоҳидагӣ илмӣ нестанд. Дар умум, ин асарро метавон як навъ диди таҳлили шарқшиносии тоҷик дар ибтидои асри XX донист.

Бо огози гарми маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна асарҳои Аҳмад Маҳдуми Дониш (1826-1897) “Наводиру-л-воқеъ”, “Меъёру-т-тадаюн” ва “Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития” дар ҳастии худ ангезаҳои илми шарқшиносии бедорро доранд, зеро дар онҳо Аҳмади Дониш танҳо ба назарияи давлат ва сиёсати кишвардорӣ фақат бо мафҳум ва ақоиди мутафаккирони Шарқ маҳдуд нагардид. Масъалаҳое, ки дар китобҳои фикҳу илми сиёсати пеш аз вай баёнгардида буданд, мутааллики замони гузашта буданд. Аҳмади Дониш ба ҳокимияти мавҷудаи Бухоро ҷиддан пешниҳод намуда буд, ки дар танзими давлатдорӣ бояст ба раванди давлатҳои Аврупо ва Русия таъҷҷуҳ кард, дар Бухоро бояд дар ҳузури амир машваратхона бо ҳузури намояндагони гуногуни ҷамъият фаъолият намояд ва монанди онҳо [30, 411-414; 32, 331-336].

Яке аз асарҳои дар омӯзиши иёлооти Бухоро охири асри XIX ва аввали асри XX навиштаву интишорёфтаву имрӯз ҳамчун асари зикмати ҷуғрофӣ мардумшиносӣ, иқтисо-

дию таърихӣ, адабию фарҳангӣ истиқбол мешавад, “Таърихи ҳумоюн”-и Муҳаммад Содикҷоаи Бухорӣ, мутахаллис ба Гулшанӣ, мебошад, ки дорандаи мақоми вижа дар он замон аст. Асар дар нух мақола фароҳам омада, он дар зикри иёлоти Бухоро, восеаи Миён-кол, Лаби об, Қаршӣ (Насаф) ва Хузор, Шахрисабз, Ҳисор, Хатлон, Қаротегин ва ҳукумати Дарвози тобеи Фарм фароҳам омадааст [6]. Агар ба дарунмояи “Таърихи ҳумоюн” ҷиддан мутаваҷҷеҳ гардем, дармеебем, ки асар дар ҳадди як рисолаи илмӣ ба давлатдории Бухоро дар аҳди амири он Сайид Амир Абдулаҳадхон (1885-1910) таҳрир гардидааст.

Дар ин росто, ҳамчунон як идда асарҳои таърихӣ, адабӣ ва тазкираву ёддоштҳои то асри XX навиштаи А. Ҳамдӣ, К. Ирфон, Р. Ализода, А. Фитрат ва... ба ёд меорем, ки дар онҳо падидаҳои илми шарқшиносӣ ҷой дошта, ҳамин мақомро дороянд. Барои мисол метавон тазкираи пураҳаммиати “Музакиру-л-асҳоб”-и Муҳаммадрабеъ Малехои Самарқандӣ (тав.1650- ваф.номаълум)-ро ном бурд [18]. Ин тазкира асосан баъди сафари ӯ ба Эрон, аз ҷумла, шаҳрҳои Машҳад, Бастом, Қум, Қошон, Исфаҳон ва мулоқот карданаҳ бо адибони он ҷойҳо, мавзӯҳои хуб ва дидани шаҳрҳои зикршударо зиёрат кардану ҷамъ овардани маводи зиёд, асосан, солҳои 1690-1691, баъди ба ватан баргаштан дар тӯли як сол, бо забони шевою бадеияти баланд навишта шудааст. Тазкиранигор баъди сафари худ ба Бухоро, ки соли 1691 иттифок афтада буд, дар ин шаҳр бо беш аз 10 шоири тоза дучор гардидаву ҳамсухбат шуда, аз онҳо дар мулҳақоти тазкирааш зикр ва намунаи ашъорашонро илова менамояд. Умуман, Малехои Самарқандӣ дар тазкираи худ 165 шоирро бо намунаи ашъорашон, ки асосан аз муаллифонашон дастрас намудааст, овардааст. Бояд ишора намуд, ки аз онҳо 56 нафарашон шоирони Хуросону Эрон мебошанд. Ӯ дар пойтахти Эрон суроғи шоир ва тазкиранависии маъруф Мирзо Тоҳири Насрободиро намуда, охируламр, ба мулоқоти вай мерасаду ҳафт моҳ дар Исфаҳон мемонад ва он ҷо ҳам барои тазкирааш маводҳои таъби дил ҷамъ меоварад. Дар навбати худ, Мирзо Тоҳир, ки тазкираи бузурги шоирони Эронро таълиф карда ва дар он ба шоирони Мовароуннаҳр низ бобе ҷудо карда буд, аз Малехо ҳасбу ҳоли онҳо, хусусан шоирони Самарқандро таҳқиқ карда, навишта гирифт [20, 82]. Ин ҳама бар хилофи ҷудоиандозиҳои сиёсӣ ва мазҳабии давр иттифок афтада буд. Ҳадаф аз навиштани “Музакиру-л-асҳоб” он буда, ки муаллиф саъй дошт яқояки аҳли шеър адабро, дар ҳар шаҳр биледе, ки набошанду дар қайди ҳаётанд, бибинад, аз наздик бишиносад, бо онҳо суҳбат орояд, шахсият ва одоби ахлоқашонро биёмӯзад, дар баробари намунаи ашъорашон дар бораашон қазоват намояду баъд хулоса бароварда, дар тазкирааш ҷой диҳад. Қимати вижаи ин тазкира, пеш аз ҳама, дар ҳамин аст. Ва дуруст аст, ки падидаҳои илми шарқшиносиро дар ин асар низ ба ҳубӣ дармеебем.

Оғози асри XX, солҳои аввали инқилоби Бухоро бедор шудани равшанфикрону маорифпарварони Бухоро ва шаҳрҳои атрофи он боис гардид, ки омӯзиши масъалаҳои марбут ба Шарк бо диди нав ба миён ояд ва заминаи аввалияи илми шарқшиносии тоҷик гузошта шавад. Дар ин марҳала, то ғалабаи Инқилоби Октябр, С. Айни, А. Фитрат, М.А. Мунзим ва ҳамсафонаш дар баробари заҳамоти бесобиқа дар бахшҳои маориф, адабиёт ва фарҳанги тоҷик тавонистанд доир ба масъалаҳои саргуму печидани замон дар Шарк мақолаҳо навишанд, ки бештари онҳо дар маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” интишор ёфтаанд. Мақолаҳои публисистии С. Айни “Масъалаи Шарк” [1, 110-120], “Аҳволи Эрон” [1,120-123], “Ҳукумати Шуроии Туркистон ва масъалаҳои Шарк” [1,123-129], “Барҳез, Шарқи мазлум, ки урдуи Шарк расид” [1, 131-133], “Ғалабаи инқилоб дар Шарк” [1, 146-148], “Эрон ба майдон даромад” [1, 155-158], “Инқилобҳои гузашта дар Шарк ва аҳволи ҳозира [1,158-160], “Дар Туркия” [1,169-172], “Гургон ғусфандонро ҷӣ гуна пора карда фурӯ бурданӣ?” [1, 172-176], “Дар Боку анҷумани якуми аҳолии Шарк” [1, 194-195], “Муносибати ҳукумати Алийи Афғонистон ва ҳукумати Ҷумҳурияи шуроии Бухоро” [1, 214-216] ва дахҳои дигар, ки ҳанӯз таҳқиқи муқоясавии ҷиддиро интизоранд, нигоштаҳои бадеӣ-публисистии А. Фитрат (1886-1938) “Мунозира”, “Сайёҳа”, “Баёноти сайёҳи Ҳинд”, “Мухтасари таърихи ислом” [24], навиштаҳои М. А. Мунзим (1877-1934) ба забони назму наср [2, 314-316] моллом аз анде-

шаҳои ҷолиби масоили гуногунпахлу, бахусус ташвиқи раҳой аз банди мустамликадорон ва расидан ба озодии умумимардумӣ дар Шарқ баҳшида шудаанду дар ниҳоди худ ҷанбаҳои тарғибу ташвиқгариро ҷой додаанд.

Ҳамин тавр, бо Инқилоби Октябр ва ба навъе расидани мардуми Осиёи Миёна ба озодӣ маорифпарварону равшанфикрони тоҷик акнун на танҳо дар бораи ҳалқи худ ва зинаҳои пешрафти ин мардум дар тамоми соҳа менавиштанд, балки ғами мардуми Шарқи дар зери пойи мустамликадорон бударо меҳӯранду роҳҳои наҷотро нишон медоданд. Ин иқдومه, ки дар солҳои аввали Инқилоби Октябр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба мамолики Шарқ хусни оғоз гирифта буд, минбаъд то ба расмӣ даромадани илми шарқшиносии тоҷик, дар осори илмӣ бадеии Пайрав Сулаймонӣ (1899-1933), Мирзо Турсунзода (1911-1977) - (“Қиссаҳои Ҳиндустон”, “Садои Осиё” ва ғ.), нигоштаҳои публисистии иддае аз адибон, муҳаққиқони шарқшиносии русу тоҷик, ки ба таври муфассал дар китоби Д. Саидмуродов ва Ю. С. Малцев “Аз таърихи шарқшиносӣ дар Тоҷикистон (1917-1958)” [19] ҷой дода шудаанд, дида мешавад. Шеърӣ П. Сулаймонӣ “Ду ҳуҷум” доир ба масоили озодии занон дар Шарқ баҳшида шудааст, ки матнаш иқтибос мегардад:

Ин ҷо ҳуҷуми мо ба фаранҷию чашмбанд,
Авлоди Шарқ то шавад озод баъд аз ин.
Ҳамширагони ӯ шавад аз бори ғам ҳалос,
Ҳамсоиягони ӯ раҳад аз дасти золимин..
Дигар тараф муҳофизакорони Инглис,
Меоваранд ҳамла паёпай ба солиҳин.
Максудашон макидани хун аст чун зулу,
Осуда, то касе нарасонад ҳалал ба ин..
Ин ҷо ҳуҷум баҳри ҳалосии Чину Ҳинд,
Он ҷо ҳуҷум баҳри асирии Ҳинду Чин.
Ин ҷо ҳуҷум бар сари дорову шайху шоҳ,
Мустамликию мансабу миллатчиғию дин.
Он ҷо ҳуҷум бар сари меҳнаткашу фақир,
Дехқону фаъла, беваю бечораю ҳазин.
Ин дар умеди роҳату осоиши башар,
Он дар ҳаёли шӯру шару интиқому кин.
Инҳо ҳамеша дар садади интизоми мулк,
Ҳам пешрафти илму фану ҳосили замин.
Онҳо ба фикри сохтану ихтирои нав,
Тӯпу туфангу бомбу шрапнелу сипелин.
Ду лавҳаи ҳуҷум зи ибрат ниҳодамат,
Пеши назар, ба дидаи инсоф, нек бин! [22, 37]

Солҳои 1924-1925 барои омӯзиши Тоҷикистони навтаъсис Ҷамъияти илмӣ таъсис дода шуд, ки маркази он Тошкент буда, диққати олимони на танҳо ба тоҷикшиносӣ, балки ба эроншиносӣ ҳам равона шуда буд. Ба ин гурӯҳ А.А. Знаменский, Н.Л. Корженевский, А.А. Семенов, М.С. Андреев, Я.И. Бездека ва аъзои ифтихории он В.В. Бартолд шомил гардида буданд.

Файласуфи тоҷик К. Олимов дуруст қайд менамояд, ки “Дар ин марҳала олимони бузурги рус, ки дар таҳқиқи проблемаҳои Шарқ то Инқилоби Октябр таҷрибаи кофӣ ва до-нишҳои амиқ доштанд, дар ҷорӣ кардани усулҳои тозаи таҳқиқ ва тарбияи шарқшиносони тоҷик саҳми арзанда доштанд. Махсусан, мактаби шарқшиносии Ленинград, баъдан Маскав дар ривочи таҳқиқотҳои гуногунҷабҳаи шарқшиносӣ кори бузургеро анҷом дод” [15, 14]. Олимони шарқшиносии рус С. Ф. Олденбург, А. А. Семёнов, С. М. Андреев, В. В. Бартолд ва баъдтар, дар замони Шуравӣ, Шишов, Хаников ва дигарон ба номи “Тоҷикон” асарҳои таҳқиқотӣ таълиф намуданд, ки дар худшиносии миллӣ мавқеи вижа доранд [25].

Баъди ғалабаи Инкилоби Октябр ва таъсис ёфтани Иттиҳоди Шуравӣ на танҳо дар Ленинграду Маскаву Қазон, балки дар як қатор ҷумҳуриҳои Шуравӣ марказҳои омӯзиши масъалаҳои Шарқ таъсис ёфтанд, ки ҷавонтаринашон Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ба ин Конференсияи умумииттифокии шарқшиносони Иттиҳоди Шуравӣ, ки моҳи июли соли 1957 дар Тошкент, албатта, бо ташаббуси аллома Б. Ғафуров барқарор гардида буд, такони бузурге шуд. Дар он конференсия аз зарурати дар Тоҷикистон кушодани Институт ё Шуъбаи шарқшиносӣ масъала ба миён гузошта шуда буд.

Ҳамин тавр, 17 январи соли 1958 бо Қарори Кумитаи марказии ҳизби коммунистии собиқ Ҷумҳури Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар назди Раёсати АИ ҶШС Тоҷикистон Шуъбаи шарқшиносӣ ва нашри мероси хаттӣ бо сарвари академик А. Мирзоев (1908-1976) таъсис ёфт, ки ҳадафи аввалиндараҷаи он дар як марказ ҷамъ овардани дастхатҳои шарқӣ буд. Бо ташаббуси сарвари Шуъба ва кормандони илмӣ он аз ғушаю канори кишвар ва берун аз он дастхатҳои зиёде ба забонҳои форсии тоҷикӣ, туркӣ, ўзбекӣ, урду, ибрӣ ва ғ. ҷамъ омаданд, ки имрӯз теъдодашон беш аз 6000 нусхара ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, ҷопҳои литографии мероси гузаштагон, ки баъди пайдо шудани ҷопхонаҳо дар Қазон, Когон, Тошканд, Ҳиндустон ва ғ. интишор ёфта буданд, ҷамъоварӣ гардиданду айни ҳол баъзе аз ин нусах хатто дар ҷаҳон камёб гардида, ба ҳукми дастхат дар истифодаанд. Бо кӯмаку дастгириҳои академик Б. Ғафуров, Президенти АИ РСС Тоҷикистон ва С. Умаров, шоири мумтоз М. Турсунзода корҳои ба нақшагирифтаи академик А. Мирзоев бобарор раванқ гирифт ва дастовардҳои аввалин дар шакли мақолаву рисолаҳои илмӣ интишор ёфтанд.

Соли 1970 Шуъба ба Институти шарқшиносӣ табдили ном кард. Акнун дар ин муассисаи илмӣ босалоҳият дар баробари идома додан ба харидорию ҷамъоварии дастхатҳо бо роҳбарии устодонаи А. Мирзоев шуъбаҳои ниғаҳдории дастхатҳо, коркарди нусахи хаттӣ ва таҳияи феҳристҳо, матншиносӣ, шуъбаҳои Эрон, Афғонистон, арабшиносӣ, Ҳинду Покистон таъсис ёфтанд ва ба он кадрҳои болаёқати илмӣ ба фаъолият ҷалб карда шуданд. Ба қор омадани як зумра донишмандону мутахассисоне, монанди М. Бақоев, Р. Ҳодизода, З. Аҳрорӣ, А. Ғафуров, А. Афсаҳзод, А. Зухуриддинов, Ғ. Ғоибов, С. Шаҳобиддинов, М. Аҳмадов, В.П. Демидчик, А. П. Колпаков, Г. Д. Лузянина, Ш. Орифов, Ш. Пӯлодова, М. Муллоаҳмадов, Ҳ. Рачабов, С. Саидов, С. Сиддиқов, Б. Сирус, К. Айнӣ, С. Салоҳ, Л. Сулаймонова, Д. Саидмуродов, А. Хромов, Ҷ. Назриев, О. Ҳоҷамуродов, М. Ҳусейнзода, М. Шаҳидӣ, Ш. Зарифов, С. Шохуморов, И. М. Шпак, Қ. Элчибеков, У. Обидов, П. Юсупов, З. Ҳасанова, Н. Қаҳорова, Ғ. Қодиров, Ҷ. Начмиддинова, Т. Мардонов ва даҳҳои дигар дар шарқшиносии ҳирфавии тоҷик саҳми арзанда гузошта, доир ба паҳлуҳои зиёди омӯзиши забон, адабиёт, таърих иқтисодиёт, ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии кишварҳои зиёди Шарқ саҳм гузоштанд, ки заҳмати илмиашон ба таври густурда дар китоби “Шарқшиносии тоҷик (1958-2008)” [19] ҷой дода шудааст. Дар равнақи илми шарқшиносии тоҷик дар баробари кормандони илмӣ нисбатан ҷавону болаёқат, ки факултаҳои шарқшиносии Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Русияро хатм намуда буданд, фориғуттаҳсилони факултаҳои филологияю таърихи тоҷик натиҷаҳои дилхоҳ дода тавонистанд. С. Мерганов, Лариса Додихудоева, Лола Додихудоева, С. Шукурова, А. Муҳаммадӣ, И. Иброҳимов, М. Олимов, А. Самадов, Ш. Нуриддинов, Н. Мирзоев, А. Раҳмонов, Б. Раҳимӣ, И. Раҳматов, А. Саидов, Л. Саломатшоева, А. Сияров, У. Сулаймонӣ, М. Умаров, Х. Худойназаров, М. Шарифов, П. Қаландарбеков, А. Ҳочиев, Қ. Искандаров, З. Зарифов ва дигарон низ корҳои арзандаеро ба анҷом расониданд, ки дар умум теъдоди мақолаву китобҳои илмиашон дар бахшҳои гуногуни илми шарқшиносӣ садҳо ададро ташкил медиҳанд.

12 апрели соли 1993 Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳури барҳам хӯрд, ки ба он баъди А. Мирзоев академик М. Осимӣ (1920-1996) ва донишманди тоҷик А. Турсунов (1939) сарвариро ба уҳда гирифта буданд. Кормандони ин институт рӯ ба парокандагӣ ниҳода, иддае ба ҳайати Институти мероси хаттӣ, ки ба он аввалҳо шоир М. Қаноат ва баъдтар Ҷ. Назриев сарварӣ мекарданд, фаъолияти худро идома доданд. Гурӯҳи дигар бошанд ба донишгоҳу

донишкадаҳои кишвар ба сифати устои омӯзгор гузаштанд. Онҳое, ки асосан бо омӯзиши иқтисодиёти мамолики Шарк сари кор доштанд, ба Институти иқтисодиёти АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб карда шуданд.

Пеш аз давраи гузариш дар баробари ба роҳ мондани феҳристи дастхатҳои ҷамъоваришуда, ки шаш ҷилди он таҳияву тадвин ва интишор гардида буд, асарҳои тадқиқотӣ-илмӣ мутобиқи мутуни илмӣ-оммавӣ, илмӣ ва илмӣ - интиқодии зиёде ҷоп шуданду иддае дар шарқшиносии ҷаҳонӣ соҳиби эътибори вижа гардиданд. А. Мирзоев дар давраи аввали фаъолият, ки "...ба таҳрири таҳқиқотҳои таърихӣ, адабиётшиносӣ, таърихи мусиқӣ, фолклор ва афкори ҷамъиятии халқи тоҷик, ки дар Тоҷикистон, Маскав ва Ленинград анҷом дода мешуданд, ҷалб карда мешавад" [33, 58]. Асарҳои таҳқиқотии ӯ "Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик" (1947), "Биной" (1957), "Рӯдакӣ" (1958), "Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал" (1958), "Маъҳази тоза оид ба давраи Сафавияи Эрон" (1960), "Робитаҳои адабии Эрон ва Мовароуннаҳр дар садаҳои XVI-XVII" (1963), "Кашмир дар назми форсӣ ва мавқеи як манбаи адабӣ" (1970), "Абуисҳок" (1972), "Заҳмаи ҷанги Рӯдакӣ ва истиқболи он дар Покистон" (1975), "Равобити адабии байни Мовароуннаҳр, Афғонистон ва Синд дар заминаи густариши мактаби адабии Бедил" (1975), "Нусхаи зебои Ҷаҳонгир" (1976) на танҳо дар Тоҷикистон, балки иддае дар Маскав, Эрон, Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Чехословакия истиқбол ва интишор ёфтанд. Ҳамзамон аҳли таҳқиқи шарқшиносони тоҷик доир ба адабиётшиносӣ, матншиносӣ, забоншиносӣ шевашиносӣ, таърих, мардумшиносӣ, иқтисодиёти кишварҳои Шарк, эроншиносӣ, ҳиндушиносӣ, афғоншиносӣ асарҳои зиёде таълиф намуданд, монанди китобҳои бунёдӣ-таҳқиқотии С. Айнӣ, ки доир ба устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва "Шоҳнома"-и ӯ, Шайхурраис Абуалӣ Сино, Шайх Муслиҳидди Саъдии Шерозӣ, Алишери Навоӣ-Фонӣ, Восифӣ, Абдулқодири Бедил ва ғ. дар ҷилди 11-и "Куллият"-и ӯ ҷой дода шудаанд [2], "Таърихи амирони манғитияи Бухоро" (1966), М. Осимов "Илми Осиёи Миёнаи давраи Кӯшонӣ ва роҳҳои омӯختани он" (1968), М. Бақоев "Ҳаёт ва эҷодиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ" (1975), К. Айнӣ "Бадриддин Ҳилолӣ" (1958), З. Аҳрорӣ "Мушфиқӣ. Ҳаёт ва эҷодиёт" (1978), Р. Ҳодизода "Шоҳин" (1974), "Аҳмади Дониш" (1976), Б. Сирӯс "Қофия дар назми тоҷик" (1955) ва "Арӯзи тоҷик" (1963), А. Хромов "Говори тоҷикҳои Матчинского району" (1963), "Историко-лингвистическое исследование Ягнобского языка" (1972), "Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана" (1975) ва ғ., Н. Назаров "Омолу афкори Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ" (1980), Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ ва мактаби ҷамъиятию сиёсии вай" (1993), "Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон" (1998), "Аз таърихи пайдоиш ва паҳншавии ақвом ва халқҳо дар Осиёи Марказӣ" (2004), "Нақши эронӣ-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон" (2005), А. Афсаҳзод "Достони "Лайлӣ ва Маҷнун"-и Абдурраҳмони Ҷомӣ" (1970), "Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ" (1978), "Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ" (1981), "Лирикаи Абдурраҳмони Ҷомӣ" (Маскав, 1985, ба забони русӣ), А. Ғаффоров "Назми форсизабонони Ҳинду Покистон дар нимаи дууми асри XIX ва асри XX" (1875), А. Турсунов "Қоинот ва ҷараёни дониши инсон" (1973), "Қайҳоншиносӣ ва эътиқоди динӣ" (1975), "Основаи космология" (1977), "Дидактика ва илмҳои табиатшиносӣ" (1983) ва ғ., Лола Додхудоева "Сарчашмаҳои эпиграфии Самарқанд дар асрҳои XI-XIV ҳамчун сарчашмаи таърихӣ" (1992), Лариса Додхудоева "Поэмы Низами в средневековой миниатюрной живописи" (Маскав, 1985), А. Алимардонов "Зиёуддини Нахшабӣ ва "Тӯтинома"-и ӯ" (1980), С. Мерганов "Қалимаҳои нав дар забони муосири пашту. Солҳои 60-80" (1995), М. Муллоаҳмадов "Эҷодиёти Фарруҳии Систонӣ" (1975), "Таърихи адабиёти Эрон дар асрҳои XIX-XX (Маскав, 1999) "Дар олами Эроншиносӣ" (2005), О. Ҳочамуродов "Поэтика Садеқа Ҳедаята" (1991), "Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX" (2003), "Фарҳангшиносӣ" (2011), У. Обидов "Шеваи Ҷабалу-с-Сироч" (1977), Ш. Пӯлодова "Мактубҳои Мирзо Ғолиб" (1966), "Шеърҳои шоирии Алтоф Ҳусайни Ҳолӣ" (1989), Л. Сулаймонова "Ҳаёт ва эҷодиёти Сайфи Исфарангӣ" (1973), Ш. Зарифов "Производительные силы сельского хозяйства современного Афганистана" (1972), Ҷ. Назриев "Лайлӣ ва Маҷнун"-и Мактабӣ (1978), "Сулаймоннома"-и Зулолии Хонсорӣ" (1987), "Қиссаи

Сулаймон ва Маликаи Сабо дар назми форс-тоҷик” (1996), Ғ. Ғоибов “Муҳаммад ибн Муса ал-Хоразмӣ” (1983), “Аҳмад ибн Ҷаҳйа ал-Балазури. Завоевание Хорасана; Ранние походы арабов в Среднюю Азию” (1989), “Ҳизби таҳрир чӣ меҳодад?” (2004), Алии Муҳаммадии Хуросонӣ “Асади Туси и его эпическая поэма “Гершаспнаме” (1994), “Нома ва номанигорӣ дар “Шоҳнома” (Техрон, бо ҳамкалами Ҷ. Назрӣ, 1999), “Таърихи адабиёти форсии дари тоҷикӣ” (Кобул, 2009, бо ҳаммуаллифии Р. Ҳодизода). Ш. Нуриддин “Абдуллоҳи Кобулӣ ва “Тазкирату-т-таворих”-и ӯ (Кобул, 1986), Ш. Имомов “Афкори иҷтимоии Афғонистон дар сеяки аввали қарни XX” (Маскав, 1986, ба забони русӣ), “Таърихи афкори иҷтимоии Афғонистон дар нимаи дувуми асри XIX-нимаи аввали асри XX” (2001), Т. Ҷабборов “Масоили рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии Покистон” (1974), Қ. Искандаров “Ҷунбишҳои ҷавонон дар Афғонистон солҳои 1945-1988” (1992), “Афғонистон: Толибон ва ташаккули марказҳои террористӣ” (2003), “Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века” (2004), Н. Мирзоев “Ислоҳоти маориф дар Эрон” (1995), “Робитаҳои Тоҷикистон ва Афғонистон” (1997), “Тоҷикистон ва Эрон: шохроҳи ҳамкориҳо” (1998), “Тоҷикистон ва кишварҳои Шарқ” (1998), М. Олимов “Очерки истории Синда в XVII – начале XIX вв. (Москва, 1993), “Религиозный экстремизм в Центральной Азии. Проблемы и перспективы. Материалы конференции OSCE (2002), Т. Мардонӣ “Дузабонии арабию тоҷикӣ дар шеърҳои IX-X” (1993), “Рӯдакӣ ва адабиёти араб” (2008), “Масъуди Саъди Салмон ва шеърҳои арабӣ” (2006), “Муса ал-Хорезӣ”, С. Воҳидова “Эроншиносӣ ва тоҷикишиносӣ дар Олмони қарнҳои XVIII-XX” (2000), “Тамаддуни эронӣ-тоҷикон дар таърихнигорӣ мамолики олмонизабони Аврупои қарнҳои XVIII-XXI” (2007), Л. Саломатшоева “Хасан Дехлави и семиотика его газелей” (1997), А. Раҳмонфар “Носири Хусрав-шоир мутафаккир” (1978) ва “Рӯдакиро суханаш тилви Нубост (2009), Б. Раҳимӣ “Ошноӣ бо Бедил” (2009) ва “Зиндагиномаи Бедил” (2017), Н. Амирошӯӣ “Давлати курдҳои Ҳирот” (1248-1381), М. Гулҷонов “Завоевание Кафиристана и распространение в нем ислама” (М., 1967), “Сабабҳои сукути шоҳӣ дар Афғонистон” (1978), М. Ш. Ҳусейнзода “Феллахи в литературе Египта” (1973) ва “Биография в пространстве и времени” (2000), Р. Маҳмадшоев “Тоҷикони Афғонистон. Роҷе ба шумора ва маҳалли сукунат дар охири асри XIX – аввали қарни XX” (1976), “Системаҳои ирригатсионӣ ва тарзи обёрии замин дар фаъолияти кишоварзии тоҷикони Афғонистон” (2009), У. Сулаймонӣ “Неспрягаемые глагольные формированных таджикском и персидском языках” (1988), Х. Холиқназаров “Фаъолияти иҷтимоӣ-сиёсии Ҷамолиддини Афғонӣ ва шогирдонӣ ӯ дар Эрон дар охири асри XIX ва аввали асри XX” (1987), Қ. Искандаров, Р. Давлатов, Р. Абдуллоев “Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ” (2019) ва дахҳо таълифи дигар ба доираи васеи хонандагон пешниҳод гардиданд [33].

Дар баробари муаррихоне, ки дар Институти шарқшиносии УИ Тоҷикистон фаъолият доштанд, як идда таърихнигорони тоҷик, монанди Б.И. Искандаров, А.М. Мухторов, Н.Н. Неъматов ва диг. бо заҳматҳои илмӣ самти шарқшиносидоштаи худ берун аз Тоҷикистон шинохта шуданд. Дар ин росто, аз навиштаҳои Б.И. Искандаров “Памир в период присоединения Средней Азии к России” (1960), “Гиндукуш во второй половине XIX в.” (1968), А.М. Мухторов “Резба по дереву в долине Зерафшана” (1960), “Познесредневековый Балх” (1980) ва “Рӯдакӣ ва мероси ӯ” (2008), Н.Н. Неъматов “Кашфиёти Панҷакенти қадим” (1969) ва “Государство Сомонидов” (1977), С. Мухторов “Сомониён: замон ва макон” (1999) ҷолиби тавачҷуҳанд.

Дар баробари навиштаҳои интишор ёфтани китобу рисолаҳои пунарзиши аҳли таҳқиқ-шарқшиносони тоҷик аз оғози таъсиси Ҷумҳурии Мухтор ва соли 1929 Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон то давраи соҳибистиклолии кишвар аз “Намунаи адабиёти тоҷик”-и С. Айни (1924) дар илми матншиносии тоҷик низ пешрафтаҳои назаррас дида мешавад, ки дар ин бора дар мақолаи А. М. Хуросонӣ “Матншиносии тоҷик ва таҳаввули он дар 50-соли охир” [29, 306-318] батафсил омадааст. Ин ҷо аз матншиносони тоҷик Б. Сирус, А. Мирзоев, М. Бакоев, З. Аҳрорӣ, А. Афсаҳзод, А. Девонакулов, А. Алимардонов, Ҷ.

Додалишоев, С. Сиддиқов, А. Зухуриддинов, Ҳ. Тарбият, Ш. Ҳусейнзода, Р. Ҳодизода, Н. Қаҳҳорова, С. Асадуллоев, А. Ҷонфидо, Л. Сулаймонова, М. Мамедова, А. Муҳаммадӣ, Ш. Нуриддинов, А. Раҳмонфар, М. Муллоаҳмад, Ҷ. Назрӣ, Ф. Кодиров, Н. Амиршоҳӣ, А. Насриддинов, Х. Шарифов, У. Тоҳиров, М. Аҳмадов, А. Ғаффоров, Н. Маъсумӣ, А. Маниёзов, С. Султонов, Б. Раҳимӣ, Н. Шанбезода, Ф. Начмонов, Қ. Восиев, Д. Икромӣ, Р. Мусулмонкулов, А. Абдуллоев, Х. Отахонова, А. Кӯчаров, Қ. Чиллаев, А. Рачабов, М. Акбарзод, Ш. Муҳаммадиев ва дигаронро метавон ном бурд. Ҳамчунин, Ф. Насриддин, Х. Давлатова, И. Мирзоев, Б. Мирзоев ва диг. ҷавонон дар матншиносӣ саҳм гузошта истодаанд. Дар як муддати муайян ҷоп шудани китобҳои “Осор”-и Одамушшуаро Рӯдакӣ (1958), “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” (1958), “Шоҳнома”-и ҳаким Фирдавсӣ (солҳои 1964-66), панҷчилдаи “Осори мунтахаб”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ (1971-1979), матни илмӣ-иктисодии “Лайлӣ ва Мачнун”-и Мактабии Шерозӣ (1974), “Гулшани адаб” дар панҷ ҷилд (1975-1980), се ҷилди “Дурдонаҳои наср” (1987-1991), “Куллиёт”-и Низомии Ғанҷавӣ (1982-1984), “Куллиёт”-и Саъдии Шерозӣ дар ҷаҳор ҷилд (1988-1990), “Осор”-и нисбатан мукаммали Мавлоно Ҷомӣ дар ҳашт ҷилд (1986-1990), мунтахаби осори Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Убайди Зоконӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Абдурраҳмони Мушфиқӣ, Аҳмади Дониш, мунтахабҳои ашъор ва девони Нақибхон Туғрал “Осори мунтахаб”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ дар ҷаҳор ҷилд (1971-1975), “Ашъори мунтахаб”-и Шавкати Бухорӣ (1968), “Ашъори мунтахаб”-и Нозими Ҳиравӣ (1967), “Мунтахаби ашъор”-и Абдураҳмони Тамкин (1974), “Маҳбубу-л-қулуб”-и Мирзо Бархурдор (1975-1979), “Раъно ва Зебо”-и Мирзо Бархурдори Фароҳӣ (1982), “Ҳусн ва дил”-и Фаттоҳии Нишопурӣ (1985), мунтахаби “Девони қабир”-и Мавлоно Балхӣ дар ду ҷилд (1986), дигарбора ҷоп шудани “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ (1985-1991), матнҳои илмӣ-интиқодии “Лайлӣ ва Мачнун”, “Фотиҳату-т-шубоб”, “Воситату-л-икд” ва “Хотимату-л-ҳаёт”-и Мавлоно Ҷомӣ (Маскав, 1971-1981), матни илмӣ – иқтисодии “Козурписар”-и Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, матни илмӣ-интиқодии “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҳотифӣ (Маскав, 1976), “Куллиёт”-и Сайидои Насафӣ (1991), “Рисолаи мусиқӣ” ва “Рисола дар баёни Дувоздахмақом”-и Начмиддини Кавқабӣ (1985) шаҳодати онанд, ки дар шарқшиносии тоҷик илми матншиносӣ дар рушду нумуш аст.

Тавре гуфта шуд, 12 апрели соли 1993 Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон барҳам дода шуд ва он номи Институти мероси хаттиро гирифт. Ин замоне ба амал омад, ки соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардида, кишвар аз ҳар ҷиҳат ба бурду боҳти худ дар ҳама соҳаҳо мустақилона муносибат мекард. Баъдтар ин муассиса бо номи Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ фаъолиятро идома дод. Ана дар ҳамин давра Сарвари давлатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ёдгориҳои хаттии таърихӣ фарҳангӣ диққати вижа равона намуда, гуфта буд: “Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ, ки ба нашри Феҳристи нусхаҳои хаттӣ машғул аст, бояд номгӯй ва миқдори нусхаҳои нодири хаттиро, ки дар дигар китобхонаву муассисаҳо мавҷуданд, зери назорат бигирад. Дигар мақомоти дахлдор низ ба ин кор ҷиддан машғул мешаванд” [17, 47]. Ин раҳнамоӣ ва таъкиди Сарвари давлат то андозае барои беҳдошти корҳо дар ин самт тақдирӣ буд.

Солҳои 2011 то 2016 Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ дар ҳаёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ фаъолияти худро идома дод. Дар ин муддат шӯъбаи таърих ва таҳқиқи низоъҳои минтақавӣ (роҳбар Қ. Искандаров) роҳандозӣ гардид. Ин даргоҳи баландмартабаи илми шарқшиносӣ аз 20 март соли 2017 чун Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таъдбири ном карду фаъолиятро босамар идома дорад. Дар ин муддат дар баробари А. Мирзоев, М. Осимӣ ва Турсунов, ки то соли 1993 ин боргоҳи илму маърифатро сарварӣ мекарданд, Ҳ. Назаров, М. Қаноат, Ҷ. Назриев, Ш. Имомов, К. Олимов дар солҳои гуногун роҳбариро ба уҳда доштанд. Баъди соли 2017 то моҳи майи соли 2020 роҳбарии Марказро Ҷ. Назриев ба уҳда гирифт. Дар айни ҳол ин масъулиятро номзади илмӣ таърих Р. Давлатов пеш бурда истодааст. Дар Маркази мероси хаттӣ

муҳаққиқон асосан бо коркард, феҳристнигорӣ ва дар заминаи нусхаҳои дастхатҳои дар Марказ мавҷудбуда ба матншиносӣ машғуланд. Самтҳои асосии фаъолияти Марказ аз ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ, барқароркунии мероси хаттӣ, таҳия, тарҷума ва нашри мероси хаттӣ, пажӯҳиши таъриху тамаддуни миллати тоҷик, гастариши илмӣ тоҷикшиносӣ дар асоси сарчашмаҳои хаттӣ, таҳқиқи мероси фарҳангӣ, забонӣ, адабӣ ва робитаҳои таърихӣ халқҳо ва давлатҳои Шарқ дар заминаи осори хаттӣ, ташвиқу тарғиби мақсадноки мероси хаттии халқи тоҷик, муайян намудани қимати таърихӣ ва арзиши дастнависҳо ва китобҳои нодир, омӯзиши дастовардҳои илми ҷаҳонӣ, ки ба самту равияҳои фаъолияти он алоқаманданд, тарбияи мутахассисон дар соҳаҳои шарқшиносӣ-матншиносии адабӣ ва таърихӣ, хаттотӣ, феҳристнигорӣ, тармими нусхаҳои хаттӣ, тарғиби дастовардҳои ватанӣ ва ғ. иборатанд. Бо салоҳиди Раёсати АМИТ омӯзишу пажӯҳиши масъалаҳои мухталифи мамолики Шарқро бошад, Институти масъалаҳои омӯзиши Осиё ва Аврупо ба уҳда гирифт.

Аз соли 1993 ба баъд боз ба Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ, ки таҳкурсии боэътимоди Маркази мероси хаттӣ аст, як идда ҷавонони болаёқат, монанди Б. Навбаҳорова, Н. Муҳаммадҷусуф, М. Ғиёсӣ, С. Ализода, Х. Давлатова, Б. Мирзоев, И. Мирзоев, М. Хучова ва чанд тани дигар ҷойи онҳоеро, ки ба Институти навтаъсиси АМИТ доир ба омӯзиши масъалаҳои кишварҳои Осиё ва Аврупо ва дигар донишгоҳу донишқадаҳо ба кор рафта буданд, пур намуданд. Зиёда аз ин, баъди соҳибистиклолии кишвар таваҷҷуҳ ба омӯзишу пажӯҳиши мамолики Шарқ рӯ ба пешравӣ дорад. Зеро ба ҳамаҷониба омӯхтани ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, адабӣ фарҳангии кишварҳои ҳамсоя барои мо дар муайян намудани раванди минбаъдаи ҳаёти мардумамон бетаъсир нахоҳад буд. Дину оин, ҳамдигарфаҳмӣ, гуногунии равишҳои сиёсӣ тақозо дошт, ки давлату ҳукумати Тоҷикистон барои оромию осудагии ҳамаҷонибаи мардумро таъмин намудан, аз вартаи ҷудоиандозӣ халос шудан, якпорчагии ваҳдат ва ҳамдигарфаҳмиро ба по мондан, кушодану ғош кардани гурӯҳу қувваҳои зиддидавлатию экстремистӣ муросокор набошад ва дар ин замина ҳаёти осудаи мардуми кишварро таъмин созад. Ба ин пеш аз ҳама, таъмин намудани ҳаёти илмӣ ҳамқадами замон зарур ва ҳатмӣ доништа мешавад. Ҳанӯз моҳи декабри соли 1993 бо даъвати расмӣ ба ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон омадани Президенти ҶИ Афғонистон, доктор Муҳаммад Бурҳониддин Раббонӣ ва бо таклифи Раиси Шурои Олии онвақтаи Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дидан кардан аз Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ баёнгари он аст, ки рӯ ба илму фарҳанг ниҳодан, гузаштаи худро доништан, худро шинохтан, пояи давлатдориро қавӣ медораду дурнамои онро боварибахш нишон дода метавонад.

Баъди соҳибистиклолӣ ба нашр расидани ҷопи сеюми “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (2008-2009), чандин маротиба нашр шудани “Тоҷикон”-и Б. Ғафуров ва тарҷумаву интишори он ба забонҳои зиёди кишварҳои абарқудрати дунё, силсиламақолаҳои М. Осимӣ, китобҳои Ҳ. Назаров “Авомили сууд ва сукути давлати Сомониён” (1993), “К истории происхождения племен и народов Центральной Азии” (2004), А. Афсаҳзод “Қамоли Хучандӣ – устои ғазал” (1996), “Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ” (2003), “Куллиёт”-и Мавлоно Ҷомӣ дар ҳафт ҷилд (ҳамроҳи ҳамкорони матншиносаш, ки нашри он солҳои 1999-2001 дар Эрон), З. Ғафорова “Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсидабонони Қашмир дар асрҳои ХУ-ХУІІ” (2001), матни илмӣ-интиқодии “Девони ашъор”-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (мураттибон Р. Ҳодизода ва А.М. Хуросонӣ, 2008), М. Шакурӣ “Хуросон аст ин ҷо” (2009), А. Саид “Шарҳи ҳоли Мир Сайид Али Ҳамадонӣ” (1994), “Таърихи дин”, З. Аҳрорӣ “Адабиёти Эрон дар қарни ХУІІІ” дар се ҷилд (2006-2007), матни “Таърихи Табарӣ” дар ду ҷилд (Таҳияи Ф. Бобоев ва М. Умаров дар ду ҷилд, 2000), китоби Исмоил ал-Бухорӣ “Саҳеҳи ал-Бухорӣ” (аз арабӣ тарҷумаи М. Умаров, Ф. Бобоев дар се ҷилд (2004-2008), китобҳои С. Воҳидова, ки дар боло ёд намудаем, У. Каримов “Андашаҳои иқтисодӣ бозаргонии Абӯҳомиди Ғаззолӣ” (2001), М. Муллоаҳмад “Ёди ёри меҳрубон” (Техрон, 2001), Ш. Муҳаммадиев “Доир ба арзиши адабии “Маосири Раҳимӣ”-и Абдуллоҳи Наҳовандӣ (1991), Ҷ. Ранҷбар “Мавлоно Яъқуби Чархӣ” (2006), А. Саидов “Таърихи сиёсии хонигарии Бухоро дар қарни ХУІІ ва нимаи аввали асри ХУІІІ” (2006), А. Сияров “Муҳовираномаи русӣ-форсӣ (Эрон, 2003),

С. Сулаймонов “Луғати арабӣ – тоҷикӣ” (2005, 2011, 2022), С. С. Кавкабӣ “Муқоисаи “Комде ва Мадан”-и Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ ба достони ҳамноми Бедил” (2019), “Тарҷумаи Қуръони карим” (М. Умаров, 2007), М. Холов “Народная метрология Бухары конда XVIII начала XX веков” (2009), Ш. З. Суфиев “Саки-наме в системе персидско-таджикской литературе” (2011) ва “Вино в персидско-таджикской литературе: Эволюция смысла” (2019), Абуалӣ ибни Сино “Қонуни тиб” (тарҷумаи С. Шаҳобиддинов, 2022), осори зиёди Фаридуддини Аттор, монанди “Мантиқу-т-тайр” (2014), “Асрорнома” (2014), “Мусибатнома” (2021), “Тазкирату-л-авлиё” (2016) ва ғ., “Гаршоспнома”-и Асадии Тӯсӣ (2011), “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ (2012), “Маснавии Маънавӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣи Румӣ (2001; 2007; 2013; 2022, ҷаҳор нашр ба ҳуруфи кириллӣ) ва “Девони Кабир”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣи Румӣ (2007-2009 дар ҷаҳор ҷилд), “Девон”-и Камоли Хучандӣ (2020), “Девони форсӣ”-и Алишери Навоӣ-Фонӣ (2021), “Муфизу-л-анвор” ва “Девони ашъор”-и Абдулҳайи Мучахарфӣ (2003), “Шарқшиносии тоҷик: 1958-2008” (2009), У. Сафар “Аз хоки рангбохта” (нақду баррасии ашъори Нимо Юшич, 2010) ва “Шеърӣ форсӣ дар аҳди ҷадид” (2020), “Куллиёт”-и Шамсиддин Шоҳин (2006), “Наводир-ул-вақоъ”-и Аҳмади Дониш дар ду ҷилд (2017), “Заҳираи Хоразмшохӣ”-и Исмоил ибни Муҳаммад Ҳусайни Ҷурҷонӣ (дар дах ҷилд, ҷилдҳои 1-5, 2021-2022), “Куллиёти форсӣ”-и Муҳаммад Иқбол (2013), “Куллиёт”-и Миробид Сайидои Насафӣ (2018, 2022), Алии Муҳаммадии Хуросонӣ “Меҳру Муштарӣ” (2010), “Ҳунари номанигорӣ дар “Шоҳнома” (бо ҳамкорӣ, 2014) ва “Ҷозибай калом” (2019), ҷоп шудани ҷилдҳои 7 ва 8-и “Каталоги дастхатҳои шарқии АМИТ” (2020), А. Шамолов “Каломи Мовароуннаҳр” (2013), А. Низомӣ “Таърих ва назарияи “Шашмақом” (Техрон, 2012), “Таърихи мусикии тоҷик” (2018) ва “Абдурраҳмони Ҷомӣ ва илми мусиқӣ” (2019), Х. Шарифов “Теористические вопросы прозы в таджикско-персидских письменных памятниках” (2020), “Ёддоштҳо”-и Халилуллоҳ Халилӣ (2020), “Девон”-и Хаёлии Бухорӣ (2015), силсилаи китобҳои “Ахтарони адаб” дар 50 ҷилд (2007-2021), Ғ. Қодиров “Чашмандозе бар шеърӣ дари Афғонистон ва таҳаввулотӣ он дар садаи XX” (2020), Р. Давлатов “Афғонистон дар сиёсати хориҷии Эрон” (2021), А.М. Хуросонӣ, Ҷ. Назрӣ “Нома ва номанигорӣ дар “Шоҳнома” (Техрон, 2021), М. Шарифов “Шамси Қайси Розӣ нокиди шеър” (2021), Ф. Раҳимӣ “Пешвои миллат, истиқлоли давлатӣ ва рушди илми тоҷик” (2022), Ё.Б. Ниёзӣ “Таснифоти илм дар фалсафаи машшоӣи шарқӣ ва таҳаввули он дар фалсафаи асримиёнагии тоҷик” (2022), Ҳ. Раҷабов “Тасвири воқеаҳои ғоҷавии тақсимшавии Ҳиндустон дар асарҳои адибони Ҳинд” (2022), Н. Ваҳхобова “Асадулло Ҳабиб – шоир” (2022), ҷоп шадани панҷ ҷилди (аз 10 ҷилд) шоҳасари тиббии “Заҳираи Хоразмшохӣ” (2021-2022) ва ғ. баёнгари онанд, ки шарқшиносии тоҷик аз оғоз то имрӯз вобаста ба имконияти мавҷуда камол ёфта истодааст.

Ҷойи таъкид аст, ки илми шарқшиносии тоҷик на танҳо дар Институти шарқшиносӣ, ки баъдтар номҳои Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ва Маркази мероси хаттиро гирифтӣ дар дигар институтҳои ҷомеашиносии АМИТ дар фаъолияти пайваستا аст, балки дар бахшҳои шарқшиносию филологияи донишгоҳҳои донишқадаҳо, факултаҳои таъриху ҷомеашиносӣ, иқтисодиёту сиёсатшиносӣ вобаста ба талаботи давру замон устодон дар омӯзишу пажӯҳиш ин бахши илми тоҷик фаъол буданду ҳастанд, ки иддаеро болотар ёдовар шудаем. Аз нимаи дувуми садаи XX то имрӯз устодони шинохтаву кормандони илмие, монанди Д. Тоҷиев, В. Асрорӣ, Н. Маъсумӣ, Ф. Начмонов, К. Мусофиров, А. Сатторзода, С. Саъдиев, Н. Қаҳҳорова, М. Диноршоев, У. Тоиров, Р. Мусулмонкулов, М. Темурхонов, Т. Муҳиддинов, Т. Неъматзода, Д. Обидов, А. Раҷабов, И. Икромов, А. Имомов, А. Абибов, Н. Одилов, С. Амиркулов, Ш. Абдуллозода, Қ. Восиев, С. Малтсев, М. Қосимова, У. Абдурахмон, И. Шпак, Исҳоқов, Ю. Ёқубов, С. Бобомуллоев, А. Раҳмонов, А. Кӯчаров, Султон Ҳакам, А. Низомӣ, У. Ғаффорова, Н. Нурзод, У. Сафар, А. Асадов, С. Абдулло, М. Назрикул, Ф. Абдулманнон, З. Ғаффорова, М. Нунова, З. Ҳасанова, Ш. Сӯфиев, А. Имомов, М. Нунова, М. Ашӯрова, Ш. Исрофилниё, Б. Мақсудов, К. Нунова, Ҷ. Саидзода, Б. Шарифов, Қ. Чиллаев, А. Абдулманнонов, М. Шаҳидӣ, Н. Ваҳхобова, Д. Аноркулова, А. Юлдошев,

Х. Шоихтиёров, С. Шукроева, Ҳ. Камол, С. Зиёев, Р. Тағоймуродов, Д. Дӯстов ва чандин тани тоза ба майдони илм омадаро метавон ёдрас шуд. Бешубҳа, боз онҳое ҳастанд, ки номашон зикр нагардида бошад ҳам, дар ин чодаи масъулиятноки илм бо қадамҳои устувор пеш рафта, барои илми шарқшиносии тоҷик корҳои хуберо анҷом хоҳанд дод.

Дар ҳатми ин нигоштаи мухтасар бояд гуфт, ки илми шарқшиносии тоҷик ҳанӯз чандин сада пештар аз соир кишварҳои Аврупо ташаккулу таҳаввул ва имрӯз рушду камол ёфта, бо таърихи беш аз ҳазорсола дар олами шарқшиносӣ корҳои шоистаро ба субут расонида, дар оғози садаи XX то ҳо ҳе ба меъёр даромад ва дар беш аз сад соли охири фаъолияти худ нақшаҳои ҳадафмандонаи созандаву барозандаро анҷом додааст. Бахусус, пешрафти бемайлоии илми шарқшиносиро дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон метавон равшан мушоҳида намуд. Зеро омӯзишу пажӯҳиши пахлуҳои ҳаёти адабию фарҳангии иҷтимоию сиёсии кишварҳои ҳамҷавори мо амри воқеист. Ба ин маънӣ, ҳанӯз Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2020 дар суханронии худ дар Симпозиуми байналмилалӣ ба ифтихори 700-солагии Камоли Хучандӣ гуфта буданд: "... дар баробари ифтихор доштан бо ин мероси пурғановат ба ҳар яки мо зарур аст, ки онро амиқ омӯзем, ҳамаҷониба таҳқиқ кунем ва барои тарбияи ахлоқию фарҳангии наврасону ҷавонон васеъ истифода намоем".

Мо баъзе пахлуҳои ҳаёти кишварҳои ҳамҷавори Тоҷикистонро ҳатталимкон омӯхтаву таҳқиқ намуда, иқдомҳои мусбату созандашонро барои пешрафту тараққиёти кишварамон истифода менамоем ва ба ин васила эҳсоси милливу ҳудогоҳии ҷомеаи имрӯзи мамлакатамонро бедортар мегардонем.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. Акнун навбати қалам. Осори баргузида дар ду ҷилд. Ҷилди якум [Матн] / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 478 с.
2. Айнӣ С. Куллийт. Ҷилди 11. Китоби якум [Матн] / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 506 с.
3. Акбаров Ю. Мунзим Мулло Абдулвоҳид Бурҳонзода [Матн] / Ю. Акбаров // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 560 с.
4. Алимардонов А. Сафарнома [Матн] / А. Алимардонов // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 6. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1987. – 640 с.
5. Бартольд В. В. История изучения Востока в Европе и России / В. В. // Сочинения, Т. 1X. – Москва Наука, 1977.
6. Гулшанӣ, Муҳаммад Содикҷоча. Таърихи ҳумоюн [Матн] / Муҳаммад Содикҷочаи Гулшанӣ. Ба ҷоп тайёркунанда, мурағтиб ва муаллифи сарсухан Ҷӯрабек Назриев. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 168+308 с. (ба ҳуруфи кириллӣ ва форсӣ).
7. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Ҷилди 1 ва 2 [Матн] / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. -414 с.
8. Древности Таджикистана (Каталог выставки) [Текст]. Ответственный редактор Е. В. Зеймаль. – Душанбе: Дониш, 1985. – 344 с.; История древнего Востока [Текст]. Под ред. Кузнецова. – Москва: Высшая школа, 1979. – 456 с.
9. Дехлавӣ, Амир Хусрав. Ғазалиёт [Матн] / Амир Хусрави Дехлавӣ. Таҳияву тавдвини матн аз Муҳаммадҷафр Бақоев. Муқаддима ва тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.
10. Каримов У. Туҳафи аҳли Бухоро [Матн] / У Каримов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣ Энциклопедияи илмӣ тоҷик, 2004. – 524 с.
11. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII-XV). Китоби 2 [Матн] / Холиқ Мирзозода – Душанбе: Маориф, 1977-400 с.
12. Мухторов А., Раҳматуллоев А. Таърихи халқи тоҷик. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди ав-

вал [Матн] / Абдусаттор Мухторов, Асламшоҳ Раҳматуллоев. – Москва: Интрасдорнаука, 2002. – 284 с.

13. Нафисӣ С. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Абуабдуллоҳ Чаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ. Ҷ. 1 [Матн] / Саъид Нафисӣ – Техрон, 1309. 408 – с.

14. Нишот, Саййид Маҳмуд. Зеби сухан ё каломӣ бадеъӣ форсӣ [Матн] / Саййид Маҳмуди Нишот. – Техрон, 1342. – 412 с.

15. Олимов К. Шарқшиносии тоҷик: дастовардҳо ва пешомадҳо [Матн] / Кароматулло Олимов // Шарқшиносии тоҷик (1958-2008). – Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2009. – 646 с.

16. Очерки по истории русского востоковедения. Сборники 1-6 [Матн]. – Москва: Наука, 1953-1963.

17. Раҳмонов, Эмомалӣ. Фарҳанг ҳастии миллат аст [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 64 с.

18. Самарқандӣ, Малехо. Тазкираи “Музокиру-л-асҳоб” ё Тазкирату-ш-шуаро” [Матн] / Малехои Самарқандӣ. Таҳиякунандаи матни интиқодӣ ва таҳқиқи Камолиддин Садриддинзодаи Айнӣ. – Душанбе: Пайванд, 1385. – 389+32 с.

19. Саидмуродов Д., Мальцев Ю. С. Из истории востоковедения в Таджикистане (1917-1958) [Текст] / Д. Саидмуродов, Ю.С. Мальцев – Душанбе: Дониш, 1990. – 206 с.

20. Саъдиев Садри. Адабиёти тоҷик дар асри XVII [Матн] / Садри Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1985. – 268 с.

21. Сино, Абуалӣ. Қонуни тиб [Матн] / Абуалӣ ибни Сино. Дар тарҷума, пешгуфтор, таълиқот, ҳавошӣ ва ферҳисти С. Шаҳобуддинов. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣи Энциклопедияи илмӣи тоҷик, 2021. – 1536 с.

22. Сулаймонӣ Пайрав. Маҷмӯаи ашъор [Матн] / Пайрав Сулаймонӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 230 с.

23. Табаров С. Барои дуруст омӯхтани мероси адабӣ [Матн] / Соҳиб Табаров // Ҳаёт, адабиёт, реализм. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 147-150.

24. Табаров С. Ҷаҳони андешаҳои Абдурауфи Фитрат [Матн] / Соҳиб Табаров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 714 с.

25. Тоҷикон дар каламрави Ориёно [Матн]. Гирдоварӣ ва пажӯҳиши М. Шукурзода. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 478 с.

26. Тӯсӣ, Асадӣ. Гаршоспнома [Матн] / Асадии Тӯсӣ. Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.

27. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди IX [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. Таҳияи матн ва шарҳи луғолу тавзеҳот аз Камол Айнӣ ва Зоҳир Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.

28. Хромов А. Шарқшиносӣ [Матн] / А. Хромов // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 8. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – С. 109 - 111.

29. Хуросонӣ А.М. Матншиносии тоҷик ва таҳаввули он дар 50 соли охир [Матн] / Алии Муҳаммадии Хуросонӣ// Меҳру Муштарӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 320 с.

30. Ходизода Р. Дониш [Матн] / Р. Ходизода// Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1. Душанбе: Сарредакцияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – с. 411-414.

31. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди 111 [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 368 с.

32. Шоирони Мовароуннаҳр. Чопи дувум бо таҳрир ва такмил [Матн]. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2019. – 520 с.

33. Шарқшиносии тоҷик (1958-2008) [Матн]. Мураттибон Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ. – Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2009. – 646 с.

ТАШАККУЛУ ТАҲАВВУЛ ВА ЗИНАҲОИ РУШДИ ШАРҚШИНОСИИ ТОЧИК

Дар мақола гуфта шудааст, ки илми шарқшиносии тоҷик ҳанӯз чандин сада пештар аз соир кишварҳои Аврупо ташаккулу таҳаввул ва имрӯз марҳала ба марҳала дар камол аст, ки таърихи беш аз ҳазорсола дорад. Мо ҳанӯз аввалин ишораю падидаҳои илми шарқшиносиро дар бахшҳои боқимондаи “Авасто”, осори паҳлавӣ, пандномаҳои давраи Сосониён мебинем. Минбаъд ин мавзӯ дар осори адабӣ, илмӣ, таърихӣ, маъхазҳо, сафарномаҳо ва ёддоштҳои эҷодкорони асримиёнагии тоҷикон ба ин ё он муносибате ишора гардидааст.

Ин илм ба таври расмӣ дар кишварҳои аврупоӣ аз асрҳои ХУ-ХУІІ, вобаста ба талаботи сиёсӣ иҷтимоӣ, таърихӣ фарҳанг оғоз гардида, он дар ибтидои садаи ХХ тавассути равшанфикрон ва маорифпарварони тоҷик то ҳоли аҳли таҳқиқи мо ба меъёр даромад ва баъди соли 1958, бо ба ҷаълият шуруъ намудани Шуъбаи шарқшиносӣ дар назди Раёсати АИ РСС Тоҷикистон, ки соли 1970 номи Институти шарқшиносиро гирифт бо чандин бор табдил кардани ном имрӯз чун Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ арзи ҳастӣ менамояд, дар беш аз сад соли охири ҷаълияти худ нақшаҳои ҳадафмандонаи созандаву барозандаро анҷом додааст.

Дар мақола ҳамчунон заҳматҳои назариявӣ илмии шарқшиносони рус А.А. Знаменский, Н.Л. Корженевский, А.А. Семенов, М.С. Андреев, Я.И. Бездека ва В.В. Бартолд нишон дода шудааст. Минбаъд устод С. Айни, академикҳо Б. Ғафуров, А. Мирзоев ва ҳамроҳонашон дар пешравии илми шарқшиносии тоҷик ҳиссаи назаррас гузоштаанд. Институти шарқшиносӣ, устодони бахшҳои марбутатаи донишгоҳу донишқадаҳои Тоҷикистон дар даврони Шуравӣ ва дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон оид ба пажӯҳиши маъсалаҳои гуногуни мамлакатҳои зиёди Шарқи Наздик ва Миёна, монанди фарогирии омӯзишу пажӯҳиши забон, адабиёт, иҷтимоӣ, таърих, мардумшиносӣ, фолклор, ҳуқуқ, иқтисодиёт, сиёсат, луғатсозӣ ва... мардумони Шарқ, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Иттиҳоди Шуравӣ, бахусус Тоҷикистони имрӯза, иртиботе доштанду доранд, қорҳои назаррасро анҷом додаанд.

Калидвожаҳо: илми шарқшиносӣ, шарқшиносии тоҷик, рушди шарқшиносии тоҷик, Авасто, Аврупо, осори илмӣ, адабӣ, таърихӣ, маъхазҳо, сафарномаҳо, соҳибистиклол, мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадиев Алӣ-мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри осори хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илми филология. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 917251401.

Давлатов Раҳматқарим Мирзоқаримович-директори Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илми таърих. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 2213202.

СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ЭТАПЫ ЭВОЛЮЦИИ ТАДЖИКСКОГО ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

В статье сказано, что таджикское востоковедение сформировалось и развивалось на несколько столетий раньше, чем в других странах Европы, и имея более чем тысячелетнюю историю, сегодня постепенно развивается. Мы можем уже видеть первые признаки и явления восточной науки в сохранившихся разделах «Авесто», пехлевийских сочинениях, на изданиях Сасанидского периода и т. д. Позднее это тема так или иначе упоминалось в литературных, научных, исторических произведениях, источниках, путевых заметках и мемуарах средневековых таджикских творцов.

Эта наука в зависимости от политических, социальных, историко-культурных требова-

ний в европейских странах официально началась с XV-XVII веков, в начале XX века она стала нормой для наших исследований через таджикских интеллектуалов и просветителей, а после 1958 года с созданием Отдела востоковедения при Управлении АН Таджикской ССР, переименованного в 1970 г. в Институт востоковедения, с несколькими изменениями названия, сегодня он существует как Центр письменного наследия при Президиуме НАНТ, за последние сто лет своей деятельности он осуществил целенаправленные конструктивные и продуктивные планы.

В статье также упоминается, что серьезные импульсы изучению стран Востока для таджикских специалистов дали, прежде всего русские востоковеды А.А. Знаменский, Н.Л. Корженевский, А.А. Семенов, М.С. Андреев, Ю.И. Бездека, В.В. Бартольда, имевшие хороший теоретический и практический научный опыт. Впоследствии устод С. Айни, академики Б. Гафуров, А. Мирзоев и его сподвижники внесли значительный вклад в развитие таджикского востоковедения. Институт востоковедения, профессора смежных кафедр университетов и институтов Таджикистана в советское время и в эпоху независимости Таджикистана продолжили значительную работу по исследованию различных вопросов многих стран Ближнего и Среднего Востока, таких как изучение и исследование языка, литературы, общества, истории, этнографии, фольклора, права, экономики, политики, словарного дела и... народов Востока, имеющие отношение к общественно-политической и культурной жизни Советского Союза, особенно сегодняшнего Таджикистана.

Более отчетливо можно наблюдать прогресс науки востоковедения в период независимости нашей страны - Таджикистана. Поскольку изучение и исследование литературных, культурных и общественно-политических аспектов жизни развивающихся и процветающих соседних с Таджикистаном стран в эпоху глобализации сыграет значительную роль в пробуждении, самосознании и самопознании (менталитете или духовности) таджикской нации.

Ключевые слова: востоковедная наука, таджикское востоковедение, развитие таджикского востоковедения, Авеста, Европа, научная работа, литературное, историческое, источники, путевые заметки, суверенитет, страны Ближнего и Среднего Востока.

Сведения об авторе: Мухаммадиев Али - кандидат филологических наук, заведующий отделом текстологии, исследований и издание письменного наследия Центра письменного наследия национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республики Таджикистан г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 917251401.

Давлатов Раҳматкарим - кандидат исторических наук, директор Центра письменного наследия национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 2213202.

FORMATION, EVOLUTION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF TAJIK ORIENTALISM

In the article, it is said that the Tajik science of Oriental studies was formed and developed several centuries earlier than other European countries, and it is still evolving step by step today, with a history of over a thousand years. We can still see the first hints and phenomena of oriental science in the remaining sections of "Avesta", Pahlavi's works, the admonitions of the Sassanid period and others. Later, this topic is mentioned in one way or another in literary, scientific, and historical works, sources, travelogues and memoirs of medieval Tajik creators.

This science officially started in European countries in the 15th-17th centuries, depending on the political, social, historical and cultural requirements. At the beginning of the 20th century, through the Tajik intellectuals and educationalists, it became a norm for our researchers. After 1958, with the establishment of the Department of Oriental Studies under the Presidium of the

AS of the RSS of Tajikistan, which in 1970 received the name of the Institute of Oriental Studies and was renamed several times and today it exists as the Center of Written Heritage under the Presidium of the NAST, in the last hundred years of its activity, it has carried out purposeful constructive and productive plans.

In the article, it was also mentioned that mainly Russian Orientalists such as A.A. Znamensky, N.L. Korzhenevsky, A.A. Semenov, M.S. Andreev, Y.I. Bezdeka, V.V. Bartold, who had good theoretical and practical scientific experience gave a serious impetus to the study of Eastern countries to Tajik specialists. Then preceptor S. Aini, academicians B. Gafurov, A. Mirzoev and his companions made a significant contribution to the advancement of Tajik oriental science. Institute of Oriental Studies, professors of related departments of universities and institutes of Tajikistan in the Soviet era and in the era of independence of Tajikistan on the research of various issues of many countries of the Near and Middle East, such as the study and research of language, literature, society, history, ethnology, folklore, law, economy, politics, dictionary creation and... the people of the East, who were and are related to the social, political and cultural life of the Soviet Union, especially present-day Tajikistan, have done significant works. The progress of the science of Oriental studies can be observed more clearly during the period of independence of our country - Tajikistan. Because studying and researching aspects of the literary, cultural and socio-political life of the developing and prosperous neighbouring countries of Tajikistan in the era of globalization will play a significant role in the awakening, self-awareness and spirituality of the Tajik nation.

Keywords: science of oriental studies, Tajik Orientalism, development Tajik Orientalism, Avesta, Europe, scientific work, literary, historical, sources, travel notes, sovereignty, the countries of the Near and Middle East.

Information about the authors: Muhammadiyev Ali, candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, 35 Sh. Huseynzade Street

Tel.: 917251401.

Davlatov Rahmatkarim—candidate of historical sciences, Director of Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, 35 Sh. Huseynzade Street

Tel.: 2213202.

ЧИЛДИ НУСХАҲОИ ХАТӢ ВА ТАРЗИ СОХТАНИ ОН

Алимардонов Ш. Ю.¹

Дар замонҳои қадим китоб фақат ба сурати тумор ё лавҳ вучуд дошт ва ручӯ кардан ба матн осон набуд. Бояд дар хотир дошт, ки дарозии баъзе аз туморҳои Мисри бостон то худуди шаш метр мерасид, ҳатто хондани туморҳои кӯтоҳтар аз ин ҳам мушкил буд. Аз ин рӯ нусхаҳои чилдшуда ё китобҳои чилдшуда ба сурати имрӯза, ки иборатанд аз пайвасти кардани саҳифаҳо ва қарор додани онҳо байни чилдҳои муқаввой эҷод шуд, ки мурочиат кардан ба матн осон шуд.

Қадимтарин нусхаҳои чилдшуда ривоятҳои қабатии Инчил буд. Ин осор дар шаш қарни аввали баъд аз мелод дар Миср навишта шудааст. Саҳифаҳои ин нусхаҳо аз ҷараҳои попирус месохтанд ва чилди онро аз чанд лоя попирус таҳия мекарданд ва ба рӯи чарм мекашиданд ва барои бастанӣ китоб аз тасмаҳои чармӣ истифода мекарданд.

Дар як аҳодиси аҳодиси набаъӣ гуфта мешавад, ки дар даврони ҳазрати Муҳаммад (с) (реҳлат 632 м.) саҳифаҳои Қуръон байни ду тахтаҷӯб ниғаҳдорӣ мешуд ва қабл аз поёни қарни ҳафтуми баъд аз мелод (қарни аввали ҳиҷрӣ) аз Зайд ибни Собит ба унвони касе, ки Қуръонро ба сурати китоб нусхабардорӣ кардааст, ном бурда мешавад. [3,203]

Дар ибтидои қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ, фасли тозае аз ҳунари китобсозӣ кушода шуд ва охира охира дар асрҳои баъдӣ раванг гирифт ва дар давраи Темурийӣ ба шукуфӣ расид. Дар ин ҳунар эътибори худро аз даст дода бошад ҳам, дар авохирӣ давраи Сафавӣ мавриди таваҷҷуҳи ҳунармандон қарор гирифт ва мароҳили таракқӣ паймуд.

Тазйини фаровони чилдҳо бо ҷавохирот дар Машриқзамин ривочи том дошт. Мазҳаби Монӣ, ки ба тавсеаи наққошӣ дар кишварҳои Шарқи исломӣ кумаки бисёр кард, дар чилдсозии тазйинӣ низ асарӣ босазо дошт. Ду пора чилде, ки аз асри ҳашт ё нуҳи мелодӣ ба ҷой мондааст ва дар Турфон ёфт шудааст, эҳтимолан аз қариб мавҷиёни аст. Дар осори қадимаи исломӣ аз саҳҳофон ва чилдҳои гаронбаҳо сухан рафтааст, вале пас аз ҳамаи муғул ҳеҷ яке аз ин чилдҳо боқӣ намонда ва то кунун чилде пеш аз қариб чаҳоруми мелодӣ ба даст наомадааст.

Дар бораи таъриҳи саҳҳофӣ ва чилдсозӣ А.П. Пуп менависад: “Дар давраи фиръавнони Миср ва ҳусусан, назди мавҷиёни давраи Сосонӣ чилди китоб мавриди таваҷҷуҳ буд ва барои таҷлиди муносиби китобҳои бузург ва кӯчак аз ҳеҷ ҳаҷе дарег намекарданд. Аммо миёни аъқоби подшоҳони муғул, ки дарборҳои пуршавкат ва ҷилло дар авоили қарни 9 барпо карда буданд, ин ҳунар ба авҷи аъло расид. Шоҳруҳ бузургтарин китобдӯсти ҷаҳон буд ва ӯ бо қорғузонаш дар эҷоди китобхона ҷунон маблағи азиме ҷамъ карданд, ки ҳазонаи кишвар аз он зиёд дид. [5,20]

Дар асри темурий чилдсозӣ ва саҳҳофӣ рушд ёфта, донандагонаш дар шаҳрҳои Ҳирот ва Бухоро қавоиди ҳунари худро маҳдуд намекарданд ва бар он нақшо мекуфтанд ва бо маводи қиматӣ ранг мекарданд ва рӯи онҳо заркӯбӣ мешуд. Абзорҳои бисёр дақиқ ихтироъ шуда буд ва бо диққати тамоми кор меарфт. Тазҳибкорон ҳам аз олитарин тарҳҳои худ дар ин ҳунар истифода мекарданд.

Тазйини фаровони чилдҳо бо ҷавохирот аз қадимулайём дар Машриқзамин ривоч дошта, аз он ҷо ба Аврупо рафт ва дар миёни нахустин саҳҳофони аврупоӣ, ки умдатан аз роҳибон буданд, маъмул шуд. Роҳибон нусхаҳои хаттиро бо заваролот меоростанд. Пас аз ин, ки Гутенбург ҳуруфи қобили интиқолро (1440) ихтироъ кард, теъдоди босаводон афзоиш ва бозори китоб раванг ёфт. Дар натиҷа бозори саҳҳофӣ низ гарм шуд. Баъзе аз саҳҳофон ҷунон ҳунаре ба қор мебарданд, ки гоҳе чилди китоб гаронбаҳотар аз муҳтавиёти он мешуд.

1. Алимардонов Ш. Ю. - ходими илмӣ шӯбаи ҷамъоварӣ ва ниғаҳдорӣ нусхаҳои хаттии Маркази мероси хаттӣ.

Абзорҳои сахҳофӣ

Абзорҳое, ки дар сахҳофӣ ва чилдсозӣ сахҳоф аз онҳо истифода мекард, инҳо мебошанд:

1. Часпҳо: сиреш, нишоста, сафедаи тухми мурғ. Бехтарин часп сиреш аст ва бештари корҳои сахҳофӣ бо он иҷро мешавад.
2. Сӯзан: барои таҳдӯзӣ истифода мешуд.
3. Дирафш: барои сӯроҳ кардани таги китобҳо.
4. Нах: барои дӯхтани аҷзҳои китоб.
5. Санги зердаст: барои васолӣ ва чилдсозӣ.
6. Қайчӣ: барои буридан.
7. Ситора: фулузе аст софу бориқ, ки аз он дар буридани қоғазҳои бузург истифода мешавад.
8. Хаткаш: қитъаи чӯбе, ки дарозияш 15 см., ки як тарафи он монанди найқалам тарошида шудааст ва каме тез аст. Барои хат андохтани рӯи чилд истифода мешавад.
9. Корд: чанд адад. Яке аз он, ки монанди барги бед аст, барои дупӯста кардани қоғаз ба кор меравад.
10. Корди қач: барои даврабурии китоб.
11. Сӯхон ва сунбод: барои тарошидани мукова ва лабаи китоб.
12. Мушта: барои кӯбидани чарм.
13. Шафра: барои тарошидану нозук кардани пӯст ба кор меравад.
14. Қайд: барои маҳкам доштани китоб.
15. Қоғаз: қоғазҳои қадимӣ анвои мухталиф дорад ва барои васолӣ ва остари бадрақа истифода мешавад.
16. Тахтаи сайқал: тахтае аст бисёр софу сайқалӣ, ки бехтарин навъи он аз чӯби гулобӣ таҳия мешавад.
17. Анвои рангҳо: рангҳои табиӣ.
18. Мукова: дар сохтани мукова аз қоғазҳои сиёҳнавис ва нолозим истифода мегардид. Онҳоро варақ-варақ бо ҳамдигар часпонида, баъд ба андозаҳои лозим мебуриданд.
19. Пӯст: иборат аз тимоч, яъне пӯсти буз, гӯсфанд, соғарӣ-пӯсти улоғ.
20. Зарбӣ: нақшҳои бисёр зебо, ки аз фулод ё биринҷ сохта мешаванд ва дар рӯи чилд зарб карда мешаванд.
21. Порчаи маҳмал: барои часпондани таги китоб.
22. Корди бурриш барои лабабурии китоб [2,34-39].

Расми 1. Намунае аз абзорҳои сахҳофӣ

Ба сурати кулӣ метавон гуфт, ки дар гузашта, сохтани чилди нусаҳо дар ду марҳила анҷом мешуд. Дар нахустин марҳила, кӯрсаҳои нусаҳо, ки қаблан матни асар дар онҳо навишта шуда буд, барои иттисол ба чилд омода мекарданд. Дар марҳилаи баъдӣ, даффаҳои чилдро барои часпонидан ба кӯрсаҳо омода мекарданд.

Амалиёти сахҳофии нусха дар чандин марҳила анҷом мешавад, ки усули он тақрибан, дар ҳамаи сарзаминҳои исломӣ яксон буд.

Нахустин марҳила аз қорҳои сахҳофӣ, амалиёти ҷузвбандӣ мебошад. Ҷузвбандӣ иборат аст аз дӯхтани қурсаҳо ба якдигар. Аввал сатрҳои қурсаҳоро ба якдигар баробар карда нишонаҳо мегузоштанд, то аз рӯи нишонаҳо ҷобачо шудани қурсаҳоро фаҳманд. Пас аз ин қор, қурсаҳоро дар шиканча (гирех) мениҳоданд, то барои дӯхтани қурсаҳо омода шавад. Ва дар марҳилаи баъдӣ қурсаҳоро бо якдигар медӯхтанд.

Пас аз дӯхтани қурсаҳо атфи нусхоро маҳкам ва устувор мекарданд, то барои дӯхтани пероза ва бофтани шероза омода шавад. Барои ин қор, қурсаҳои ҷузвбандишударо дар миёни шиканча қарор медоданд, аммо онро хеле маҳкам намебастанд то битавонанд қурсаҳоро андаке ҷобачо кард. Сипас, нахҳоро, ки қурсаҳоро бо онҳо дӯхта буданд, маҳкам мекарданд. Баъд аз ин марҳилаи пушбандии китоб фаро мерасад. Китобро дар гирех маҳкам карда, ҷузвотро бо дирафш боло меоваранд.

Пас аз ҳамворсозии ҷузваҳо, навбат ба шерозабандии нусха мерасад. Шероза яке аз муҳимтарин аҷзҳои нусха мебошад. Шероза дар нусхаҳои хаттӣ шомили нахҳое аст, ки ба шеваи хос ба тақ-тақи қурсаҳо дӯхта шуда ва онҳоро ба якдигар пайванд медиҳад. Барои ин қор дар нахустин марҳила қурсаҳоро бо як риштаи нах, ба номи пероза ба якдигар медӯхтанд ва дар марҳилаи дувум ин перозаҳоро бо як ё чанд риштаи дигар, ки маъмулан рангин буд, ба якдигар мебофтанд. Ин нахҳои бофташудаи дувумро шероза мехонданд, ки намуна аз онро дар расми 2 меоварем.

Расми 2. Намунае аз шероза

Он чи то кунун ёд кардем, дар бораи оmodасозии қоғазӣ нусха (қурсаҳо) барои итти-сол ба ҷилд буд. Марҳилаи баъдӣ, таҳияи даффаҳои ҷилд аст, ки онро ба сурати ҷудогона таҳия мекунанд ва сипас, қурсаҳои шерозабандишударо ба он мечаспонанд. Даффаҳои ҷилд аз мукова, абра ва астар иборат аст. Роиҷтарин тавлиди мукова часпонидаи чанд тикка қоғаз ба рӯи якдигар аст. Дар ин равиш, чанд қоғазро ба якдигар часпонида, аз онҳо муковае месохтанд, ки барои пӯшиши ҷилдҳо ба қор мерафт. Баъди он ки ҷилдсозӣ ба як ҳунари мустақил бадал шуд, истифода аз хаамири қоғаз барои муковаи ҷилдҳо, ба вижа ҷилдҳои лоқӣ ривож ёфт. Нигаред ба расми 3.

Расми 3. Намунае аз муқоваи чилд

Баъд аз тайёр намудани муқова навбат ба часпонидани абра бар рӯи муқова мерасад. Абраро одатан аз чарми нафис месохтанд. Дар рӯи абраи чилд нақшҳо эҷод мешуд. Дар тӯли чанд қарне, ки аз китобсозии давраи исломӣ меғузарад, аз нақшҳои гуногуне барои ороиши чилдҳо истифода шудааст. Ин нақшҳо дар нахустин садаҳо бо абзорҳои сода эҷод мешуд. Ба ин гуна, ки аз чанд василаи ибтидоӣ монанди паргор, саттора (хаткаш) ва ҳамчунон бархе қолабҳои кӯчак барои тарсим ва эҷоди тарҳҳо “ғиреҳбандӣ” истифода мекарданд. Ин шева то ҳудуди садаи понздаҳ идома дошт, аммо аз ин давра ба баъд, эҷоди нақш ба василаи “сикка”-ҳо ривоч пайдо кард ва ба яке аз асилтарин шеваҳои чилдсозӣ, яъне чилдҳои зарбӣ ва сӯхт бадал шуд.[4, 135]

Аз баррасии чилдҳои зарбӣ пас аз садаи понздаҳум ин нукта ба даст меояд, ки аз ҳама нахустин намунаҳо нақшҳои асосӣ барои тазйини чилдҳо ба қор мерафт. Дар миёни ин нақшҳо метавон ҷаҳор гуна нақши аслиро ба унвони умумитарин нақшҳои рӯи чилд ном бурд. Ин нақшҳо дар истилоҳоти китоборой бо номҳои турунҷ, сартурунҷ, лачкӣ ва занҷира шинохта мешавад. Ин ҷаҳор нақш ба унвони нақшҳои суннатӣ дар миёни чилдсозон ривоч дошт, аммо эҷоди ҳар ҷаҳори нақш ба рӯи чилдҳо ҳамешагӣ набуда, гоҳе фақат бархе аз ин нақшҳоро дар як чилд ба қор мебарданд. Ҳатто дар бисёре аз чилдҳои садаҳои понздаҳум ва шонздаҳум, фақат аз нақши турунҷ барои тазйини чилд истифода мешудааст, ки намунаи он дар расмҳо оварда шудааст.

Расми 4

Расми 5

Барои ин ки бо шакли ин нақшҳо ошно шавем, тасвири даффаи (қисмати саҳти рӯи чилд) пушти чилди дастнависе аз “Куллиёт”-и Шайх Бадриддин Ҳусайн Муизии Балхӣ (нусхаи №1052)-ро ки дар Ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, мутааллиқ ба соли 1275 ҳ. (1858 м.) китобат шудааст (расми 5) мебинем.

Чунон ки дида мешавад, нақши тухмшакле дар миёнаи чилд тасвир шудааст, ин нақш турунҷ номида мешавад.

“Муҳимтарин нақши рӯи абра турунҷ аст. Турунҷро барг ҳам мегӯянд. Истилоҳоти номбаршуда дар Эрон роиҷ аст. Дар Афғонистон онро бодом меноманд. Дар Тоҷикистон истилоҳи мардумиаш кулфак аст”.[1, 47]

Дар ҳамон шакли пешин, дар боло ва поини турунҷ ду нақши кӯчак ба сурати қарина (монанд, дутоӣ) дида мешавад, ки онҳоро сартурунҷ меномем. Корбурди сартурунҷ тақрибан ҳамеша ҳамроҳ бо турунҷ аст.

Нақши дигаре, ки дар ҳамон расм мебинем, дар чаҳор гӯшаи даффаи чилд ба кор рафта аст. Ин чаҳор нақшро лачкӣ мегӯянд.

Афзун бар се нақше, ки ёд кардем, тазйини дигаре дар ҳошияҳои чилди номбурда мушоҳида мешавад, ки бар давродаври канораи чилд тақрор шудааст ва онро занҷира мегӯянд.

Аз миёни чаҳор нақш турунҷ, сартурунҷ, лачкӣ ва занҷира, ки аз онҳо гуфтугӯ кардем, турунҷ беш аз ҳама аҳаммият дорад, чаро ки ин нақшро ба рӯи аксар чилдҳо эҷод мекарданд. Ҳатто намунаҳои фаровоне аз ин нусхаҳо дар даст дорем, ки бар рӯи чилди онҳо фақат нақши турунҷ эҷод шудааст.

Дар расми 4 чилди дастнависи “Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт”-и Сафавӣ (нусхаи №3795), Ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, муваррих 1003 ҳ. (1594 м.), тасвир ёфтааст, ки бар рӯи он фақат нақши як турунҷро эҷод кардаанд.

Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки нақшҳои сартурунҷ ва лачкӣ тақрибан ҳеҷ гоҳ ба танҳои дар болои чилд тасвир намешаванд. Дар бораи тарҳи занҷира низ бояд гуфт, ки эҷоди он ба рӯи чилдҳо ҳамешагӣ набудааст. Чунон ки гоҳе ба ҷойи занҷира фақат аз чанд хат истифода мекарданд.

Тарзи оморасозии мукова барои зарби нақшҳо ба рӯи чилд

Пас аз ошноӣ бо нақшҳои рӯи чилд навбати он аст, ки бо марҳилаи оморасозии мукова барои часпонидани чарм (абра) ба рӯи он ошно шавем. Гуфтем, ки дар чилдҳои зарбӣ во-баста ба ниёз ва қобилияти чилдсозон чаҳор нақши турунҷ, сартурунҷ, лачкӣ ва занҷираро ба рӯи абраи чилд мекашиданд. Чилдсозон аз таҷриба дарёфта буданд, ки нақшҳои ёдшуда бар рӯи чилд дер намепояд ва ба ҳамин далел шеваи дигарро ба кор бурданд. Яъне пеш аз часпондани чарм ба рӯи мукова, ҷойгоҳи нақшҳои турунҷ, сартурунҷ, лачкӣ ва занҷираро рӯи чилд чуқур мекарданд ва пас аз часпонидани абра, сиккаҳоро ба чилд ниҳода, онро зерӣ вазнаҳо (санги вазнин) қарор медоданд. Ин кор сабаб мешуд то нақшҳо нисбат ба сатҳи чилд фуру рафта бошад ва ба осонӣ нобуд нашавад. Барои ин ки ҷойгоҳи нақшҳо ба дурустӣ ҷойгир шавад, лозим буд ба василаи хаткашӣ ҷойгоҳи ҳар кадом нақшро рӯи мукова нишона гузоранд.

Муковаҳоро, ки барои чилд омода шуда буданд, гирифта ду хат бар тӯл ва арзи он мекашем, то ки мобайни нусха муйян шавад. Дар канорҳои мукова низ хат кашида, дар он занҷираро нақш мекунем. Сипас, сикка (қолаб)-и турунҷро дар миёни мукова қарор дода, ҳамчунин сарбарг (сартурунҷ) ва кунҷиҳо (лачкиҳо)-ро низ дар ҷойгоҳи худашон қарор медиҳем. Пас аз ин кор гирдогирди сиккаҳоро хат мекашем, то нақши онҳо дар рӯи мукова маълум шавад. Баъд бо нақшбур ҷои онҳоро ҳолӣ мегузорем. Барои ҳолӣ кардани ҷои нақшҳо ғафсии муковаро дар назар гирифта, аз чор як ҳиссаи онро ҳолӣ мекунем.[4, 149]

Тарзи тарошидан ва оморасозии чарм барои часпонидан ба рӯи муковаи даффаҳо

Навбат ба оморасозии чарм барои часпонидан ба рӯи мукова мерасад. Чармро ба об тар карда, муковаи чилдро дар рӯи он монда, ҷояшро ба воситаи хаткашӣ муайян мекунем.

Андозаи чармро аз ҳар тараф ба андозаи ду ангушт аз мукова зиёдтар гирифта, онро ба воситаи нашгирда (навъи теғи махсус) тарошида, чунон тунук мекунем, ки он тарафаш намоен бошад. Мобайни чармро низ тунук мекунем, аммо на ба андозаи атрофи он. Ин микдор чарм ҳангоми часпонидани чарм ба рӯи мукова ба даруни мукова гардонда мечаспонем.

Тарзи часпонидани чарм бар рӯи мукова ва зарби нақшҳо бар рӯи чилд

Акнун навбат ба часпонидани мукова ба чарм мерасад. Барои ин кор бояд дар рӯи мукова оҳар (часпак) бимолем ва муковаро дар рӯи тахтасанг монда, чармро барои часпонидан омода кунем. Пушти чармро тар карда онро дар рӯи мукова чунон мечаспонем, ки ҷойи нишонкардаи чарм бо ҷойи нақшҳои рӯи чилд рост биояд. Пас аз часпонидани чарм дар рӯи мукова ҷойҳоро, ки барои турунҷ, сартурун ва лачкӣ ҳолӣ карда будем, чармро андаке ҳолӣ карда дигар ҷойҳоро бо муҳра кашидан ҳамвор мекунем. Баъдан, сиккаҳо (қолабҳо)-ро гирифта, дар ҷойи пеш ҳоликарада мемонем ва бо кӯба онҳоро мекӯбем, чуноне нақши мавриди назар дар рӯи даффа боқӣ монад. Пас аз ин чилдро на кам аз панҷ рӯз зери лангар мегузorem. Дар муҳлати муқарарӣ атрофи чармро, ки ба андозаи ду ангушт аз андозаи чилд зиёдтар бурида будем, ба самти даруни чилд мечаспонем.

То ин ҷои кор бахши пайванд кардани абра бар рӯи мукова ба поён мерасад. Дар марҳилаи баъдӣ, остарро (варақи қоғазӣ, махмалӣ ё чармие, ки ба қисми дарунии мукова часпонида шудааст) ба чилд мечаспонем, то ки барои васл кардан ба курсаҳои таҳдӯзишуда омода шавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Мақсудов Бадриддин. Мероси хаттии Осиёи Марказӣ: натиҷа ва паёмадҳои омӯзиш// Маҷмӯи мақолаҳо. – Душанбе: 2018, С. 45-50.
2. Моили Ҳиравӣ. Луғати истилоҳоти фанни китобсозӣ. –Техрон: Интишороти Бунёдии фарҳангии Эрон, ҷопхонаи Хурраӣ, 1353-220 с.
3. Муҳаммадризо Сорхонӣ. Пажӯҳише дар бораи ҳунари саҳҳофӣ ва таҷлид дар даврони исломӣ. Номаи Баҳористон: – Соли 4. – Шумораи 1-2, баҳору зимистони 1382- С. 200-239.
4. О.А.Сафарӣ. Нусхашинохт. (Пажӯҳишномаи нусхашиносии нусахи хаттии форсӣ). –Техрон: Мероси мактуб, ҷопи аввал, 1390-622 с.
5. Пуп Артур Апҳом. Шоҳкорҳои ҳунари Эрон. Иқтибос ва нигориши Парвиз Нотили Хонларӣ. Техрон: 1380-218 с.

ЧИЛДИ НУСХАҲОИ ХАТӢ ВА ТАРЗИ СОХТАНИ ОН

Чилдсозӣ аз ҳунари мустақили китобсозӣ ба шумор меояд, ки дер боз ба унвони як пеша ва ҳунари ҷудогона ривож ёфта, дар канори фунуне чун китобат, таъҷиб, нигорагирӣ ва ғайра шинохта мешуд.

Дар замони қадим китоб ба сурати тумор ё лавҳ вучуд дошта, рӯи овардан ба матн осон набуд. Бояд дар хотир дошт, ки дарозии баъзе туморҳои Миср ба шаш метр мерасид, ҳатто хондани туморҳои аз ин ҳам кутохтар осон набуд. Аз ин рӯ, нусхаҳои чилдшуда ё китобҳои чилдшуда ба сурати имрӯза, ки иборатанд аз пайвастанӣ саҳифаҳо дар атфи қарор додани онҳо байни чилдҳои муқаввой эҷод шуд, ки мурочиат кардан ба матн осон шуд.

Дар мақолаи мазкур марҳилаҳои омодакунии чилд, аз қабилӣ ҷузвбандӣ, шериҷабандӣ, тайёр кардани даффаҳои чилд аз мукова, абра ва астар, тарзи сохтани нақшҳои рӯи чилд бо таъҷиб бар манбаъҳои қадима мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: чарм, таъйин, чилд, мукова, картон, сиреш, хаткаш, курса, қоғаз, нақшҳо, сартурунҷ, турунҷ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонов Шерияздон Юсуфович, ходими илмӣи шуъбаи ҷамъоварӣ ва нигоҳдории нусхаҳои хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35.

Тел.: 987941182.

ПЕРЕПЛЕТ РУКОПИСЕЙ И ИХ ИЗГОТОВЛЕНИЕ

Изготовление переплета - одно из самостоятельных ремесел в производстве книг, которое долгое время развивалось как отдельная профессия и ремесло.

В древние времена было непросто превратить написанное в амулет или табличку. Следует отметить, что некоторые египетские обереги достигли шести метров, а прочесть еще более короткие заговоры было непросто. В средневековье стали последовательно закреплять листы в форме тетрадок (до 10 страниц) и переплетать их. Такой твердый переплет стал образцом и для сегодняшних книг.

В данной статье рассматриваются этапы подготовки кожи, такие как фальцовка, шеразы, подготовка кожных складок из покрова, облака и подкладки, способы создания узоров на коже на основе сведений древних источников.

Ключевые слова: кожа, украшение, переплет, обложка, картон, сиреш (клей), линейка, тетрады, бумага, узоры, медальон.

Сведения об авторе: Алимардонов Шерияздон Юсуфович, научный сотрудник отдела сбора и хранения рукописей Центра письменного наследия при Президиуме национальной Академии наук Таджикистана, г. Душанбе, улица Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 987941182.

MANUSCRIPT BINDING AND ITS PRODUCTION

Binding is one of the independent crafts in book production, which for a long time was developing as a separate profession and craft.

In ancient times, it was not easy to turn writings into an amulet or tablet. It should be noted that some Egyptian amulets reached six meters, it was not easy to read even shorter conspiracies. In the medieval period, they began to sequentially fix sheets in the form of notebooks (up to 10 pages) and bind them. This hardcover has become a model for today's books.

This article discusses the stages of skin preparation, such as folding, sherazy, preparation of skin folds from the cover, clouds and lining, methods for creating patterns on the skin based on data of information ancient sources.

Key words: leather, decoration, binding, cover, cardboard, siresh (glue), ruler, notebooks, paper, patterns, medallion.

Informatoin about the author: Alimardonov Sheriyazdon Yusufovich, researcher department of collection and storage of manuscripts at the Center for Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, Sh. Khuseynzoda street 35.

Tel.: 987941182.

МУХТАСАР АЗ ТАЪРИХИ ФЕХРИСТНИГОРИИ ДАСТНАВИСҲОИ МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

Навбаҳорова Б. Қ.¹

Ҳифзу нигоҳдорӣ ва муаррифии мероси хаттии ниёгон ба зиммаи кормандони илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон гузошта шудааст. Сарфи назар аз он ки Маркази мероси хатӣ аз рӯзи таъсисёбиаш то имрӯз чандин маротиба тағйири ном кардааст, ҳадаф ва вазифаи асосии он ҳамеша нигоҳдорӣ, муаррифӣ ва таҳқиқу нашри мероси ниёгон аст. Дар ин Марказ ганҷинаи бою ғании мероси аҷдодонамон маҳфуз аст, ки ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоев гузошта шудааст.

Баъди бунёд шудани Академияи илмҳои Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон (соли 1951) зарурати дар як муассиса чамъ овардани дастнависҳо ба миён омада буд. Нишон додани аҳамияти илмию таърихӣ онҳо зарур буд, то ки дар як маркази муайян чамъоварӣ ва феҳристнигорӣ карда шаванд. Нақши қаҳрамони миллати тоҷик, академик Бобоҷон Ғафуров, ки соли 1956 директори Институти шарқшиносии АИ ИҶШС интихоб гардида буд, дар ташаккули мактаби бузурги шарқшиносӣ, аҳамияту зарурати таъсиси Институти дастхатҳо хеле бузург аст. Моҳи июни соли 1957 дар шаҳри Тошканд конфронси якуми умумитифоқии шарқшиносҳо баргузор гардид. Масъалаи таъсис додани Институти шарқшиносӣ дар ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ, аз он ҷумла, дар Тоҷикистон ба миён гузошта шуд. Баъд аз як сол, яъне соли 1958, шӯбаи шарқшиносӣ ва осори хатӣ ташкил шуд ва мудири он академик Абдулғанӣ Мирзоев таъйин гардид. Саъю кӯшиши Ҳукумати онвақтаи Тоҷикистон барои ҳифз ва таҳқиқи мероси хатӣ бо таъсис додани ин шӯба дар Академияи илмҳо роҳи барқарорсозии мероси тоҷикон буд. Дастгирию ташаббуси академик Бобоҷон Ғафуров ва кӯшишу фаъолияти академик Абдулғанӣ Мирзоев аз рӯзҳои аввали таъсис ёфтани шӯбаи шарқшиносӣ ва осори хатӣ дар ташкил намудани гурӯҳи корие, ки дар он замон феҳристи дастхатҳоро таҳия намудаанд, хеле калон аст. Омӯзиши меросу фарҳанги тоҷикон дар якҷоягӣ бо тарбия намудани як қатор олимони ҷавон барои кафолати комёбӣ дар роҳи наҷот додани фарҳангу мероси ниёгони тоҷик қадами ҷиддӣ буд.

Тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳо воситаи махсуси таҳқиқ, интишор ва ҳифзи осори хаттии тоҷикон мебошад. Феҳристҳои таҳияшуда нишон медиҳанд бештари нусхаҳои дар ганҷинаи Маркази мероси хаттии кишвари мо, китобхонаю марказҳои таҳқиқотии Осиёи Миёна, Русия ва дигар китобхонаҳои машҳури ҷаҳон маҳфузбуда, ки нусхаҳои хаттиро дар он замон дар ҳудуди Осиёи Миёна чамъоварӣ намудаанд, ба забони тоҷикӣ мебошад. Ин далели он аст, ки забони тоҷикӣ асрҳо чун забони муоширати мардуми Осиёи Миёна нақши калон доштааст.

Баъди дар ихтиёри Академияи илмҳо чамъ овардани фондҳои хурди ҷудогона тавсифи илмию палеографии онҳо аз рӯи дастурамали муайян сурат гирифт. Қадами аввалин дар ин роҳ тавсифи ибтидоии дастнависҳо буд, ки дар соли 1955 аз ҷониби ду нафар олимони – Маҷид А. ва Тоҷиддинов С. ба анҷом расонда шуд. Қадами дуюм дар ин самт оғози тавсифи илмии дастхатҳо буд. Худи ҳамин сол бо роҳбарии академик Абдулғанӣ Мирзоев гурӯҳи мураттибони тавсифи илмии дастнависҳо таъсис ёфт, ки ба он олимони Р. Ҳодизода, М.И. Занд, Г.Ғалимова, Д.Х.Дорри, И.А.Веленицкая шомил буданд [4, 6].

Ҷилди аввали феҳристи дастнависҳо соли 1960 аз ҷоп баромада буд. Дар ин ҷилд асарҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, топографӣ, ёддоштҳо, санаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои қимати таърихӣ дошта дохил шудаанд. Бесабаб дар ҷилди аввал осори таърихӣ ҷой дода нашуда буд, зеро ки дар байни 288 нусха дастхати тавсифшуда асарҳою санадҳои хеле муҳиму арзишманди таърихӣ ҷуғрофӣ ҷой доранд ва бо ин роҳ муҳаққиқони тоҷик ба оғоз намудани таҳқиқи таъ-

1. Навбаҳорова Б. Қ. - мудири шӯбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хатӣ.

рихи халку кишвари худ чалб карда шуданд. Дар ин маҷмӯа нусхаҳои хеле нодир ва қамефт маҳфузанд, ки дорои аҳамият ва иттилооти хеле муҳими таърихӣ мебошанд. Аз ҷумла, се нусхаи аввали тавсифшуда асари таърихӣ машхуру арзишманд-«Таърихи Табарӣ» мебошад. Яке аз нусхаҳои ин асар, ки таҳти №2000 дар ганҷинаи Марказ маҳфуз аст, аз рӯи хусусиятҳои палеографӣ дар охири асри XIII нусхабардорӣ шудааст. Аз ҷумла, 92 нусха дастнавис оид ба омӯзиши таърихи Осиёи Миёна тавсиф гардидаанд. Дар байни онҳо дастнависҳои ҳастанд, ки нусхаҳои хаттии ҳуди муаллифони асар ва ё нусхаҳои ягонаи нодиранд, ки аз ҳар ҷиҳат муҳим ва ҷолиби таваҷҷуҳанд. Аз ҷумла, чунин дастхатҳоро метавон номбар кард: «Тӯҳфаи шоҳӣ»-и Мирзо Азими Сомӣ (№927/III), «Тоҷ-ал-таворих»-и Муҳаммад Шарифбек бини Муҳаммад Ноқӣ (№2282), «Тухфат-ал-хонӣ»-и Муҳаммад Вафои Карминағӣ ва Домулло Олимбек валади Ниёзқулибек (1426/I), «Ҷанномаи Байрамалихон» (2004), «Давраи охири таърихи Бухоро»-и Мирзо Ҳомид валади Абдулқодирбек бини Камолбек мирохӯр бини Файзуллобек (1243/IX), «Таърихи амирони манғити Бухоро»-и Олимхоча бини Мирзо Сайидхоча Мушрифӣ Бухорӣ (2354/IV), «Наводири зиёия»-и Муҳаммад Шарифҷон Махдум (983) ва ғ. Азбаски феҳристҳо ба забони русӣ таҳия гардида буданд, аз ин рӯ муваффақ шуданд, ки дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва хориҷ аз он интишор ёбанд. Тавсифҳои илмӣ дар феҳристҳои нашргардида тамоми маълумоти аниқӣ таърихӣ, илмӣ ва аз ҷиҳати хусусиятҳои ҳоси ҳуди дастнавис (хат, арақ, муқова, таърихи китобат ва ғ.). хеле равшан баён карда шудааст. Бесабоб нест, ки тавсифҳои илмӣ ин феҳристҳо қайҳо мавриди таваҷҷуҳи писанди нусхашиносони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва кишварҳои дигари ҷаҳон қарор гирифтанд.

Феҳристи дастнависҳо раҳнамои муҳаққиқон дар интиҳоби мавзӯи таҳқиқот ва муаррифгари мероси ниёгонамон ба шумор мераванд. Дар заминаи истифодаи феҳристҳои ҷопшуда ҷандин матнҳои илмӣ интиқодӣ ва илмӣ оммавии осори гузаштагон дар мавзӯҳои гуногун таҳия ва нашр гардидаанд.

Дар замони шӯравӣ кормандони шӯба оид ба феҳристнигорӣ чунин корҳоро анҷом додаанд: аз соли 1960 то соли 1988, шаш ҷилд феҳристи нусхаҳои хаттӣ таҳти унвони «Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР», бо сарсухани академик Абдулғанӣ Мирзоев, ки дар онҳо 2372 номгӯӣ асар тавсиф гардидаанд, таҳия ва аз ҷоп баромаданд. Феҳристи нусхаҳои нодирӣ пураарзише, ки ҳангоми ташкил намудани гурӯҳи эъзодӣ дар ВМКБ ба даст оварда шудаанд, таҳти унвони «Алфавитный каталог рукописей, обнаруженных в Горно-Бадахшанской Автономной области экспедицией 1959-1963 гг.» таҳия гардида, соли 1967 дар шаҳри Маскав аз ҷоп баромад [1, 119]. Феҳристи дастнависҳои музайяну мусаввари ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ аз ҷониби Лариса Додхудоева таҳти унвони «Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР» соли 1986 таҳия ва нашр шудааст [2, 184].

Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон низ кормандони шӯбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастнависҳо ин икдоми некро идома дода истодаанд. Тавсифи тамоми нусхаҳои хаттӣ ба забону хатти форсӣ дар шакли нисбатан мухтасар таҳия ва дар ҷор ҷилд дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон (1998-2005) ба таъри расонида шуд [6]. Соли 2002 дар ҳамкорӣ бо шӯбаи дастхатҳои шарқии Китобхонаи Фирдавсӣ феҳристи мухтасари электронии 500 номгӯӣ дастнависҳои нодирӣ ҳарду муассиса бо дастгирии молиявии Фонди Сорос ба забонҳои форсии тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ омода ва ба марказҳои гуногуни дастнависҳои шарқӣ ирсол гардидаанд. Феҳристи китобҳои ҷопи сангӣ бо номи «Каталог литографированных книг» соли 2013 аз ҷоп баромад [5, 186]. Соли 2014 феҳристи китбаҳои хушнависон аз тарафи кормандони шӯба Л. Додхудоева ва М. Шарифов бо унвони «Восточная каллиграфия в собрании Академии наук Республики Таджикистан» ба нашр расонда шуд [3, 388]. Феҳристи тавсифоти дастхатҳои арабӣ аз рӯи ибтидои матн дар таълифи ходими калони илмӣ Саиднуриддин Шаҳобуддинов бо унвони «Авоил-ул-китоб фӣ маърифат ил-китоб» соли 2020 ба нашр расид [7, 290]. Дар се соли охир феҳристи ҷилдҳои VII-X нусхаҳои хаттӣ ба забони русӣ, ки идомаи шаш ҷилд мебошанд, аз ҷоп баромаданд. Дар ҷор ҷилде, ки солҳои

охир тахия гардидаанд, 911 нусха дастнавис дар мавзӯҳои гуногун тавсиф гардидаанд.

Ҳангоми тавсифи илмии дастнависҳо дар замони соҳибистиклолӣ ба дастурамали маҳсусе, ки дар шаш чилд истифода шуда буд, баъзе таҳриру тағйироти зарурӣ дароварда шуд. Ҳар дастнавис ба ин тартиб тавсиф карда мешавад: аввал номи асар ва пас аз он номи муаллиф. Баъд аз он дар бораи мавзӯю мундариҷа ва таърихи таълифи асар маълумоти мухтасар дода, дар сурати дар як чилд мавҷуд будани чанд номгӯӣ асар ва ё маҷмӯа ҳар як асар алоҳида тавсиф ва дар баъзе мавридҳо лозим доништа шудааст, ки роҷеъ ба хусусиятҳои хоси дастнавис маълумот мураттаб мегардад.

Тавсифи кодикологии (нусхашиносӣ) дастхатҳо бояд кутоҳ ва дақиқ бошад. Он ба тариқи зайл сурат мегирад: муайян кардани навъи хат ва коғаз, санаи аниқ ё тахминии китобати дастхат ва макони он, миқдори дафтарҳо, андозаи дастнавис ва андозаи матни он, номи хаттот, соҳиби нусха ва ороиши он, муқова, шероза, рикоба ва амсоли ин аломатҳо.

Дар охири ҳар як чилди феҳрист исми муаллифон ва номгӯӣ асарҳо ва дигар нишондиҳандаҳо ҳам бо хатти форсӣ ва ҳам кириллӣ бо риояи тартиби алифбо оварда мешавад.

Ҳукумати Тоҷикистон барои ҳифзи ёдгориҳои хаттии кишварамон ҳамеша ғамхорӣ менамояд. Сабаби асосии тавачҷуҳи Ҳукумати Тоҷикистон ва муҳаққиқони дохилию хориҷӣ ба ёдгориҳои хаттӣ, омӯхтан ва таъбу нашри онҳо дар он аст, ки ин ганҷинаи безавол на танҳо маводи таҳқиқот, балки маъхази бозғаймиди таърихи қадимаи халқи тоҷик, таърихи илму адаб ва забону фарҳанги ин халқи соҳибтамаддуну бостонӣ мебошанд.

Ҳамчунин бо кӯмак ва дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъоварӣ ва харидории дастнависҳо аз аҳолии идома дошта, ҳамасола тақрибан ба маблағи аз 20 то 100 ҳазор сомони китобҳои нодири дастнавис ва чопи сангӣ харидорӣ мешаванд. Маблағи ҷудогардида барои харидории китобҳои нодир сол аз сол зиёд гардида, аз ин ҳисоб ганҷинаи дастнависҳо бою ганӣ мегардад. Дар даҳ соли охир зиёда аз 500 нусха дастнавис ва китобҳои чопи сангӣ, ки онҳо низ ҳукми дастнависро доранд, аз дасти аҳолии харидорӣ шудаанд. Ин дастнависҳо низ аз ҷониби кормандони илмии Маркази мероси хаттӣ тавсиф гардида, ба феҳристҳои оянда ворид хоҳанд шуд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бертельс А., Бакоев М. Алфавитный каталог рукописей, обнаруженных в Горно-Бадахшанской Автономной области экспедицией 1959-1963 гг. Москва, 1967. – 119 с.
2. Додхудоева Л. Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. – Душанбе: Дониш, 1986. – 184 с.
3. Додхудоева Л., Шарифов М. Восточная каллиграфия в собрании Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2014. – 388 с.
4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т. I. Сталинабад. - Душанбе, 1960. – С. 6.
5. Каталог литографированных книг. Т. I. Составители: Л. Дохудоева, К. Элчибеков, Б. Навбахорова. – Душанбе: Дониш, 2013. – 186 с.
6. Феҳристи нусахи хаттии форсии Институти осори хаттии Тоҷикистон. Зери назари Саидалӣ Мучонӣ, А. Алимардонов. Техрон – 1376 (Ҷ. I. 1998, 367 с.); 1377 (Ҷ. II. 1999, 368 с.); 1379 (Ҷ. III. 2001, 336 с.); 1383 (Ҷ. IV. 2005, 181 с.).
7. Шаҳобиддинов С. Авоил-ул-китоб фӣ маърифат ил-китоб. – Душанбе: Дониш, 2020. – 290 с.

МУХТАСАР АЗ ТАЪРИХИ ФЕҲРИСТНИГОРИИ ДАСТНАВИСҲОИ МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТТӢ

Дар мақола роҷеъ ба таърихи феҳристнигории дастнависҳои Маркази мероси хаттӣ маълумот дода шудааст. Аз соли 1960 то имрӯз даҳ чилд феҳристи дастнависҳои шарқии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нашр гардидааст. Дар ин чилдҳо ҳамагӣ 911 нусха дастнавис тавсиф гардидааст. Ба ғайр аз ин феҳристи дастнависҳои музайян ва мусаввара-

дор, дастнависҳое, ки дар Вилюти Мухтори Кӯхистони Бадахшон ба даст оварда шудаанд ва феҳристи дастнависҳои хушнавӣ, ки дар Ганҷинаи Маркази мероси хаттӣ нигоҳдорӣ мешаванд, ба нашр расонда шудаанд.

Калидвожаҳо: мероси хаттӣ, феҳрист, тавсиф, дастхат, литография, хушнавӣ, чилд, нусха, ҳазина.

Маълумот дар бораи муаллиф: Навбахорова Б. Қ.-мудири шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзоди илми филология. Суроға: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Хусейнзода 35.

E-mail: nawbahor_01@inbox.ru **Тел.:** 931441300.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ КАТАЛОГИЗАЦИИ РУКОПИСЕЙ ЦЕНТРА ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

В статье даётся краткая информация об истории каталогизации Восточных рукописей Центра письменного наследия. С 1960 года до настоящей времени опубликованы десять томов Каталог восточных рукописей Национальной Академии наук Таджикистана. Десять том каталог готов к печати. В этих каталогах описаны 911 копии рукописей. Помимо десяти томов ещё опубликованы каталоги художественно оформленных восточных рукописей, рукописи обнаруженные в Горно-Бадахшанской Автономной области и образцы каллиграфии хранящиеся в фонде Центра письменного наследия.

Ключевые слова: Письменное наследие, каталог, описание, рукопись, литография, каллиграфия, том, копия, фонд.

Сведения об авторе: Навбахорова Б. Қ.-заведующий Отделом описания и каталогизации рукописей Центра письменного наследия при Президиуме национальной Академии наук Таджикистана, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, город Душанбе, ул. Хусейнзода 35. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru **Тел.:** 931441300.

A BRIEF HISTORY OF CATALOGING OF MANUSCRIPTS IN THE CENTER OF WRITTEN HERITAGE

The article provides brief information about the history of cataloging Oriental manuscripts in the Center of Written Heritage. Since 1960 to the present, ten volumes of the Catalog of Oriental Manuscripts of the National Academy of Sciences of Tajikistan have been published. The tenth volume of the catalogue is ready for printing now. In these catalogs are described 911 copies of the works. In addition to these catalogs were published catalog of artistically designed Oriental manuscripts, catalog of manuscripts which were found in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region and samples of calligraphy stored in the fund of the Center for Written Heritage.

Key words: Written heritage, catalogue, description, manuscript, lithography, calligraphy, volume, copy, fund.

Informatoin about the author: Nawbahorova B. Head of the Department of Description and Cataloging of Manuscripts of the Centre of writter Hentage of the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, 734025, Dushanbe, Huseinzoda str 35.

E-mail: nawbahor_01@inbox.ru **Tel.:** 931441300.

ИСКУССТВЕННЫЕ КАСЫДЫ УСМОНА МУХТОРИ ГАЗНЕВИ

Давруков Ш. Х.¹

Усмон Мухтори Газневи является одним из видных личностей и выдающимся поэтом второй половины эпохи Газневидов (XI - начала XII веков). Как сочинитель касыд Усмон Мухтори в изобилии использовал темы и композиции, формы и виды, методы и способы сложения касыд своего времени. В частности, поэт проявил исключительное мастерство в сложении искусственной, насыщенной художественными приёмами касыды. Этот вид касыды получил такую интерпретацию в «Энциклопедии литературы и искусства»: «Касыда масну», т.е. искусственная, это такая касыда, каждый бейт которой сложен на основе художественных приёмов. Несмотря на то, что создание искусственных касыд было своего рода проявлением формализма, мастера слова пытались высказать в них свежую мысль или проиллюстрировать новый образ, который надолго бы оставил отпечаток в памяти читателя. В процессе сочинения искусственной касыды поэт пытался больше внимания уделять форме стиха и его языку. Сложение искусственной касыды требовало от его автора высокого мастерства, глубоких знаний риторики и поэтики [12, 416].

Каждый бейт искусственной касыды содержит в себе отдельный стихотворный приём и выражает завуалированную мысль.

Исследователи относят время зарождения и развития этого вида касыды к XI веку и представляют его посредством произведений поэтов той эпохи. Большинство поэтов XI - XII веков в сочинении касыд прибегали к различного рода красноречиям и краснобайству, и использовали особые навыки и умения в различных художественных искусствах и проявляли искусность в выборе выражений. В результате, некоторые из видов искусств получили дальнейшее своё развитие и совершенствование, расширяя при этом круг своего распространения. Из подобного использования художественных приёмов и затейливости поэтов сформировалась и получила дальнейшее своё развитие искусственная касыда.

Некоторые исследователи склонны к мысли, что первая совершенная форма этого вида касыды принадлежит перу поэта XI века Кавоми Мутарризи, в которой использованы 66 видов поэтического искусства. В сложении искусственной касыды прославились и другие поэты той эпохи такие как Салмон Соваджи, Барби Джоджарми, Шамсиддин Кошони, Фахри Исфакони. Ахди Шерози.

Хотя в сложении искусственной касыды задействовано много поэтических приёмов, однако, следует отметить, что самым популярным является *сан'ати мувашиах* - приём акростиха. Данный художественный приём имеет множество разновидностей, в частности: 1) *Мувашиах-и созаҷ*, которая в свою очередь подразделяется на шесть видов - *мусаддар*, *мубтадо*, *ҷомеъ*, *арӯзӣ*, *мучтаме'*, *мукаммал*. 2) *Мувашиах-и мушавваи* включает в себя 5 видов - *мучаззо*, *зулаҷзо*, *муаввадж*, *мултавӣ*, *муаммад*. 3) *Мувашиах-и муташаккил*, которая строится в основном на шести видах - *музалла'*, *мутайяр*, *мушаджар*, *мурабба'*, *мудаввар*, *му'аккад*. Кроме того, известны также и *мувашиах-и мураттаб*, *мухайяз ва мурашиа'*.

Рассматриваемый нами приём настолько пользовался преимуществом в сложении искусственной касыды, что учёные прошлого именовали касыды по названиям того или иного вида искусства акростиха. Например, Шамс-и Кайс-и Рози, рассуждая относительно искусственной касыды, признаёт мувашиах касыдой, «сложение её основанно на различных типах метрики» и из этих отдельных типов «выходит другая касыда с другим размером». В «Алмуъджам»-е приведен образец мувашиаха из касыды Рашиди Самарканди, из трёх частей которой образовались различные метрики [5, 312]. Рашидиддин Ватвот определил мувашиах как художественное средство и объясняет его приёмом, который «в начале бейта или в середине поэт приводит буквы или слова, которые при точном или искаженном сло-

1. Давруков Ш. Х. - н.и.ф., ходими калони илмии шӯъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттӣ.

жении выводят бейт или изречение, или чьё-либо имя, или прозвище, ... и тогда используется в касыде” [9, 108]. Во всяком случае, касыда, сложенная различными видами мувашшаха, есть искусственная касыда, как упомянуто в “Бадоеъ –ус -саноеъ”: “... наилучшая касыда, содержащая этот вид приёма, является искусственной касыдой” [8, 58].

Более того, в книге “Такмилаи бадеъ” приведено: “Мавлоно Шарафуддин Фазлуллох Шерози сочинил касыду, из трёх начальных букв бейта которой, образуются три бейта в славословие Шамсуддина Хасана Домгони, и из трёх бейтов появляется другой бейт в честь другого. Или же у Салмона Соваджи есть искусственная касыда... и из каждых двух-трёх его бейтов путём мувашшаха образуется новый бейт” [6, 241].

С учётом сложности создания подобного рода стихов и требований высокого творческого мастерства, Мухтори можно считать одним из мастеров искусственной касыды. В диване Мухтори отмечены три искусственные касыды каждая из которых сложена различными художественными методами. В частности, одна из касыд Мухтори, содержащая 96 бейтов, исполнена в размере мунсарех-и мусамман-и матви-и мадждӯ‘ (муфтаъилун / фoъилоту / муфтаъилун / фoъ) с рифмой “ро”. Например:

Ай тараби унсу чон, нигори вафодор,
Моҳи манӣ, эй писар, ба чехраву дидор.
Бод фидои ту чон, аз он ки ба ҳар ҳол,
Нури диле сар ба сар, ба ду руҳи чун нор [2, 93].

- О, наслаждение привязанности и души, верная красавица, // Ты мой месяц, о юноша своим лицом и внешностью. // Да станет жертвой моя душа, тот кто при всяких обстоятельствах, // Ты полностью луч моего сердца, двумя ланитами как гранат.

Данная касыда сложена на различных видах художественных приёмов, в частности на мувашшахе и его разновидностях. Для выявления исключительного мастерства и таланта поэта в сочинении подобных произведений считаем целесообразным провести тщательный анализ использованных автором видов художественных средств акростиха в рассматриваемой касыде.

Вид мувашшах-и мусаддар подразумевает образование из садра и хашва первых строк ещё одной касыды - нунии с тамомматлабом в метрике мунсарех-и мусамман-и матви-и мавкуф (муфтаъилун / фoъилон / муфтаъилун / фoъилон). Например:

Ай тараби унсу чон, бод фидои ту чон,
Дилбари нозукдиле, кӯдаки нозукмиён.
Ғамзаи ту чун хаданг, абруи ту чун камон,
Нӯши ту андар ақиқ, захри ту андар синон...

- О, наслаждение привязанности и души, да станет жертвой моя душа, // Мягкосердечная возлюбленная, дитя с тонкой талией. // Твоё кокетство как прочная стрела, твои брови как лук, // Питьё твоё в сердолике, твой яд в острие копьё.

Вид мувашшах-и джоме‘. Если разделить садр, ибтидо и хашвайн бейта, образуется другая касыда “роия”, исполненная в размере Мунсарехи мусамман-и матви-и мавкуф-и матви-и машкуф. Например:

Ай тараби унсу чон, моҳи манӣ, эй писар,
Бод фидои ту чон, нури дилӣ, сар ба сар...

- О, наслаждение привязанности и души, мой месяц, о юноша, // Да станет жертвой моя душа, ты полностью луч моего сердца,

Вид мувашшах-и мубтадо. Из ибтидо и хашва вторых строк бейта образуются каждые

четыре других бейта в размере Мунсарех-и мусамман-и матви-и машкуф с рифмой “ро”. Например:

Моҳи манӣ, эй писар, нури дилӣ сар ба сар,
Оби ҳаётӣ ба лаб, ҳури бихиштӣ ба бар.
Чашми ту рашки ғазол, рӯи ту ранчи қамар,
Мушки хатат пуршаранг, лаъли лабат пуршакар..

– Ты мой месяц, о юноша, ты полностью свет моего сердца, // живая вода ты в губах, райская гурия ты рядом. // Глаза твои зависть газели, лицо твоё – обида луны, мускус очертаний – горек, рубины губ твои сладки.

Вид мувашшах-и джомеъ. При использовании искусства аксу тадвир (досл.противоположное вращение), когда садр, ибтидо и хашвайн располагаются в обратном порядке, образуется другая касыда в размере мунсарех-и мусамман-и матви-и машкуф-и мавкуф:

Моҳи манӣ, эй писар, эй тараби унсу чон,
Нури дилӣ сар ба сар, бод фидои ту чон.

– Мой месяц, о юноша, о наслаждение привязанности и души, // Ты полностью луч моего сердца, да станет жертвой моя душа.

Вид мувашшах-и арузи. Образование новой касыды из аруза и хашва бейтов касыды в размере Тавил-и мусамман-и макбуз-и махзуф (фаъӯлу / фаъӯлун / фаъӯлу / фаъӯлун) с рифмой «бо»:

Нигори вафодор, аз он ки ба ҳар ҳол,
Ба бўсу гаҳи бус, туйй ки гаҳи хоб.
Ва дарди ғаманез зи лутфи ғаманчом,
Ва лаҳв зи таъсир лаби ту ба ҳар боб.

– Верная моя красавица, от того, что во всяком случае, // Во время поцелуя и во время сна. // Боль вызывающий печали от милости конца печали, // И удовольствия от впечатления твоих губ.

Вид мувашшах-и муджтамеъ. Образование из аруза и ибтидо бейтов другой кит’и в рифме «йо»:

Вафодор моҳи манӣ, ба ҳар ҳол нури дилӣ,
Гаҳи бўс Оби Ҳаётӣ, гаҳи хоб ҳури бихиштӣ.

– Верный мой месяц, во всяком случае ты свет сердца, // Во время поцелуя ты живая вода, во время сна ты райская гурия.

Вид мувашшах-и мукаммал. Образование касыды из садра, ибтидо и аруза в размере Хазадж-и мусамман-и ахраб-и макбуз с рифмой «ро»:

Чон, моҳи манӣ ба чехраву дидор,
Чон, нури дилӣ ба ду рухи чун нор.

– Милая ты моя луна своим лицом и внешностью, // Милая ты свет сердца моего своими двумя как гранат ланитами.

Вид мувашшах-и мушавваш. Образование новой касыды в размере Музоре‘-и мусамман-и ахраб-и макфуф-и маслух ё маҳзуф (мафъӯлу / фоъилоту / мафоъилу / фоъ, или фаъ;) с рифмой «ро» из хашва первой строки и ибтидо и хашва второй строки. К примеру:

Андар ақиқ мушки хатат пуршаранг,
Андар синон лаъли лабат пуршакар.

– В сердолике мускус твоих очертаний горек, // В острие рубинов твоих губ сладки.
Мувашшах-и муджтаме‘. Сложение касыды «роия» в размере из аруза, ибтидо и части хашва второй строки в размере Мутакориб-и мусамман-и махзуф или максур:

Чаҳонгири садри мулуки чаҳон,
Адӯтоб шоҳи мухолифсипар.
Дари шоҳ асли камолу шараф,
Шаҳаншоҳи зоти қазову қадар.

– *Завоеватель всех стран мира, // Стойкий цар против врагов и недовольных. // Порог царя основа совершенства и славы, // Царь рода судьбы и рока.*

Мувашшах-и арӯзи. Аруз и часть хашва второй строки образуют касыду «роия» с тамомматлаъ-ом в размере Мутакориб-и мусамман-и махзуф. Например:

Вафодор писар, ба ҳар ҳол ба сар,
Гаҳи бўс ба лаб, гаҳи хоб ба бар.

– *Верный сын, всегда готовый, // Во время поцелуя в губы, во время сна рядом.*

Мувашшах-и мусаддар. Из части садра и хашва первой строки сложение новой касыды «нуния» с тамомматлаъом в размере Раджази мусаммани солим:

Нозукдиле, нозукмиён, ту чун хаданг, ту чун камон.
Андар ақиқ андар синон, андӯҳбез баҳти чавон.
Меъмори умр, шоҳи чаҳон, дин Булмулуки Арслон,
Дунёву дин, чарху замон, адлу зафар, суду зиён.

– *Мягкосердечный, с гибкой талией, ты как стрела, ты как лук. // В рубинах, в острие копья устраняющее горе молодого счастья. // Хранитель жизни, царь мира, Булмулук Арслон, // Мир и религия, судьба и время, справедливость и победа, прибыль и убыток.*

Поскольку из различных частей этой касыды образуются новые метрики аруза в нём соблюден мувашшахи мухайяз.

Зулкофиятайн (двойная рифма). Кроме того, в рассматриваемой касыде несколько рифм приведены способом илтизом. В научных и литературных источниках зулкофиятайном называют стих, сложенный на двух или нескольких рифмах (последовательно или с интервалами) [9, 106; 11, 305]. В начальной части каждой строки приводится рифма нуния (чон, миён, камон, синон и др.), в части вторых строк в каждом втором бейте приводится рифма “ро” (*писар, ба сар, ба бар, қамар*), в каждом бейте первой строки четвертого бейта (который обычно свободен от рифмы) буквенной рифмой “бо” (*хоб, тоб, боб, мехроб*).

Другая касыда ‘Усмона Мухтори сложена в размере Муджтасс-и мусамман-и махбун-и аслам и в следующей форме:

Ба ман намуд лабу чашму зулф он дилбар,
Яке ақику дувум наргису савум анбар.
Ақику наргису анбар-ш бистаданд аз ман,
Яке ҳаёту дувум қуввату савум пайкар.

Хаёту куввату пайкар се моя буд, ки шуд,
Яке заифу дувум қосиру савум лоғар [2, 180].

– Мне показались уста, глаза и локон той возлюбленной, // одни- рубинами, вторые – нарциссами, третий амброй. // Забрали у меня её рубины, нарциссы и амбру, // Один жизнь моя, другой – мои силы, третий – стан. // Жизнь, сила и стан были тремя основами, которые стали // один бессильным, другой немоющим, третий – худым.

Касыда состоит из 40 бейтов и в нём от вступительной и до заключительной части соблюдено искусство деления и повторения в каждом полустиихии одних и тех же слов или выражений.

Шамси Кайс-и Рози ошибочно определил автором этих четырех бейтов Адиба Собира, а профессор Сатторзода, в свою очередь, привёл их в своём исследовании в качестве образца данного приёма [6, 147]. Хумои отмечает, что у Адиба Собира тоже есть «касыда в этой манере исполнения в этом размере»:

Зи нойибони руху чашму зулфат, эй дилбар,
Яке гул асту дувум наргису савум анбар... [2, 180].

– Представителями твоего лица, глаз и локона, моя возлюбленная, // один есть цветок, другой – нарцисс, третий – амбра.

Подобным образом написали свои касыды, используя художественный приём деления, и Мас' уд-и Са 'д-и Салмон и Амир Му'иззи. Отличие их касыд от касыд Мухтори заключается в том, что они созданы без использования приёма повтора, а деление в них двойное, тогда как у Мухтори деление тройное.

Пример из касыд Мас'уда Са'да:

Беҳ аст қомату дидори он бути Кашмир,
Яке зи сарв баланду яке зи бадр мунир [3, 245].

- Лучшие стан и внешность той кашмирской красавицы, // Один высокий как кипарис, другой лучезарный как полная луна.

Пример аз касыд Муиззи:

Хамеша бар гулу насрин ду зулфи он бути дилбар,
Яке корад ҳаме сунбул, яке борад ҳаме анбар [2, 180].

– Всегда в цветах и шиповнике два локона той пленительной красавицы, // Одна сеет гиацинты, другая источает амбру.

В следующей касыде Мухтори так продмонстрировал своё мастерство и в качестве примера исследуем несколько его заслуживающих внимания бейтов:

Лаълу марвориди чонон анбару кофури ёр,
Он гумон аст, ин якин аст, он биҳишт аст, ин баҳор.
Он гумони чоңрабой аст, ин якине дилфиреб,
Он биҳиште пуршукуфа-ст, ин баҳоре пурнигор.
Шуд лабу дандону хатту орази дилдори ман,
Он гумону ин якину он биҳишту ин баҳор. [2,127].

– Рубины и жемчуга любимой – амбра и камфора влюблённого, // То догадка, это точность, то рай, это весна, // То жестокая догадка, эта обманывающая точность, // То цвету-

ций рай, это красочная весна. // Стали уста и зубы, очертания и лицо моей возлюбленной, // То догадкой, это точностью, то раем, это весной.

Приведенные бейты в сборнике стихов поэта комментируется Джалолуддином Хумой следующим образом: “В этой касыде Мухтори проявил особый интерес к художественным средствам и от начала до конца искусно использовал в методичном порядке несколько видов сравнения и метафоры, лаффу нашр и деления, таким образом собрал касыду из тройных частей и последней рифмой каждого начального бейта каждого стиха, повторяя в конце третьего бейта, и каждый бейт подобен четырехстороннему делению в таком порядке:

В начальном бейте, применяя искусство лаффу нашр и деление, поэт сравнивает четыре предмета с другими четырьмя предметами, во втором бейте для четырех сравниваемых предметов приводит четыре художественных свойств, а в третьем бейте - вновь те 4 сравниваемых в первом бейте предмета уподобляет другим четырём предметам” [2, 127].

В первой строке “лаъл” (рубин), “марворид” (жемчуг), “анбар” (амбра), “кофур” (камфора) являются метафорой, во второй строке рубин уподобляется мысли, жемчуг - убежденности, амбра – раю, а камфора – весне. Во втором бейте эти четыре сравниваемых предмета дополняют четырьмя прилагательными “чонрабой” (забирающий душу, убийца), “дилфиреб” (обманчивый), “пуршукуфа” (усыпанный цветами), “пурнигор” (разукрашенный). В первой строке третьего бейта уподобляемые губы, зубы, письмо, лицо, которые являются уподобляющими из первого бейта рубин, жемчуг, амбра, камфора, раскрываются и сравниваются с мыслями, убежденностью, раем и весной. Слова “гумон”, “якин”, “рай” и “весна” стали рефреном в этой части третьего бейта.

В начальной строке слова “лаъл”, “марворид”, “анбар”, “кофур” приведены без толкования, т.е. выступают в роли лаффа, а во второй строке их соответствиями, т.е. нашром, являются слова “гумон”, “якин” “бихишт”, “бахор”.

С другой стороны элементы “лаъл”, “марворид”, “анбар”, “кофур” поделены на “гумони чонрабой”, “якини дилфиреб”, “бихишти пуршукуфа” и “бахори пурнигор”.

Это касыда содержит в себе 57 бейтов, делится на 19 частей из 3 бейтов, где использованы приёмы сравнения и метафоры, лаффу нашр и раддулкофия.

Таким образом, можно сказать, что Усмон Мухтори является одним из родоначальников искусственной касыды, на этом поприще он проявил свои исключительные способности и необыкновенный талант. Искусственная касыда получила свое рождение в 11 веке и была современником поэта. Поводом зарождения такого вида касыды послужило то, что мастера слова пытались создать новые образы и свежие сюжеты, которые бы могли надолго остаться в памяти читателей. Необходимым требованием было то, чтобы манера представления этой мысли была единственной и неповторимой, чтобы ей были свойственны высокое мастерство изображения с применением средств художественной выразительности. Искусственная касыда так влилась в творческую сферу, что послужила поводом здоровой творческой конкуренции среди поэтов XI – XII веков.

В сложении искусственной касыды Мухтори проявил особую неординарность и индивидуальность, необыкновенное мастерство и опытность. В сборнике его стихов помещены три искусственные касыды, одна из которых содержит 96 бейтов и сложена в размере Мунсарех-и мусамман-и матви-и махдӯ‘ с рифмой «ро». В этой касыде задействованы несколько видов художественных средств акростиха из категории мусаддар, чомеъ, мубтадо, арӯзӣ, мукаммал мушавваш, мучтаме‘. Из компонентов этой касыды образуется еще несколько касыд и кытъа в различных размерах, о структуре и свойствах которых подробно было изложено ранее.

Другая касыда Усмона Мухтори, включающая в себя 40 бейтов, сложена от начала и до конца в размере *Мучтасс-и мусамман-и махбун-и аслам* с соблюдением искусства деления, рефрена и раддулкофии. Третья касыда состоит из 57 двустий, делится на 19 компонентов трехстиший, в которых соблюден определенный порядок использования приёма сравнения, метафоры, *лаффу наир, деления и раддулкофии*.

Всё вышеизложенное свидетельствует о том, что Усмон Мухтори продемонстрировал исключительное мастерство и безукоризненный опыт в сложении искусственной касыды, тем самым внёс достойный вклад в формирование и создание ее новых и разнообразных видов.

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вафой, Аббос Али. Қасидаҳои маснӯъ дар илми бадеъ, баён, арӯз ва қофия / Аббос Али Вафой. – Техрон: “Равзана”, 1382 – 352 с.
2. Ғазнавӣ, Усмон Мухторӣ. Девон / Усмон Мухтор Ғазнавӣ. Бо эҳтимоми Чалолиддини Ҳумой. – Техрон, 1341. – 964 с.
3. Масъуди Саъди Салмон. Девон. Бо муқаддимаи Носири Ҳайярӣ. – Техрон, 1363. – 756 с.
4. Мусулмонқулов Р. Мафҳуми “қасида” дар сарчашмаҳои назарии асрҳои XI- XV / Раҳим Мусулмонқулов // Ахбороти шуъбаи ғанҳои ҷамъиятии АФ РСС Тоҷикистон. № 4 (98). 1979. – с. 57- 65.
5. Розӣ, Шамси Қайс. Ал - мӯъҷам / Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозирқунандаи ҷоп Тоиров У. – Душанбе: “Адиб”, 1991. – 464 с.
6. Сатторзода Абдунабӣ. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ / Абдунабӣ Сатторзода. Душанбе: “Адиб”, 2011. – 380 с.
7. Тоиров Урватулло. Меъёр ва андозаҳои шеър / Урватулло Тоиров. – Душанбе: “Адиб”, 2013. – 240 с.
8. Ҳусайнӣ, Атоуллоҳ Маҳмуд. Бадоеъ – ус - саноеъ / Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бо сарсухан, тавзеҳот, ва таҳрири Мусулмонқулов Р. – Душанбе: “Ирфон”- 1974. – 222 с.
9. Шарифов Х. Мунтахаби “Тарҷумон–ул - балоға” ва “Ҳадоиқ – ус -сеҳр” / Х. Шарифов. – Душанбе: “Ирфон”, 1987. - 144 с.
10. Шарифов Х. Функсияи маърифатии қасида дар адабиёти тоҷик / Х. Шарифов // Маҷмӯаи “Ёдбуди устод Рӯдакӣ” – Душанбе: Дониш, 1978. – с. 103- 111.
11. Шарифов Ҳудой, Урватулло Тоиров. Назмшиносӣ. Душанбе: «Ҳумо» – 2005. – 383 с.
12. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз се ҷилд. Ҳайати таҳририя: Азизқулов Ҷ., Амонов Р., Афсаҳзод А., Ашарфӣ, М., Аҳроров А., Муъмин Қаноат, Сатторов А. ва диг. Ҷ. II. – Душанбе, 1988. – 560 с.

ҚАСИДАҲОИ МАСНӢИ УСМОН МУХТОРИ ҒАЗНАВӢ

Дар мақола қасидаҳои маснӯи яке аз шоирони барҷастаи давраи дуҷуми Ғазнавиён (аввали а. XII) Усмон Мухтори Ғазнавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар асоси таҳлили ашъори Мухторӣ, муаллиф чанд навъи қасидаи маснӯро муайян намудааст. Муаллиф таъкид намудааст, ки дар муқоиса бо дигар қасидасароён, Мухторӣ дар эҷоди ин навъи қасида бо истифода аз воситаҳои тасвири бадеи маҳорати хосаро касб намудааст.

Калидвожаҳо. Усмон Мухторӣ, қасидаи маснӯъ, Ғазнавӣ, мувашшаҳ, ашъор, шоир, санъати бадеи, арӯз, қофия.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давруков Шерзод Хусравович-номзади илми филология, ходими калони илмии шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси

хаттии назди АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

E-mail: dsherzod2020@gmail.com; **Тел.:** 934116992.

ИСКУССТВЕННЫЕ КАСЫДЫ УСМОНА МУХТОРИ ГАЗНЕВИ

В статье рассматривается искусство сложения искусственных касыд в творчестве ‘Усмон Мухтори Газневи-одним из выдающимся поэтом второй половины эпохи Газневидов (начала XII в). Автор на основе анализа касыды Мухтори выявил нескольких видов искусственных касыд в его поэзии. Сопоставляя с другими сочинителями такого вида касыды, автор отмечает, что поэт проявил исключительное мастерство в сложении искусственной, насыщенной художественными приёмами касыды.

Ключевые слова: ‘Усмон Мухтори, искусственная касыда, Газневи, мувашшах, поэзия, поэт, приём, метрика, рифма.

Сведения об авторе: Давруков Шерзод Хусравович-кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Отдела описания и подготовки каталог рукописей Центра письменного наследия при НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

E-mail: dsherzod2020@gmail.com; **Тел.:** 934116992.

ARTIFICIAL QASIDAS OF USMON MUKHTORI GHAZNAVI

The article discusses the art of composition of artificial qasidas in Usmon Mukhtori Ghaznavi's works – who was one of the distinguished poets of the second half of Ghaznavids period (the early XII century). Based on the analysis of Mukhtori's qasidas the author discovered several types of artificial qasidas in his poetry. The author notes that in comparison with other writers of such type of qasida, the poet showed exceptional skill in composition of artificial qasidas by the way of artistic approach.

Key words: Usmon Mukhtori, artificial qasida, Ghaznavi, muvashah, poetry, poet, literary device, rhyme.

Information about the author: Davrukov Sherzod Khusravovich – Phdm Philology, Senior Research Assistant of the Department of Description and Preparation of Manuscript Catalogue of The Center of Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, Huseynzoda st. 35.

E-mail: dsherzod2020@gmail.com; **Tel.:** 934116992.

ДУ РИВОЯТИ ХАЛҚИИ ТО КУНУН НОМАЪЛУМИ “ҲИКОӢТИ ТӢТИ”

Алимардонов А.¹

Шодравон Алимардонов Амрияздон (1938 - 2010) аз ҷумлаи ховаршиносони маъруфи тоҷику шуравӣ буда, дар самту соҳаҳои гуногуни адабиётшиносӣ: таҳқиқи масоили умдаи адабиёти классикии форсии тоҷикӣ, адабиёти форсизабони Ҳинду Синд, чехраҳои алоҳидаи адабӣ, таҳияву танзими мутуни илмӣ - интиқодӣ ва илмӣ - оммавии мероси ниёкон (ҳам дар назму ҳам дар наср) асару мақолаҳои муҳим нигоштааст.

Мақолаи зер, ки пешкаши хонандагону муҳаққиқони соҳа мегардад, намунае аз хазинаи ғановатманди навиштаҳои муҳаққиқ буда, ба яке аз мавзӯҳои басо нозуки насри ривоятнамон равшанӣ меандозад.

Китоби “Тӯтинома” (“ҲикоӢти тӯтӣ”), ба монанди “Калила ва Димна”, “Синдбоднома” ва “Ҳазору як шаб” бо баромади худ ба адабиёти Ҳинд тааллуқ дошта, тавассути тарҷума – таҳрир ба адабиёту фолклори халқҳои Шарқ, махсусан, адабиёту фолклори форсу тоҷик дохил гардидааст.

Мувофиқи нишондоди дар оғози “Тӯтинома”-и худ дарҷнамудаи нависандаи соҳибзавқи тоҷикзабони Ҳиндустон Зиёуддини Нахшабӣ (соли вафоташ 1350) [2, 2а] ханӯз дар аввалҳои асри 14 муаллифи номаълуме “ҲикоӢти тӯтӣ”-ро “аз истилоҳи хиндӣ ба забони форсӣ” баргардонида, “китобе муштамил аз 52 ҳикоят” мураттаб сохта буд. Вале аз сабаби дар ин тарҷума – таҳрири тоҷикии “ҲикоӢти тӯтӣ” ҷой доштани нуксонҳои зиёд ин асар ба завқи бадеии аҳли адаби замон мувофиқ наомад ва ба талаботи маънавияю ахлоқии хонандагону дӯстдорони адабиёти аср ҷавоб дода натавонист. Бинобар ин, Зиёуддини Нахшабӣ камбудии сершумори ин таҳрири тоҷикии “ҲикоӢти тӯтӣ”-ро ба эътибори гирифта, онро алоқамандона бо маъхазҳои хиндӣ аз нав кор мекунад ва дар заминаи онҳо асари бадеии маъруфи худ “Тӯтинома”-ро ба вучуд меоварад.

“Тӯтинома”-и Нахшабӣ аз сабаби арзиши адабӣ ва дар шакли ҳикоятҳои шавқангез таҷассум намудани матлабҳои иҷтимоӣю ахлоқӣ зуд ба дили аҳли адабу хонандагони сершумор роҳ ёфта, дар таърихи бештар аз шашсадсолаи мавҷудияти худ борҳо бо қалами устодони калом бадеӣ ба назму наср бо равию усулҳои гуногун аз нав таҳрир гардидааст ва ба дигар забонҳо низ баргардонида шудааст. Дар ин муддат шоирону нависандагони халқҳои мухталифи Шарқ “Тӯтинома”-и Нахшабиро мувофиқи талаботи ғоявии замон, одату русуми ба халқҳои худ хос ва инчунин вобаста ба дараҷаи тараққиёти тафаккур, завқу саликаи мухталифи ҳар як муҳит таҳрир ва тарҷума намуда, як силсила намудҳову ривоятҳои мансуру манзуми онро ба вучуд овардаанд. “Тӯтинома”-ҳои тоҷикии насриву назми Абдулфазл бини Муборак (асри 16), Ҳамиди Лоҳурӣ, Мирначмуддин Узлат (асри 18), Муҳаммад Худованд Қодирӣ (асри 18), “Тӯтинома”-и насрии туркии Сори Абдуллоҳ Афандӣ (асри 17), “Тӯтинома”-и манзуми дақани мавлоно Ғаввосӣ (асри 17), “Мазҳару-л-аҷоиб”-и манзуми ўзбекии Латифӣ (асри 19), “Тӯтинома”-и манзуми ўзбекии Мулло Қурбон Хиромӣ (асри 19) ва монанди инҳо аз ҷумлаи ҳамин навъ намудҳову ривоятҳои асари Зиёуддини Нахшабӣ мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки доираи таъсири “Тӯтинома”-и Зиёуддини Нахшабӣ танҳо бо ҳамин навъ таҳрирҳову тарҷумаҳои дар боло номбаршуда маҳдуд намегардад. Дар давраҳои минбаъда дар баробари ин тавр намудҳову ривоятҳо дар таҳти таъсири “Тӯтинома”-и Нахшабӣ як қатор ривоятҳои халқии “ҲикоӢти тӯтӣ” офарида шудаанд, ки онҳо қатъи назар аз умумияти мавзӯшон, аз асари Нахшабӣ тафовут ба назар намоёне доранд. Ба фикри мо, баъди манзури аҳли адаб гардидани асари Нахшабӣ ва дар миёни доираҳои васеи мардум шуҳрат ёфтани он “Тӯтинома” тартиб додан ва ё худ дар асоси аз нав таҳрир кардани ҳикоятҳои афсонаҳои халқӣ бо усули он, дар ин мавзӯ асаре таълиф намудан дар адабиёту

1. Алимардонов А., - собиқ мудири шуъбаи Ҳинд ва Покистони Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ.

фолклори халқҳои Шарқи исломӣ, махсусан, тоҷик ба як навъ анъана табдил ёфта будааст. Аз ин ҷост, ки мо дар адабиёту фолклори тоҷик як миқдор ривоятҳову шаклҳои нави “Ҳикоятҳои тӯтӣ”-ро дучор менамоем, ки бо вучуди фарқиятҳои зиёдашон дар онҳо каму беш таҳсири “Тӯтинома”-и Нахшабӣ, таҳрирҳои вай ва ё алоқаи фикрӣ бо онҳо мушоҳида карда мешавад.

Яке аз ин гуна ривоятҳои халқии ҳикоятҳои тӯтӣ “Тӯтинома”-и тоҷикии чанд сол пеш аз ин аз ноҳияи Дарвози РСС Тоҷикистон ба даст даровардаи мо мебошад [1,34], ки дар феҳристҳои китобхонаҳои намоёни ҷаҳон ба мавҷудияти ягон нусхаи хаттии дигари ин ривоят ва ё худ асари ба ин монанде ишорае карда намешавад. Унвони ин ривоят дар ҷараҳи 26-и дастнавис борҳо “Тӯтинома” ва “Қиссаи тӯтӣ” зикр ёфтааст. Ҳаҷми ин нусха 14,5 X 20,5 см буда, адади ҷараҳиҳо 49-то мебошад. Матни “Тӯтинома” дар ҷараҳиҳои 26-49 б-и он сабт гардидааст. Дастнавис соли 1352 ҳиҷрӣ (1935 мелодӣ) дар деҳаи Ёғеди ноҳияи Қалъаи Хумб аз тарафи Саъдулло Муллозухуров, ки дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ шаҳид гардидааст, китобат шудааст.

Таърихи таълифи ин ривоят ва муаллифи он маълум нест. Дар ин хусус дар дастхат ишорае ҳам ба назар намерасад. Фақат дар ҷараҳи пораи аввали он ҳамин қадар қайд карда мешавад, ки “ин китобро аз рафиқ Пулкишоҳ гирифтаам аз ҷиҳати китобат кардан”. Ин ишора ба он гувоҳӣ медиҳад, ки матни аслии ин ривоят ҳам дар ин ҷо мавҷуд будааст, аммо мутаассифона, онро пайдо карда натавонистем.

Аз мутолиаи дастнависи мазкур маълум мегардад, ки қотиби нусха монанди дигар қотибони гузаштаи Шарқ ҳангоми китобат нисбат ба матни аслии асар то андозае озодона муносибат карда, ба он як қатор таҳрирҳои дилхоҳи ҳудашро ворид намудааст. Аз ҷумла, ба назар ҷунин менамояд, ки қисматҳои насрии матни асар то дараҷае ихтисор карда шуда, ба ҷойи онҳо порчаҳои шеърӣ зиёдтар дохил карда шудаанд. Ба ғайр аз ин, дар дохили матн як миқдор порчаҳои шеъриро дучор мешавем, ки онҳо бевосита аз фолклори мардуми Дарвоз гирифта шудаанд ва то ҳол дар миёни дарвозиён машҳур мебошанд. Ба замми ин қотиб як қисм қалмаҳои асарро мувофиқи талаффузи маҳаллии онҳо навишта, баъзе ҷумлаҳою ибораҳои онро ҳам ба лаҳҷаи гуфтугӯи дарвозиён наздик менамояд. Дар тарзи навишти қалмаҳо бо ҳуруфоти арабӣ ва истеъмоли истилоҳот нисбат ба порчаҳои шеърии дар дастнавис дарҷгардида низ як қатор нуқсонҳо мушоҳида карда мешаванд. Эҳтимол ин ҳолатро ҳуди қотиб низ дарк намудааст, зеро ки ӯ ба ҳонанда муроҷиат карда менависад: “Ман хоҳиш дорам, ки ҳар касе, ки ин “Тӯтинома”-ро ҳонад, кучое, ки ғалат бошад, аз рӯи шогирд буданам дар назар гирифта бихонад” [5, 26].

“Тӯтинома”-и мазкур бо насри махлут бо назм навишта шуда, порчаҳои манзум дар он нисбат ба аксарияти намудҳову ривоятҳои насрии дигари “Ҳикояти тӯтӣ” бештар дида мешаванд. Ҳатто дар бисёр мавридҳо муқолаҳои қадимонаи асар ба воситаи шеър оварда шудааст.

Бояд эътироф намуд, ки дар ин “Тӯтинома” ин тавр зиёд овардани порчаҳои шеърӣ дар баъзе мавридҳо боиси диққатҷалбкунанда ва таъсирбахш намудани воқеаҳои тасвирёфта мешаванд. Ин ҳолатро махсусан, дар вақти баёни гуфтугӯҳои ҷонгудози ошиқу маъшук, шодии висол, азоби ҳичрону ғарибӣ, меҳри падару фарзанд ва монанди инҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Аммо дар баъзе мавридҳои дигар истеъмоли номуносиби порчаҳои манзуми зиёд сабабгори дилгир шудани ҳонанда мегардад.

“Тӯтинома”-и мазкур асосан, аз ду ҳикоят, яъне ҳикояти васила ва ҳикояти дар дохили он дарҷ гардида иборат аст.

Ҳикояти василаи ин ривоят аз ҷиҳати сохт ва мазмуну мавзӯ бо ҳикоятҳои василаи “Тӯтинома”-и Нахшабӣ ва таҳрирҳои он мушобеҳат дошта, бо истисноии унсурҳои ҷудогонааш аз онҳо тафовут ба назар намоёне надорад.

Ҳикояти василаи ин ривоят мисли ҳикоятҳои василаи асари Нахшабӣ таҳрирҳои он аз ибтидо (пролог) ва анҷом (эпilog) иборат буда, дар он низ инъикос ёфтааст, ки вай барои нақл кардани ҳикояти ҳаҷман қалони иловагӣ шароити мувофиқ фароҳам меова-

рад. Мазмуни мухтасари ҳикояти василаи “Тўтинома”-и мазкур чунин аст, ки бозаргони соҳибсарвате ба мусофирати чихилрӯза рафта истода, зани соҳибчамолаш – Хучастабону-ро таъкид менамояд, ки дар ғайбати ман бе рухсати тўтию майнаи гӯё ба ҳеҷ коре ихтиёр накуни. Баъди рафтани бозаргон Хучаста ба яҳудибаҷае (дар асар чухудбаҷа аст)дил баста, меҳоҳад, ки ба назди ӯ равад. Аммо майна аз ин аҳвол пай бурда, ба рафтани ӯ ҳалал расониданӣ мешавад. Хучастабону ба ғазаб омада, ӯро мекушад. Рӯзи дигар Хучастабону барои рафтан ба назди яҳудибаҷа омода шуда, аввал ба пеши тўтӣ омада, аз ӯ рухсат мебарорад. Тўтӣ бошад, душвору хатарнок будани роҳи ишқро тавсиф намуда, ба мавҷудияти ҳикояти ошиқонае дар ин мавзӯ ишора мекунад ва мувофиқи хоҳиши Хучастабону ба байни он ҳикоят мепардозад. Ба ҳамин тариқ, тўтӣ ҳикояти ҳудро то баргаштани бозаргон аз мусофирати чихилрӯза қисм-қисм нақл мекунад ва бо ин восита Хучастабонуро дар ҳонаи шавҳараш солим нигоҳ медорад.

Фарқияти асосии “Тўтинома”-и мазкур аз “Тўтинома”-и Нахшабӣ ва таҳрирҳову тарҷумаҳои он, махсусан дар ҳикояти дар дохили ҳикояти василаи асар ҷойгиршуда равшан намоед мегардад. Бар хилофи “Тўтинома”-и Нахшабӣ дар таҳрирҳои он, ки дар дохили ҳикоятҳои василаи онҳо ҳикоятҳои зиёде (ҳар шаб ҳикояти тоза) дарҷ гардидаанд, дар дохили ҳикояти василаи ривояти номбаршудани якчанд ҳикоятҳои ҷудогона, балки танҳо як қисса оварда мешаваду ҳалос. Ин қисса, ки асоси “Тўтинома”-и мазкурро ташкил додааст, ҳамон афсонаи маъруфи халқӣ – саргузашти ошиқонаи подшоҳи Кирмон Қосими Зарринқабо ва духтари подшоҳи Яман Гулғизор мебошад, ки қабл аз ин ҳам дар таърихи адабиёти тоҷику форс борҳо ба риштаи таҳрир кашида шуда буд.

Қиссаи мазкур дар ин ривояти ҳикоятҳои тўтӣ ба мисли “Тўтинома”-ҳои дигар ба қисматҳои ҷудогона тақсим карда нашуда, аз аввал то ба охираш яклухт нақл карда мешавад. Фақат дар поёни китоб ҳамин қадар зикр карда мешавад, ки ин қиссаро тўтӣ дар давоми чихил шабонарӯз ба Хучастабону баён намудааст. Аз ин ҷост, ки нақши қаҳрамонони асосии асар – тўтӣ ва Хучастабону чандон бузург набуда, муқолаҳои байни онҳо дар ин “Тўтинома” нисбат ба асари Нахшабӣ таҳрирҳои он хеле ночиз ва заиф мебошад. Дар давоми ҳикояти чихилшабонарӯзии тўтӣ ҳамагӣ ду маротиба гуфтугӯи тўтию Хучастабонуро дучор кардан мумкин аст.

Дар ривояти номбаршуда ҳангоми тасвири эпизодҳои мухталифи саргузашти ошиқонаи Қосими Зарринқабо ва Гулғизор, асосан, тарзи афсонагӯӣ ва усули нақлкунӣ ба асарҳои фолклорӣ хос ба кор бурда мешавад. Бештар вақтҳо дар чунин мавридҳо барои алоқаманд гардонидани воқеаҳои гуногуни бо амалиёти қаҳрамонони асосии асар воқеабуда чунин ифодаҳо: “инро ин ҷо бигузореда хабар аз подшоҳи Яман шунавед”, “инро дар ин ҷо бигузореда ва чанд суҳан аз Гулғизор шунавед”, “хабар аз шохзода шунавед”, “инро дар ин ҷо бигузореда хабар аз малики Кирмон шунавед” ва монанди инҳо кор фармуда шудаанд.

Ба ғайр аз он ки дар боло арз намудем, “Тўтинома”-и мазкур боз бо як қатор хусусиятҳои дигари худ аз ривоятҳову шаклҳои то ҳол маълуми “ҳикоятҳои тўтӣ” фарқ мекунад. Вале мо ҳоло танҳо бо овардани ҳамин маълумоти мухтасар қаноат менамоем.

Ривояти халқии тоҷикии дигари “Ҳикоеи тўтӣ”, ки то кунун мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор нагирифта меояд ва мо меҳоҳем доир ба он мухтасаран маълумот диҳем, “Тўтинома”-и дар китобхонаи Шуъбаи Ленинградии Институти шарқшиносии АФ СССР маҳфузбуда [4, 1а – 14а] мебошад. Ин ривояти “Тўтинома” ҳаҷман хеле хурд буда, ҳамагӣ дар 14 ҷаҳз сабт гардидааст. Санани китобати он соли 1158 ҳиҷрӣ (1745 мелодӣ) мебошад.

Дар феҳристи дастхатҳои китобхонаи зикршуда дар баробари номбар намудани нусхаҳои хаттии “Тўтинома”-и Нахшабӣ, “Тўтинома”-и мазкур ҳамчун варианти мухтасар ва тағйирдодашудаи асари Нахшабӣ қайд карда шуда, таълифи он ба қалами Нахшабӣ нисбат дода мешавад [3,377]. Аммо дар натиҷаи таҳқиқи муқоиса маълум гардид, ки ин “Тўтинома” таҳрири мухтасари китоби Нахшабӣ набуда, яке аз ривоятҳои насрии тоҷикии нав ва хеле

кӯтоҳи “Ҳикоятҳои тӯтӣ” мебошад, ки аз тамоми таҳрирҳои ривоятҳои маълуми “Тӯтинома” ва асарҳои дигари дар ин мавзӯ таълифёфта тафовут дорад.

Номи муаллиф ва таърихи таълифи “Тӯтинома”-и мазкур маълум нест.

Ин ривояти “Тӯтинома”, асосан, аз ду қисм ва ё худ ду ҳикояти мустақил иборат аст, ки онҳо ба таври одӣ бо ҳамдигар алоқаманд гардонидани шуда, ҳикояти якум нисбат ба ҳикояти дуюм як навъ вазифаи василаро адо мекунад. Ҳикояти василаи ин “Тӯтинома” нисбат ба ҳикоятҳои василаи дигар “Тӯтинома”-ҳои ба мо маълум муфассалтар буда, аз ҷиҳати сохту сюжет ва мавзӯро ғоя аз онҳо фарқ мекунад. Намуди дигари ин ҳикоят ва ё ҳикояти ба он монандро дар асари Нахшабӣ ва дар ривоёту таҳрирҳои минбаъдаи “Ҳикояти тӯтӣ” дучор карда наметавонем.

Воқеаи дар ҳикояти мазкури ин “Тӯтинома” инъикосгардида дар шаҳри Басра дар оилаи бозаргонӣ рӯй медиҳад ва қаҳрамони асосии он Муҳаммадамин ном бозаргонзодаи зани ғосиқаи ӯ мебошанд. Масъалаи марказии ин ҳикоят масъалаи интиҳоби зан мебошад, ки мувофиқи нишондоди он мард бояд ҳатман бо духтари бокира ҳонадор шавад.

Агарчи ҳикояти якуми “Тӯтинома”-и мазкур ба сифати як ҷузъи ҳикояти василаи асар оварда шудааст, вале дар он хусусиятҳои ба ин навъ ҳикоятҳо хос пурра риоя карда наметавонанд ва ҳикояти иловашуда (дуюм) бевосита ба он тобеъ аст.

Ба “Тӯтинома”-и Нахшабӣ ва таҳрирҳои минбаъдаи он аз ҷиҳати мавзӯро мундариҷа то андозае қисми дуюм ва ё худ ҳикояти дуюми “Тӯтинома”-и номбаршуда (бо якҷоягии василааш) мушобеҳат дорад. Сюжети ҳикояти мазкури ин “Тӯтинома”-ро саргузашти ошиқонаи пурсӯзу ғудози духтари подшоҳу писари вазир ташкил медиҳад, ки онҳо баъди аз саргузариҳои ноқоимӣ маҳрумӣҳои зиёд ба висоли ҳамдигар мерасанд. Ин ҳикоятро тӯтӣ ҳангоми дар мусофирати ҳаҷ будани соҳибаш Муҳаммадамин ба зани дуюми ӯ, ки бо амирзодае дил баста буд, нақл намуда, ба ин восита ӯро то омадани шавҳараш дар хонанигоҳ медорад ва ба мулоқоти вай бо амирзода ҳалал мерасонад.

Ҳикояти номбаршуда аз ҷиҳати мазмун то дараҷае ба достони шаби 32-юми “Тӯтинома”-и Нахшабӣ (достони Кайвону Хуршед) монанд мебошад. Эҳтимол, муаллифи ривояти мазкур ин ҳикоятро дар асоси аз нав таҳрир намудан ва тағйир додани достони шаби 32-юми асари Нахшабӣ ба вуҷуд оварда бошад.

Хусусияти хоси “Тӯтинома”-и мазкур, ки онро аз “Тӯтинома”-и Нахшабӣ ва таҳрирҳои ривоятҳои он фарқ мекунонад, ҳамин аст, ки дар ҳилофи онҳо дар дохили ҳикояти василаи ин асар танҳо як ҳикояти ҳаҷман хурд оварда мешаваду ҳалос. Ин ҳикояти хурдро тӯтӣ то аз сафари ҳаҷ баргаштани соҳибаш ба тариқи қисм-қисм ва ё эпизод-эпизод дар давоми шаш рӯз ба зани ӯ аз пагоҳӣ то шаб баён мекунад.

Дар ин ҳикоят монанди афсонаҳои халқӣ оқибат ҳақиқат тантана намуда, дилдодагон ба мақсади худ мерасанд ва бадкорон мувофиқи рафтору кирдорашон ҷазо мебинанд. Баракси зани ғосиқаю бадахлоқи Муҳаммадамин дар қисми аввали ҳикоят духтари подшоҳ дар ҳикояти иловашуда (ҳикояти тӯтӣ) дорои ҳислатҳои неки инсонӣ ва ахлоқи ҳамида мебошад. Нақши ӯ дар ҳикоят нисбат ба шавҳараш – писари вазир бузургтар буда, барои ба висоли ошиқ расидан саъю кӯшиши зиёд мекунад.

Дар дохили матни ин ривояти “Тӯтинома”, бархилофи дигар “Тӯтинома”-ҳо, порчаҳои шеърӣ ҳеле кам (ҳамагӣ ду рубоӣ) оварда шудаанд. Забони асар оммафаҳм ва ҳеле сода буда, аз забони ғуфтуғуӣ кунунии тоҷикӣ ҷандон тафовуте надорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. А. Алимардонов. Зияуддин Нахшаби и его “Тути-наме”. Автореф. канд. дисс., Душанбе, 1970, С. 34.
2. Зиёуддини Нахшабӣ. Тӯтинома, нусхаи захираи дастнависҳои шарқии АФРСС Тоҷикистон, рақами 338/1, вар. 2 а.
3. Таджикские и персидские рукописи Института народов Азии АН СССР (Краткий алфавитный каталог), ч. 1, М., 1964, С. 377.

4. Тӯтинома, нусхаи хаттии китобхонаи Институти шарқшиносии АФ СССР (Шӯъбаи Ленинградӣ), рақами В-259, вар. 1а–14а.

5. Тӯтинома, нусхаи дастнависи шахсӣ, вар. 2б.

ДУ РИВОЯТИ ХАЛҚИИ ТО КУНУН НОМАЪЛУМИ “ҲИКОӢИ ТӢТИ”

Дар мақола, нахустин маротиба дар ҳоваршиносии тоҷик “Тӯтинома” (ё “ҲикоӢи тӢти”) ном асари нависанда ва донишманди тоҷикзабони ҳиндустонӣ Зиёуддини Нахшабӣ (соли ваф. 1350), ки аз беҳин намунаҳои насри ривоятии китобии форсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, мавриди таҳқику баррасии густарда қарор дода шудааст.

Маълум мешавад, ки “Тӯтинома” –и мазкур дар заминаи “Тӯтинома” ё “ҲикоӢи тӢти” –и қаблан дар адабиёти ҳиндӣ ривочдошта ба қалам оварда шуда, монанди “Калилаву Димна”, “Синдбоднома”, “Ҳазору як шаб”, “Анвори Сухайлӣ” ва ғайра дар миёни мардуми тоҷикзабон иштихори тамоме пайдо карда будааст.

Калидвожаҳо: “Тӯтинома”, “ҲикоӢи тӢти”, нусхаи хаттӣ, назм, наср, ҳикоя, қаҳрамон, асар, васила, дoston, бозаргон, вазир.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амрияздон Алимардонов, собиқ мудири шӯъбаи Ҳинд ва Покистони Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода 35.

ДВУХ ДО СИХПОР НЕИЗВЕСТНЫХ НАРОДНЫХ ЛЕГЕНД “ХИКОӢИ ТУТИ”

В статье впервые в таджикском востоковедении рассматривается повествовательный народный роман таджикоязычноиндийского писателя и ученого Зияад-Дина Нахшаби (ум. 1350). Это произведение считается одним из лучших образцов таджикско-персидской художественной литературы.

Доказывается, что «Тутинаме» написана на основе ранних произведениях в индийской литературы, таких, как «Тутинаме» или «Истории попугая», «Калила и Димна», «Синдбоднаме», «Тысяча и одна ночь», «Анвори Сухайли» и других. Впоследствии «Хикояти тутти» стал очень популярным среди многомиллионной аудитории таджикоязычных читателей.

Ключевые слова: «Тутинаме», «Рассказ о попугае», рукопись, поэма, проза, рассказ, герой, произведение, средство, рассказ, купец, министр.

Сведения об авторе: Амрияздон Алимардонов, бывший заведующим отделом Индии и Пакистана Института востоковедения и письменного наследия Национальной Академии наук Таджикистана, г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

TWO HITHERTO UNKNOWN FOLK LEGENDS «HIKOYOT-I TUTI»

The article for the first time in Tajik oriental studies attracts attention to the narrative folk novel of the Tajik-speaking Indian writer and scholar Ziyaad-Din Nakhshabi (d. 1350). This novel is considered one of the best examples of Tajik-Persian fiction.

It is proved that «Tuti-Name» was written on the basis of previously in the Indian literature, such as «Tuti-Name» or «Stories of a Parrot», «Kalila and Dimna», «Sindbodname», «A Thousand and One Nights», «Anwori Suhaili» and others. In the Subsequent, «Hikayat-i Tuti-Nama» has become very popular among the multi-million audience of Tajik-speaking readers.

Keywords: «Tuti-Name», «The Story of a Parrot», manuscript, poem, prose, story, hero, work, tool, story, merchant, minister.

Information about the author. Amriyazdon Alimardonov, former Head of Department of India and Pakistan of The Institute of Oriental Studies and Written Heritage Of National Academy Of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, Huseinzoda str 35.

ЗАБОН ВА АДАБИЁТ

УДК: 892.7.09-1+892.7.092.

ТАЪСИРИ ВАЗЪИ СИЁСӢ-ИЧТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЗАМОН БА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НОСИҲУДДИНИ АРҶОНӢ

Наимов М. С.¹

Аз зумраи донишмандон ва шоирони арабизабони маъруфи нимаи дуюми асри XI ва асри XII Қозӣ Носиҳуддин Абубакр Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Ҳусайни Арҷонӣ (460 / 1068-544 / 1150) маҳсуб меёбад, ки бо эҷодиёти арзишманди худ дар тақвияти коҳи баланди илму маърифати замонаш нақши муассир гузоштааст [10, 53]. Арҷонӣ кӯдакӣ ва ҷавонии худро дар асри панҷуми ҳиҷрӣ (ёздаҳуми мелодӣ) ва кӯҳансолии хешро дар асри шашум (дувоздаҳуми мелодӣ) гузаронидааст. Арҷонӣ дар қатори дигар шоирони даврони Салҷуқиён таҳти ду ҳокимият – ҳокимияти халифаи Аббосӣ ва ҳокимияти султонҳои Салҷуқӣ қарор ёфта буд. Ӯ соли 460 / 1068 дар ноҳияи Арҷони Форс ба дунё омадааст. Дар робита ба ин, Абусаъд Абдулқарими Самъонӣ дар “Ал-Ансоб” чунин овардааст: “Ал-Арҷонӣ бо фатҳи алиф, сукуни ро, фатҳи ҷим ва дар охир нун-ин нисбат ба Арҷон ва он яке аз навоҳии Аҳвози кишвари Ҳузистон мебошад. Онро бо ҳарфи ғайн Арғон мегӯянд, ки ин ҳамон Арҷон аст” [11, 1, 173]. Ибни Халликон низ зодгоҳи Қозӣ Абубакрро Арҷон ба шумор овардааст [6, 1, 151]. Худи шоир дар ашъораш ба меҳани худ будани Арҷон чунин ишора кардааст:

إِنّ فِي أَرْجَانٍ خَلًّا سِرْتُ عَنْهُ وَأَقَامَا
فَإِذَا اشْتَقَاقُ فُؤَادِي سَاكِنِي أَرْجَانٌ هَامَا

Дар Арҷон водиест, ки ман дар он ҷо маскан доштаму зиндагӣ мекардам,

Пас агар дилам муштоқи он гардад, ман дар Арҷон зиндагӣ хоҳам кард [1, 24].

Аммо баъзе аз донишмандони аҳди қадим лақаби шоирро Арраҷонӣ ба қайд овардаанд. Аз ҷумла, Салоҳуддини Сафадӣ чунин изҳори назар кардааст: “Носиҳуддин ал-Арраҷонӣ, Аҳмад ибни Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ибни Алӣ аш-Шерозӣ ал-Ҳоҷӣ Абубакр ибни Абуабдуллоҳ. Арраҷонӣ бо ташдиди “-ро” ва фатҳи “-ҷим” яке аз афозили замон, соҳиби ибороти латиф, шоири маънигаро маҳсуб мешавад” [12, 7, 243].

Луғатнигори маъруф Абунаср Исмоил ибни Ҳаммоиди Ҷавҳарӣ (ваф. 393 / 1003) андешаи мазкурро тақвият бахшида ва чунин овардааст: “Арраҷон: вилоятест дар Форс. Дар ашъорӣ шоирон бо таҳфифи “-ро” низ дучор мешавад” [15, 1, 298].

Дар масъалаи таъйини арабиасл ё форсиасл будани Арҷонӣ миёни муҳаққиқони эҷодиёти шоир ихтилофи назар ба мушоҳида мерасад. Бино ба эътирофи Шихобуддини Хафочӣ дар китоби “Райҳонат-ул-алиббо” ба сабаби Форс будани зодгоҳи Арҷонӣ ин нукта пӯшида мондааст. Хафочӣ таъкид менамояд, ки ватани ӯ Форс аст, аммо ҳудаш асли арабӣ дорад, пас насаби шоирро то ба ансор расонида мегӯяд, ки “агар ӯ дар миёни аҳли Аҷам ба дунё омадааст, лекин аслан ӯ аз арабхоест, ки аҷдоди гузаштааш аз ансор аст” [14, 2, 446].

Қобили тавачҷуҳ аст, ки худи Арҷонӣ дар ашъораш ба асли арабӣ доштани ишора намудааст:

وَتَضُمُّنَا عَرَبِيَّةً كَرُمَتْ أَعْرَاقُهَا فَفَرَّوْهَا سُمُقٌ

Мо ба он арабе шомил мешудем, ки нажодаш ифтихоромез ва шоҳаҳои он болову баланд буданд [1, 104].

Қайд кардан бамаврид аст, ки Арҷонӣ муосири панҷ халифаи Аббосӣ, аз қабилӣ Муқтадӣ Биллоҳ Абулқосим Абдуллоҳ ибни Муҳаммад (467/1075-487/1095), ал-Мустазҳир Биллоҳ, ал-Мустаршид Биллоҳ, Абуҷаъфар Мансур ибни Мустаршид (529/1135-530/1136) ва Муқтазӣ Лиамриллоҳ Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мустазҳир Биллоҳ (530/1136 -555/1162) ба шумор мерафт. Инчунин ӯ ҳамасри се султони салҷуқии бузург буд, ки онҳо Рукнуддин

1. Наимов М.С. –ҳодими калони илмӣи шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттӣ.

Абулмузаффар, Барқиёруқ Маликшоҳ (487/1095-498/1105), Фиёсуддин Абушучоъ Муҳаммад ибни Маликшоҳ (498/1105-511/1118) ва Носируддин (Муинуддин) Абулхорис Аҳмад ибни Санҷар ибни Маликшоҳ (511/1118-522/1130) мебошанд[11, 1, 174].

Аз сарчашмаҳои рӯзгор ва ғаёлияти эҷодии Арҷонӣ бармеояд, ки дар баробари шиносӣ бо ҷунин сатҳи баланди қудратмандон, ӯ ҳамчунин бо ҳокимони зердасти онҳо, ба монанди вазирон, шоҳзодагону амирон ва ҳокимони замони худ низ алоқаи хубу наздик дошта, бо бисёре аз онҳо робитаи густарда дошт [11, 1, 174].

Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои гуногуни рӯзгору эҷодиёти Арҷонӣ пешниҳоди баъзе маълумоти таърихӣ аз маъхазҳои гуногун дар робита ба давлати Салҷуқиён зарур доништа мешавад. Салҷуқиён яке қабिलाҳои туркҳои Ғуз буда, аз сабаби бобояшон Салҷук, ки ҳамсояи мусалмонон буданд, дини исломро қабул кардаанд [9, 10].

Салҷуқиён дар минтақаи Мовароуннаҳр зиндагӣ мекарданд. Мовароуннаҳр гуфта, кишварҳо ва иқлимҳоеро меноманд, ки дар паси дарёи Ҷайхун ҷойгиранд ва ин минтақа имрӯзҳо заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ўзбекистон ва дигар кишварҳоро дарбар мегирад. Мовароуннаҳр аз ҳамвории Муғулистон ва шимолӣ Хитой дар Шарқ ба тарафи Ғарб то баҳри Каспий ва аз тарафи Шимол ҳамвории Сибир то нимаи қитъаи Ҳинд ва Форс аз тарафи ҷануб тӯл кашидааст.

Қабिलाҳои мазкур бештар ба ҷорвопарварӣ сари қор дошта, бо сабаби вазъи иқтисодӣ дар ҷустуҷӯи ҷароғоҳ ва алафзор аз ватани аслии худ муҳоҷират мекарданд. Инчунин бо сабабҳои нооромии сиёсӣ дар ҷустуҷӯи минтақаи амн ва субот буданд, зеро ин ноамнӣ ба фишорҳои шадиди қабिलाҳои дигар мувҷҷех менамуд. Онҳо ба самти Ғарб равон шуда, аз сохилҳои рӯди Ҷайхун ба шаҳрҳои Табаристон ва Гургон кӯч бастанд ва дар наздикии сарзамини исломӣ қарор гирифтанд. Ин вазъияти навини пешомада онҳоро водор мекард, ки исломро қабул кунанд, зеро мардуми минтақа асосан аз мусулмонон иборат буданд. Аз ин лиҳоз, ҳиҷрати ин қабिलाҳоро ба заминҳои исломинишин оғози иртиботи туркҳо бо ҷаҳони ислом меноманд [9, 10].

Бояд қайд намуд, ки оғози назорати туркҳо дар раванди сиёсати хилофати исломӣ натиҷаи сиёсати Муътасим Биллоҳ (218/834) буд. Зеро Муътасим Биллоҳ дарҳои хилофаташро ба рӯи туркҳо боз кард ва дар муҳимтарин мансабҳои низомӣ ва шаҳрвандӣ онҳоро таъйин кард. Аз ин пас, мақоми онҳодар сиёсати хилофат боло рафта, дар қорҳои давлат ҷойи қорҳоро иваз карданд. Бо мурури замон онҳо тавонистанд қудратро ба даст дароранд ва ин раванд халифаи Аббосиро танҳо ҳамчун як рамзи динӣ боқӣ гузошт. Маҳз бо ин сабаб хилофати Аббосиён натавонист масъалаҳои давлатдорӣ худро дар шаҳрҳо ва минтақаҳои вобастаи хилофат назорат кунанд.

Ҷаҳони исломӣ дар замони ба қудрат омадани Салҷуқиён, ки натиҷаи заъф ва заиф шудани хилофати Аббосиён маҳсуб меёфт, ба се хилофат тақсим шуда буд: Хилофати Аббосиён дар Бағдод, Хилофати Фотимӣ дар Қоҳира ва Хилофати Умавиҳо дар Қуртуба. Инчунин таъсири бувайҳӣҳо ҳанӯз дар Форс, Рай, Исфаҳон ва кишварҳои кӯхистонӣ ҳукмфармо буд. Афзун бар ин, Бани Ҳамдон дар Мосул, Диёри Бакр, Рабиъа ва Музир истиқлолият ба даст оварда ва Фотимиён назорати Миср ва Шомро ба даст гирифта буданд. Ғазнавиён дар Хуросон ҳукмронӣ мекарданд ва Абдурахмони III Умавӣ дар Андалус худро халифа эълон карда буд. Ў мутмаин буд, ки салоҳияти халифаи Аббосӣ дар берун аз шаҳри Бағдод муассир нест [4, 45].

Қобили тазаққур аст, ки аз ибтидои асри V қудрати Салҷуқиён пурзӯр шудан гирифт ва соли 430 /1039 ибтидои воқеии таъсиси ҳокимияти онҳо шуморида мешавад. Зухури қудратмандии Салҷуқиён дар ҳоле рушд кард, ки дар Хуросон аввалин султони онҳо Туғрули I дар Нишопур бар тахт нишаст. Халифаи Аббосӣ таъсиси давлати Салҷуқиёнро пас аз ҷанги “Дандонкон”, ки бо ғалабаи Салҷуқиён алайҳи Ғазнавиён дар соли 431 /1040 ба охир расид, эътироф кард [9, 15]. Салҷуқиён мақоми ҳуқуқиро бо эътирофи халифаи Аббосиён дар соли 432/1041, инчунин баъди он ки Туғрулбек ба дори Хилофат дар Бағдод намоёндаи худро сафарбар кард, соҳиб шуданд.

Салҷуқиён дар байни миллатҳои мутамаддин қарор ёфтанд, лекин худ аз тамаддун ва

сиёсат дур буданд. Аз ин рӯ, онҳо аксарияти низоми маъмурии худро аз форсҳо гирифтанд. Дар даврони онҳо вазорат аз ҳама баландтарин вазифаи давлатӣ ҳисобида мешуд. Пас аз он вазорати Девони фатво (масъалаҳои молӣ), баъд аз он мансаби туғроӣ, ки соҳиби дафтари туғроӣ, ки ба он Девони расоил ва иншо низ шомил аст, меистоданд. Дар байни маъруфта-рин вазирони замони Салҷуқиён Низомулмулк буд ва яке аз қорнамоҳои бузургӣ ӯ сохт-мони мактабҳои Низомия ба шумор меравад [4, 103].

Чанг зуҳури барҷастаи тамаддуни Салҷуқиён буд ва Султон фармондеҳи олии артиш аст. Ба назар ҷунин мерасад, ки ин шумораи зиёди мардоне, ки рағбату майли динӣ камтар доштанд, рӯ ба лаззатҳои дунё ба монанди хӯрок хурдан, нӯшидан, фароғат ва истироҳат овардаанд, масруфи чанг қардани онҳо як қори оқилона менамуд. Маърифатнокии пасти сарбозони турк дар бораи дин ва рафтори бемасъулиятонаи онҳо дар ғоратгарӣ, ғанимат-гирӣ ва бераҳмӣ, дар замони онҳо мӯҷиби нооромии мардум мегардид.

Ҷомеа дар асри Арҷонӣ ҷомеаи гуногунранги мардумию фарҳангие буд, ки дар он омех-таи унсурҳои инсонӣ аз рӯи асл, насаб ва ранг фарқ мекард, ба монанди арабҳо, форсҳо ва туркҳо. Пас, вижагии ҳоси ин давра пайдоиши се табақаи ҷамъиятӣ маҳсуб мешавад:

1. Табақаи яқум. Ба ин табақа халифаҳо, султонҳо, ходимони давлатӣ ва оилаҳои онҳо шомил буданд. Намояндагони ин табақа бо айшу ишрат машғул буданд, бинобар ин онҳо дар қасрҳо ва хонаҳои боҳашамат зиндагӣ мекарданд. Қасрҳои Салҷуқӣ аз ҷиҳати шукӯҳу зебӣ намунаи ибрат буда, дар онҳо ҷамъомадҳои шодмонӣ, сурудхонӣ ва айшу нӯш доир карда мешуданд. Бани Аббос, ки сарвари он халифа буд, ба таври расмӣ зинаи болоии низо-ми иҷтимоиро ишғол мекард, зеро қудрат барои онҳое буд, ки қавитар ва сарватмандтар бу-данд. Султонҳои Салҷуқӣ, ки халифаҳоро ҳамчун шаклу намунаи динӣ нигоҳ медоштанд, дар идорақунӣ аз онҳо қонуният мегирифтанд. Издивоҷ байни халифаҳои Аббосиён ва султонҳои Салҷуқӣ ба хоҳири манфиатҳои шахсӣ ва сиёсӣ сураат мегирифтанд. Аз ин рӯ, халифаҳои Аб-босиён ба ҳар қасе меҳостанд, издивоҷ мекарданд, аммо султони Салҷуқӣ Туғрулбек аввалин шахси ғайриараб буд, ки ҷуръат карда дасти духтари халифаи Аббосиён ал-Қоимро талаб кард.

2. Табақаи дуҷум. Дар ин табақа дар маҷмӯъ, тоҷирон, қормандон, соҳибони мулкҳои хурди замин ва олимони шомил буданд [Ҳаула-ал-адаб фи аҳд ас-Салҷуқӣ 54].

3. Табақаи сеҷум. Дар ин табақа мардуми одӣ, деҳқонон, қоргарон, қурӯшандагони сари роҳ ва одамони ҳунарҳои одӣ шомил буданд.

Ҳамчунин дар ин давра ғуломон ва қанизон низ бисёр шуданд ва тавассути тиҷорат онҳо ба қасрҳои халифаҳо роҳ ёфтанд, аз ин рӯ, дар ҷомеа фасод ва қачравӣ густариш ёфт [4, с.54].

Дар баробари ин, маҷлисҳои ҷамъиятӣ низ густариш ёфтанд, ки ҳадафи онҳо тарбияи ҷомеа буд. Машхуртарини маҷлисҳои онҳо маҷлисҳои воизон буданд, ки бо ҳузури марду-ми одӣ фарқ мекарданд. Ин маҷлисҳо дар ҳифзи арзишҳо, ахлоқи исломӣ ва ҳалли масъа-лаҳои динӣ ва ҷаҳонӣ нақши бузург доштанд.

Аммо дар мавриди Салҷуқиён бояд гуфт, ки низоми қабилавӣ бар онҳо бартариат дошт. Риоя намудани анъанаҳои қадима онҳоро водор менамуд, ки дар хаймаҳо суқунат ихтиёр қунанд ва либоси аз матоъҳои рангоранг омодашударо ба бар намоянд. Арҷонӣ хаймаҳои Салҷуқиро ба силки тасвир кашада, ранги дилғирқунандаи онҳоро мавриди тамасхур қарор медиҳад ва ҳамзамон аз муносибати бади Салҷуқиён бо шоирон меғӯяд:

طلساء محبوبة المطا وقصاء	ذو انكسار في كسر مختلفة
وصحي تحتها خالنا بني غبراء	وهي غبراء ، من رأني
م بطول الإصباح والإمساء	شباب منها سوادها غير مظلوا
فهي ، وسط الهواء ، مثل الهواء	تترأى للناظرين خيالاً

Хаймаҳои онҳо ба нурҳои офтоб ва ҳаводиси гуногун тобовар буда, аз қабатҳои ҳамвор ва истихроҷшуда иборат мебошанд,

Пасон хаймаҳо ҳокистарӣ мебошанд, ки ману рафиқам аз он дидан кардем.

Дар зери он гумон кардам, ки дар зери ғубор қарор дорам, мисли ҷавоне, ки аз сиёҳиаш дарозии субҳу шомаш аён нест.

Ин ба тамошобинон як афсона менамояд, зеро ки онҳо дар миёни ҳаво мисли ҳаво ҳастанд. [1, 24]

Пажӯҳишгарони ин давра аз шукуфоии вазъи фарҳангӣ ва пайдоиши бисёр ҷаҳон, забоншиносон, олимон, таърихшиносон, табибон ва файласуфон бо вучуди паҳншавии ни-зоъҳо, нооромиҳо, ҷангҳои дохилӣ ва ғочаҳо таъҷҷуб мекунанд [4, 102].

Ин давра шохиди омезиши забони арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ буд, зеро ҳар ду забони илм ва адабиёт буданд, «пас як синфи адибон бо номи дузабона (зуллизонайн)» ба вучуд омада, шеърхоро ба забони арабӣ ва забони форсӣ-тоҷикӣ месуруданд. Дар робита ба ин, назми шеър қабл аз тарҷума гардидан аз ҷониби ҳуди шоирон аз форсӣ ба арабӣ ва баръакс эҷод мешуданд.

Азбаски аксари Салҷуқиён забони арабиро наметонистанд, вазирони форсу тоҷик ҳамон касоне буданд, ки шоирону нависандагонро сарпарастӣ мекарданд. Муҳимтарин рӯйдои фарҳангӣ дар ин давра таъсиси мактабҳои Низомия аз тарафи Низомулмулк мебошанд. Мадрасаи Низомияи Бағдод (таъсисаш 459/1068) муҳимтарини ин мадрасаҳо ба шумор ме-рафт. Дар ин мадрасаҳо китобхонаҳои бузург таъсис дода шуда буданд. Низомулмулк ба-рои пешрафти ҳаракати илмӣ ва адабӣ талошҳои зиёд кардааст. Ӯ дӯстдори аҳли дониш буд, ба онҳо меҳрубонии зиёд мекард “ва хонаи худро ба хонаи аҳли адаб табдил дод, ки олимон ва нависандагон зуд-зуд ба он ҷо гирд омада, маҷлисҳои илмию адабӣ баргузор менамуданд” [4, 103]

Бо ташвиқи халифаҳои Аббосиён ва бархе аз султонони Салҷуқӣ ҷунбиши илмӣ ва ада-бӣ ривож ёфт ва баъзе китобҳо мувофиқи хоҳиши онҳо навишта шуданд. Аз ҷумла, китоби “Ҷазоиҳ-ул-ботиния (Расвоиҳои ботинӣ), ки онро Муҳаммад Ҷазоли мувофиқи хоҳишу талаби халифаи Аббосиён Мустанзхир Биллох навиштааст [4, 104].

Ҳамзамон, бо хоҳиши Султон Маликшоҳ дар шаҳри Исфаҳон расадхонаи сайёраҳо сохта шуд. Ҳамчунин бисёр маҷмӯаҳои адабӣ низ таълиф гардиданд, ки муҳимтарини онҳо “Ятимат-уд-даҳр”-и Саолибӣ (ваф. 429/1038), “Сақт-уз-занд”, “Ал-Лузумиёт” ва “Ри-солат-ул-ғуфрон”-и Абулаллоҳ Маррӣ, “Ал-Аҳком-ул-султония”-и Мовардӣ (ваф. 450/1059), “Думят-ул-қаср ва усрату аҳл-ил-аср”-и Бохарзӣ (ваф. 467/1075), “Харидат-ул-қаср ва ҷари-дат-ул-аср”-и Имоуддини Исфаҳонӣ (ваф. 597/1201) ва монанди ин мебошанд.

Дар ин давра гурӯҳи калони олимону адибони забардаст ба майдони илму адаб ворид гардиданд, ки ба ривочи фарҳангу тамаддуни замони худ нақши муассир гузоштанд. Аз зумраи чунин бузургони илму адаби замон Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ (ваф. 471/1079), Абулқо-сими Замахшарӣ (ваф. 538/1144) ва таърихнигор Абубакри Самъонӣ (ваф. 562/1166) маъруф буданд.

Муҳимтарин шаҳрҳои ин давра Бағдод, Басра ва Мавсили Ироқ, Нишопур, Исфаҳон, Марв, Ҳирот, Балх ва Тӯс дар Шарқ доништа шудаанд. Нақши масҷидҳо, хонақоҳо ва дӯконҳои китобфурӯшӣ низ дар ғайи гардонидани ҳаракати илмӣ давр хеле назаррасанд.

Арҷонӣ ҳанӯз аз овони кӯдакӣ ба омӯзиши улуми динию адабӣ машғул гардида, дар мадрасаҳои Кирмон ва Низомияи Исфаҳон таҳсил намудааст. Аз ин ҷост, ки Субкӣ ўро дар табақаи панҷуми табақаҳои илмӣ худ овард, Заҳабӣ дар табақаи ҳофизони шонздаҳум тавсиф кардааст [13, 6, 234].

Дар баробари ин, бар ў шоирӣ галаба намуда, дар илми шеър табаҳҳури комил пай-до намуд. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳ буда, гуногунфарҳангӣ яке ун-сурҳои асосии ашъораш маҳсуб меёбад. Аз ин ҷиҳат ашъораш ба энциклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозиён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон ва нависандагон зикр шудааст. Инчунин зикри баъзе таърихи Ара-бу Аҷам ва ҷангҳои дар ҷаҳони ислом суратгирифта, аз қабилҳои ҷанги “Зий-Қор” ва ғайри “Амурия” ўро махсус қардааст. Метавон ашъори ўро энциклопедияи ҷуғрофӣ шумо-рид, зеро ў бештари кишварҳо ва минтақаҳои даврони худро дар он зикр кардааст. Ба хо-

тири истифода аз калимаву ибораҳои қуръонӣ ва маъноӣ ҳадисҳои набавии шариф, илова бар таҷрибаи зиндагӣ ва ранҷу азобҳои кашида ӯ ҳамчун энциклопедияи динӣ ҳам шинохта шудааст.

Аз рӯи ахбори муаллифи “Ал-Ансоб” ӯ дар Исфаҳон ҳадисро аз Абубакр Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Ҳасан ибни Мочаи Абҳарӣ омӯхтааст [11, 1,174].

Донишмандони зиёде, аз қабилӣ Абусаъди Самъонӣ, Имоуддини Исфаҳонӣ ва дигарон дар назди Арҷонӣ таълим гирифта, баъдан бо қамолӣ эҳтиром дар бораи устои худ сухан кардаанд. Чунончи, Абусаъди Самъонӣ таъкид доштааст, ки ӯ соҳиби иҷозатномаи Арҷонӣ ба тамоми осору гуфтаҳои ӯ аст [11, 1,174].

Имоуддини Исфаҳонӣ дар овони ҷавонӣ ба ғирдоварии девони шоир пардохт ва ашъорашро аз худӣ ӯ омӯхтааст. Абдурраҳими Аснавӣ низ таъкид кардааст, ки Имоуддини Исфаҳонӣ дар назди Арҷонӣ “Девони қабир”-и ӯро омӯхта ва соҳиби иҷозатномаш гардида будааст [2, 1, 63]. Дар радифи ин, бино ба қавли муаллифи “Ҳаридат-ул-қаср” ӯ соли 549 /1165 писари Арҷонӣ Муҳаммадро вохӯрда ва дархост намудааст, ки мусаввадоти падарашро дар мадҳи амӯяш барояш орият диҳад. Пас, ӯ дафтари қалони падарашро ба ихтиёраш вогузор намуд ва Имоуддини Исфаҳонӣ аз он баҳрамандии қомил пайдо кардааст [7, 147]. Дар “Ҳаридат-ул-қаср” намунаи ашъори Арҷонӣ бо тартиби ҳуруфи ҳиҷоӣ оварда шудааст, ки он дар қиёс бо шоирони дигар қисми зиёди шуароӣ Форсро дарбар гирифта, аз самимияти ҳос ва муҳаббату иродатмандии шогирд ба устодаш дарак медиҳад.

Бино ба тасреҳи Имоуддини Исфаҳонӣ дар “Ҳаридат-ул-қаср” Арҷонӣ сараввал дар овони ҷавонӣ дар мадрасаи Низомияи Исфаҳон фаъолият дошта, аз фақеҳони барҷастаи он ҷо маҳсуб меёфт. Сипас, ҷиҳати бароаташ дар он ва балогаташ дар аҳқомӣ қавофӣ шеър бар ӯ ғалаба кард ва ӯ ба давлати Маҳмудияи Салҷуқӣ робитаи қавӣ пайдо намуд, ки падар ва амӯҳои Имоуддини Исфаҳонӣ низ дар он ҷо шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ ба шумор ме рафтанд. Муаллифи “Ҳаридат-ул-қаср” дар пайвастагӣ ба он чунин андешароӣ намудааст: “Амӯям Азиз ҳокими давлат ва аминӣ хидматгузори он буда, ал-Арҷонӣ, ки дар бозори фазлу ҳунар арзиши баланд дошт, дар сояи густурдаи давлати ӯ нумӯи тоза пайдо намуд. Ӯ ба амӯям Азиз Абунаср Аҳмад ибни Ҳомид, падарам, амӯям Зиёуддин ва бародаронаш қасоиди мадҳии дилангезе сароидааст” [7, 145]. Баъд, порчае аз он қасоиди мадҳиро матраҳ намудааст, ки дар он бобояш бо кунияи Абураҷо мавриди ситоиш қарор гирифтааст [7, 146].

Арҷонӣ ҳанӯз аз давраи ҷавонӣ то охири умр мансаби қозигиро ба зимма дошта, дар Арҷон, Тансар ва Аскар адои вазифа намудааст [7,173]. Мансаби қозигии ӯ ва муҳаббати беандозааш ба шеърӯ шоирӣ мӯҷиби алоқамандии устувори ӯ бо бузургмардони давлатҳои Аббосӣ ва Салҷуқӣ гардидааст.

Таърихи вафоташро Ибни Асир соли 544/1150 таъйин кардааст [5, 9, 364].

Арҷонӣ девони қалоне ба мерос гузоштааст, ки аз сенздаҳ ҳазор байт фароҳам омада, 212 қасида, 103 қитъаро ташкил медиҳад. Қадимтарин шеъри сурудаи шоир ба охири аҳди Низомулмулк, соли 485/1093 рост меояд ва бо назардошти ин, фаъолияти шоирӣ ӯ беш аз шаст сол идома ёфтааст.

Мунаққидон ва муаррихони асримиёнагӣ дар бораи арзиши шеъри Арҷонӣ ва ҷойгоҳи адабии ӯ андешаҳои қобили таваҷҷуҳе иброс доштаанд. Абусаъди Самъонӣ қадимтарин донишманде маҳсуб меёбад, ки манзилати адабии Арҷониро таъйин намуда ва чунин овардааст: “Соҳиби шеъри шево ва таъби равон буда, шуҳрати девони шеъриаш то ба офоқ расидааст” [11, 1, 173].

Салоҳуддини Сафадӣ Арҷониро “яке аз афозили замон, соҳиби ибороти латиф, шоири маънигаро” муаррифӣ кардааст [12, 7, 243]. Мусаннифи “Ал-Вофӣ би-л-вафаъ” дар зимни баёни арзиши эҷодиёти Арҷонӣ чунин нигоштааст: “Абулқосим Ҳибатуллоҳ ибни Фазли шоир (ваф. 558 ҳ.) гуфтааст: “Ал-Ғаззӣ соҳиби маънисту лафз надорад. Абевардӣ соҳиби лафз асту маънӣ надорад. Аммо Қозӣ Абубакр Ал-Арҷонӣ ҳарду–лафзу маъниро дар худ ҷамъ намудааст” [12, 7, 243].

Ибни Халликон Арҷониро “соҳиби шеъри латиф ва баландмазмун” [6, 1, 151] хонда, си-

пас, илова менамояд, ки “ӯ соҳиби девони шеъриест, ки саросар аз ашъори латиф фароҳам омадааст” [6, 1, 154].

Ибни Тағрибардӣ чихати баён намудани мувозанати байни Абуҳайёни Нахвӣ (ваф. 745/1345), Абулалои Мааррӣ (ваф. 449/1058), Арҷонӣ ва Ибни Саноулмулк (ваф. 608 /1212) чунин гуфтааст: “Равиши ман дар пайравӣ аз Абуҳайён аст, ба дурустӣ ӯ олим аст, на шоир, аммо шоири олим ин Арҷонӣ, Абулалои Мааррӣ ва Ибни Саноулмулк мебошанд” [3, 10, 114]. Аз гуфтаҳои донишмандон бармеояд, ки Арҷонӣ шоири олим буда, шеъраро бар илми ӯ ғолиб омада буд. Ибни Тағрибардӣ суханони муаллифи “Миръот-уз-замон” Сибти Ибни Ҷавзиро низ сабт намудааст, ки дар он чунин омадааст: “Ӯ пешвои асри худ, ғаеҳу адиб ва шоир, соҳиби назми равон буда, девони шеъриаш дар байни мардум маъруф аст. Ӯ заковатманду суҳанвар аст” [3, 5, 385].

Имодуддини Исфаконӣ дар қисми шуарои Шоми “Харидат-ул-қаср” зимни шарҳи аҳволу осори Абуисҳоқи Ғаззӣ тазаққур сохтааст, ки Туғроии Исфаконӣ, Абумузаффари Абе-вардӣ, Носихуддини Арҷонӣ ва Абуисҳоқи Ғаззӣ “чаҳор арқони фазл” буда, дар ҳеҷ замоне мисли онҳо набуд ва дар ягон асре монанди онҳо дар як ҷо ҷамъ наомада буданд [8, 1, 27-28].

Андешаҳои мазкури донишмандони қадим инъикосгари мафтунию эъҷоб, ҳамду сано ва дар баъзе маврид нақди илмие дар мавриди эҷодиёти Арҷонӣ мебошанд, ки аҳаммияти ашъори шоир ва ҷойгоҳи адабии ӯро таъйин менамоянд. Маълумоти ин сарчашмаҳои муътамад шаҳодати возеҳи онанд, ки воқеан ҳам Носихуддини Арҷонӣ дар рушду нумуи адабиёти аҳди худ нақши бориз гузоштааст. Таъсиру нуфузи замон дар ташаккули шахсияти шоир равшан ба мушоҳида мерасад. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳии комил дошта, ин мухтассот дар ашъораш равшан инъикос гардидааст. Аз ҳамин ҷиҳат ашъораш ба энциклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозиён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон ва нависандагон зикр гардидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ал-Арҷонӣ, Носихуддин Абубакр Аҳмадибнал-Хусайн. Дивон. Таҳқиқ Аҳмад ибн Аббос-ал-Азҳарӣ / Носихуддин Абибакр Аҳмадибнал-Хусайн ал-Арҷонӣ. - Байрут-Лубнон, 1307/1890. - 458с.
2. Ал-Аснавӣ, Ҷамолуддин Абдурраҳим. Табақот-уш-шофиъия / Ҷамолуддин Абдурраҳим ал-Аснавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло 1407/1987, адад-ул-аҷзоъ 2, ал-ҷузъ 2. - 406 с.
3. Ал-Атобакӣ, Ҷамолуддин ибн Тағрибердӣ. Ан-Нучум аз-зоҳира фӣ мулук Миср ва ал-Қоҳира. Таҳқиқ Муҳаммад Хусайн Шамсуддин / Ҷамолуддин ибн Тағрибердӣ ал-Атобакӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло, 1413/1992, адад ал-аҷзоъ 8, ал-ҷузъ 5. - 382 с.
4. Алтунҷӣ, Муҳаммад. Ҳаула-л-адаб фи-л-асри-с-Салҷуқӣ / Муҳаммад Алтунҷӣ. - Мактаба Курино, 1974. - 292 с.
5. Ибн ал-Асир, Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам. Ал-Комил фи-т-таърих. Роҷа-ахува Саҳҳаҳаху Муҳаммад Юсуф ад-Даққоқ / Иззуддин Абулҳасан ибн Абулкарам ибн ал-Асир. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ур-робиа, 1424/2003, адад-ул-аҷзоъ - 11, ал-ҷузъ 9. - 504 с.
6. Ибн Халликон, Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад. Вафаёт-ул-аъён фӣ анбоъ абнои-з-замон. Ҳаққаҳаху ад-дуктур Эҳсон Аббос / Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Халликон. - Байрут-Лубнон: Дор Содир, адад-ул-мучалладот - 8, ал-мучаллад 1. - 493 с.
7. Ал-Исфаконӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-асрфӣ зикр фузалоаҳл Форс. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма / Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаконӣ. - Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 392 с.
8. Ал-Исфаконӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср. Қисмшӯ-аро аш-Шом. Таҳқиқ Шукрӣ Файсал / Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаконӣ. Ал-Матбаъат-ул-Хошимия би Димашқ, 1375/1955. Адад-ул-аҷзоъ 3, ал-ҷузъ 1. - 712 с.

9. Нишопурӣ, Заҳируддин. Салҷуқнома / Заҳируддини Нишопурӣ. -Техрон: Нашриёти Кулолаи ховар, чопхонаи Ховар, 1332. - 100 с.
10. Рачабова М.Т. Таҳаввули назми арабизабони форсу тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XI ва асри XII”(дар заминаи “Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имоуддини Исфакони) / М.Т. Рачабова. Дисс. докторӣ. - Душанбе, 2021- 355 с.
11. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-Ансоб. Ҳаққақа нусусаҳу ва ғаллақа алайҳи аш-Шайх Абдурраҳмон ибн Яҳё ал-Маъламӣ ал-Ямонӣ / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - Ал-Қоҳира, ат-табъат-ус-сония, 1400/1980, адад-ул-аҷзоъ - 12, ал-ҷузъ 1. - 422 с.
12. Ас-Сафадӣ, Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ. Ал-Вофӣ би-л-вафайт. Таҳқиқ ва иътино Аҳмад ал-Арноут ва Туркӣ Мустафо / Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ ас-Сафадӣ. - Байрут-Лубнон: Дор Ихёи-т-туроиси-л-арабӣ, ат-табъат-ул-уло, 1425/2000, адад-ул-аҷзоъ - 29, ал-ҷузъ 1. - 284 с.
13. Ас-Субкӣ, Тоҷуддин Абинаср Абдулваҳҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ. Табақот-уш-шофиъияти-л-кубро. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Ҳулв ва Маҳмуд Муҳаммадат-Таноҳӣ / Тоҷуддин Абинаср Абдулваҳҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ ас-Субкӣ. - Дор Ихёи-л-кутуби-л-арабия, 1383/1964, адад-ул-аҷзоъ - 6, ал-ҷузъ 6. - 560 с.
14. Ал-Хафочӣ, Шайхобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Умар. Райҳонат-ул-алиббо ва заҳрат-ул-ҳаёти-д-дунё. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммадал-Ҳулв / Шайхобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Умар-ал-Хафочӣ. -Ҳалаб, 1386/1967, адад-ул-аҷзоъ – 2, ал-ҷузъ 2 -816 с.
15. Ал-Ҷавҳарӣ, Абунаср Исмоил. Ас-Сихоҳ Тоҷ-ул-луға ва сихоҳи-л-арабия. Таҳқиқ Аҳмад Абдулғафур Аттор / Абунаср Исмоил ал-Ҷавҳарӣ. - Байрут: Дор-ул-Илм ли-л-малойин, ат-табъат-ус-солиса, 1404/1984, адад-ул-муҷалладот - 4. - 2563 с.

ТАЪСИРИ ВАЪЪИ СИЁСӢ-ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЗАМОН БА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ НОСИҲУДДИНИ АРҶОНӢ

Дар мақолаи мазкур таъсири ваъъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон ба ташаккули шахсияти Носихуддини Арҷонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба масъалаи мазкур ваъъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон, ҳавзаҳои илмӣ адабӣ ва фикру назари бисёре аз донишмандони асримиёнагӣ дар робита ба мероси адабии шоир таҳқиқ гардидааст.

Бо таъя ба нигоштаҳои муаллифони манобеи муътамад воқеан ҳам Қозӣ Абубакри Арҷонӣ бо фаъолияти пурсамари худ дар ривочи адабиёти арабизабони аҳди худ саҳми назаррас дорад. Андешаҳои донишмандони қадим инъикосгари мафтунию эҷоб, ҳамду сано ва дар баъзе маврид нақди илмие дар мавриди эҷодиёти Арҷонӣ мебошанд, ки аҳаммияти ашъори шоир ва ҷойгоҳи адабии ӯро таъйин менамоянд. Маълумоти ин сарчашмаҳои муътамад шаҳодати возеҳи онанд, ки Носихуддини Арҷонӣ дар рушду нумуи адабиёти аҳди худ нақши бориз гузоштааст.

Аз пажӯҳиши мазкур бармеояд, ки таъсири нуфузи замон дар ташаккули шахсияти шоир равшан ба мушоҳида мерасад. Арҷонӣ аз фарҳанги сершумори замони худ огоҳии комил дошта, ин мухтассот дар ашъораш равшан инъикос гардидааст. Аз ҳамин ҷиҳат мероси адабиаш ба энциклопедияи таърихӣ наздиктар шудааст, зеро дар он номи халифаҳо, вазирон, қозӣён, ҳокимон, фармондеҳон, олимон, донишмандон, шоирон ва нависандагон хеле зиёд зикр шудааст.

Калидвожаҳо: Арҷонӣ, Сафадӣ, Субкӣ, Исфакон, Бағдод, Низомия, Форс.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наимов Муҳаммадамин Соҳибназарович –ҳодими калони илмӣ шӯбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди АМИТ. Суроға:734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода 35.

E-mail: m.amin2019@mail.ru **Тел.:** 918761255.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО ОБСТАНОВКИ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ НАСИХ-УД-ДИНА АЛ-АРДЖАНИ

В данной статье рассматривается вопрос о влиянии политическо-социальных и культурных условий на становлении личности Насихуддина ал-Арджани. С целью освещения этого вопроса исследуются проблемы политическо-социально культурною развития научно литературные круги и мнения многих средневековых ученых относительно творчества поэта. На основе рассуждений авторов достоверных источников заключается, что Кази Абубакр-ал-Арджани своим плодотворным творчеством внёс значительный вклад в развитие арабоязычной литературы своего времени.

Точки зрения средневековых учёных отражают восхищения и в некоторых местах научных критических рассуждений в отношении творческой деятельности ал-Арджани, которые определяют его литературного местоположения. Сведения данных достоверных источников являются явным свидетельством того, что Насих-уд-дин ал-Арджани сыграл важную роль в развитии литературы своего времени.

Изучение данного вопроса показывает, что влияние политическо-социального и культурного развития явно ощущается в становлении личности поэта. Ал-Арджани имел полное представление о многообразной культуре своего времени, которое ярко выражены в его поэзии. В этой связи, его творческое наследие воспринимается как историческая энциклопедия, потому что в ней очень много информации о казиях, правителях и наместниках, командующих армиями учёных, поэтах и писателях.

Ключевые слова: ал-Арджани, ал-Сафади, ал-Субки, Исфахан, Багдад, Низамия, Персия.

Сведения об авторе: Наимов Мухаммадамин Сохибназарович- старший научный сотрудник отдела описания и подготовки каталог рукописей Центра письменного наследия при НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

E-mail: m.amin2019@mail.ru **Тел.:** 918761255.

THE INFLUENCE OF THE SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL SITUATION OF THE TIME ON THE FORMATION OF NOSIH-UD-DIN ARJONI'S PERSONALITY

This article discusses the impact of the socio-political and cultural situation on the formation of the personality of Nosihuddin Arjoni. In order to shed light on this issue, the socio-political and cultural situation of the time, scientific and literary circles and the views of many medieval scholars on the literary heritage of the poet have been studied. Relying on the statements of the authors of reliable sources, it is concluded that, in fact, Qazi Abubakr Arjoni with his fruitful work made a significant contribution to the development of Arabic literature of his era.

The thoughts of ancient scholars reflect admiration, praise and, in some cases, scientific criticism of Arjani's work, which determines the importance of the poet's poetry and its literary place. The information of these reliable sources is a clear evidence that Nasihuddin Arjani did play a significant role in the development of the literature of his time.

From this research it is clear that the influence of time on the formation of the poet's personality is clearly visible. Arjani is fully aware of the numerous cultures of his time, and this specialty is clearly reflected in his poetry. In this sense, his literary heritage is closer to the historical encyclopedia, as it contains the names of caliphs, ministers, judges, rulers, commanders, scholars, poets and writers.

Keywords: Arjani, Safadi, Subki, Isfahan, Baghdad, Nizamiya, Fars.

Information about the author: Naimov Muhammadamin Sohibnazarovich –Senior Research Assistant of the Department of Description and Preparation of Manuscript Catalogue of The Center of Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, Sh. Huseynzodast. 35.

E-mail: m.amin2019@mail.ru **Tel.:** 918761255

МАВЛОНО ҶОМӢ ДАР КАШМАКАШӢОИ МАЗҲАБӢ-ИДЕОЛОГИИ АСРИ XVI (ЭРОНУ МОВАРОУННАХР)

Хочамуродов О. Ҳ.¹

Бо сукуту фурӯпошии императории бузурги Темуриён ва дар Хуросону Эрони ҷанубӣ ба сари қудрат омадани қизилбошҳои Сафавӣ ва аз тарафи Шайбониҳои ўзбек ишғол шудани Моварауннаҳр ҳавзаи бузургу воҳиди фарҳангу адаби форсзабонон аз ҳам ҷудо ва робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабии Эрону Хуросон аз Моварауннаҳр дар асари кашмакашиҳои мазҳабиву идиологӣ ба тадриҷ заъиф ва то нимаи дуҷуми қарни XX тақрибан ба нестӣ расида буд.

Ин муқобилиятҳои мазҳабӣ байни давлатҳои Сафавӣ ва Шайбонӣ, яъне ба ҳайси мазҳабӣ расмӣ шинохта шудани ташайюъ дар Эрон ва тасаннун дар Моварауннаҳр як мазҳабсизӣ ва ҷудоӣ дар байни мардумони Эрону Хуросону Моварауннаҳр ба вучуд овард, ки паёмадҳои он дар адабу фарҳанги он манотик таъсиргузор будааст.

Зеро адабиёт чун рӯкне аз аркони рӯбиноӣ ҷомеа бо сиёсату идеологияи замон робитаи қавӣ дорад. Аз ин рӯ, афкори сиёсӣ ва мазҳабӣ то ҷое ба зақи бадеӣ ва меъёрҳои дарки адабӣ-эстетикӣ афроди ҷомеа бетаъсир наметавонад бошад. Чунки ҳукуматҳо ва идеологияи ҳоким оғохон завқӣ бадеӣ ва зебоишинохти афроди ҷомеа метавонанд ба майлу дилҳои хеш диғаргун созанд. Ба таъбири диғар, эҷодиёти бадеӣ ҳунари ҳоҳ ноҳоҳ аз идеологияи ҳоким бар ҷомеа таъсирпазир буда, ба тадриҷ бар пояи он идеология салиқаҳои адабӣ ва фарҳанги афрод ташаккул меёбанд.

Аз ин дидгоҳ, чун дар қаламрави Сафавиён суннитсизӣ авҷ мегирад ва тамоми дастҳои идеологӣ-мазҳабӣ ҳокимият алайҳи суннимазҳабон ба мубориза бармехезад, аз ин рӯ, дар адабиёту ҳунари низ тамҷиду мадҳи айамаи маъсум ва фарҳанги Ошуро ба авҷи хеш расида, диғар мавзӯҳои адабиётро тахтушӯро қарор медиҳад. Ҳатто барои хифзи идеологияи мазҳабӣ хеш, барои таблиғи шахсияту осори чехраҳои барҷастаи мазҳабӣ адабии форсии тоҷикӣ пайрави мазҳабӣ диғар, ба вижа, аҳли тасаннун як навъ “табу” эълон мегардад. Дар ин радиф пеш аз ҳама шахсият ва осори Мавлоно Абдуллоҳи Ҷомӣ осеб мебинанд. Дар ин давра шуҳрати фазилату дониш ва таълифоти мухталифи Абдуллоҳи Ҷомӣ на танҳо дар Хуросону Эрону Моварауннаҳр, балки Ҳинду Руму Озарбойҷонро фаро гирифта буд.

Зеро дар замонаш Мавлоно Абдуллоҳи Ҷомӣ аз ҷониби бузургони илму адаб ва уламои дину ирфони кишварҳои гуногун ба ҳайси шахсияти бузурги диниву ирфонӣ пазируфта шудааст. Бинобар таъйиди Муиниддини Исфизорӣ, донишманди маъруфи асри XV ва ҳамзамони Мавлоно: “Соҳибдавлате, ки гарданкашони ақолими илму ирфон аз ақсои билоди Ҳинд то интиҳои мамолики Руму Фаластин ва сарҳади Хитой ва Чину Мочин то навоҳии Булғору Сақсин сар бар хатти иродаташ ниҳоданд ва дар тамоми ақсои улуми ҳақиқӣ ва ҷамеи одобу фазоил ва асолиби маорифу авориф ҳазраташро (Ҷомиро – О.Ҳ.) имому пешво ва муқаддаму муқтаво медонанду медоранд” [1, 26-27]

Чунин тавсифро доир ба шуҳрати бемисли Мавлоно Абдуллоҳи Ҷомӣ аз тарафи шогирдонаш Абдулғафурӣ Лорӣ дар “Такмила бар “Нафохат-ул-унс”-и Мавлавӣ Ҷомӣ, Абдулвосеъӣ Низомӣ дар “Мақомоти Мавлавӣ Ҷомӣ”, Алишери Навоӣ дар “Ҳамсат-ул-мутаҳайирин”, Фаҳриддини Алӣ Сафӣ дар “Раҳхат айналҳаёт” Хондамир дар “Ҳабиб-уссияр” ва амсоли он дидан мумкин аст. Ин тавсифҳо ва андешаҳо перомунӣ шуҳрату шахсияти Абдуллоҳи Ҷомӣ дар таҳқиқоти бунёдии адабиётшиносу ҷомииноси маъруфи тоҷик, шодравон Аълоҳон Афсаҳзод ба таври муфасссал арзёбӣ шудаанд [2], ки аз такрори он худдорӣ мекунем.

Ин ҷо ба як нукта бояд ишора кард, ки бар иловаи муаллифони маъҳазҳои гуногунӣ адабию таърихӣ ҳуди Мавлоно Ҷомӣ аз интишори шуҳраташ дар мамолики Шарк дар

1. Хочамуродов О. Ҳ. – д.и.ф, профессор, сарҳодими илмӣ Маркази мероси хаттӣ.

осораш ба каррот таъкид кардааст. Аз чумла, дар қасидаи шарҳиҳолияш “Рашҳи болин би шарҳи ҳолин” баробари муҳимтарин лаҳзоти ҳаёташ мегӯяд:

Зи баски сӯи ҳар иқлим гуфтугӯям рафт,
Шуданд сухраи аҳволи ман ҳама икҷёл.
Гаҳе зи Рум нависад саломи ман қайсар,
Гаҳе зи Ҳинд фириштад паёми ман чайтол.
Расад зи волии мулки Ироку Табрезам,
Авотифи мутавотир, маноеҳи мутавол.
Чӣ дам занам зи Хуросону аҳли эҳсонаш,
Ки ҳастам аз кафашон ғарқи баҳри барру навол [3, 10].

Ҳадаф аз ин чанд иқтибос бори дигар ёдрас намудани мақому мартабаи шоирӣ ва шахсияти ирфониву иҷтимоии ин чеҳраи тобноки адабу фарҳанги форсии тоҷикӣ дар замонаш ва баъд аз вафоташ мебошад.

Албатта, чунин шахсияти адабию ирфоние чун Абдуррахмони Ҷомӣ ва он ҳам сунни-мазҳабу аз пешвоёни тариқати нақшбандия, дар қаламрави шоҳони Сафавӣ хатари бузурге бар пояҳои идеологияи мазҳабии эшон маҳсуб мешуд. Агарчи дар рубоие, ки ба ӯ нисбат медиҳанд, аз ин мазҳабситезиҳо болотар будани Мавлоноро қафолат медиҳаду мубаллиғу муравиччи ваҳдати ислом буданахро собит мекунад, аммо ба қавли нависандаи маъруфи Эрон Ҷалол Оли Аҳмад барои қизилбошҳои сафавӣ, ки “ба зарби сунникушӣ мусаллат шуда” [4,30] буданд, осору шахсияти Мавлоно Ҷомӣ бо идеологияшон созгор набуд.

Аммо бар ҳилофи он, дар Мовароуннаҳр ба иқтисоии идеологияи Шайбониҳо, ки сунни-мазҳаб буда, сиёсати давлатдорӣ хешро бар пояи шиаситезӣ тарҳрезӣ карда буданд, мақому манзалати Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ ҳамчун шоири шахсияти динӣ ҳамеша мавриди тамчиду ташвиқ қарор мегирад.

Барои таъйиди ин гуфтаҳо дар ин мухтасар ба ҷаҳор тазкираи зер, ки баъд аз вафоти Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ дар даврони ҳукмронии Сафавиҳо ва Шайбониҳо дар Эрон Мовароуннаҳр таълиф шуданду дар бораи шоир маълумот додаанд, таваққуф хоҳем кард.

а) Тазкираҳои, ки дар аҳди Сафавӣ таълиф шудаанд:

1. “Тухфаи Сомӣ”-и Соммирози Сафавӣ нимаи аввали асри XVI.
2. “Тазкираи Насрободӣ”, таълифи Мирзо Тоҳири Насрободӣ, асри XVII.

б) Тазкираҳои, ки дар Мовароуннаҳр таълиф шудаанд:

1. Тазкираи “Музаққир-ул-аҳбоб”-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, нимаи аввали асри XVI.
2. “Тазкират-уш-шуаро”-и Мутрибии Самарқандӣ нимаи дууми асри XVI.

Тавре ки қаблан аз иқтибоси дар бораи Мавлоно Ҷомӣ аз ҳамасраш оварда мулоҳиза мегардад, пеш аз зикри ному насаби шоир, ҳатман алқобу унвонҳои ситоишгаронаи эшон оварда мешавад. Дар тазкираҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ адабие, ки баъдан дар Мовароуннаҳр таълиф шуданд, ин суннат муруот шудааст. Аз ҷумла, Ҳасани Нисорӣ бо як эҳтироми хос чунин таъбирҳоро истифода кардааст: “Ҳазрати хучастафар Ҷомии қуддиса суррухулсомӣ” ва ё “Ҳазрати Маҳдуми Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ қуддисасурухулсомӣ” [5, 141, 147] ва Мутрибӣ таъбироти зеринро ба кор бурдааст: “Ҳазрати маҳдумии хучастафар” [6, 147, 150, 246, 257] ва “Ҳазрати ҳақоик паноҳи хучастафар” ва “ҳазрати ҳақоикпаноҳи хучастафар Ҷомӣ” [6, 185, 244, 353, 355, 357].

Аммо чунин эҳтирому ихлосро мо дар тазкираҳои, ки дар Эрони аҳди сафавӣ таълиф шуда, мушоҳида намекунем. Масалан, Соммирози дар тазкираи баштар ба унвони Мавлоно Ҷомӣ [7, 42, 43, 74, 113, 159, 172, 173, 191, 219, 240, 262, 300, 315, 328] ва Насрободӣ дар тазкираи танҳо ба номи Мулло Ҷомӣ [8, 499] ёд кардааст.

Дар тазкираҳои, ки дар Мовароуннаҳр таълиф шудаанд, на танҳо алқобу унвонҳои Мавлоно Ҷомӣ бо як эҳтирому арҷгузорӣ истифода мешавад, балки таъсирпазирии шуарои баъдӣ аз осори Ҷомӣ ва татабуъ ба ғазалҳои ӯ, ифтихори шогирдӣ доштани фалон шоир зикр шудаанд, аз ҷумла матлаби ғарқ дар тазкираи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ баён гардидааст.

Дар тазкираи Мутрибӣ низ пайваста сухан аз он меравад, ки фалон шоир дар сабки Ҷомӣ шеър гуфта ва ё дар суханварӣ аз руҳи Мавлоно ёрӣ талабидааст ва амсоли он. Ба таъбири дигар, тазкиранигорони мовароуннаҳрӣ ҳатталимкон саъй намудаанд, таъсири мактаби адабии Мавлоно Ҷомиро дар эҷодиёти шуарои асрҳои баъдӣ нишон дода, бузургии шахсияту осори ӯро тазаққур диҳанд.

Тазкирахое, ки дар қаламрави давлати Сафавӣ ва ё зери асари идеологияи мазҳаби шиъа таълиф шудаанд, то ҳадде воқеияти ҳаёти адабӣ - идеологияи Эрони замони ҳешро мунъақис кардаанд ва дар ин тазкираҳо ҳеҷ сухане аз Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва аз тақлиду татаббӯи осори ӯ нест. Аз ҷумла, Насрободӣ бо зикри он ки “Мулло Ҷомӣ аз вилояти Ҷом аст... дар шеъру муаммо саромад аст ва куллияташ сӣ ҳазор байт мешавад ва дар боби муаммо се рисола дорад ва камоли эътибор дар айёми худ дошта” [8, 499] дар фасли “Муаммо” чанд муаммои шоирро мисол овардааст. Зери таъсири идеологияи мазҳабситезии сафавӣ кор то ба ҷое расида, ки шоирон шеърҳои Мавлоно Ҷомиро ба сирқат мебарданд ва урзашон ин буда, ки ӯ шоири суннимазҳаб аст. Масалан, Соммирзо дар бораи шоире бо номи Ҳушии Шерозӣ мегӯяд:

“Девонаваш марде буд ва шеъри мардум ба исми худ меҳонд. Навбате ин матлаи Мавлоно Ҷомиро тағйир дода, чунин меҳонад:

Ҳушӣ, туву ҷоми маю беҳушию мастӣ,
Роҳу хиради мардуми хушёр чӣ донӣ?

Кас гуфт: Ин шеъри Ҷомист, чаро ба исми худ меҳонӣ?

Ҷавоб дод: ки “Чӣ шуда? Ё суннӣ буду ман шиъам. Моли суннӣ бар шиъа ҳалол аст ва ман ин байтро аз Ҷомӣ касб кардам” [7, 219].

Мусалламан, чунин муносибати шуарои Эрони даврони Сафавӣ ношӣ аз рафтору сиёсати давлатмардони он буд, ки нисбат ба оромгоҳу осори он бузургвор анҷом дода буданд.

Ин таассуби мазҳабие, ки дар асрҳои XVI-XVII дар Эрон Хуросону Мовароуннаҳр, бар асари ба сари қудрат омадани Сафавӣ ва Шайбонӣ ба вучуд омад, боиси ба тадриҷ аз ҳам гусаста шудани фарҳангу адаби воҳиди форсӣ гардида, то ҳадде адабиёти пурбори форсии дари тоҷикиро, ки барҳақ авҷи шукӯҳаш Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомист, заиф ва пойбанди адабиёти мазҳабӣ ва ашъори маснӯӣ кард.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Муиниддини Исфизорӣ. Равзат-ул-чаннат фи авсофи мадинат-ил-Ҳирот. Бо тасхеҳи Сайид Муҳаммадқозими Имом. Бахши 2. Техрон. 1339 ҳ.ш.
2. Аълоҳон Афсаҳзод. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ. Душанбе. 1980. С. 81-103. Ҳамон муаллиф. Лирика Абдар-Раҳмана Джами. Проблемы текста и поэтики. М: “Наука”-1988. С. 6-8.
3. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Воситат- ул-икд ва хотимат- ул-ҳаёт. Матни илмии интиқодӣ, ба кӯшиши Аълоҳон Афсаҳзод. М: “Наука”-1980.
4. Ҷалол Оли Аҳмад. Фарбзадагӣ. Техрон. Чопи чаҳорум. 1390 ҳ.ш.
5. Ҳасан Нисорӣ. Музаққир-ул-аҳбоб. Нусха бардорӣ шуда аз нусхаи №1438 Заҳираи дастнависҳои шарқии Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон, ки зери рақами 3223 дар Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ маҳфуз аст.
6. Султонмуҳаммад Мутрибии Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Пешгуфтор таҳия ва таъмиқоти Алӣ Рафиъӣ Аломардуштӣ. Бо муқаддимаи Асғар Ҷонфидо. Техрон: Мероси мактуб-чопи дувум 1383 ҳ.ш.
7. Соммирзои Сафавӣ. Тазкираи Тӯҳфаи Сомӣ. Таҳияи матн (ба алифбои кириллӣ). Муаллифи пешгуфтор ва тавзеҳоти Бадриддин Мақсудов. Душанбе: Душанбе-принт. 2018.
8. Мирзо Муҳаммадтоҳири Насрободӣ. Тазкираи Насрободӣ. Бо тасхеҳу Ваҳиди Дастгирдӣ. Техрон. Чопхонаи “Армуғон”, Меҳромоши 1317 ҳ.ш.

МАВЛОНО ҶОМӢ ДАР КАШМАКАШИҲОИ МАЗҲАБӢ-ИДЕОЛОГИИ АСРИ XVI (ЭРОНУ МОВАРОУННАХР)

Баъд аз фурӯпошии императории Темуриён ва дар Хуросону Эрони чанубӣ ба сари кудрат омадани қизилбошҳои Сафавӣ ва аз тарафи Шайбониҳои ӯзбек ишғол намудани Мовароуннахр ҳавзаҳои бузурги воҳиди фарҳангиву адаби форсизабонон аз ҳам ҷудо мегардад.

Сулолаи Сафавӣҳо барои ташкили қудрати сиёсии хеш ба ҳайси мазҳаби расмӣ ташайюъ ва Шайбониҳо дар Мовароуннахр тасаннунро мазҳаби расмӣ эълон мекунамд, ки дар баробари ҷудой дар байни мардумони Эрону Хуросону Мовароуннахр ҳамчунин яке мазҳабситезиро ба вуҷуд меоварад, ки паёмадҳои он дар адабу ҳунари он манотик таъсиргузор будааст.

Тамоми дастгоҳи идеологӣ-мазҳабии Сафавиён бар зидди суннимазҳабон бармехезад ва дар адабиёт низ тамчиду мадҳи айамаи масъум ва фарҳанги Ошуро ба авҷи хеш расида, дигар мавзӯҳо адабиётро тахтушӯро қарор медиҳад. Аз ин рӯ, барои ҳифзи идеологияи мазҳабии хеш, барои таблиғи тамчиди шахсияту осори ҷаҳраҳои барҷастаи мазҳабия тасаннун як навъ “табу” эълон мегардад. Дар ин радиф пеш аз ҳама шахсият ва осори Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун ҷаҳраи тобноки илму адаб ва пешвои тариқати нақшбандия осеб мебинанд.

Дар мақола ба таври муфасссал дар асоси ҷаҳор тазкираи дар асрҳои XVI-XVII: “Тӯҳфаи Сомӣ”-и Соммирзои Сафавӣ (асри XVI), “Тазкираи Насрободӣ”-и Мирзомуҳаммади Тоҳирӣ Насрободӣ (асри XVII), ки дар қаламрави Сафавӣҳо ва “Музаккир-ул-аҳбоб”-и Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ (нимаи аввали асри XVI), “Тазкират-уш-шуаро”-и Мутрибии Самарқандӣ, ки дар Мовароуннахр таълиф шудаанд, ин мазҳабситезии Сафавӣҳо нишон дода шудааст.

Дар тазкираҳои аз тарафи шиамазҳабон тартибдода шуда, дар бораи шахсият ва осори Мавлоно Ҷомӣ хело маълумоти мухтасар ва сатҳи дода шудааст. Аммо дар тазкираҳое, ки дар Мовароуннахр таълиф шудаанд, дар бораи шахсияту мақому манзалати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун шоири шахсияти бузурги динӣ пайваста мавриди тамчиду ташвиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Сафавӣҳо, Шайбониҳо, Мавлоно Ҷомӣ, “табу”, тазкира, Эрон, Хуросон, Мовароуннахр, идеологияи мазҳабӣ, тасаннун, ташайюъ, мазҳабситезӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – сарҳодими илмии Маркази мероси ҳатти назди Раёсати АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Сураға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода 35.

Email: khojamurod@mail.ru, **Тел.:** 915054664.

АБДУРРАХМАН ДЖАМИ В КОНТЕКСТЕ РЕЛИГИОЗНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРОТИВОСТОЯНИЙ XVI ВЕКА (МЕЖДУ ИРАНОМ И МАВЕРАННАХРОМ)

После распада империи Тимуридов в начале XVI века в Иране и Хорасане к власти пришли туркоязычные племена Сефевидов, а в Мавераннахре узбекские племена Шейбанидов.

Для укрепления своей власти династия Сефевидов в своем государстве объявила официальной религией ислам шиитского толка, а в противоречивом Сефавидам Мавераннахре Шейбаниды провозгласили суннизм основной верой своего государства.

В статье подчеркивается, что эти религиозно-идеологические противоречия образовали раскол между народами Ирана, Хорасана и Мавераннахра, которые негативно отразились в литературе и искусстве этих регионов.

Вся религиозно-идеологическая машина государства Сефевидов была направлена против суннитского толка ислама. Поэтому в литературе этого периода восхваление непорочных шиитских имамов, культура Ашури доходит до своего апогея и затмевает других тем литературы. В защиту Сефевиды наложили «табу» на распространение и изучение художественных и религиозных сочинений известных литературных и религиозных личностей придерживающихся суннитского толка ислама. Этот запрет, прежде всего, касался личности и творчества выдающегося поэта, мыслителя, религиозного деятеля, предводителя братства нақшбандия Мавляна Абдурахмана Джами (1414-1492).

Исходя из этих запретов, в поэтических антологиях (тазкира) написанных в XVI-XVII

вв. на территории государства Сефевидов ярые шииты умалчивают или дают скудные сведения о личности и творчестве Мавляна Джами. А в тазкирах составленных в Мавераннахре наоборот, о творчестве и личности А. Джами подробно представляются восхваления с большой симпатией и уважением, с перечислением всех высоких титулов.

Для подтверждения этого тезиса в статье подробно рассматриваются четыре антологии (тазкире), которые составлены в XVI-XVII вв. в Иране и в Мавераннахре при династиях Сефевидов и Шейбонидов: «Тӯхфайе Сомӣ»-и Сом Мерзайе Сефеви (XVI в.); «Тазкирайе Насрабади»-и Мирзы Муҳаммада Тоҳири Насрабада (XVII в.), (составлены в Иране); «Музакир-ул-ахбаб» Ходжа Хасана Нисари (первая половина XVI в.), «Тазкиратушшуара» Мутриба Самарқандӣ (вторая половина XVI в.) составленные в Мавераннахре.

Ключевые слова: Сефевиды, Шибаниды, Джами, табу, тазкире, Иран, Хоросан, Мавераннахр, религиозная идеология, шиизм, суннизм, суннафобия, личность.

Сведения об авторе: Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – главный научный сотрудник Центр письменного наследия при Президиуме НАНТ, доктор филологических наук, профессор. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

Email: khojamurod@mail.ru , **Тел.:** 915054664.

ABDURRAHMAN JAMI IN THE CONTEXT OF THE RELIGIOUS AND IDEOLOGICAL CONFRONTATIONS OF THE X-XVI CENTURY (BETWEEN IRAN AND MAVERANNAHR)

After the collapse of the Timurid Empire at the beginning of the X-XVI century, the Turkic-speaking tribes of the Safavids came to power in Iran and Khorasan, and the Uzbek tribes of Sheybanids came to power in Maverannahr.

To strengthen their power, the Safavid dynasty in their state declared Shiite Islam as the official religion, and in Maverannahr, which was contradictory to the Safavids, the Sheybonids proclaimed Sunnism the main faith of their state.

The article emphasizes that these religious and ideological contradictions formed a split between the peoples of Iran, Khorasan and Maverannahr, which had a negative impact on the literature and art of these regions.

The entire religious and ideological machine of the Safavid state was directed against the Sunni persuasion of Islam. Therefore, in the literature of this period, the praise of the immaculate Shiite imams, the culture of Ashuri reaches its apogee and overshadows other topics of literature. In defense, the Safavids imposed a «taboo» on the distribution and study of artistic and religious works by famous literary and religious personalities adhering to the Sunni Islam. This ban, first of all, concerned the personality and work of the outstanding poet, thinker, religious figure, leader of the Nakshabandi brotherhood Mawlan a Abdurrahman Jami (1414-1492).

Based on these prohibitions, in poetic anthologies (tazkir) written in the X-XI VI-XVII centuries. on the territory of the Safavid state, ardent Shiites are silent or give meager information about the personality and work of Mawlan a Jami. And in the tazkirs compiled in Maverannahr, on the contrary, the work and personality of A. Jami are praised in detail with great sympathy and respect, with a list of all the high titles.

To confirm this thesis, the article examines in detail four anthologies (tazkira), which were compiled in the XVI-XVII centuries. in Iran and in Maverannahr during the Safavid and Sheybonid dynasties: «Tuhfaye Somi»-i Som Merzaye Safevi (XVI century); «Tazkiraye Nasrabadi» - and Mirza Muhammad Tohiri Nasrabad (XVII century), (compiled in Iran); «Muzakkirulahbab» by Khoja Hassan Nisari (first half of the 16th century), «Tazkirat ush shuara» by Mutrib Samarkandi (second half of the XVI century) compiled in Maverannahr.

Key words: Safavids, Sheybanids, Jami, taboo, tazkire, Iran, Khorosan, Transoxiana, religious ideology, Shiism, Sunnism, Sunnaphobia, personality.

Information about the author: Khojamurodov Olimjon Khamroevich - Center for Written Heritage at the Presidium of the National Academy of Science, Doctor of Philology, Professor, Chief Researcher. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Sh. Huseynzada 35.

Email: khojamurod@mail.ru, **Tel.:** 915054664.

АДИБИ ШЕВОҚАЛАМ ВА ДАБИРИ ЗЕБОРАҚАМ

Раҳмонов А.¹

Мирзо Содикӣ Муншӣ (1752, деҳаи Ҷондори тӯмони Бухоро– 1820, Насаф), ки соли қорӣ 270-сола мешавад, суҳанвари хушбаён ва хушнависи пуртавоии тоҷик буда, роҷеъ ба лаҳзаҳои гуногуни ҷараёни зиндагӣ ва муҳтавои навиштаҳои ӯ дар таъкираву таърихномаҳои чун «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ таъкират-ил-асҳоб»- и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Таъкират-уш-шуаро»-и Мирсиддики Ҳашмат, «Мунтахаб-ут-тавориҳ»-и Ҳоҷӣ Ҳақимхон, «Шуарои мутааххирин ва фузалои муосирин»-и Садрӣ Зиё, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ, нигоштаҳои манзуми Носеҳи Хатлонӣ, Абдулазими Сомӣ, Хумулии Миёнкалӣ ва дигарон муҳтасар маълумоте ба қалам омада, зимнан ўро «муншии маънимувофик», «субҳи сипеҳри назм», «дар фазлу камол ягонаи аср», «олиҳиммату уторидфитрат» ва «дар донишони таъриху ҳадису луғат соҳибиктидор» номидаанд. Аз ҷумла, адиби номӣ Мирзо Азими Сомӣ дар ин бобат эҳтиромдоронаву қадриносои овардааст: «Мирзо Содикӣ ба зевари табъу камол ороставу ба ҳуляи дониш пироста, дабири хушқаламу зеборақам ва дар боби таҳриру тақрир дар асри худ алами руҳсорай шохиди маониро ҳолу дар равияи иншову иншод бемисол буда» [4, 14].

Ва ё шоири ҳамзамонаш Носеҳи Хатлонӣ дар ин маънӣ ҷунин андешаронӣ кардааст:

Хусусан, Муншии маънимувофик,
Сипеҳри назмро субҳ аст Содик!
Уторидфитрату таҳмисбайзост,
Уручи пояи назмаш Сурайёст!
Ба дасти хомаи муъҷизбаёнӣ
Бирезад оби ҳайвон аз равонӣ!
Кунад таҳрири иншо он гуҳаррез,
Қалам гардад саропо найшакаррез! [1, 254 а].

Муҳаққиқи рӯзгору осори Мирзо Содикӣ Муншӣ-доктори илми филология, профессор Усмон Каримов (рӯҳашон шод бод!) дар асоси маълумоти сарчашмаҳои ғавқуззикр ва ишораҳои алоҳидаи ҳуди шоир кӯшидааст, ки ҷараёни зиндагии мавсуфро ҳатталимкон равшан гардонад ва дар ниҳояти қор, доир ба масъалаҳои умумии ҳаёту эҷодиёташ рисолаеро таҳти унвони «Мирзо Содикӣ Муншӣ» (Душанбе: «Дониш», 1972, 164 саҳ.) ба табъ расондааст, ки дар айни ҳол ягона таҳқиқоти нисбатан мукамал оид ба шахсият ва осори адабии шоири мазкур ба ҳисоб меравад.

Бино бар шаҳодати сарчашмаҳои ҳаттӣ ва тадқиқоти адабиётшиносии мазкур Мирзо Содикӣ Муншӣ мактаби ибтидоӣ ва мадрасаро таълиқмандона ба итмом расонида, ҳанӯз аз овони муҳассилӣ дар байни аҳли илму дониши Бухоро ҳамчун ҳаттоти ҷирадаст, шоири хушбаён ва таърихнигори моҳир шуҳратманд гардидааст.

Бар зами фарогирии улуи фунуни ҳатмии мактабу мадраса, мустақилона саргарми омӯзиши таъриху ҷуғрофиёи мамолики Ховарзамин, алалхусус, Осиёи Миёнаю Эрони қадим, осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Абдулқодирӣ Бедил ва дигарон гардида, дар баробари ин, машғули ҳаттотиву шоирӣ ҳам будааст.

Хусрави мулки суҳан омада Содик ҷу Камол,
Ҳар ҷӣ гӯяд, ҳама бар ваҷҳи Ҳасан мегӯяд! [2, 27 а].

1. Раҳмонов А. - ходими калони илмии Маркази мероси ҳаттӣ.

Дар иқлими сухан рӯзе, ки будам Толиби маънӣ,
Зимои ихтиёри мулки Омул буд дар дастам! [3, 65 а].

Оре,

Далели баркамолист эҳтироми бузрукон кардан,
Самар чун пухта шуд, дар пойи нахли худ ба сар ғалтад! [3, 54 б].

Ана ҳамин кӯлвори пурбори илму донишу ҳунар ва сифатҳои муҳассани инсонии Мирзо Содиқи Муншӣ омил гардидаанд, ки мавсуф бармаҳал ҷалби хидмати дарбор карда шавад.

Аз ишораҳои дар девони ӯ бармеояд, ки Мирзо Содиқ ҳанӯз дар овони ҳукумати Амир Дониёл (1758 – 1785) бо дарбори хавонини манғития алоқа пайдо намудааст. Қитъаи зерин, ки ба муносибати аз тарафи Амир Дониёл фатҳ гардидани Қалъаи Нурато (1196/1782) навишта шудааст, далели равшани ҳамин даъвост:

Намуд фатҳ чунин қалъаи сипехракамол,
Зи лутфу марҳамати Эзади раҳиму ғафур!
Ба хеш дошт вазире, ки ӯ назир надошт,
Ки гарм аз ӯ шуда бозори ақлу фазлу шуур!
Чунон фишонд зару мулк ӯ ба чанг овард,
Ки шах зи мулку сипоҳӣ зи зар шуда масрур!
Зибаски ҷумла амирон бад-он назар бастанд,
Аз ин сабаб шуда таърихи фатҳи ӯ «манзур»! [3, 85 а].

Моддаи таърихи мазкур (“манзур”) далолат бар он медиҳад, ки қитъа соли 1196 ҳиҷрӣ (1782 мелодӣ) гуфта шудааст.

Мирзо Содиқ дар дарбори Амир Шохмурод (1785–1800) ва Амир Ҳайдар (1800–1828) вазифаи муншӣ дарборро бар уҳда доштааст. Аз ашъору абёти ҷудогонаи шоир бармеояд, ки дар сафару муҳорибаҳои амирони мазкур ҳузур дошта, ҳаводису саҳнаҳои ҷангӣ ва воқиҳои муҳимро ба назм даровардааст.

Қитъаи зерини Мирзо Абдулазими Сомӣ:
Дар ин боб як нусхаи бебадал,
Зи гуфтори Содиқ-балоғатсамар,
Ки ӯ буда муншӣи ҷаннатмакон –
Амир Шохмуроди шуҷоатнишон! [4, 12].

ва қитъаи ба муносибати ба тахти шоҳӣ нишастани Амир Шохмурод навиштаи ҳуди Мирзо Содиқ далели раднопазири ҳанӯз дар даврони Амир Шохмурод дар хидмати дарбор будани шоир мебошанд:

Ай дил, ғами замона кунун бар канор нех,
Айёми хуш расид, кушо аз ҷабин гирех!
Хуршеди илму адл алам зад ба Ховарон,
Чашми ҷаҳон надид бад-ин гуна рӯзи беҳ!
Даврон бинои зулму ситамро ба бод дод,
Бунёд кард қасри адолат ба шаҳру дех!
Моҳи барот волии мулки Бухор шуд,
Маъсумбӣ зи фазли Худованди бешабех!
Бишкаст дасту бозуи зулму ситам ба зӯр!
Чун кард дар замона камонҳои адл зеҳ!
Дар як мақом зайбу ғанам дар чаро шудан,

Шери жаён ба охубарра гашт ширдеҳ!
Соли ҷулуси мири адолатшиорро,
жустам зи ақл хидмати асхоби кеҳу меҳ!
Хохӣ, ки шаҳ муроди ду кавнат бароварад,
Пири хирад бигуфт: «Шариат ривоч деҳ!» [3, 78 а].

Дар боби вазъи ҳолу чараёни зиндагии Мирзо Содик дар дарбори амирони мазкур ҳам маълумоти зарурӣ боқӣ намондааст. Бинобар ин, маводу мадорикеро дар боби вазъияти даврони ҷавонӣ ва рӯзгори баъдинаи шоир дар ин маҳрута танҳо дар осори ҳуди ӯ ҷустуҷӯ метавон кард. Ҷунончи, ӯ дар абёти зерин фаъолияти дарбории худро бо надомату пушаймонӣ «умри зоеъшуда» ба қалам овардааст, ки мухтасар ифодаи муфассалмухтавост:

Гаҳ мадҳи яке зи нафси томеъ кардам,
Гаҳ қадҳи яке бе манофеъ кардам!
Шуд умри азиз сарф бо нокасу кас,
Афсӯс, ки нақди умр зоеъ кардам! [4, 16].

Авзоу аҳволи зиндагӣ, нақсу бади ҷомиа ва бунёду талаботи ахлоқии ӯро аз абёти зерин ҳам метавон мутасаввар гардид, ки нуқли андешаҳои иҷтимоиашро ташкил медиҳанд:

Ба сони ғунча дилгирам зи дасти тангдастиҳо,
Ба ранги гул парешонхотирам аз зарпарастихо!

Намесозад тикӣ аз бистари афтодагӣ паҳлу,
Ба сони соя ҳар кас дид осоишпарастихо!

Ба хок афтода шав чун дона, то ёбӣ сарафрозӣ,
Баландӣ мебарад чун шамъ охир раҳ ба пастихо!

Намесозад тикӣ аз бистари афтодагӣ паҳлу,
Агар мино ба сар ғалтид, айби майпарастихо!

Ба сар ғалтид зулфаш, ёфт, Содик, рӯи осойиш,
Ки кокул дид саргардоние аз бешикастиҳо! [3, 45 а].

Худ ҷӣ бошад з-ин батар, к-аз изтиробӣ рӯзгор,
Ҳар ҷӣ гӯяд аблаҳе, аҳсант бояд гуфтанат?! [4, 15].

Аз руҳи дил нақши зулфи муддаё бардоштам,
В- аз сари он ганҷ, гӯйӣ, аждаҳо бардоштам!

Ғофил аз кайфияти ҷоми сабукрӯҳӣ мабош,
Шишаи афлок бар дӯши садо бардоштам.

Паҳлуи аҷзам қависармоя шуд ҳамчун ҳилол,
Осмонро ба як пушти дуто бардоштам!

Ҷатри шохӣ роҳати девори дарवेशӣ надошт,
Сар зи фикри сояи боли ҳумо бардоштам!

Нест, Содик, бори қач бар дӯши манзил ошно,
Дар раҳаш аз ростӣ бар каф асо бардоштам!

Мавҷзан сад теги офат дар камин, ман чун ҳубоб
Сар зи бемағзӣ имдоди ҳаво бардоштам!

Нест, Содик, бори қач бар дӯши манзил ошно,
Дар раҳаш аз ростӣ бар каф асо бардоштам! [3, 64 б]

Таънат макун, ки пояи қудратнабарди шох,
Аз ҳар хасу разилу фурӯмоя комтар аст!

Ин давлатам бас аст, к -аз он сифлагон наям,
З- онам чӣ ғам, ки даври замон сифлапарвар аст!? [4, 17].

Абёти дигари шоир ин маъниҳоро такмилу тафсири бештаре бахшида, ҳамеша тигидасту камбағал, нодору бебизоат, аммо, дар баробари ин, шикастанафсу қаноатпеша, сарбаланду мушкилписанд, дастбакору дилбаёр буданаширо ифода мекунамд:

Ба ҳеч ранг маро сурати кушодӣ нест,
Ба ранги ғунҷаи тасвир лаб зи ҳайронӣ!
Вале, чӣ чора кунам, чун най аз тигидастӣ,
Ба нола сохтаам ҷойи шаккарафшонӣ!
На тоҷирам, ки барам ҳадя хидматаш зару мол,
На шайху хоҷа, ки вирдам бувад дуохонӣ!
Яке ғарибаму номам ба шоирӣ машхур,
Ба ғайри шеър надорам матои дӯконӣ! [3, 95 б].

Ифтихор аз он доштааст, ки

Нанҳод Содик аз пайи зар сар ба пойи кас,
Ишқ аст муфлиси тамаъ аз сар ниҳодаро! [2, 2 б].

Барҳақ, Мирзо Содик, бо вучуди мушкилоти зиндагӣ, ташвишҳои дарборӣ ва нодорию камбизоатӣ, шахсе иродатманду босалобат, донишманду фозил, дар назму наср муктадир ва дар бадеҳагӯйиву ҳозирҷавобӣ беназири аҳди худ будааст.

Шеърӣ дар талаби асп ба амир навиштаи Мирзо Содик гувоҳи маҳорати хоси ӯ дар баёни матолиби ҳазливу танзӣ мебошад:

Шаҳо, аспе карам кардӣ, ки ӯ чӯулбақар дорад,
Намедонам, ки ин чӯулбақар чандин хунар дорад?!
Аз ин ҷо то ба Файзобод роҳе будиям соат,
Ба ду маҳ меравад, оё, намедонам, ки пар дорад?!
Зи бозӣ кӯдакон ҷӯе кананд, аз рӯи ӯ начҳад,
Кунад хур-хур, ки ин дарё кадомин ҷо гузар дорад?!
На аз ман қаҳ, на аз вай раҳ, на аз ман ҷав, на аз вай дав,
Бад-ин ҳам шукр месозам, ки бо ман сар ба сар дорад!
Агарчанде ки чандин айб дорад тавсани Содик,
Валекин дар дили худ орзуи зини зар дорад! [3, 97 а].

Ҳозирчавобии ўро ривояти зерин таъйид мекунад: «Мирзо Содик, вақте ки ўро асп лагад зада буд, афтодаву беҳуш гашта, чун чашм кушод, бар болини худ (шоири ҳамасраш) Парии Ҳисорири дида, ин байтро бадеҳа гуфтааст:

Нест кайфийяти идбор зи иқбол барӣ,
Гарчи зад дев лагад, тарбиятам дод парӣ!». [3, 98 а].

Мирзо Содик дар авохири умр, бинобар фитнаи ҳасудон, аз вазифа маъзул ва ба Дарвоз бадарға шудааст. Ин маъниро Мирзо Абдулазими Сомӣ дар «Тӯҳфаи шоҳӣ» чунин ба қалам овардааст: «Бо вучуди ин ҳама фазлу камол ва хусни хидмат, ба одати ситамкории даврон, ки душмани аҳли дониш аст, ба балои ҳасади ихвону муосирин гирифтор шуда, ба сиоят (хабаркашӣ, иғвогарӣ)-и ҳампешагони ҳасуду ҳақуд аз авҷи давлат ба ҳазизи накбат афтода, иқболаш аз назари шараф ба муҳоқи нокомӣ майл карда, аз адами илтифоти подшоҳ ва бемехрии рӯзгор аз Бухорои Шариф ба вилояти Дарвоз ба хидмати Муҳаммад Раҳимхон рафт. Чанд рӯзе ба вилояти Дарвоз ба сар бурда, айём ба машаққат мегузaronид». [4, 19-20].

Воқеияти рухдоди мазкурро гуфтаҳои зерини дар “Қасида дар мадҳи Муҳаммад Раҳимхони шоҳи Дарвоз” овардаи ҳуди Мирзо Содикӣ Муншӣ, ки як навъ барномаи амалу охири зиндагии ўстанд, бидуни шакку тардиде тасдику таъйид метавонанд бикунанд:

Агарчи бахти сияҳ дораму камикболам,
Ҳамин бас аст, ки дорам лаби саноҳонӣ!
Бар остони ватан ҳар қадар ҷабин судам,
Нашуд зудуда чу ойина ранги пешонӣ!
Намуда нафӣи ватан, омадам суйи Дарвоз,
Ки то зи худ кунам исбот зикри султонӣ!
Зи гарди роҳи Муҳаммадраҳим Баҳодурхон,
Ба чашми бахт кашам сурмаи сулаймонӣ!
Ба дурчи баҳри ато гавҳарест беҳамто,
Ба бурчи Мисри саҳо Юсуфест Канъонӣ! [3, 95 а].

Доир ба муддату ҳолати дар Дарвоз зистани Мирзо Содик низ маълумоте вучуд надорад. Ягона мадраки боқимонда қитъаи шеърӣ маъзаратхоҳонаи шоир ба Амир Ҳайдар аст, ки дар он 63-сола шуданаш баён ёфта, боиси дубора ба Бухоро рӯчуъ намуданаш гардидааст:

Ба хидмати шаҳу султони дин, амири кабир,
Касе нашуд, ки кунад арзи вофируттаксир!
Аз ин чихат, ба забони шикастаи хома,
Намуд номасияҳ арзи ҳоли худ тақрир!
Маро зи марҳалаи умр шасту се шуд тай,
Расид шомӣ ҷавонӣ ба фасли субҳ охир!
Маро агар ту биронӣ, дигар кӣ меҳонад,
Намехаранд ба айби касир бандаи пир! [3, 96 а - 96 б].

Қитъаи зерин аз охири навистиҳои Мирзо Содик аст, ки ба муносибати хатнатӯии Мирҳамза-Тӯраи писари Амир Ҳайдар (соли 1235 ҳиҷрӣ – 1819 мелодӣ) дар Қаршӣ иншо гардида, шоир дар он маърака ширкат доштааст:

Биё, соқӣ, он роҳи роҳатрасон,
Ба ман деҳ, шавад табъи пирам ҷавон!
Зи май соз барге, ҷавонӣ кунам,
Руҳи заъфарон арғавонӣ кунам!

Бигӯ, гар зи таърих пурсанд нос,
«Ба Қаршӣ шуд ин тӯй олиасос!» [3, 76 а, 77 б].

Баъд аз ин доир ба чараёни зиндагии ӯ на дар маъхазҳои таърихию адабӣ маълумоте дида мешаваду на дар осори худи шоир.

Доир ба санаи вафоти шоир ду маълумот мавҷуд аст: якум, навиштаи котиби нусахаи №1047: «Девони Мирзо Содиқи Муншии Бухорой, мутаваффии санаи 1235», дигаре «Таърихи дар вафоти Мирзо Содиқи Муншии Ҷондорӣ» гуфтаи Ҷумъакули Хумулист, ки ҳар ду дар соли 1235 ҳичрӣ (1820 мелодӣ) иттифоқ афтодани фавти шоирро таъйид мекунанд:

Умри гузарон далели мо бас, ки ҳаким,
Аз оби равон ҳаёти куллу шай кард!
Аз чоми фалак касе, ки як нӯш кашид,
Сад неши ситам замонааш аз пай кард...
Муншии фалак, ҷаноби Мирзо Содик,
К-абнои замона офарин бар вай кард.
Бигашт чу аз ҳаёт, дар таърихаш,
«Муншии қадар номаи умраш тай кард».
Содик ба суҳан, Хумулӣ, он Хусрав буд,
К-аз Ҳиндсипоҳ фатҳи Руму Рай кард! [4, 21].

Лозим ба ёдоварист, ки дар айни ҳол аз осори Мирзо Содиқи Муншӣ мавҷудияти 41 нусахи хаттӣ маълум аст, ки аз онҳо 27 нусаха дар захираи дастнависҳои шарқии Академияи фанҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон, 8 нусаха дар ганҷинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 4 нусаха дар захираи дастнависҳои шарқии Институти халқҳои Осиёи шаҳри Санкт-Петербург, 1 нусаха дар захираи шуъбаи Шарқии Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 1 нусаха дар Осорхонаи профессор А.А.Семёнов (шаҳри Душанбе) ҳифзу нигоҳдорӣ мешавад.

Дар миёни нусаҳои мавҷудаи мероси шоир ягон нусаҳои комиле, ки тамоми эҷодиёташро фаро гирифта бошад, ба назар намерасад. Агар дар як идда нусаҳо маснавию мухаммасот ва қитъаҳои таъриху микдоре аз ғазалиёти шоир гирдоварӣ шуда бошанд, қисмати дигари дастхатҳои девони шоир фарогири ғазалиёту баъзе мамлуви анвои дигари шеърӣ ӯ мебошанд.

Мероси адабии Мирзо Содиқи Муншӣ, бо назардошти тамоми нусаҳои мавҷудаи девони ӯ, асосан, аз ғазалиёту мухаммасот, қитъаҳои таъриху рубоӣ, маснавиҳои «Дахмаи шоҳон», «Қазову Қадар», «Рафъи тӯмони Оҳугиру Хайробо», «Ишқварзии дарвеше бо духтаре» иборат мебошад, ки дар маҷмӯъ 4670 байтро ташкил медиҳанд.

Аз ошноӣ бо навиштаҷоти мазкур бармеояд, ки Мирзо Содиқи Муншӣ анъанаву суннатҳои шеърфариини суҳанварони гузаштaro мувофиқи талаби замону саликаи ҳунарвари худ идомаву ривочи лозим бахшида, бар иловаи хушнависиву таърихнигорӣ, мақоми шоистаи шоирӣ ҳам пайдо кардааст.

Ақидаву андешаҳои пандомезу сабақомӯзи иҷтимоию сиёсӣ, аз ҷумла, танқиди беадолатиҳои замона, нақӯиши рафтори зишти ҳокимону дарбориёншон, шикоят аз беқадрии аҳли хираду дониш, ташвиқи ғояҳои башардӯстӣ, панду насихати ибратбахш, ҳаҷву мазаммати ахлоқи ношоистаи шайхону зоҳидон, танзу танқиди сӯфию мухтасибони риёкор, танбеҳу тамасхури рӯҳониёни мутаассиб ва, ниҳоят, тараннуми ишқи поку ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, ки рашҳавор аз хомаи ҳунарҷавҳари Мирзо Содиқи Муншӣ таровидаанд, офаридаҳои ҷаззобу хотирмону таъсиргузор гардониданд.

Воқеан, Мирзо Содиқи Муншӣ дар мавриди сохту таркибу бандубасти шеъри суннатии

точикӣ такмилаи чиддие ворид наоварда бошад ҳам, онро бо мазомине наву тозаву бадеъ, ибороте фасеҳу сарех, ифодаҳое нозуку малех ва мушоҳадаву тасвиркорихое шоирона ғани-тар гардонида тавонистааст.

Дар соҳати суханварӣ то кучо муваффаку мусаллам ва пойбанди пайравихои суннатӣ будани Мирзо Содиқи Мунширо, қабл аз ҳама, дар мисоли ғазалиёти ӯ метавон қазовату натиҷагирӣ намуд.

Азбаски хусусиятҳои умдаву вижагиҳои зубдаи ғазалсаройӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ асрҳои XII-XIV дар эҷодиёти лисонулғайб Ҳофизӣ Шерозӣ мутаҷассиму хулосагирӣ шудаанд, Мирзо Содиқи Муншӣ ҳам, монанди қулли шуарои ғазалсарои пешину ҳамзамони худ, наметавонист аз таъсири судманди фикру андеша ва тарзи сухани ҳазордастони шерозӣ берун монда бошад. Аз ин рӯ, хоҳ-нохоҳ аз саросари гуфтаҳои ӯ нақҳати ширини гулободи Ҳофизӣ Шерозӣ ба машоми хотир мерасад, ки қорбурди устодонаву эҷодкоронаи архитектураву архитекtonикаи шеърӣ Ҳофиз ва мухаммасоти уҳдабароёна дар қолаби ғазалиёти мавсуф офаридаи Мирзо Содиқи Муншӣ шаҳодат аз шогирди баркамоли мактаби доманфарохи Ҳоҷа Ҳофиз будани ӯ медиҳанд.

Аз ҷумла, дар банди охирини мухаммаси бар ғазали бо матлаи зерин оғозёбандаи Ҳофиз офаридааш:

Бибурд аз ман қарору тоқату хуш,
Бути сангиндили симинбаногӯш!

эҳтирому эътиқодашро нисбат ба сухансарои малакутӣ чунин изҳор доштааст:

Висолаш дилкушои туст, Ҳофиз,
Гули рӯяш сафои туст, Ҳофиз,
Сари Содиқ фидои туст, Ҳофиз,
“Давойи ту, давои туст, Ҳофиз,
Лаби нӯшаш, лаби нӯшаш, лаби нӯш!” [3, 62 а].

Ҳамчунин, дар миёни ашъори девони шоир ғазале чандро мулоқӣ метавон гардид, ки зоҳиран дар татаббуъи ғазали маъруфи Мирзо Абдулқодири Бедил, ки бо матлаи зерин оғоз меёбад, офарида шуданашон аён аст:

Ба авҷи кибриё, к-аз паҳлӯи аҷз аст роҳ он ҷо,
Сари мӯе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан қулоҳ он ҷо!

Матлаи ду ғазали дар вазну қофияи шеърӣ мазкури Ҳаллоқулмаъонӣ нигоштаи Мирзо Содиқи Муншӣ чунинанд:

Ба қўи муддаё, к-аз паҳлӯи аҷз аст роҳ он ҷо,
Тавон гаштан зи нақши бўрё гардунпаноҳ он ҷо!
Ба зулмат ғўта зан, бар оби ҳайвон аст роҳ он ҷо,
Шавад равшан ба шоми мардумак шамъи нигоҳ он ҷо! [3, 46 б].

Матни пурраи ғазали дигари шоир ин аст, ки фазои андешаи моро дар ин бобат рӯшану густардатар мегардонад:

Хушо афтодагӣ аз заъф, то бурдам паноҳ он ҷо,
Асои нотагонӣ ёфтам аз мадди оҳ он ҷо!
Ба ранги ғунча гар хоҳӣ гулат дар остин бошад,
Ба боғи ишқ сар дар чайб каш як субҳгоҳ он ҷо!

Ҳазар кун аз гурури ҳастӣ, аз гарданафрозӣ,
Ки шамъ аз саркашиҳо мешавад оташкулоҳ он ҷо!
Ба даври наргисат гардидаам бунсола, маъзурам,
Зи мили сурма камтар нест миҷғони сиёҳ он ҷо!
Шаби васлаш чӣ хоҳӣ лаззати дидор аз чашмам,
Ба фонуси таҳайюр сӯхтам шамъи нигоҳ он ҷо!
Ба базми чилва чун ойинаи дил муддаё маҳв аст,
Магар гардад забони безабонӣ узрҳоҳ он ҷо!
Зибас дар хок бурдам хорхори мардуми чашме,
Сазад, миҷгон дамад аз ҳар танам ҷойи гиёҳ он ҷо!
Гарат иқбол манзур аст, тарки лофи қудрат кун,
Чу моҳи нав зи ҳам гаштан суйи анҷум паноҳ он ҷо!
Суроғи чилвае аз гӯшаи дил доштам умре,
Биҳамдуллаҳ, ки шуд Юсуф падида аз қаъри чоҳ он ҷо!
Тариқи аҷз бинмудам чу Содик, баски Бедил гуфт:
“Сари мӯе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан кулоҳ он ҷо”! [4, 84].

Бинобар таъкиду мушоҳадаи нозуки шодравон Усмон Каримов, ғазали болоро “як навъ татаббуъи мисраъ (байт?!–А.Р.-и аввали ғазали Бедил қабул кардан мумкин аст, ки тамоми мазмунӣ шеър ба мазмунӣ як мисраъи Бедил (!) тобеъ карда шудааст. Бедил роҳи “авҷи кибриё”-ро “аз паҳлӯи аҷз” медонад. Мирзо Содик, пеш аз ҳама, ба ҳамин матлаби Бедил таъя мекунад ва бо овардани қиёсу ташбеҳҳои ҳаётӣ такмил медиҳад. Вагарна дар мисраъи аввали мақтаи ғазалаш “тариқи аҷз бинмудам чу Содик, баски Бедил гуфт:”-ро оварда, баъдан мисраи Бедилро иқтибос намекард”.

Аз омӯзиши қиёсии ғазалиёти Бедилу Мирзо Содики Муншӣ бармеояд, ки шоири сонӣ, баръакси Мирзо Абдулқодир, ба ҷойи мазомини духӯраву мавҳуму таҳтонӣ ва тасаввуфиву фалсафӣ, дар офаридаҳои худ, асосан, маъониву матолибе дунявӣ ва андешаҳои тарбиявӣ – ахлоқиро, монанди тарғибу ташвиқи тавозуъ ва фурутанӣ, донишони ҳудуди ахлоқу муошират, риояти муқаррароти муҳассани инсониву зиндагонӣ ва дигар сифату хислатҳои ҳамаи башари ҷойгузин сохтааст, ки аз мустақилияти эҷодии ӯ дар ин ҷода башорат медиҳад.

Дар сабки баёни ғазалиёти Мирзо Содики Муншӣ таъсири судманди навиштаҳои ҳамҷинси Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Толиби Омулӣ, Сойиби Табретӣ, Калими Кошонӣ, Мирзо Бедил баръало зоҳир мегардад, ки далели дигари ҳамбастагии андешаву орои суҳанварони форсидагон дар куллияи замону маконҳо мебошад.

Беҳуда Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ ўро «Бедилхаёлу Сойибмисол»-у Мирсиддиқи Ҳашмат «Абулмаонии Сонӣ» наномидаанд.

Мирзо Содики Муншӣ аз усули баёну нигориш ва мазмуну ғояҳои волеи навиштаҷоти номбурдагон таъсире вофир бардошта, тадриҷан соҳиби сабку усули ҳосаи эҷодӣ гардидааст.

Бешубҳа, бо вучуди пайравии намояндагони барҷастаи “сабки ҳиндӣ” ва ғолибан, усули гуфтору навиштори Хоҷа Ҳофизу Мирзо Абдулқодири Бедил, суҳанвари хушбаёни Бухорӣ кӯшидааст, то нигоштаҳои муассиру гуворо, забонаш оммафаҳму равону солис, огандаи маониву мазомини ҳадафрас, манзараву мушоҳадаҳои хотирнишин ва мурассау музайян бо васоилу васоити мулавлани тасвир бошанд, ки ғазали зерини вирди забонҳои аз он ҷумла мебошад:

Аз маҷлиси мо бодагусорон ҳама рафтанд,
Шуд базми тараб охиру ёрон ҳама рафтанд!
Раҳ дуру хатар беҳаду мо монда пиёда,
Ай дил, ғами худ хӯр, ки саворон ҳама рафтанд!

Дар боғ ба тороч хазон даст баровард,
Гул рахти сафар баст, ҳазорон ҳама рафтанд!
З-он рӯй чу гул чомадарон гарқ ба хун аст,
К-аз боғи ҷаҳон лолаузорон ҳама рафтанд!
Рӯбаҳсифате чанд фурӯ монда ба майдон,
Содик, зи миён шершикорон ҳама рафтанд! [2, 26 б].

Рубоиву латифаҳои бадастомадаи шоир дар ниҳояти камшуморӣ бошанд ҳам, гувоҳ аз шавқу рағбату маҳорати вофири ӯ дар ин росто медиҳанд.

Қитъаҳои таърихӣ муаллиф, чунон ки аз унвонашон хувайдост, дар тасвиби санаи рухдоди ин ё он воқеаи муҳимми замон офарида шуда, метавонанд манбаи гаронбаҳое дар мавриди омӯзиши таъриху ҷуғрофиёи минтақа ба ҳисоб раванд.

Маснавии “Даҳмаи шоҳон” асари манзуми таърихӣ, ки рухдоду воқеаҳои наздики замони нигорандаро бо сабку усули наву нотақроре мавриди тасвир қарор дода, ҳамчун сарчашмаи муътамади ҳатти метавонад дар омӯзишу таҳқиқи таърихи сиёсии ҳамон давраҳо, махсусан, даврони салтанати Аштархониён (1600-1753)-у Мангитиён (1753-1920) саҳми бе-назир гузорад.

Воқеаи дар манзумаи “Ишқбозии дарвеше бо духтаре” тасвирёфта, ки сарсониву саргардониҳои дарवेशи бечораеро тафсир медиҳад, асоси воқеӣ доштаву дар меҳвари мушоҳадаи мусанниф ба вуқӯъ пайваستاаст.

Дар маснавии “Қазову Қадар”, чунон ки аз унвонаш бармеояд, андешаҳои фалсафии ӯ дар хусуси пайдоиши оламу одам, моҳияти ҳастиву нестӣ, муҳтавои қазову қадар, паёмади ишқу садоқату вафодорӣ, ҷинойту хиёнат ва, умуман, оқибатҳои аъмоли неку бад дар ҷомиаи инсонӣ ва дигар масоили марбути мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Манзумаи “Рафъи тӯмони Оҳуғиру Хайробод” саёҳатномаест, ки таассуроти нохуш, аммо дилсӯзонаи муаллифро дар хусуси маҳаллаҳои харобу валангори атрофи Бухоро фароҳам овардааст.

Матни илмӣ-оммавии “Девони ашъор”-и Мирзо Содиқи Муншӣ дар заминаи дастнависҳое, ки таҳти рақамҳои 765, 1047, 1235 дар ганчинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешаванд, бори нахустин аз ҷониби кормандони Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, бо муқаддимаву тавзеҳоти лозим омодаи ҷоп гардонидани шудааст, ки соли ҷорӣ дастраси умум қарор хоҳад гирифт.

Ҳамин тариқ, забони фароғиру ширадор, тарзи баёни ҳунармандонаву нотақрор, ифодаву ибораҳои суфтаву рехтаи мардумиасос, талмеҳу ташбеҳу истиораҳои хотирписанд, алалхусус, ишқияҳои ҷозибу ҷолиби ӯ, қитъаву маснавиҳои таърихӣ пандомӯз, андешаҳои волойи инсонпарваронаву башардӯстона, тарғиби ғояву рояҳои баланди умумибашарӣ, донишу ҳунари доманадору қавибунёд дар соҳаи адабиёту таъриху ҳаттотӣ ва, умуман, ахлоқи ҳамидаи инсониву мероси писандидаи эҷодии ӯ, бидуни муҳобо, бори дигар имкону иҷозатамон медиҳанд, ки дилпуруна ва асосмандона Мирзо Содиқи Мунширо аз ҷумлаи суҳанварони хушбаён, хушнависони пуртавон, таърихнигорони нуктадони тоҷик ба ҳисоб оварда, минбаъда ҷанбаҳои гуногуни рӯзгору осор ва муҳтавои афкори нотақрораширо мавриди омӯзишу пажӯҳиши густардатаре қарор бидиҳем.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Маснавии «Маҷлисафрӯз»-и Абдурахмонхоҷаи Носеҳ. Дастнависи таҳти рақами 1948 мафӯз дар Ганчинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

2. Девони Содиқи Муншӣ. Дастнависи таҳти рақами 765 мафӯз дар ганчинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

3. Девони Содиқи Муншӣ. Дастанвиси таҳти рақами 1047 маҳфуз дар Ганҷинаи дастанвиси шарқии Маркази мероси хатти назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

4. Усмон Каримов. Мирзо Содиқи Муншӣ. Аҳвол ва осори шоир. –Душанбе: «Дониш», 1972, 164 с.

АДИБИ ШЕВОҚАЛАМ ВА ДАБИРИ ЗЕБОРАҚАМ

Бино бар изҳори муаллифони сарчашмаҳои хаттӣ, мероси боқимондаи адиб ва таҳқику андешаҳои муҳаққиқони даврони ахир, Мирзо Содиқи Муншии Бухороӣ (1752-1820) аз ҷумла суханварони хушбаён ва хушнависони пуртавоии тоҷик буда, аз ҳештан девони ашъоре фарогири ғазалиёту қасоиду рубоӣёту қитаот ва маснавиҳо – таърихномаҳо ба мерос гузаштааст, ки шоистаи таҳқику нашру омӯзиши ҳамаҷониба ва ҳамагонистанд.

Дар мақолаи пешиниҳодшаванда иҷмолан сухане чанд оид ба мақоми Мирзо Содиқи Муншӣ дар адабиёти бадеи ва фарҳанги китобдорӣ халқамон изҳор гардида, зарурати нашру таҳқиқи мероси пурқимати мовсуф дигарбора ғушрас шудааст.

Калидвожаҳо: адиб, суханвар, дабир, шевоқалам, хушбаён, хушнавис, пуртавои, таърихнигор, мактаб, мадраса, девон, ғазал, мухаммас, қасида, қитъа, рубоӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Асрор, ҷонишини директори Маркази мероси хаттӣ, ходими калони илмӣ ММХ-и назди раёсати АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Хусейнзода 35.

Тел.: 909992950.

ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЙ ПОЭТ И ОДАРЁННЫЙ КАЛЛИГРАФ

По сведениям письменных источников, данным поэтического творчества самого автора, а также, заметках современных исследователей, Мирзо Содик Мунши (1752-1820) является одним из ярких как представителей литературы и каллиграфического ремесла, оставившим огромное поэтическое и каллиграфическое наследие.

К сожалению, его ценное наследие, в основном, остается неизданным и неизученным. Из-за этого, автор данной статьи, но ряду с кратким ознакомлением читателей и исследователей с его жизненным путем, и сочинениями, акцентирует внимание на необходимость и полезность дальнейших исследований.

Ключевые слова: литератор, поэт, каллиграф, кыта санобитный, историк, школа, медресе, диван, газали, касыда, рубаи, кыта.

Сведения об авторе: -Рахмонов Асрор, зам. директора Центра письменного наследия, старший научный сотрудник, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

Тел.: 909992950.

MIRZO SODIQ MUNSHI: A WONDERFUL POET AND GIFTED CALLIGRAPHER

According to the information from the written sources, the evidences of the poetic works of the author, as well as the views of the modern researchers, Mirzo Sodik Munshi (1752-1820) is one of the most brilliant representatives of the literature and calligraphical art. Unfortunately, this valuable heritage remains to a larger extent unknown and unexplored. Therefore, the author of this article emphasizes the attention of readers and researchers to the need and usefulness of further study of the works of Mirzo Sodik Munshi, briefly recalling the main stages of his life's journey and his literary achievements.

Keywords: writer, poet, calligrapher, original historian, school, madrasa, sofa, ghazal, qasid, rubai, qyt'a.

Information on the author: Rahmonov Asror, Deputy director of the Center of the written heritage of the National academy of Sciences of Tajikistan, senior scientific worker. Address: 734025 Tajikistan, Dushanbe, Husein- zade str 35.

Tel.: 909992950.

НАШРИ ОСОРИ ШАҲИДИ БАЛҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Расулов С. А.¹

Абухасан ибни Хусайни Варроқи Чухудонакӣ соли 879 мелодӣ дар маҳалли Чухудонакии ҳаволии Балх ба дунё омада, соли 937 мелодӣ дар Балх ғавтидааст. Падараш ва аҳли оиладон бо сабабе, ки дар маохизи дастрас ишора наёфтаасту имрӯз ба мо маълум нест, аз маҳалли Чахудонак ба шаҳри Балх кӯчида меоянду писараш дар Балх таҳсили илм менамояд. Вай аз ҳамасрони устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ буда, ба минбаъд бо ному насаб ва кунияти Шаҳиди Балхӣ шуҳрат пайдо кардаст.

Тавре муаллифи номаълум бо истифода аз китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, ҷоми соли 1958, дар ҷилди сеюми «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» менависад: «Шаҳиди Балхӣ муддате дар Чағонӣён буд ва аз он ҷо бо амирони Сомонӣ иртибот пайдо кард. Шаҳиди Балхӣ бо Рӯдакӣ ошноӣ дошт. Дар марғи ӯ Рӯдакӣ марсияи пурсӯзу гудозе гуфтааст» [8, 358]. Он марсияи ба Шаҳиди Балхӣ бахшидаи устод Рӯдакӣ ин аст, ки аз ду байт иборат мебошад:

Корвони Шаҳид рафт аз пеш,
В-они мо рафта гиру меандеш.
Аз шумори ду ҷашм як тан кам
В-аз шумори хирад ҳазорон беш. [2, 126]

Аз иқтибоси ғавқ маълум мегардад, ки Шаҳиди Балхӣ дар баробари дӯстию ҳамнишинӣ бо Рӯдакӣ қаробати наздики эҷодӣ дошта будааст. Тавре адабиётшинос Забехуллоҳи Сафо менависад: «Ба ҳар ҳол Шаҳид ҷи дар аҳди худ ва ҷи баид аз худ баъд вуруғи дониш ва ҳусни хат ва қудрати таъбу лутфи завқ машҳур буда ва дар устодӣ ҳамрадиғу ҳаммонади Рӯдакӣ шуморида мешуда...» [5, 491]

Аз ашъори боқимондаи Шаҳиди Балхӣ ва таъкиду тасдиқи пасиниён бармеояд, ки мавсуф аз донишмандони бузурғи даврони Сомонӣён ҳам будаасту дар ғалсаға, ҳикмат ва илми калом аз пештозони давр доништа шудааст.

Адабиётшинос Аълоҳон Афсаҳзод дар рисолаи худ «Одамушшуаро Рӯдакӣ» дар бораи Шаҳиди Балхӣ ва тақрибан 90 байт аз ашъори вай, ки ба мо расидааст гӯён ёд кардан, аз ҷумла, дар боби хираду дониши ӯ менависад: «... бо ғайласуғи бузурғи замон Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ (ваф. 925) роҷеъ ба масъалаҳои гуногуни ғалсаға баҳс ораста, барои рад кардан ва тасдиқи фикри якдигар рисолаҳо навишта, бо даделҳои ақливу нақлӣ фикри худро баён мекарданд» [1, 99]. Шоири тавоно Фарруҳии Систонӣ дар шеъраш Шаҳиди Балхиро бо устод Рӯдакӣ ҳамрадиғ ҳисобида, мегӯяд:

Шоиронат ҷу Рӯдакию Шаҳид,
Муғрибонат ҷу Саркашу Саркаб. [3, 99]

Аз ин абёт метавон ҳулоса кард, ки Шаҳиди Балхӣ яке аз адибон ва мутағаккирони тавонои замони Сомонӣён будааст. Монанди устод Рӯдакӣ ва дигар шоирони ҳамзамонашон, аз Шаҳиди Балхӣ низ то рӯзғори мо абёти парокандае дар луғатномаву таъкираву таърихномаҳо ба ҷой мондаанд, ки муҳтавошон аз мадҳия, ишқу ошиқӣ, васғи табиату баҳору зебоиҳои он, панду андарз барои одамон, ҳикмати зиндагӣ, андешаҳои танқидӣ ва ғайра иборат мебошад. Аз ҷумла, хеле маҳзунона аз дасти дунёи дарғузар шиква карда, ба мардум мегӯяд:

1. Расулов С. А. - ходими илмии Маркази мероси хаттӣ.

Дардо, ки дар ин замонаи ғампарвард,
Хайфо, ки дар ин бодияи умрнавард.
Ҳар рӯз фироқи дӯсте бояд дид,
Ҳар лаҳза видои ҳама мебояд кард [2, 36]

Вобаста ба ҳаёту эҷодиёти Шаҳиди Балхӣ ва мавқеи ӯ дар адабиёти даврони Сомониён ҷойи таъкид аст, ки матншиносии осори боқимондаи ӯ аҳамияти вижа барои баҳои илмӣ додан ба он дорад. Ин ба он маъност, ки оё матнҳое, ки дар Тоҷикистон дастрасиоянду ба ҷоп расидаанд, аз ҷиҳати сикҳатӣ ҳам ҷунин ҳастанд?

То имрӯз новобаста аз он ки дар навиштани китобҳои таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ борҳо аз шеъри Шаҳиди Балхӣ шохид овардаанд, онҳо дар Тоҷикистон ҳамагӣ ду маротиба дар китобҳои «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» дар солҳои 1958 дар таҳти таҳрири академик Абдулғанӣ Мирзоев [2] ва соли 2007 бо ҳамин ном дар таҳияи адабиётшиносони тоҷик Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов интишор шудаанд [3].

Дар ин ду китоби ҳамном, ки мураттибон ашъори парокандаи шоирони ҳамасри Рӯдакиро ҷамъ овардаву пешкаши хонандагон шудаанд, миқдори абёти ба Шаҳиди Балхӣ нисбатдода гуногунанд. Дар китоби аввал 84 байт ҷой дорад, ки мураттибон дар маълумотномаи мухтасари оид ба шоир додашон ин тавр таъкид намудаанд: «Аз мероси адабии Шаҳиди Балхӣ ба забони дарӣ – тоҷикӣ он ҷизе, ки то кунун ба даст даромадааст, 168 мисраъ шеър мебошад...» [2, 35]. Дар китоби дувуми ҳамном оид ба мероси адабии боқимондаи Шаҳиди Балхӣ мураттибон Х. Шарифов ва А. Абдусатторов ин тавр изҳори назар кардаанд: «Аз ашъори ӯ бо саъйи муҳаққиқон 102 байт ҷамъоварӣ шудааст...» [3, 38]. Рӯдакишинос Аълохон Афсаҳзод бошад, дар бораи ашъори боқимондаи ин ҳамасри Рӯдакӣ ин тавр навиштааст: «Аз мероси форсии ӯ тақрибан 90 байт боқист» [1, 99].

А. Афсаҳзод китоби худ «Одамушшуаро Рӯдакӣ»-ро пас аз китоби дар соли 1958 ҷопшудаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» ва пеш аз китоби дар соли 2007 интишорёфтаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» ба таъб расонида буд. Аз ҳар се рақами болоӣ бармеояд, ки масъалаи ҷустуҷӯю пажӯҳиши ашъори боқимондаи Шаҳиди Балхӣ дар Тоҷикистон аз солҳои 50-уми асри гузашта оғоз гардида, зина ба зина пеш рафтааст ва имкон дорад, ки минбаъд ҳам теъдоди ин абёт афзояд ва ҳолигоҳи адабиёти аҳди Сомониёнро то ҷое пурратар намояд.

Баҳши алоқаманди китоби ҷопи соли 1958 бо як қитъа шеъри зоҳиран мадҳии Шаҳиди Балхӣ, ки аз 8 байт иборат аст, оғоз мешавад, ки байти аввалаш ин аст:

Маро ба ҷони ту савганду саъб савганде,
Ки ҳаргиз аз ту нагардам, **набишнавам** панде. [2, 35]

Ин байт дар китоби ҷопи соли 2007 ба таври зайл омадааст:

Маро ба ҷони ту савганду саъб савганде,
Ки ҳаргиз аз ту нагардам, **нашнавам** панде. [2, 61]

Тавре аз фарқиятҳои болоӣ дар навишти калимаҳои «набишнавам» ва «нашнавам» бармеояд, матни нашри соли 1958 дуруст аст. Ҳар ду мисраъ бояд 14 ҳичоро ташкил диҳанд. Аммо дар ҷопи соли 2007 дар мисраи дувум як ҳичои шеърӣ кам омада, вазнро ҳалалдор намудааст. Зиеда аз ин, дар ҷопи сонӣ баъди байти панҷум, як байт шеър аз матни соли 1958, ба сабаби номаълум партофта шуда, дар ҷопи соли 1958 омадааст.

Туро агар малики чиниён бидидӣ рӯй,
Намоз бурдию динор барпарокандӣ.
В-агар туро малики ҳиндувон бидидӣ мӯй,
Сучуд кардию майхонахош баркандӣ....[2, 36]

Дар нашри соли 2007 мисраи дувуми байти аввал ва мисраи аввали байти дувум ҷой надорад. Ба фикри мо, мисоли ҷопи соли 1958 дуруст буда, дар он ҳам матну ҳам маънӣ пурратар ба назар мерасанд. Ғайр аз ин пораи шеър дар ҷопи соли 1958 дар аввали ашъори Шаҳиди Балхӣ оварда шуда бошад, дар нашри соли 2007 дар охири матни ашъори шоир ҷой дода шудааст. Дар ин маврид овардани шакли нашри аввал дуруст мебуд, ки мураттибон ҳамчун ду қитъаи мустақил сабташон кардаанд, ки ҳар ду бар сари худ маъниҳои комилу мустақил доранд ва бояд аз он бо сарлавҳаи «Ашъор ва абёти пароканда» боқӣ 76 байт аз ашъори шоир оварда шудааст. Матни дигари аз нигоҳи маъно ба сари худ мустақили рубоии «Дардо, ки дар ин замона ғам парварад...» мебошад, ки дар матни соли 2007 умуман ҷой надорад. Ҷойгиршавии ашъори ба мо расидаи Шаҳиди Балхӣ дар ҳар ду матн гуногунанд, ки чандон муҳим нест. Муҳим он аст, ки ба сикҳатии абёт таваҷҷуҳ равад.

Дар мавриди қиёси байтҳои умумии ҳар ду нашр мебинем, ки бо вучуди зиёд будани абёти ашъори Шаҳиди Балхӣ дар нашри соли 2007, байтҳои зиёде аз матни дар соли 1958 интишорёфта дар матни умумии сонӣ сарфи назар карда шудаанду тавзеҳ наёфта, балки партофта шудаанд. Ба ҷуз рубоии дар боло иқтибосшуда боз байтҳои зерин аз ҷопи соли 1958 дар ҷопи соли 2007 ҷой надоранд:

1. Баргузидан ба хона танҳой,
Аз ҳама кас дарам бибастан ҷуст [2, 37].
2. Дар куи ту абёта ҳаме кардам, эй нигор,
Дуздида, то магар-т бибинам ба бом-бар [2, 38].
3. Ба сӯй базм ҳамчу қайсари Рум,
Чу бар зину лачомбанд ситоғ [2, 38].
4. Эй қомати ту ба сурати кованҷак,
Ҳасти ту ба чашми ҳар касе булкунҷак [2, 38].
5. Эй хоҷа, бо бузургии ишғоли бенаво,
Баргир ҷошуку медарав ҳашиш [2, 38].
6. Эй аз руҳи ту ёфта зебой авранг,
Афрӯхта аз талъати ту маснаду авранг [2, 39].
7. Ишқи ӯ анкабутро монад,

Дар навбати худ дар нашри соли 2007 33 байти нав ҷой дорад, ки он дар нашри соли 1958 мавҷуд нестанд. Намунаи аввали шеъри Шаҳиди Балхӣ дар ин китоб аз шаш байт иборат буда, ба ду забон: арабӣ ва форсии тоҷикӣ навишта шудааст, ки иқтибоси матни он, ба хотири дузабона буданаш бамаврид аст: «Битанидаст тафта гирди дилам» [2, 40] ва монанди инҳо, ки шумораи умумиашон 13 байт мебошад.

Яра миҳани сума яхфизу-л-басаро,
Фадтаху нафсӣ, тароҳу қад сафаро.
Донад, к-аз вай ба ман ҳаме чӣ расид,
Дигарбора зи ишқ беҳабаро.
Аммо яра вачнати мин асриҳи,
Ва соилан калҷамони мубтадаро.
Чу садди Яъҷуз боядӣ дили ман,
Ки бошадӣ ғамзагонашро сипаро.
Фа зоёо ҳилми ва хонани чилди,
Ва ман ятикул қазоа вал қадаро.
В-агар бидонистаме, ки дил бишавад,
На кардаме бар раҳи бало гузаро. [3. 38-40]

Ин абёти Шаҳиди Балхӣ дар баробари он ки бори аввал дар Тоҷикистон дарёфтаву ба нашр расидааст, ҳамчунон гӯёи он аст, ки муаллифаш забони арабиро хуб медонистаасту ба он озод шеър мегуфтааст.

Аз он 33 байти ишорашуда, ки дар нашри соли 1958 ҷой надоранд, боз чанд намуна меорем:

1. Пеши вузаро раҳнаи ашъори маро,
Беқадр макун ба гуфт гуфтори маро. [3, 39]
2. Курд аз баҳри мост тирия хост,
Он ки дарвеш буд, ория хост. [3, 40]
3. Нарм нармак зи барм бурун шуд,
Меҳраш аз он чи буд, афзун шуд. [3, 42]
4. Аз ту пеши киву кучо нолам,
Кӣ оваҳам аз ту ҷуз ғами дил нест. [3, 43]
5. Чоргӯшею чор гӯшаи боғ,
Гар ба даст оядат фурӯ мағзор. [3, 48]

ва монанди инҳо.

Дар мисоли чаҳорум мисраи дувум бояд «К-оваҳам аз ту ҷуз ғами дил нест» хонда шавад, то вазни шеър дуруст гардад. Дигар, пайвандаки пайвастанандаи «ки» набояд бо «и»-и заданок навишта мешуд.

Чизи дигаре, ки маро ба навиштани ин мақола водошт, он аст, ки дар абёти дар ҳар ду нашр ҷойдошта баъзан фарқиятҳои хурду бузурги зиёде дида мешавад.

Масалан, дар саҳифаи 37 (нашри соли 1958) ин байтро меҳонем:

Кай уфгад онро, ки сару риши ту бинад,
3-он хулм в-аз он бафчи чакон бар сару бар рӯй. [2, 43].

Мисраи аввали ин байт дар нашри соли 2007 ин тавр омадааст:

Қай афтад онро, ки сару риши ту бинад... [3, 39].

Дар гунаи аввал маънои байт чандон равшан нест. Ин ҷо сухан дар бораи марде меравад, ки рӯю мӯяш ифлос буда, ҳатто ба хилми бинӣ бепарво менигарад. Аз иқтибоси сонӣ дида мешавад, ки ба ҷои «Қай уфтад», «Қай афтад» ояд, хонанда ба фаҳми байт мерасад. Яъне, дили бинанда аз дидани он мард беҳузур мегардад, то ҷое, ки хӯрдаҳояшро қай менамояд. Пас, мураттибони нашри соли 2007 мантиқан ба матни пешинаи байт ислоҳи дуруст ворид намудаанд. Дар байти зер мо матнро дар нашри соли 1958 ин тавр меҳонем:

Ба кӯхи воло чӯча, ҳамчун уқоб андар ҳаво,
Ба гарива роҳ, чун чаҳ, ҳамчу бар саҳро тарива.[2, 40]

Дар ин ҷо ду калима – «гарива» ва «тарива» барои хонанда нофаҳмоанд, ки дар луғатномаи нашри соли 1958 «гарива» ба манои «теппа», «баландӣ» [2, 392] ва «тарива» ба маънои «роҳи пасту баланд» [2, 400] шарҳ дода шудааст. Ин ду калима дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шакли «гарева» / «гирева», ба маънои «замини баланд барҷаста ҳамчун пушта ва тал» [6, 257] ва «тарева» ба маънои «роҳи серпуштаи ноҳамвор, роҳи пасту баланд» [2, 329] омадаанд.

Байти зерин дар нашри соли 2007 дар ин шакл омадааст:

Биркаву боло чӯча? Ҳамчун уқоб андар ҳало,
Бар тарева роҳ чун ҷӣ? Ҳамчун бар саҳро шамол. [3, 53]

Дар ин байт калимаи «бирка» дар луғатномаи ба китоб овардаи мураттибон шарҳ наёфта, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои аввал «сардоба, обанбори рӯпӯшида, ки дар беруни шаҳр ва роҳҳои корвонрав сохта мешуд ва онро бештар аз оби борон пур мекарданд» ва сонӣ «ҳавз» омадааст.

Чи тавре дида мешавад, дар як байт фарқияти ҷиддӣ ҷой доранд, ки барои дарёфти ҳақиқати ҳол ва матни саҳеҳи он дигарбора ба маъхазҳои қаламӣ муроҷиат бояд намуд. Ана дар ҳамон вақт мо метавонем ба кадоме аз ин байтҳои иқтибосшуда ҳамчун байти сиҳҳат қазоват намоем.

Барои равшантар нишон додани фарқиятҳои мутуни шеърӣ Шаҳиди Балхӣ дар ду нашри мавриди муқоисаву таҳқиқ боз мисоли дигар меорем. Дар нашри соли 1958 омадааст:

Зане **пушту** талотуфу аҳраманкирдор,
Нигар, нагардӣ аз гирди ӯ, ки дармонӣ [2, 38]

Акнун ҳамин байтро аз нашри соли 2007 иқтибос менамоем.

Зане **палишту** талотуфу аҳриманкирдор,
Нигар, нагардӣ аз гирди ӯ, ки гарм ой. [3, 62]

Дар ин муқобалаву муқоиса, бешубҳа, фарқиятҳо равшан ба ҷашм мерасанд: калимаҳои «пушт»-у «дармонӣ»-и нашри соли 1958 дар нашри соли 2007 ба калимаҳои «палишт» ва ибораи «гармӣ» иваз шудаанд.

Дар шарҳи луғоти нашри соли 1958 –и «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» «пушт» ба маънои

«як навъ беморӣ» ва «такаягоҳ, пуштибон» [2, 398] ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъниҳои зиёд, аз ҷумла, маънии ба калимаи байт наздик «маҷмӯи пуштибон, паноҳ, такагоҳ, муттако, ҳомӣ» [7, 101] омадааст. Калимаи «палишт», ки дар наشري сонӣ онро иваз намулдааст, дар луғатҳо, аз ҷумла «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «нопок, олуда» [7, 61] омадааст. Дар ин маврид, ҳам аз ҷиҳати вазни шеър, ҳам аз нигоҳи маънӣ, матни сонӣ ба назар дурусттар аст.

Ҳамин тавр ҷунин фарқиятҳо дар ҳарду нашр метавон дар саҳифаҳои 39 ва 54; 39 ва 55; 42 ва 58; 43 ва 41; 45 ва 59 ва ғайра дучор ояд.

Хулоса, мушоҳидаҳои аввалияи мо нишон медиҳанд, ки матни ашъори боқимондаи шоири Ҳамасри устод Рӯдакӣ - Шаҳиди Балхӣ дар ду наشري муқобилаву муқоисанамудаи мо аз бисёр ҷиҳатҳо, ҳам вазни шеърӣ, ҳам маънӣ, ҳам тарзи навишти калимаҳо ба ҳуруфи кирилӣ, ҳам фарогири матнҳо, ҳам ҷиҳати теъдоди абёти фарогирифтаи шоир ва ғ. фарқкунанда буда, ин ҳамаро ҳамон вақт метавон рафъ намуду матни саҳеҳи онҳоро барқарор кард, ки ҳамаи маъхазу сарчашмаҳои мавриди истифода қарор диҳем. Агар не, минбаъда ҳам баъзе байтҳои шоир аз нигоҳи маънӣ торик, аз нигоҳи вазн носолим боқӣ хоҳад монд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афсаҳзод А. Одамушшуаро Рӯдакӣ /Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб. 2003.- 304 с.
2. Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ. Дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев.- Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1958.- 408 с.
3. Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
5. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди аввал / Забехуллоҳ Сафо. – Техрон: Фирдавсӣ, 1366. – 714 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ва Энциклопедияи миллии тоҷик, 2004. – 524 с.

ШАҲИДИ БАЛХӢ ВА НАШРИ ОСОРИ Ӯ ДАР ТОҶИКИСТОН

Абуҳасан ибни Ҳусайн Варроқи Ҷухудонакӣ, ки дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бо ному насаб ва кунияи Шаҳиди Балхӣ маъруфият дорад, аз суҳанварони тавоноии Ҳамасри Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ буда, аз мероси ӯ то имрӯз беш аз 100 байт шеър боқӣ мондааст. Муаллифи мақола дар ин ҷо қамро ба беши абёт, фарқиятҳои вазнӣ лафзӣ, тафовути баъзеи калимаву ибораҳои матни шеъри шоирро, ки солҳои 1958 ва 2007 дар Тоҷикистон, дар китобҳои ҳамноми «Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ», дар муқобалаву муқоисаи дида баромада, назару хулосаи худро ибраз доштааст.

Дар натиҷаи дида баромадани матнҳои мунташираи ашъори Шаҳиди Балхӣ дар ҳарду китоб ба хулосае меояд, ки барои дақиқ намудани ашъори боқимондаи шоир ва тақрири матни саҳеҳашон дигарбора ба маъхазу сарчашмаҳои зарурӣ муроҷиат намудан интиқодан омӯхтанашон лозим меояд.

Калидвожаҳо: шоир, Ҳамасри Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, шеър, матни шеъри шоир, ду нашр, фарқият, таровут, маънӣ, маъхаз.

Маълумот дар бораи муаллиф: Расулов Савридин Аҳмадович – ходими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон; шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.
Тел.: 988661087.

ИЗДАНИЕ НАСЛЕДИЯ ШАХИДА БАЛХИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Абухасан ибн Хусайн Варрак Джахуданаки, известный в таджикско-персидской литературе под литературным псевдонимом Шахид Балхи, был одним из ярких поэтов времен Абу абдуллах Рудаки к сожалению наших дней дошли всего более ста его уникальных двустиший-бейтов. В данной статье автор проводит сравнительный анализ количества двустиший, значений и ритмов бейтов, отдельных слов и словосочетаний творчества поэта, опубликованных в двух источниках, изданных в 1958 и 2007 г.г. в Таджикистане под общим названием «Тихи современников Рудаки».

Автор, в результате анализа стихов Шахида Балхи в двух вышеуказанных источниках, приходит к выводу, что для уточнения точного количества сохранившихся стихов поэта, а также для установления оригиналов текстов его двустиший, необходимо дальнейшее скрупулезное изучение первоисточников.

Ключевые слова: поэт, современник Рудаки, Шахид Балхи, стихотворение, содержание стихотворения поэта, два издания, тексты, разница, значение, источник.

Сведения об авторе: Расулов Савридин Ахмадович – научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиуме национальной Академии наук Таджикистан. Адрес: 734025, Республики Таджикистан, город Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 988661087.

SHAHIDI BALKHI HERITAG PUBLICATION IN TAJIKISTAN

Abuhasan ibn Hussayn Varraqi Jahudanaki, known in Tajik-Persian literature under the pseudonym Shahidi Balkhi, was one of the brightest poets of the times of Abu Abdullah Rudaki. To this day, more than one hundred of his unique couplets have been preserved. In this article, the author conducts a comparative analysis of the number of couplets, meanings and rhythms of the couplets, words and phrases of the poet's work in two sources published in 1958 and 2007 in Tajikistan under the same name "Poetry of Rudaki contemporaries".

The author as a result of the analysis of poems by Shahidi Balkhi in the two sources mentioned above comes to the conclusion that in order to clarify the exact number of surviving poems of the poet, as well as to establish the original text of his couplets, a new scrupulous study of original sources is necessary.

Keywords: poet, contemporary of Rudaki, Shahidi Balkhi, poem, content of the poem of the poet, two editions, texts, difference, meaning, source.

Information about the author: Rasulov Savridin Ahmadovich. Researcher Center of the written Heritage of the Tajik national Academy of science. Index: 734025 of Republic of Tajikistan, Dusanbe city, st. Sh. Khuseinzoda 35.

Tel.: 988661087.

«ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОҲӢ» ШОҲАСАРИ ТИББИСТ

Шарифов М.¹

Китоби «Захираи Хоразмшоҳӣ» дар тибби назариву амалӣ таълиф шуда, комилтарин асар дар илми тиб ба ҳисоб меравад. Асари мазкур ба қалами Сайид Зайниддин Исмоил бинни Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Хусайнӣ ал-Қурҷонӣ (тав. 434 / 1042-1043 Қурҷон, ваф. 531 / 1136-1137) Марв тааллуқ дошта, дар тибби гузашта комилтарин асар ба забони форсии дарӣ доништа шудааст. То таълифи «Захираи хоразмшоҳӣ» – (минбаъд «Захира»), дар тиб осори зиёде таълиф шуда буд, аммо чун забони аҳли илм забони арабӣ буд [1,138], аксари китобҳои илмӣ ба ин забон навишта мешуданд. Донишмандон ин асарро дар пояи таълифоти Ҷолинус, Закариёи Розӣ, Ибни Сино ва Бусаҳли Масеҳӣ медонанд [3,946], ки бесабаб нест. Асари мазкур бо вучуди таълифоти комил буданаш дорои хусусияти энсклопедӣ низ мебошад. Он ҷомеи фунуни улуми тиббиро дар бар гирифта, қариб тамоми натиҷаву ҳулосаҳои назарӣ ва амалии тибби дар ҳамон замона маълуми ин фанро фаро мегирад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо овардани номҳои чанде аз муаллифони осори дар ин соҳа таълифшуда, ба мисли, Ҷолинус, Дескуредус, Юҳаннои Мосуя, Димишқӣ, Форсӣ, Абӯҳасан Туранҷӣ, Муҳаммад Закариё ва Ибни Сино кифоя аст.

Дар «Захира» иқтибосҳо аз осори табибони гузашта хеле зиёд ба назар мерасанд. Танҳо як номи Ҷолинус ва Дескуредус садҳо маротиба зикр мешавад. Аз мутолиаи «Захира» чунин бармеояд, ки Қурҷонӣ забонҳои юнонӣ, ибронӣ, суриёнӣ ва арабиро хуб азбар карда будааст. Ҳатто баъзе муаллифон қайд кардаанд, ки вай забони юнониро ба шогирдон ва хоҳишмандон меомӯзонидаст. Аз ҷониби дигар, дар ин асар хеле зиёд дучор омадан ба номи китобҳои арабиву суриёниву юнонӣ ва яҳудӣ ва муаллифони ба ин кишварҳо алоқаманд касро ба гумоне раҳнамун месозад, ки шояд ӯ аз ин китобҳо бидуни тарҷима истифода мекардааст. Ба ҳар ҳол, китоб баъд аз анҷом пазируфта ба дасти хонанда расиданаш зуд шуҳрат ёфта, даст ба даст мегашт ва нусхабардорӣ мешуд.

Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки нусхаҳои зиёди ин асар дар қаламрави забони форсӣ ва дигар забонҳо, ҳам дар шакли асл ва ҳам дар шакли тарҷима хеле зиёд вохӯрада. Ба ёд овардан кофист, ки Қурҷонӣ баъд аз шуҳрат пайдо кардани асараш зарурати тарҷимаи онро ба забони арабӣ эҳсос намуда, онро ба ин забони илмӣ давр тарҷима намуд. Баъдтар он ба забонҳои туркӣ, ибронӣ, урду ва ғайра тарҷима шудааст [3,947].

Сабаби дар як муддати кӯтоҳ шуҳрати азим пайдо кардани «Захира» аз он рӯ буд, ки муаллиф бо вучуди фаровон истифода бурдани манобеи гуногуни арзишманди тиббӣ боз муҷарработи шахсии худро низ истифода намуда, аз таҷрибаи табибони мардумӣ низ истифода мебард, онҳоро боз як бори дигар аз маҳаки санҷиш мегузаронид ва дурусту ғайристу будани онҳоро тасдиқ мекард. Агар он таҷриба ботил мебаромад, онро инкор мекард ва истифодаи онро барҳадар меҳисобид.

Қурҷонӣ баъзан ба таҷрибаи табибони мардумӣ така карда, онҳоро месанҷид ва дар сурати ихтилоф ва мувофиқат накардани афкори назариву амалии онҳо ба таҷриба ва натиҷаҳои амалии худ ишора намуда, ҳулосаҳои ниҳоии судбахш мебаровард ва аз он пайравӣ намуданро ба манфиати бемор медонист. Ҳатто дар чанд маврид тавсияҳои амалии Ҳаким Абуалӣ ибни Синоро санҷида, ба онҳо шубҳа изҳор мекунад ва мулоҳизоти худро пешниҳод мекунад. Чунончи, Қурҷонӣ ин гуна баҳсҳои илмӣ ва нақдҳои чадалиро нисбат ба донишмандони ин соҳа, ба мисли Ибни Қарих, Ҷолинус, Бодисқудиус, Руфис ва Орғонис ҷо-ҷо кардааст [6,132].

Таҳиякунандаи ҷилди нахустини «Захираи Хоразмшоҳӣ» Салоҳиддини Солеҳ (Душанбе - 1992) дар пешгуфтори ҷилд, дар Энциклопедияи Ислом (нашр ба забони англисӣ, ҷ. 2, сах. 603) аз хусуси ин китоб овардааст, ки китоби «Захира», тақрибан 450000 калима

1. Шарифов М. – н.и.ф., ходими пешбари илмӣ Маркази мероси хаттӣ.

ва истилоҳи тибро дарбар кардааст ва муҳимтарин таълифоти илмии замони худ ба ҳисоб меравад [5,3].

Аз мутолиаи китоб маълум мешавад, ки донишмандони тибби замони муаллиф истилоҳоти тибби юнониро дар асарҳояшон хеле зиёд ба кор мебардаанд ва он ба донишмандони замони муаллиф истилоҳоти маъмули фаннӣ ба ҳисоб мерафтааст. Бо вучуди ин, муаллиф баъзе истилоҳотро, ба мисли номи гиёҳҳо ба забони юнонӣ оварда, муродифи арабӣ ва форсии онро низ номбар мекунад (масалан, калимаи ситаъраамил) [4,179] илова менамояд, ки онро дар маҳали ман чунин ном мебаранд. Дар баробари ин, муаллиф баъзан номи шахру вилоятҳои маълуми Табаристону Хуросону Мовароуннахрро ёдовар мешавад.

Аз фаровон истифода бурдани синонимҳои гуногуни як истилоҳ кас ба ҳулосае меояд, ки муаллиф ҳангоми истифодаи як калима, дар фасли маълуми китоб дар назар дорад, ки он бештар ба ҳамин ном маъруф аст. Масалан, калимаҳои ҳаммаъноӣ самғ – ширеши дарахт зиёда аз шонздаҳ маротиба бо номҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифтааст. Чунончи: самғ, ҳилтис, барзад, ангуза, сикабич, сақмунӣ, ушак, катино, илк, кундур, ширхишт, лазич, ширеш, шилм, ангазад, занҷ ва ғайра.

Кас аз мутолиаи «Захира» ба ҳулоса меояд, ки муаллиф донандаи беҳамтои захираи луғавии забони тоҷикӣ аст. Вай бо вучуди сохтани ҷумлаҳои фасеҳу равони тоҷикӣ як идда калимаҳоро истифода бурдааст, ки гумон меравад, шояд онҳоро худӣ ё эҷод карда бошад. Чунончи, дар радифи калимаи «шурбо» калимаи «исфедборо» ба маъноӣ «хомшурбо» истифода бурдааст. Ба ҷои калимаи астар, ки одатан дар тағӣ ҷома меояд ва ба тағӣ пӯстин дӯхта мешавад, вай ибораи «ҳамдӯзи пӯстин»-ро, ки бо эҳтимоли қавӣ аз навофариниву навҷӯи ёст, ба кор мебарад [6,50]. Ин қабил навғониҳо дар мавриди мутолиаи асар зиёд ба ҷашм мерасанд, ки худ нишонаи қобиляти хорикулодаи муаллиф аст.

Дар мавриди муқоисаи нусхаи қадимтарини «Захира» бо чанд нусхаи баъдтар нусхабардоришуда аён гардид, ки котибон ҳангоми нусхабардорӣ ба матни асли даҳолат намуда, баъзе калимаву ибораҳоро тағйир дода, дар баъзе ҳолат баъзе ҷумлаҳоро ихтисор кардаанд, ки ба маъноӣ матни асли осеби ҷиддӣ нарасидааст. Вале дар баъзе нусхаҳои дигар, котибон ба матни китобатмешуда саҳлангорона муносибат намудаанд. Инро ба назар гирифта, таҳиякунандагони матн дар поварақҳо шарҳу эзоҳ оварда, ислоҳи онро қайд намудаанд. Масалан, дар нусхаи қадимтарин, яъне факсималӣ дар саҳ. 154 дар «Боби саввум аз гуфтори шашум андар риёзати ҷузвӣ» феъли таркибии «қавӣ бихурад» китобат шудааст, аммо дар нусхаи шартан «Б» феъл дар шакли нахӯрад омадааст, ки касро ба шубҳа мебарад. Дар ин ҳол аз нигоҳи мантиқ «қавӣ бихӯрад»-ро қабул кардан дуруст дониста шуд [6,202].

Хотиррасон менамоем, ки баъзе нусхаҳоро на котибони касбӣ, балки ашхоси аз илми тиб боҳабар, ки хушхат ҳам буданд, нусхабардорӣ кардаанд. Нусхаҳои ин қабил котибон аз котибони касбӣ бо сароҳияти матн ва ислоҳи китобати котибони қаблӣ фарқ мекунад. Аз ин рӯ, нусхаҳои беҳтарин, ки ин сифатҳоро дар худ доштанд, бештар мавриди муроҷиат қарор гирифтанд.

Инро ҳам бояд гуфт, ки дар нусхаҳои қадим, ки онро нусхаи факсималӣ номидаем, аксари калимаҳо дар шакли қадимаи китобат омадааст. Масалан, калимаи карк (كرک)-ро метавон ҳам «карк» хонд ва ҳам «гург».

Калимаи «каждум» дар шакли «каздум» омадааст. Ин калима минбаъд дар шакли каждум оварда шудааст. Мутаносибан, калимаҳое, ки дар он ҳарфи «вов»-и таърихӣ омадааст, ба мисли «хвоб» ва «устухвон» дар шакли «хоб» ва «устухон» оварда шудаанд. Калимаҳои «бигарад» ва «бипазад» ба сабаби навишта шудани «дол»-и манкута ва ба ҷойи «бо»-и форсӣ, яъне ба ҷойи ҳарфи «пе» омадани ҳарфи «б» ниёз ба муқоиса бо нусхаҳои дигарро пеш меоварад, ки таҳиякунандагонро лозим аст, ки онро сари вақт ислоҳ созанд.

Дар матни «Захира» баъзе муҳимоти илми тиб шарҳ дода шудааст, ки донишмандон он ба рои дорушиносон аҳамияти муҳим дорад. Ҷурҷонӣ дар мавриди муайян намудани ченаки

вазн, масалан, дирамсанг дар мавриде баҳс доир намуда, ин мушкилотро барои дорушиносон равшан мекунад [4,168]. Қисми муайяни ченакҳо дар асрҳои гуногун ба миқдори андаке бошад ҳам, тафовут доранд. Масалан, агар мисқол дар як аср 3,8 гр. муқаррар шуда бошад, дар асри дигар 4,2 гр. ва дар асри дигар ба 4,5 гр. баробар будааст [2,11]. Ва дирамсанг вазнест баробари мисқол, ки дар баъзе луғотон баробари 3,12 гр нишон дода шудааст [8,380].

Китоби «Захира»-ро бо он мухтасивиёте, ки дар ўст «Ганҷинаи пурбор» ва «Захираи саршор»-и маҳзани пурғановати илми тиб номидан равоаст. Ин шоҳасар на танҳо мамлуъ аз маълумоти гаронбаҳои тиббӣ, балки асарест, ки дар он аз хусуси гиёҳшиносӣ, минералогия, шинохти ҳайвоноти шифоӣ, шиносӣ бо шаҳру ноҳияҳои дунё, мувофиқат ба муҳити зист ва шинохти он, мувофиқати ғизоҳо бо мизоҷи инсон ва бисёр масъалаҳои дигари муҳими зиндагӣ сухан меравад. Боз як ҷиҳати назарраси ин асар дар он аст, ки муҳаққиқони соҳаҳои забони тоҷикӣ метавонанд аз он ҳамчун асари таҳқиқшаванда истифода баранд. Китоби «Захира» барои таҳқиқи калимаҳои соҳаи тандурустӣ ва ғайра метавонад ҳамчун маводи таҳқиқӣ мавриди истифода қарор ёбад.

Арзиши ин китоби шуҳратёр чуноне зикр шуд, аз ҳад фузун аст. Мо чанд нуктае, ки дар боло аз хусуси ин шоҳасар арз кардем, қатрае аз баҳро менамояд. Бартарӣ ва афзалияти ин асар танҳо пас аз қироати мураттаби он бармало эҳсос мешавад. Китоб инчунин аз даҳ китоб иборат буда, ҳар кадоми он қисмати мунтазами қонуни тибро дарбар мегирад. Мухтасар овардани мухтасивиёти ин китобҳоро дар поён зарур мешуморем.

Китоби нахустин, андар баён кардани ҳади илми тиб ва манфиати он ва шинохтани гавҳари тани мардум ва ҷиғанагии он ва шинохтани моддаҳо ва хилтҳои ҷаҳоргона ва мизоҷҳо ва аҳволи одатҳо ва ташреҳи андомҳо ва ёд кардани қувватҳои ҳар андом аст. Ва ин китоб аз шаш гуфтор иборат аст.

Китоби дувум, андар баён кардани ҳолатҳои тани мардум ва тандурустӣ ва беморӣ ва анвову аърози бемориҳо ва асбоби шинохтани аҳволи набз ва аҳволи ҳар ҷи аз масом ва тан берун ояд, чун арақ ва нафс ва бавл ва ғоит ва ин ҳама аз ҷумлаи аърози тан бошад ва ин китоб нӯх гуфтор аст.

Китоби савум, андар ёд кардани тадбири нигоҳ доштани тандурустӣ ва тадбири ҳаво ва маскан ва шинохти аҳволи обҳо ва тадбири таом ва шароб, тадбири хоб, бедорӣ ва тадбири ҳаракат ва сукун ва шинохтани аҳволи қисватҳо (либосҳо) ва атрҳо ва исфарғамҳо ва ба қор доштани рағанҳо ва тадбири қай қардан ва доруи мушхил хӯрдан ва тадбири фасд ва ҳичомат ва девча (зулук) ва ҳукна ва шиёф ва тадбири аърози нафсонӣ, чун шодӣ ва андӯх ва андешаҳо аз ҳар ҷинс ва ғайри он. Ҳамчунин тадбири ҳолоте, ки андар тани мардум падида ояд. Ва падида омадани он нишонаҳои беморӣ бувад, ки хоҳад омад. Ва тадбири парвардани атфол ва тадбири пирон ва мусофирон ва ин ҷумла дар ин китоб бувад. Ва ин китоб ду бахш аст, ҳар бахше ҳафт гуфтор аст.

Китоби ҷаҳорум, андар баён кардани истихроҷи мараз, яъне шинохти ҳар беморӣ, ки он кадом бемор аст ва ҳамчунин шинохтани нузҷ ва бӯхронҳо ва шинохтани ҳоли беморон, ки ҷӣ гуна хоҳад буд. Ва инро табибон дар истилоҳи худ «тақаддумату-л-маърифат» гӯянд. Ва ин китоб ҷаҳор гуфтор аст.

Китоби панҷум, андар баён кардани таб ва асбоб ва аломот ва ақсом ва анвои он ва ёд кардани аҳвол ва асбоб ва муолиҷоти он. Ва ин китоб шаш гуфтор аст.

Китоби шашум, андар баён кардани анвои илоҷҳо ва бемориҳои ҳар узве аз аъзои мардум аз фарқи сар то ноҳуни пой. Ва ин китоб бисту як гуфтор аст.

Китоби ҳафтум, андар баён кардани омосҳо ва решҳо ва тадбири шикоятан ва доғ қардан ва илоҷи андоме, ки табоҳ шавад ва тадбири шикастагӣ ва озурдагӣ ва захм. Ва ин китоб ҳафт гуфтор аст.

Китоби ҳаштум, андар баён кардани тадбирҳои покизагӣ ва орастагии зоҳири башараи мардум, ки онро зиннат гӯянд (косметика). Ва ин китоб се гуфтор аст.

Китоби нӯҳум, андар баён кардани захрҳо ва он ҷи зиёнкор бувад, хориҷан ва зоҳиран

ва баён кардани позаҳрҳо ва баён кардани мановфеи аъзои ҳайвонот. Ва ин китоб шаш гуфтор аст.

Китоби даҳум, андар оғоз кардани «Қарободин», ки татимаи «Захира» аст. Ва ин китоб ду гуфтор аст.

Чунон ки аз муҳтавои ин феҳрист маълум мешавад, китоб тамоми рукнҳои зарурӣ ва муҳимоти тибби назариву амалии замони муаллифро дарбар гирифта, ҳам дар замони зиндагии муаллиф ва ҳам баъд аз сари ӯ мисли китоби «ал-Қонун фи-т-тиб»-и Ибни Сино китоби рӯидастии шифокорони асру замонҳо будааст. Омӯхтани ин китобро донишмандон ҳатмӣ медонистанд.

Аз тадқиқот ва омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти Исмоили Ҷурҷонӣ маълум мешавад, ки «Захира» ҳанӯз дар замони зиндагии муаллиф ба ӯ шуҳрату обрӯи баланди донишмандии соҳаи илми тибро насиб гардондааст. Табибон ба ин асари ба забони модариашон таълифшуда ба шавқу рағбати беандоза наздик мешуданд ва онро сармашқи корашон қарор медоданд. Ин буд, ки китоби «Захира» даст ба даст рӯнавис мешуд ва аз он нусхаҳо ба акнофу атроф паҳн мешуд. Муҳаққиқон, хусусан феҳристнигорон, дар раванди таҳияи феҳристҳои кутубхонаҳо аз мавҷудияти нусхаҳои ин шоҳкори беназири тибби ниёгон маълумоти зиёд китобат кардаанд.

Ба «Захира» таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намудани ниёзмандон ҳанӯз дар замони зиндагии муаллиф ва атрофиёни шоҳ баҳсҳои зиёдеро дар атрофи ин шоҳасар ба вучуд меовард. Ин дар навбати худ, барои ба вучуд омадани асарҳои дигар дар заминаи «Захира» мегардид. Шоҳ Отсиз Алоуддавла 521х./1127 – 551/ 1157 фармоиш медиҳад, ки муаллиф ин китоби бузургачмро ба шакли ду муҷаллад - китоби хурдҳаҷми сафарӣ дароварад. – Ин асарро муаллиф «Хуфии Улоъӣ» ё худ «Хуфияту-л-Улоъия» номгузорӣ кардааст. Ҷурҷонӣ бо исроии Отсиз китоби дигареро бо номи «Ағроз» - «ал-Ағрозу-л-тибия ва-л- мубоҳасал-Улоъия» таълиф намуд, ки он низ дар заминаи ҳамин «Захира» навишта шуда буд.

Дар маҷмӯъ, Абулфазли Байҳақӣ, ки бо ӯ дар як аср зиндагӣ мекард китобҳои «Хуфии Улоъӣ», «ат-Тиббу-л-мулуқӣ», «Захира», «Ағроз», «Ёдгор», «Дар рад бар фалосифа», «Явм-валайла» ва «Васиятнома»-ро ба ӯ нисбат додаст [3, 946]. Баъзе манобеи дигар, китобҳои «Тазкирату-л-ашрафия фи-с-синоати –т-тиббия», «Китоб фи-л-қиёс», «Китоб фи-т-таҳлил», «Китоба-л-манбаҳ» ва «Зубдату-т-тиб»-ро аз ӯ ном бурдаанд.

Китоби «Ағроз» ё номи дигари он «Ағрозу-т-тибия ва-л-мабоҳису-л- Улоъия», ки он низ дар асоси «Захира» дар ду ҷилд тасниф шудааст, бо хоҳиши вазири Отсиз Маҷдуддин Муҳаммад Соҳиб бинни Муҳаммад ал-Бухорӣ таълиф шудааст. Хушбахтона, нусхаи мукаммали ин китоб дар китобхонаи яке аз таҳиякунандагони «Захира» (1966) Муҳаммад Шаҳрод дар шаҳри Техрон маҳфуз аст [6,23].

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки нусхаҳои зиёде аз ин китоби пурбаҳо («Захира») дар китобхонаҳои мамолики ҳақон аз Амрикову Аврупо сар карда то шаҳрҳои Маскаву Санкт-Петербург, Истамбулу Техрон ва Тошканду Душанбе нигоҳдорӣ мешавад. Дар Маркази мероси хаттии АМИТ 8-нусхаи «Захира» нигоҳдорӣ мешавад, ки мунтазири тадқиқи ҳамаҷонибаанд.

Китоби «Захира» бори аввал тавассути донишмандони фозил ва нусхашиносони варзида Муҳаммад Тақӣ ва Эраҷи Афшор соли 1966 бо муқаддима ва тавзеҳот дар як ҷилд ба таъб расид. Ҳамин кӯшиш ҳуди ҳамон сол тавассути доктор Муҳаммад Ҳусайни Ёти-мод, Доктор Муҳаммад Шаҳрод ва Доктор Ҷалоли Мустафвӣ ба вуқӯъ пайваст. «Захира» дар ду ҷилд бо муқаддимаи Ҷалоли Мустафвӣ аз тариқи Анҷумани осори миллӣ ба таъб расид.(6)

Кӯшиши ба нашр омода намудани «Захира» аз ҷониби як гурӯҳ донишмандони собиқ Институти шарқшиносии АМИҚТ ба вуқӯъ пайваста буд. Устои зиндаёд, донишманди нуктасанҷ Салоҳиддини Солеҳ бо муқаддима ва тавзеҳот китоби нахустини ин асарро ба

табъ расонид. Китоб бо теъдоди 30 000 ба табъ расида, дар як муддати кутоҳ пурра хари-дорӣ шуда, ба китоби кампайдо табдил ёфт.

Инак, ин китоби нодири пурасрор «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Исмоили Ҷурҷонӣ тавасути донишмандони Маркази мероси хаттии АИ ҶТ бо сарвари директори Марказ Давлатов Раҳматкарим бо таҷдиди назар омодаи чоп буда, алҳол ду чилди он ба табъ расидааст. Нашри чилдҳои дигари ин китоб тӯҳфаи арзандае хоҳад шуд барои аҳли илму адаб ва дӯстдорони илми тибби ниёгон.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абурайхон Берунӣ. Избранные произведения. т. IV, Ташкент 1974.
2. Вальтер Хинц. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему Москва 1970.
3. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон, ҷ. 2. Техрон 1371.
4. Исмоили Ҷурҷонӣ. «Захираи Хоразмшоҳӣ». Нусхаи факсимилӣ, Техрон 1344 (1966).
5. Исмоили Ҷурҷонӣ. «Захираи Хоразмшоҳӣ». Пешгуфтори таҳиякунанда Салоҳиддини Солеҳ, ҷ.1, «Сарват», Душанбе 1992.
6. Исмоили Ҷурҷонӣ. «Захираи Хоразмшоҳӣ». Таҳияи дуктур Ҷалол Мустафвӣ, ҷ. 3. Техрон 1344 хуршедӣ, баҳши 1.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Душанбе-1986.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Нашриёти «Советская энциклопедия». Москва 1969.

«ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОҲӢ» ШОҲАСАРИ ТИББИСТ

Китоби донишманди бузург Исмоили Ҷурҷонӣ (асрҳои XI-XII) «Захираи Хоразмшоҳӣ» ба мисли «Ал-Қонун»-и Абуалӣ ибни Сино китоби рӯидастии донишмандони соҳаи тиб ба ҳисоб мерафт. Ин асар дар назди донишмандони тибби форсизабон аз он ҷиҳат афзалият дошт, ки он бо вучуди дар тиб асари мукамал буданаш, ба забони форсии ноб-тоҷикӣ таълиф шуда буд. Ҳар нафаре, ки ба он рӯ меовард, хатман маълумоти тозае пайдо мекард ва таҷриба меандухт. Асари мазкур на танҳо ба донишмандону дӯстдорони соҳаи тиб, балки барои муҳаққиқони соҳаи забон дар омӯхтани захираи луғавии забон, гиёҳшиносӣ, маъданшиносӣ, ёдоварии номҳои шаҳру маҳал (ҷуғрофия) ва дорушиносӣ ҳамчун як манбаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Захираи Хоразмшоҳӣ, Исмоили Ҷурҷонӣ, тиб, гиёҳшиносӣ, маъданшиносӣ, захираи луғавии забон, «Ағроз», «Ёдгор».

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф., ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттии АМИТ. Нукоти мавриди таваҷҷуҳ: маданияти исломӣ, таърихи хатти исломӣ, адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ, таҳияи феҳристҳо ва тавсифи дастнависҳо. Муаллифи ду асар ва чандин мақолаҳо. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 935621308

«ХОРАЗМШАХИЕВО ПРИПАСЫ» РЕДКАЯ КНИГА В ВОСТОЧНОЙ МЕДИЦИНЕ

Книга великого ученого XI-XII веков Исмаила Джурджани «Хоразмшахиево припасы» (Захираи хоразмшоҳӣ) подобно «Канону врачебной науки» Авиценны признан настольной книгой врачей и любителей восточной медицины. Данная книга даже была более востребованной чем книга «Канон», так как оно было написано на фарси-таджикском. Его могли читать все кого хот немного интересовало медицина.

Книга Джурджани, также является полезным источником для лингвистов, тех кто занимается словарным составом таджикского языка. А также полезно для ученых занимающийся изучением лекарственных растений, минералогией, древней топографией и географией.

Ключевые слова: - Хоразмшахиево припасы, Исмаил Джурджани, медицина, лекарственные растения, минералогия, словарный состав таджикского языка, топография, география.

Свидения об авторе: Шарифов Махмадёр – к.ф.н., ведущий сотрудник Центр письменного наследия АН РТ. Круг научных интересов: мусульманская культура, история мусульманской каллиграфии, классическая таджикско–персидская литература, составление каталогов рукописей. Опубликовано две книги и ряд статей. Адрес: 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 935621308

BEST-SELLER OF MEDICINE

The book of the great scientist of the 21st and 22nd centuries Ismoil Juzjani Kharazimshahi like the Canon of medical science. Avicenna is recognized as a reference book for healers and lovers of oriental medicine. This book was more in demand than the book “Canon” because it was written in Persian Tajik language. Everyone could read this book who interested in medicine. Juzjani’s book is also a useful source for linguists who deal with the vocabulary of the Tajik language. It is also useful for scientist dealing in study of medicinal plants, mineralogy, ancient typography and geography.

Keyword: Khorazmshoiev supplies Ismail Juzjani, medicine, medicinal plants, minerology, vocabulary of the Tajik language, topography, geography.

Information about the author: Sharifov Mahmadyor- Ph.D. in Philology, scientific worker of Written Heritage Center of AS RT. Focus of the scientific interests. Muslim culture, history of Muslim calligraphy, classical Tajik-Persian literature, cataloguisation of manuscripts. Publications: two books and a series of articles. Index: 734025 of Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Sh. Khuseinzoda 35.

Tel.: 988661087

БОЗЁФТИ АШЪОРИ НАВИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Сайидхоҷа А.¹

Дар қаламрави сарзамини Хуросону Эрон, Синду Ҳинд, Озарбойҷону Бағдоду Димишк дар асрҳои миёна ва анкариб то авоили асри XX забон ва адабиёти тоҷику форс нуфузи зиёде дошт, ки ҳазорон шоиру адиби барҷаста дар домани он парвариш ёфтаанд. Тайи ин қарнҳо теъдоде аз шоиру муаррихон ва хаттотону мусаввирон дар Мовароуннахру Хуросон зиндагӣ карда, аз худ мероси гаронбаҳое ба забони тоҷикӣ-форсӣ боқӣ гузоштаанд. Бо гузашти айём бар асари ҷангу ҷидолҳои шадид ва тохтутозҳои тӯлонии аҷнабиён, қисмати зиёде аз осори хаттии гаронбаҳои мардуми эронитабор аз байн рафт. Аммо қатъи назар аз ҷой доштани ҷунин вазъ боз намунаҳои ашъори бисёр шоирон тавассути тазкираҳо, ҷунгҳо, баёзҳо ва маҷмӯаҳо маҳфуз монда, то замони мо расидаанд. мутаасифона, то имрӯз дар адабиётшиносии дохил ва хориҷи кишвар ба ҷунин сарчашмаҳо тавачҷуҳи бояду шояд дода нашудааст. Агарчи шарқшиносони маъруфи дунё дар бораи паҳлуҳои гуногуни адабиёти тоҷику форс маълумоти зиёде додаанд, аммо ба маҷмӯаҳо, ҷунгҳо ва баёзҳо кам тавачҷуҳи зоҳир намудаанд, ва ё умуман, мавриди баррасии ҳамачониба қарор наҷодаанд.

Ин ганҷинаҳои беназир дар осорхона ва китобхонаҳои гуногуни мамӯлики дунё маҳфузанд. Таъкидан бояд гуфт, ки ҷунин маҷмӯаҳо, хусусан баёзҳо, ба таври пурра мавриди пажӯҳиш ва таҳқиқ қарор нагирифтаанд.

Аз ин рӯ, лозим меҷонем, ки имрӯз ба омӯзишу таҳқиқи ҳамачонибаи онҳо тавачҷуҳи бештар дода шавад. Дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии ба номи Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии АМИТ маҷмӯаҳои зиёди шеърӣ бо унвонҳои “Радоиф-ул-ашъор”, “Ҷунг”, “Маҷмӯа” ва “Баёз” маҳфуз мебошанд, ки то кунун ба таҳқиқи адабиётшиносон ниёз доранд. Дар адабиётшиносии Шарқу Ғарб ба ҷуз баёзе ишораҳо маълумоти пурра мавҷуд нест. Танҳо шарқшиносони шинохтаи тоҷик А. Мирзоев, А. Афсаҳзод ва А. Алимардонов дар осори таҳқиқии хеш дар бораи радоиф-ул-ашъор маълумот дода, аз “Тухфат-ул-ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ истифода бурдаанд. Ҳазорон ҷилд баёзу ҷунгу маҷмӯаи шеърӣ ба гӯшаи фаромушӣ афтадаанд. Ҳол он ки ҷунин тарзи китобат ҳанӯз аз асрҳои пешин ба ҳукми анъана даромада буд. Дар баёзҳо метавон аз Ҳаким Фирдавсӣ то шоирони нимаи аввали асри XX маълумот пайдо кард.

Раванди рӯ овардан ба ҷамъу мурағбат намудани ашъори шоирони гуногун баъд аз асри XVI бештар ривож мегирад. Аввалин маҷмӯаи мукамал ва мурағбат, ки ашъори шоирони зиёдро дар бар мегирад, «Тухфат-ул-ҳабиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ мебошад, ки дар асри XVI навишта шудааст. Баъдан ҷунин тарзи тартиб додани маҷмӯаҳо ба ҳукми анъана даромада, ҳазорҳо нусхаи хаттӣ таъриф гардид, ки таҳқиқи омӯзиши ҷудогона тақозо шудаанд.

Баёзҳои баъдан ғирдоварда ҳам аз назари таҳқиқ дур мондаанд. Қисми зиёди баёзу ҷунгу маҷмӯаҳои маҳфуз дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии ба номи Абдулғанӣ Мирзоеви Маркази мероси хаттии АМИТ соли 1974 дар таҳрири академик А.М. Мирзоев ва доктори илми филология А.Е. Бертельс ба Феҳристи дастхатҳои шарқии АМИТ дохил гардиданд. Дар ҳамин ҷилд дар бораи 429 дастнавис, ки аз асри X то асри XX навишта шудаанд, маълумоти муфасссал дода мешавад ва ин ҷилд пурра ба маҷмӯа ва ҷунгу баёзҳо бахшида шудааст.

Ҳангоми ҷустуҷӯи маводи иловагӣ дар бораи шоири шаҳир ва ҷавонмарги тоҷик Шамсиддин Шохин ба сабаби камии вақт мо танҳо ба ду сарчашмаи муътамад ва арзишманд иктифо намудем.

Оид ба ҳаёту фаъолияти Шохин таҳқиқоти зиёде ба анҷом расидааст. Муҳаққиқи аввалин-профессор Холиқ Мирзозода дар бораи Шамсиддин Шохин монографияи илмӣ навишта, девони шоирро ба хатти форсӣ ба таъб расонидааст [3,5].

1. Сайидхоҷа А. - н.и.ф., ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттӣ.

Расул Ҳодизода дар мақолаи “Шеърҳои навофта”, ки соли 1972 дар маҷаллаи “Садои Шарк” ба таърифи расонида буд, дар бораи як ғазали нави Шамсиддин Шохин бо матлаи «Чун каду аммомаро зоҳид мучаррах мекунад, Чун кутоси тӯғ риши хешро фах мекунад» [4:74] маълумот додааст.

Баёзе, ки мавриди таваҷҷуҳ ва таҳқиқи мо қарор гирифтааст, «Баёз»-и Абдулмуъмин-шоҳи Дарвозӣ мебошад. Саҳҳофи баёзи мазкур дар китоб Эшони Дарвозӣ Лутфуллоҳхочаи Саҳҳоф зикр шудааст. Ин баёз бо хатти зебои настаълиқи моил ба шикаст, шояд ба қалами ҳудӣ муаллиф бошад, ба ду тарз навишта, атрофи он ҷадвалкашӣ шудааст. Баёз соли 1328 бо ҷаҳд ва саъйи Лутфуллоҳхочаи Саҳҳоф ва бо дастури Муллонизомиуддин ном шахс дар матбааи Когони Бухоро ба таърифи расидааст. Чун мураттиби баёз аз Дарвоз аст, дар ин баёз бештар ашъори шоирони дарвозӣ ба монанди Муллоёр, Фитрати Дарвозӣ (бо таҳаллуси Фитрат ва ҳам бо таҳаллуси Мухаррир ғазал гуфтааст), Ночӣ, Ғиёсӣ ва дигарон гирд оварда шудааст. Ҳамчунин дар баёз аз ашъори Ҳофиз, Бедил, Доӣ, Ҳазин, Имло, Шавкат, Исо Маҳдум, Сӯфӣ, Туғрал ва дигарон намунаи ғазалу мухаммасу муламмаъ мавҷуд мебошанд.

Бояд таваҷҷуҳ дод, ки як ғазали Туғрали Аҳрориро низ аз ҳамин баёзи номбурда пайдо намудем, ки дар дигар осори ба таърифи расидаи ӯ дида нашуд ва муҳаққиқини осори Туғрал аз он беҳабар мондаанд.

Аз рӯи мазмун ва мундариҷаи баёз маълум мешавад, ки муаллифи баёз таҳсилкардаи Бухоро буда, бо аксари шоироне, ки дар баёз осорашонро овардааст, аз наздик ошноӣ доштааст. Агар ӯ бо Туғрал ошноӣ намендошт, ин ғазалро аз кучо ба даст меовард? Ё дар муламмаъе, ки ӯ ба маҳбубаш ирсол намудааст, тамоми дарду ҳасрати хешро чунин баён намудааст:

Чи гуна шарҳ созам дарди дурӣ,
Зи ҳад бигашт андӯху сабурӣ,
Ки як бори дигар рӯят бибинам,
Ба коми дил ба паҳлуят нишинам.,
Ғаҳе дастат бибӯсам гоҳ поят,
Кунам ҷону дили худро фидоят.... [1,284]

Дар он 1 қасида, 1 мухаммас ва 25 ғазали Шамсиддини Шохин гирд оварда шудаанд. Ҳангоми мутолиа ва муқоисаи осори дар баёз овардаи Шохин бо осори дар “Куллиёт” (“Адиб,” 2006), “Девон”-и Шохин (“Дониш”, 2018) ва нусаҳои хаттии осори Шохин ҷопшуда як қасида ва се ғазали Шохин пайдо гардид, ки дар китобҳои зикргардида дида нашуд. Дар баробари ин дар мутолиаи ғазалиёт фарқиятҳои зиёд мавҷуд аст, ки ин фарқиятҳо месазад, ки дар наشري интиқодии осори ин шоирӣ варзида истифода карда шаванд.

Дар ин мақолаи фишурда аз хусуси фарқиятҳо дар матни осори шоир ва дар муқоиса бо баёзи болоӣ маълумот медиҳем. Муҳимтар аз ин, 19 ғазал ва мухаммаси Шохин дар “Баёзи шоирони Дарвоз”-и Мир Юлдошбой, ки дар Дарвоз ва Рӯшон муддате намояндаи мангитҳо буда бо таҳаллуси Доӣ шеър мекуфт, таҳти рақами 819 дар Ганҷинаи дастнависҳои ММХ АМИТ маҳфуз аст. Дар баёзи номбурда як ғазал бо матлаи зер омадааст:

“Дилам ба токи баланди ду абруӣ шуда банд,
Чӣ сон шавад, агар афтад аз ин токи баланд”.

Ҳамчунин дар ин баёз як мухаммаси Шохин бар ғазали Оқиз (амир Абдулаҳад) низ омадааст, ки дар дигар сарчашмаҳо ва кутуби ашъори ба таърифи расидаи Шохин ба назар нарасид.

Мухаммас ин аст:

Ғар фитад булбули шӯрида зи гулзор ҷудо,
Сина бар хора ҷудо сояду бар хор ҷудо,

Сахт рӯзест, ки шавад ёре аз ёр чудо,
Чархи качрав, ки маро кард зи дилдор чудо,
Гаштам аз ёр ба ночор мани зор чудо!

Гуфтам: -Инак, дили афгор шавад восили ту,
Чун надидам сари мӯ майли вафо дар дили ту,
Ҷаҳд кардам, ки дигар дил нашавад моили ту,
Ман чудо гаштаму дил монд ба сарманзили ту,
Чӣ кунам, чора шудам аз дили афгор чудо!

Ман, ки аз шохи амал мева начидам бо ту,
Бода аз соғари ишрат начашидам бо ту,
Хешро ҳамдаму ҳамроз надидам бо ту,
Ба ҳамин умр, ки як бор расидам бо ту,
Чун тавонам, ки шавам аз ту ба як бор чудо!

Чун маро аз ғамаш аз бом ба зер ояд ташт,
Мекунам ногаҳ ба ҳар гӯша, чи кӯҳ асту чи дашт,
Ҳаргиз аз нолаам он беҳабар огоҳ нагашт,
Гарчи бо ман ситами чарху ҷафояш бигузашт,
Ситами ёр чудо, чархи ситамгор чудо!

Бе ту ҳар рӯз ғами тоза зи даврон дидам,
Шаб чу хуфтам, ҳама гаҳ хоби парешон дидам,
Ҷаври чарху ситами даҳр фаровон дидам,
Оҳ, сад оҳ, ки аз шиддати ҳичрон дидам,
Кулфати рӯз чудо ранчи шаби тор чудо!

Эй ба пайкони ҷафои ту дили халқ ба асар,
Кандани дил зи ту аз кандани ҷон (аст) бадтар,
Чун задӣ захм, аз ин хаста макун қатъи назар,
Марҳами лутф бубахш бар мани маҳчур нигар,
Рӯзи охир шавам аз ту ба озор чудо!

Чашми Шоҳин шуда бе талъати рӯяш Оқиз,
Монда бечора дилам дар ҳами мӯяш Оқиз,
Оқизам нест маро роҳ ба сӯяш, Оқиз,
Ман, ки дар кулбаи ғам дур зи рӯяш Оқиз,
Бахти бад кард маро з-он гули рухсор чудо! [2,326]

Ҳангоми муқоиса ва таҳқиқ маълум гардид, ки як ғазали Шоҳин дар саҳифаи 8-уми баёз омада, дар дигар осори нашргардидаи шоир ва инчунин дар нусахи хаттии Маркази мероси хаттӣ дида нашуд. Ғазали мазкур дар баёз ба сурати зер омадааст:

На хатти ғолиясо гарди орази тар аст ин,
Гузашта подшаҳи ҳусн гарди лашкар аст ин.
Басе ба лавҳи мазорам навиштааст ба хунам,
Ки ин шаҳиди нигоҳат маҳзараш аст ин.
На доғи обилааст ин ба рӯи зебояш,
Ба оя-ояи мусҳаф қасам, ки ҷавҳар аст ин.
Зи моҳ пурсиши авсофи ёр бинмудам,
Ба офтоб назар карду гуфт чокар аст ин.
Чу моҳ дӯш дар оғӯши "Хола" дидам, гуфтам,

Ҳанӯз хатнакашида нишони мистар аст ин.
Назар ба оина кард он нигору гуфт зи шӯхӣ,
Хушо, ба холи дили ошике, ки дар бар аст ин.
Кунун, ки хост чу Шохин кашад миёнашро,
Кашид оху бигуфто, ки чисми лоғар аст ин [1,8].

Ғазали дуюми Шохин бо матлаи:

Эй хати мушкин, ватан бар тарфи рухсораш макун,
Равнақи ҳуснаш мабар, беқадр миқдорааш макун [1,8], [4,183].

Дар матни ғазалҳои қаблан чопшуда ва матни ғазали баёз тафовут ба назар мерасад.
Мисраи дуюми байти дуум дар матни «Куллийёт» ва «Баёз» чунин омадааст:

Куллийёт:

...Бар азизи кишваре шукре бикун, хораш макун,

Баёз:

Дар азизи кишваре лашкар мақаш, хораш макун.

Дар мисраи дуюми байти сеюми ғазал низ тафовут ба назар мерасад ва ба андешаи мо, матни баёз саҳеҳтар мебошад. Тафовути мисраҳои «Куллийёт» ва «Баёз»-ро ба сурати зер баён мекунем.

«Куллийёт»:

...Ё умеди ком аз лаъли шакарборааш макун.

Баёз:

...Ё умеди бўса аз лаъли шакарборааш макун.

«Куллийёт»:

Гуфтамаш: –Шохин умеди бўса дорад аз лабат,

Гуфт: –Уммеде, ки мумкин нест, изҳорааш макун.

Баёз:

Гуфтамаш: –Шохин умеди бўса дорад аз лабат,

Гуфт: – Агар мақсуд ин аст, ҳеҷ тақрорааш макун [1,8].

Ғазали дигари Шохин дар саҳифаи 10-и Баёз бо матлаи зер омадааст:

Аз чашми ту кардем ба абруи бутон баҳс,
К-аз бодапарастон ба ҳилоли рамазон баҳс [1,9], [6,74].

Байти мазкур дар матни «Куллийёт» ба шакли “аз чашми ту кардем ба абруи ту он баҳс” омадааст ва матни баёз саҳеҳтар мебошад. Дар байти дуюми ғазал низ фарқият дида мешавад.

Баёз:

Зи абруву мижғони ту ҳарфе натавон гуфт,
Аз бас кашад охир ба хадангу ба камон баҳс.

«Куллийёт»:

Бо абруву мижғони ту ҳарфе натавон зад,
Аз бас **кунад** охир ба хадангу ба камон баҳс.

Байти сеюм дар Баёз:

Аз шӯхии наргис нарамад чашми ту бас нест,
Бар хогири устод зи шогирди гарон баҳс.

Дар матни ба нашррасида ба чунин шакл нашр шудааст: “Аз шӯхии наргис нарамад чашми ту к-аш нест”. Дар байти шашуми ғазал низ дар байни матнҳои «Куллийёт» ва «Баёз» тафовут ба назар мерасад.

Дар Баёз қасидае аз Шамсиддин Шоҳин дида мешавад, ки дар ашъори батабърасида ва хаттии шоир ин қасида ба назар нарасид. Қасида чунин аст:

Хусраво, даври фалак тобеи фармони ту бод,
Гавҳару маҳ мойдабардори сари хони ту бод.
Ҳар кӣ гардан зи хати ҳукми ту тобад чун гӯй,
Сараш андар ҳамаи шамшер ба чавғони ту бод.
Биниҳад бар кафи дасти ту гиребони мурод,
Панҷаи бахт, ки овеза ба домони ту бод.
Абри найсон, ки шуда дасти карам бар сари баҳр,
Ҳичил аз бахшиши дасти гуҳарафшони ту бод.
Тухфае нест маро лоиқи дарбори ту, лек
Ними чон дорам, агар ҳаст, ба фармони ту бод.
Чашми осудагии халқ ба даврони ту бод,
Ё Раб, осудагии халқ ба даврони ту бод.
Ҳар кӣ Шоҳинсифат аз файзи сухан баҳра гирифт,
То бувад зинда дуогӯю саноҳони ту бод. [1,42]

Баъд аз ин қасида Абдулмуъминшоҳ дар баёзаш пайиҳам 12 ғазали дигарро низ аз Шамсиддин Шоҳин меорад.

Дар баёзи Абдулмуъминшоҳ ғазале бо матлаи: “Қасе чу ман набувад дар ҷаҳон фироқ,/ Ҳазор тири бало хӯрда зи камони фироқ. [1,47] омадааст, ки матнаш дар муқоиса бо матни ғазали «Девон»-и Шоҳин дар таҳияи Ҷ. Назриев ва Бехрӯзи Забехулло [4,168] дар матни ғазал тафовутҳои зиёд дорад. Мисраи 2-юми байти дуюми ғазал дар «Девон» ба шакли “Набуд дар дили ман ҳеҷ аз ман гумони фироқ” [1,47] ва дар баёз бошад: “Ҳанӯз дар дили ман ҳеҷ аз ман гумони фироқ [4,168]” омадааст.

Мисраи дуюми байти 3-юм дар «Девон»: “Баҳори висол, ки дорад зи пай ҳазони фироқ” ва дар Баёз ба таври: “Аҷал биё, ки мерасад кунун замони фироқ” зикр ёфтааст. Чунин тафовут дар мисраи аввали байти 4-ум низ ба мушоҳида мерасад. Ин мисра дар «Девон» ба тарзи “Зи заъф нест миёни ману алиф фарқе” ва дар Баёз чунин навишта шудааст: “Нест миёни ману алиф зи заъф фарқе”. Дар ғазали дигари Шамсиддини Шоҳин, ки бо матлаи: “Ба ёди рӯят қасам меҳӯрам ба ҷони фироқ, Ки қути ман ҳама шуд хуни дил зи хони фироқ” [4,48], [3,144] оғоз мешавад, таъбири “ба ёди рӯят” дар «Девон» ибораи “Ба бовариат...” омадааст. Мисраи дуюми байти сеюми ғазал дар Баёз ба шакли “Фитода муҳрасифат дар таҳи забон фироқ” [4,48] ва дар «Девон» ба сурати “Ба сони муҳра ниҳон дар таҳи забон фироқ” ифода шудааст.

Дар ғазале, ки матлаи “Қадам зи бори ҷафоҳои ёр мешиканад, Чу шоҳи нахл, ки пур шуд, зи бор мешиканад”, [1,49] дорад, мисраи якуми байти дуюми ғазал дар Баёз ба шакли “Ҳате, ки медамад зи гирди лаъли нӯшинат” [1, ҳамон ҷо] ва дар «Девон»-и таҳияшуда ба сурати “Хатте, ки медамад зи гирди лаъли мушкинат” [3,102] омадааст, ки ба назари мо, матни Баёз саҳеҳтар аст. Байти сеюми ғазал дар Баёзи мазкур чунин шакл дорад:

Лаби ту равнақи оби ҳаёт мерезад,
Хати ту қимати мушки тотор мешиканад [1,49].

Ин байт дар матни «Куллийёт» ва «Девон» наомадааст.

Ду ғазали дигари Шамсиддин Шоҳин, ки дар Баёз омадаанд, дар дигар сарчашмаҳо ва осори ба нашррасидаи шоир дида нашуд. Ин бори дигар исботи он ақида аст, ки Шоҳин бо аҳли адаби Бухорои шарқӣ робитаи хеле наздик доштааст. Шояд бо муаллифи Баёзи мавриди назар низ робитаи наздики дӯстона доштааст. Ин ду ғазали дигар низ манзури хонандагон ва ҳаводорони ашъори рангини Шоҳин мегарданд.

Ба ҳар диёр равам, мекунам зи ёр суроғ,
Бувад маро зи пайи ёр қору бор суроғ.

Зи тоби рафта дили ман, кунун ки кам шудааст,
Кунанд аз хами он зулфи тобдор суроғ.
Суроғи дил зи хами турраи ту саъбтар аст,
Чу зар зи муҳра кунанд аз даҳони мор суроғ.
Зи файзи гиряи ман чун таровати рухи хеш,
Ҷамоли боғ кун аз абри навбаҳор суроғ.
Чу дурчи лаълдаҳон дориву лабханд, ки ман
Зи бурчи лаъл кунам дурри шоҳвор суроғ.
Дилам, ки дар шикани зулфи тобдори ту рафт,
Намуд шона зи зулфи ту тор-тор суроғ.
Дил аст ҷоми ҷаҳонбин, макун ба гирди ҷаҳон,
Абас аз он чи ки ҳаст дар канор суроғ.
Ба мӯшикофии рамзи адам фаридам, лек
Наёфтаам зи даҳону миёни ёр суроғ.
Ба ҷустуҷӯи ту шуд зарду нотавон Шоҳин,
Магар бичӯй аз ин нотавони зор суроғ [1,45].

Ғазали зер низ дар нусхаҳои хаттӣ ва «Куллиёт»-у «Девон»-и матбуи Шоҳин наомадааст:

Чашмат ба хоби ман ҳама нозу итоб гуфт,
То рӯзи бозхост чу хоҳад ҷавоб гуфт.
Ҳар ҳикмате, ки гуфт Фалотуни хумнишин,
Як-як ба ман ҳикояти онро шароб гуфт.
Кардам тамаъ зи лаъли ту оби Ҳаёт, лек
Бераҳм абруи ту ба теғам ҷавоб гуфт.
Зухди сиёсати ман дами шайхе ҳавола кард,
Пири муғон, ки маслиҳати шайху шоб гуфт.
Оғаҳ дили касе, ки ба ғафлатсарои даҳр,
Таъбири ҳар фасона, ки дидем хоб гуфт.
Ҳар кас ба рӯй ашки равон дид, қолабам,
Киштии Нӯҳ бар сари оби азоб гуфт... [1,49]

Дар баҳши муҳаммасоти Баёз муҳаммасе аз Шоҳин оварда шудааст, ки ин муҳаммас дар нусхаи хаттӣ ва «Куллиёт» оварда нашудааст. Дар ин замина танҳо банди аввали муҳаммас оварда мешавад:

Килки монии қазо то он гули рӯ мекашад,
Ҳалқаи зулфи сунбул бар руху рӯ мекашад,
То ба лаъли обдораш хат чу абрӯ мекашад,
Гаҳ дилам сӯйи хату гаҳ сӯйи гесӯ мекашад,
Ин дили шайдо маро ҳар лаҳза ҳар сӯ мекашад... [4,44]

Дар охир ҳамин нуктаро бояд таъкид кард, ки ашъори бештари шоирон дар баёзу ҷунгу маҷмӯаҳо ба таври пароканда ҷой доранд ва ҳеҷ гоҳ мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтаанд. Ба мураттибон ва муҳаққиқине, ки дар ҳамин замина пажӯҳиш мекунанд, зарур аст, ки ҳангоми таҳияи девон, маҷмӯаи ашъор, хусусан ҳангоми таҳияи матни интиқодӣ ба ҷунин сарчашмаҳо низ таваҷҷуҳ намоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. “Баёзи Абдулмуъминшоҳ”, нусхаи нашри сангӣ. Соли 1328 х., Матбааи Когон-Бухоро. Китобхонаи шахсии С. Ализода.
2. “Баёзи шоирони Дарвоз”, дастнависи № 819.
3. Мирзозода Х. Шамсиддин Шоҳин. Сталинобод–1956.
4. Шоҳин, Шамсиддин. Куллиёт (дар таҳияи Музаффар Муҳаммадӣ). – Душанбе: Адиб, 2006. – С.30, 74, 102, 144, 148, 168.

5. Шоҳин. Девони ғазалиёт. Дар таҳияи Ҷӯрабек Назрӣ ва Бехрӯзи Забехулло. Нашри-ёти “Дониш”, –Душанбе – 2018.

6. Ходизода Р. Шеърҳои навёфта //Маҷаллаи “Садои Шарк”, №27, соли 1972 .

БОЗЁФТИ АШЪОРИ НАВИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Шамсиддин Шоҳин яке аз шоирони баркамоли нимаи дуюми асри XIX буда, мероси гаронбаҳое аз худ боқӣ гузоштааст. То имрӯз осори ӯ чандин маротиба таҳия, таҳрир ва бознашр шудаанд.

Аз муқоисаи ашъори ҷопшудаи Шоҳин, нусаҳои хаттии Маркази мероси хаттӣ ба матни ғазалҳои Шоҳин, ки дар “Баёзи Абдулмуъминшоҳ” оварда шудаанд, маълум гардид, ки ханӯз ба таҳиягарони таҳияи осори Шоҳин пурра ҷамъу наشري осори шоир муяссар нагардидааст. Дар ҳамин замина дар бораи се ғазали тоза ва як қасидаи Шоҳин маълумот дода шудааст, ки дар дигар сарчашмаҳо дида нашуданд.

Калидвожаҳо: баёз, қуллӣёт, ғазал, байт, Шоҳин, мухаммас, маҷмӯа, девон, ва ғ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайидхоҷа Ализода-номзади илми филология, ходими пешбари илмии ММХ АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

E-mail: alizoda1955@mail.ru **Тел.:** 918616412.

ОБНАРУЖЕНИЕ НОВЫХ СТИХОВ ШАМСИДДИНА ШОХИНА

Шамсиддин Шоҳин является одним из известных и талантливых поэтов второй половины XII- XIX в., оставивший богатое ценное творческое наследие. До сегодняшнего дня его творчество многократно исследовано, и многие его произведения изданы.

В ходе поисков и сравнения изданных произведений поэта стало известно, что не все его произведения опубликованы. Новые газели Ш. Шохина были обнаружены в литографической книге “Баёзи Абдал-муминшоҳ”. В статье приводятся сведения о трех газелях и одной касыде Ш.Шохина, которые не встречаются в других источниках и впервые обнаружены в вышеуказанном баязе, а также зафиксированы многочисленные примеры различий в текстах баяза и Куллията Ш. Шохина.

Ключевые слова: баяз, газель, куллият, азал, бейт, Шоҳин, мухаммас, маҷмӯа, дивон, и др.

Сведения об авторе: Сайидходжа Ализода-кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник ЦПН АНТ. Адрес: 734025, Республики Таджикистан., г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

E-mail: alizoda1955@mail.ru **Тел.:** 918616412.

REDISCOVERING THE POEMS OF SHAMSIDDIN SHOKHIN

Shamsiddin Shohin is one of the famous and talented poets of the second half of the XII-XIX century, who left a rich and valuable creative heritage. Until today, his work have been repeatedly studied and published.

In the course of searching and comparing the published works of the poet, it became known that not all of his works were published. New gazelles by Sh. Shohin were found in the lithographic book “Bayozi Abd-ul-mu’minshoh”. The article provides information about three ghazals and one qasid by Sh. Shohin, which are not found in other sources and are firstly found in the above bayaz, as well as numerous textual differences in the texts of bayaz and Kulliyat Sh. Shohin.

Key words: bayaz, gazelle, kulliyat, azal, beit, Shohin, Muhammad, majmua, divan.

Information about the author: Saidkhoja Alizoda of philological sciences? Leading researcher of the Written Heritage Center. Academy of National Sciences. Address: 734025, Republikn of Tojikiston., Dushanbe city. Heseinzoda-35 st.

E-mail: alizoda1955@mail.ru **Tel.:** 918616412.

ТАЪРИХИ ДҶУСТӢ ВА РОБИТАҲОИ АДАБИИ ХАЛҚҲОИ ТОЧИК ВА УЗБЕК

Ғиёсиев М. И.¹, Хокироев Р. Г.²

Ҳамкорӣ, дӯстӣ ва робитаҳои адабии халқҳои тоҷику узбек таърихи кӯҳан дорад. Ин ду халқи дӯст асрҳост, ки дар як ҳудуди давлатӣ ва гоҳо дар ҳамсоғӣ зиндагӣ намуда, сарди-ву гармиҳои ҳаётро бо ҳам дидаанд. Тақдирӣ таърихӣ онҳо чунон ба ҳам наздик ва омехта аст, ки баъзан бо кадоме аз ин халқҳо бевосита тааллуқ доштани ин ё он воқеаи муҳими таърихӣ, шӯришҳои халқӣ ва ҳаракатҳои озодихонаро муайян намудан душвор мегардад [8,7]. Ин халқҳои ҳамтақдир пайваста ба муқобили сиёсати шохону амирон, хонҳою бекзо-даҳо ва рӯҳониёни мутаассиб, ки миёни онҳо нифоқху ҷудой ва кинаву хусуматандохта бо ин роҳ онҳоро истисмор менамуданд, мубориза бурда, сарзамини азизашонро аз душманони аҷнабӣ якҷоя мудоғиба мекарданд.

Дар маҷмӯи матни хатҳои суғдӣ ҳуҷҷатҳое ба назар мерасанд, ки дар хусуси ба муқо-били истилогарони араб паҳлу ба паҳлу истода мубориза бурдани халқҳои Осиёи Миёна маълумоти пурқимате медиҳанд. Чунончи, дар ҳуҷҷати А-14 маҷмӯаи матнҳои кӯҳи Муғ, ки дар он архиви ҳукмрони Панҷакент Деваштич гирд оварда шудааст, дар қатори ҳуҷҷатҳои хоҷагӣ, мактубҳои Деваштич ба ҳокимони вилоятҳои дигар, мактубу ахбороти сафиронаш ба Деваштич низ дида мешавад.

Деваштич дар чоряки якуми асри VIII ба муқобили арабҳои ғоратгар мубориза бурданӣ шуда, намоёндаи худ Ғатуфарно ба вилояти Чоч (Тошкент) мефиристонанд, ки ӯ ба ҳоки-ми Чоч подшоҳи Фарғона ва ҳукмрони Канд (Конибодом) дар хусуси дар ин мубориза ўро дастгирӣ карданашон маслиҳат кунад. Ғатуфарн ба Чоч меояд, ҳокими он ҷо ба ҳамкорӣ розӣ мешавад. Вай мактуби Деваштичро ба подшоҳи Фарғона, ки намоёндашон он вақт дар Чоч будааст, медиҳад. Азбаски роҳи бозгашти Ғатуфарн ба воситаи Устурушан (Ис-таравшан) буд, ба он тараф равона мешавад, аммо дарроҳ хабардор мегардад, ки Устуру-шанро арабҳо ишғол кардаанд, бинобар ин ноилоҷ ба Чоч бармегардад ва аз он ҷо, ҳамаи вазъият ва ҳоли аҳволро ба Деваштич хабар дода, баъд ба Канд меравад [13, 92-93.]

Ҳуҷҷати мазкур роҷеъ ба дӯстию ҳамкориҳои халқҳои Осиёи Миёна ва алоқаи мустаҳкамҳои ҳукмронии вилоятҳои Панҷакент, Чоч, Кант ва Фарғона маълумоти муфиде медиҳад.

Суғдҳо соли 720-721 барои арабҳоро аз сарзамини худ дур кардан шӯриш бардоштанд, ба ёрии онҳо бо роҳбарии Курсул туркҳо омаданд. Дар ин шӯриш арабҳо мағлуб гардида маҷбур шуданд, ки Самарқандро тарк кунанд [4, 246-247]. Ҳамчунин дар ин хусус дар « Таъ-рихи халқи тоҷик» низ чунин гуфта шудааст. «Ҳокими нави Хуросон Саид ибни Абдулазиз мулаҳқаб ба «Хузайна» (720-721) ду маротиба ба муқобили Суғдҳо юриш ташкил кард. Суғ-дихҳо ба ӯ зарбаҳои қатъӣ заданд» [10,103].

Ба ин тариқ, ягонагии сохти иқтисодӣ, муборизаҳои дурударози якҷоя, ки боиси ба ҳам наздик ва ҳатто омезиш ёфтани ҳаёти моддӣ ва маънавӣ ва урфу одати онҳо шудааст, дар та-факкури маънавӣ, яъне эҷодиёти даҳонакии халқӣ ва адабиёти хаттии ин халқҳо басо хуб инъикос ёфта, дар тамоми соҳаҳои адабиёту фарҳанги онҳо сабаби ба амал омадани як омезиш, ҳамдигарро пурра ва аз ҳар ҷиҳат мустаҳкам гардидааст. Аз ин рӯ, тоҷикон ва узбекон аз якдигар бисёр ҷиҳатҳо омӯхтаанд.

Бояд афзуд, ки равобити адабии ин халқҳо пеш аз ҳама дар адабиёти шиғоҳии онҳо ба вучуд омадааст. Дар фолклори ин халқҳо бисёр дoston, афсона, тарона, зарбулмасал, чis-тон ва латифаҳои ҳастанд, ки аз ҷиҳати мазмун ва образҳои онҳо ба ҳам хеле наздик ва ҳатто муштараканд. Чунончи, образи Рустам ҳамчун ҳимоякунандаи ватан ва паҳлавони наҷиб, об-рази манфии Заҳҳоки морон, ҷодугар кампири Мастон ва дигар қаҳрамонони афсонавӣ дар байни халқҳои Осиёи Миёна ва махсусан тоҷику узбек аз қадим маълуми машҳур аст [7,8].

Ҳамчунин ин халқҳо дар тасаввуроти худ образҳои паҳлавонони афсонавӣ, ба мисли:

1. Ғиёсиев М.И. - н.и.п., ходими калони илмӣ Маркази мероси хаттӣ

2. Хокироев Р.Г. - дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ ДДОТ ба номи С. Айни.

Алпомиш, Гурӯғлӣ ва Авазро, ки онҳо барои озодиву ободии сарзамини худ пайваста мубориза мебурданд, дар васфи паҳлавониву адолати онҳо эпосҳои қаҳрамонӣ сурудаанд.

Эпоси «Алпомиш» ва «Гурӯғлӣ» аслан офаридаи тасаввури бадеии халқҳои туркнажод буда, дар байни халқи тоҷик низ маъруфу машҳур ва вариантҳои худро доранд [3,91].

Робитаҳои адабии халқҳои тоҷику узбек ҳама вақт як хел набуда, балки дар шароити давраҳои мухталиф дар намудҳои гуногун зоҳир гардида, мустаҳкамтар шудааст. Бисёр намоёндагони адабиёти тоҷику узбек аз ҷиҳати мазмун, шакл, услуб ва воситаҳои тасвири бадеӣ ба ҳамдигар пайравӣ ё бо таъсири якдигар асарҳо эҷод кардаанд. Бояд афзуд, ки адабиёти пешқададми тоҷик ва узбек дар тамоми давраҳои инкишофи худ ба муборизаҳои озодихоӣ ва фикру андешаҳои пешқадам саҳт марбут буд. Шоирону нависандагони ин халқҳо дар таълифоти худ марому мақсад, орзуву умед, фикру андешаҳои пешқадами барои ҳастии ҳар ду халқ муҳимро инъикос намудаанд.

Албатта, адабиёти тоҷик бо намоёндагони бузурги худ Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз ва Камол ба адабиёти нав шакл гирифтаистодаи дигар халқҳои Осиёи Миёна таъсир накарда наметавонист. Аз ин рӯ, дар «Девони луғоти турк»-и Маҳмуди Кошғарӣ, «Ҳикматҳо»-и Аҳмади Ясавӣ, «Ҳибат-ул-ҳақоик»-и Аҳмади Юғноқӣ, «Қасас-ул-анбиё»-и Носируддини Робғузӣ ва дигар асарҳои адибони туркҷӯ ду манбаи адабӣ-эҷодӣ ба даҳонаҳои халқҳои туркнажод ва адабиёти ҳаттии форсу тоҷик ҳис карда мешавад. Чунончи, шоири асри XI Юсуф Ҳос Ҳочибӣ Баласағунӣ, ки дар давраи ҳукмронии қарахонӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст, дар зерӣ таъсири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ асари худ «Қутадғу билинг» (Дониши бахтдиҳанда)-ро навиштааст. Ин асар дар байни халқҳои туркнажод бо номи «Шоҳномаи туркӣ» низ машҳур аст [14, 232].

Дар қатори шоирони туркҷӯ, ки ба забону адабиёти тоҷик майлу рағбати калон доштанд, шоирони тоҷик низ аз асрҳои XI сар карда ба ашъори шоирони туркҷӯи Осиёи Миёна ҳусни таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар ашъори шоири маъруфи асри XI форсу тоҷик Манучехри Домғонӣ порчаҳое дида мешавад, ки дар назари ӯ мақбулу писанд будани ашъори шоирони туркҷӯ маълум мегардад [5, 368].

Баро турки моно, ки хубтар гӯй,
Ту шеъри туркӣ бихон марову шеъри гузӣ.
Ба ҳар луғат, ки ту гӯӣ сухан, тавонӣ гуфт,
Ки асли ҳар луғатеро ту абҷаду ҳавазӣ [15, 46].

Дар осори шоирон ва нависандагони ин аср баъзе калимаҳои туркӣ аз қабилӣ су, олмоқ, ётоқ, чопар, қувнок, керак ва ғайра истифода карда шудааст. Чунончи, Саной дар байтҳои зерини худ калимаҳои туркии ҷовушӣ (шаҳсе, ки пешопеши аспӣ амир, ҳақим ва ё шахси бузурге пиёда меравад) ва қон (хун)-ро қор фармудааст:

Човуше рафт, то кунад дураш,
Дид ногоҳ шох дастураш [20, 357].

Ё ки:

Аз раият шаҳе, ки моя рабуд,
Таҳи девор канду бом андуд.
Чун ситад тухм омил аз деҳқон,
Дух аз ӯ рафту монд бар ӯй «қон» [20, 336].

Шоири асри XII Сўзани Самарқандӣ низ дар шеърҳои худ ин қабил калима ва ибораҳоро қор фармудааст:

Эй турки моҳчеҳра, чӣ бошад агар шабе,
Ойи ба хучраи ману гӯй: «қувноқ керак».
Гулрӯй туркиву ман агар турк нестам,
Донам бад-ин қарор, ки ба туркист гул «чечак».
Аз чашми ман бар он «чечак»-и ту чакад сиришт,
Туркӣ макун, ба куштани ман бармакаш «начак» [5, 475].

Дар шеъри тоҷикӣ кор фармуда шудани калимаву ибораҳои туркӣ аз як тараф, натиҷаи майлу рағбати адибони форсу тоҷик ба забону адабиёти халқҳои туркнажод бошад, аз тарафи дигар, сабабҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ низ дошт.

Хусни таваҷҷуҳи шоирони тоҷик ва узбек ба забону адабиёти якдигар дар асрҳои минбаъда боз ҳам зиёдтар ба назар мерасад. Аз асри VIII сар карда шоирони узбек барои ба забони узбекӣ тарҷума намудани асарҳои адибони форсу тоҷик камари ҳиммат бастанд. Онҳо ба ин восита талаботи хонандагони халқи худро, ки ба адабиёти форсу тоҷик рӯз аз рӯз зиёд шуда истода буд, таъмин менамуданд.

Зикр намудан ба маврид аст, ки ба воситаи тарҷумаи асарҳо як халқ ба ҳаёти халқи дигар, фикру андеша ва орзуву амали он шинос мешавад. Дар навбати худ ин ҳол, дар ривочу раванги забону адабиёти он халқҳо нақши муҷалло дорад, робитаи умумии фарҳангӣ ва адабии онҳоро қавӣ мегардонад. Аз ин рӯ, тарҷума яке аз омилҳои муҳими ба вучуд омадани равобити адабии байни адабиёти халқҳои гуногунзабон мебошад.

Шоири узбек Қутб (охири асри XIII ва аввали асри XIV) «Хусрав ва Ширин» ва Ҳайдари Хоразмӣ (асри XIV) «Махзан- ул-асрор»-и Низомиро ба забони ўзбекӣ тарҷума кардаанд. Қутб дар муқаддимаи тарҷумаи худ сабаби ба тарҷумаи асари Низомӣ шурӯъ карданаширо ин тавр ба қалам овардааст:

Неча йил бўлди жоним ускар эрди,
Кўнгулда ушбу андиша бор эрди.
Нетак шох табғинга бир борғаман теб,
Бу кўнглум қазғусини тарғаман теб.
Қуруб кўнглум ким асру рағбатим бор,
Буюрди қим қатилғон эмди, э ёр.
Равон э Қутб, таркин кеч бўлар бил,
Не билгайлар сени сўзматмасанг тил.
Низомий назми янглиғ туз сўзунгин,
Амин билгут хонингга бу узунгини.
Бўюм шахринга кунглум эрди султон,
Жоним эндин қабул қилди бу фармон...
Қазонтек қайнаб уш савдо пишурдум,
Низомий болидин ҳалво пишурдим [21, 118].

Ҳайдари Хоразмӣ низ дар муқаддимаи тарҷумааш аз он ки «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ бо мазмуни баландаш ўро ба шўру шавқ овардааст, мегӯяд:

Менки пишурдум бу лозим ошни,
Шайхт Низомийдин олиб гошни.
Шайх Низомий дамидин жон топиб,
Маънисиндин ярлиқу фармон топиб [21, 203].

Сайфи Сарой (нимаи дуҷуми асри XIV) дар соли 139/91 «Гулистон»-и ҳамеша шукуфон [21, 192]. ва Масъуди Тафтазонӣ (1322-1390) «Бўстон»-и пуртаровати Саъидро ба забони ўзбекӣ тарҷума карда [25, 162], дар айни ҳол то андозае талаботу завқи хонандагони узбекро

ба назар гирифтаанд. Мутарчимон ба ин восита аз як тараф, фикру андешаи шоирону нави-
сандагони форсу тоҷикро ба оммаи хонандагони узбек пешкаш намуда бошанд, аз тарафи
дигар, барои тақомули адабиёти узбек хизмати арзандае кардаанд.

Аз ашъори Сайфии Сарой то ба рӯзгори мо миқдори ночизи ашъор омада расида бо-
шад ҳам, аз ин теъдод маълум мегардад, ки ӯ аз ҷиҳати мавзӯ, мазмун, услуб ва воситаҳои
тасвири бадеӣ ба шоирони форсигӯй пайравӣ кардааст. Вай дар пайравии ғазале, ки ба Ни-
зомӣ нисбат медиҳанд бо матлаи:

Шудам бар сурате ошиқ, ки бо маҳ мекунад ғавғо,
Чӣ сурат? Сурати дилбар! Чӣ дилбар? Дилбари зебо.

огоз мегардад, ғазали зеро навиштааст:

Топилмас ҳусн мулкинда санга тенг бир қамар манзар,
На манзар? Манзари шоҳид! На шоҳид? Шоҳиди дилбар.
Бу кун Юсуф мамолики қилибдур ҳақ санга бахшим,
На бахшиш? Бахшиши давлат! На давлат? Давлати мафхар...
Жамолнинг нақшина Сайфи Саройи боғлади сурат,
На сурат? Сурати ҳусно! На ҳусно? Ҳусни жонпарвар [25,162].

Дар ин ҷода бояд афзуд, ки шоирони узбек на танҳо ба тарҷумаи асарҳо таваҷҷуҳ наму-
даанд, балки асарҳои бунёди низ офаридаанд. Чунончи, Дурбек (нимаи дуҷуми асри XIV)
«Юсуф ва Зулайхо» ном дoston навиштааст. Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар адабиёти фор-
су тоҷик таърихи кӯҳан дошта, дар асрҳои X-XI шуҳрати зиёд касб намудааст. Дар асоси ин
қисса Амонӣ, Абумуайяди Балхӣ ва Бахтиёрӣ маснавиҳо эҷод кардаанд. Аммо дар адаби-
ёти узбек ин қиссаро бори нахуст Дурбек ба риштаи назм қашидааст. Аз мутолиаи достони
Дурбек чунин ба назар мерасад, ки ӯ адабиёти форсу тоҷикро хеле хуб аз худ карда будааст.
Омӯзиши таҷрибаи деринаи дostonсароии адабиёти форсу тоҷик дар навиштани маснави
ба Дурбек илҳом бахшидааст. Дурбек ҳангоми навиштани асар яке аз қиссаҳои форсӣ тоҷики-
ро ба асос гирифта будааст, ки ин маънӣ аз муқаддимаи достони ӯ ба ҳубӣ маълум мешавад.

Гоҳ боқар эрдим зи китоби қисос,
Гоҳ иҷар эрдим зи шароби асос.
Лек қисас иҷра вале майли жон,
«Қиссаи Юсуф»-то эди ул замон.
Бандаи бечорага шому саҳар,
Қиссаи Юсуф эди андар назар.
Наср эди бу қисса дағи форсий,
Эрди анга жон кӯзи наззорасий [9].

Ҳамчунин дар асри XIV дар адабиёти форсу тоҷик ва узбек як қатор маснавиҳои ишқӣ
ирфонӣ эҷод карда шудааст. Ин қабил маснавиҳо дар адабиёти форсу тоҷик ҳанӯз аз асрҳои
IX – XII арзи ҳастӣ намуда, дар асри XIV хеле инкишоф ёфтаанд. Аз ҷумла «Сухбатнома»-и
Ҳумои Табретӣ, «Саодатнома»-и Шайх Шубастарӣ (дар тасаввуф), «Дастурнома»-и Низо-
рии Кӯҳистонӣ, «Қамолнома» ва «Гавҳарнома»-и Ҳоҷи Кирмонӣ, «Ишқнома»-и Убайди
Зоконӣ, «Сухбатнома»-и Имоди Машҳадӣ, «Фироқнома»-и Салмони Савочӣ ва ғайраҳо
навишта шудаанд. Дар адабиёти узбек бошад, дар асри XIV ва XV «Муҳаббатнома»-и Хо-
размӣ, «Таашшукнома»-и Саид Аҳмад (нимаи якуми асри XV), «Дахнома»-и Юсуф Амирӣ
«Латофатнома»-и Хучандӣ барин асарҳо ба вуҷуд омаданд. Ин маснавиҳо асосан аз но-
маҳои ошиқона иборат буда, дар шакли маснави, ғазал, қитъа эҷод гардидаанд, ки бештар
мазмунҳои ишқию ирфонӣ доранд.

Чунон ки ба мушоҳида мерасад, «Муҳаббатнома»-и Хоразмӣ аз 11 нома иборат мебо-
шад, ки дар 8-тои он ба забони узбекӣ ва се тои дигараш ба забони тоҷикӣ навишта шудааст.

Ин чо барои намуна аз ду номаи он порчаҳои шеърро бо ду забон узбекӣ ва тоҷикӣ зикр менамоем:

Табассум қилди айди эй фалонӣ,
Кетургил бизга лоиқ армуғоний.
Кунгул баҳринда кӯп гавҳарларинг бор,
Очунда форсий дафтарларинг бор.
Муҳаббат нардини кӯпларди ўтгунг,
Шакардек тил била оламини тутгунг [22,12].

Ё ки:

Чу маҳ рӯи ту, эй сарви сарафроз,
Ки мемонад ба рӯят гул даҳан боз.
Ба ёди қоматат мебӯсамаш пой,
Ниҳолеро, ки мебинам сарафроз.
Бад-он монад туро дар дил баногӯш,
Ки гардад Зухра бар Хуршед ҳамроз.
Хушо рӯзе, ки Хоразмӣ бимолад,
Қадамҳои туро бар дидаҳо боз [21,162].

Чунин дилбастагӣ ба адабиёти якдигар, ба ду забон эҷод намудани асарҳо, асарҳои якдигарро тарҷума кардан, дар жанрҳои мухталифи адабӣ пайрави намудани шоирони тоҷику узбек дар асри XV зиёдтар ба чашм мерасад.

Асри XV дар таърихи робитаҳои адабии халқҳои тоҷику узбек нақш ва мавқеи махсус дорад, ки баробари инкишофи адабиёти ин халқҳо равобити адабии онҳо аз ҳар ҷиҳат тақомул меёбад.

Дар ин аср адабиёти форсу тоҷик ва узбек рушду тақомул намуда, ғазал бештар ривочу раванқ дошт. Шоирони узбек дар ғазалҳои худ аз ҷиҳати мавзӯ, мазмун, истифодаи санъатҳои лафзӣ, услуби баён бештар ба ғазалҳои шоирони бузурги форсу тоҷик Саъдӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофиз, Камол пайравӣ кардаанд, бинобар ин, дар эҷодиёти як қатор шоирони ғазалсарои узбек ба монанди Саккоқӣ, Атоӣ, Лутфӣ, Гадоӣ ва Навоӣ таъсири ғазалҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Камол ва дигарон ҳис карда мешавад. Чунин ғазалҳо аз ҷиҳати шаклу мазмун ба намунаҳои барҷастаи адабиёти форсу тоҷик монанд буда, воситаҳои тасвири бадеии муштарак доранд.

Чунончи:

Ҳофиз:

Ало ё айюҳассоқӣ адир қаъсар ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд, аввал, вале уфтод мушқилҳо [24,31].

Саккоқӣ:

Ишқ ишин Саккоқӣ, аввал билмайин осон,
Охир ўз жонининг ишини душвор айлади [19,59].

Камол:

Душвор кашад нақши ду абрӯи ту наққош,
Осон натавонад кашидан ду камонро [11,17].

Лутфӣ:

Қошлари ёсин кулоқга еткура тортар кӯзи,
Экиёни масти лояъқил на осон тортадур [12,40].

Ҳамчунин дар эҷодиёти Мир Алишери Навоӣ жанри ғазал мавқеи муҳимро ишғол мекунад, ки қисмати асосии чор девони ашъори ӯро ташкил додааст. Навоӣ дар ғазал Саъдӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Салмони Соваҷиро устодони худ медонад ва дар «Муҳокимат-ул-луғотайн» қайд мекунад, ки «ман девони Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофиз ва Ҷомиро мутолиа кардам. Аз машъали ишқи ғазалҳои онҳо оташдони дили ман низ ба аланга омад» [17,26].

Аз ин рӯ, Навоӣ дар девони ғазалиёти узбекии худ шоирони форсу торҷик Ҳофиз, Хусрави Деҳлавӣ, Ҷомӣ ва дигаронро борҳо бо эҳтиром ёдрас намудааст:

Янаки нутқ илау руҳ ила етурди анга,
Фуюз орифи Жомию ринди Шерозий [16,654].

Ё:

Эй Навоӣ сени Хусрав била Жомий таври,
Санъату рангин кӯй, сӯзда керак дард ила сӯз [16, 219].

Навӣи дигари шеърӣ, ки дар адабиёти ин давраи тоҷик ва узбек маъмул буд, қасида аст, ки шоирон бештар ба қасидаҳои фалсафии Носири Хусрав, Ҳоконӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҷомӣ ва ба қасидаҳои маснӯи Салмони Соваҷӣ ҷавобҳо гуфтаанд. Навоӣ дар ҷавоби қасидаи маснӯи Салмони Соваҷӣ, ки бо матлаи зерин оғоз мегардад:

Сафои сафвати рӯят бирехт оби баҳор,
Ҳавои ҷаннати кӯят бибехт мушки татор [6, 546].

ҷавоб гуфтааст, ки матлааш ин аст:

Чунон вазид ба бӯстон насими фасли баҳор,
К-аз он расид ба ёрон шамими васли нигор [6, 546].

Гузашта аз ин, дар адабиёти асри XI халқҳои тоҷик ва узбек мунозираи нависӣ низ вучуд дошт. Дар адабиёти тоҷику форс мунозираи «Замину Осмон»-и Орифӣ, «Шамшеру ҷавгон»-и Толиби Ҷочурмӣ, «Махзани маонӣ»-и Ҳоҷа Масъуди Қумӣ ва дар адабиёти узбек «Ҷоғир ва банг»-и Юсуф Амирӣ, «Ўқ ва йой»-и Яқинӣ ва «Танбӯр ва ҷанг»-и Саид Аҳмад мутахаллис ба Асадӣ (ваф. 1030-1041) [23, 41-42], машҳур аст. Бояд гуфт, ки дар асри XI мунозира ба туфайли Асадии Тусӣ хеле ривочу раванг ёфта, ин анъана дар асри XV низ давом кард, вале жанри мунозира дар адабиёти узбек маҳз дар асри XV ба вучуд омад [8, 19].

Дар асри XV баробар дар ҳарду адабиёт ба вучуд омадани мавзӯ ва мазмунҳои адбии ягона ба ду забон эҷод кардани шеър хеле зиёд ба назар мерасад. Чунончи аз шоирони тоҷик Ҳоҷа Осафӣ, Дарвеш Нозуқӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Амир Шайхам Суҳайлӣ, Биноӣ ва дигарон шеърҳои узбекӣ эҷод кардаанд.

Ғайр аз шоироне, ки ба ду забон шеър эҷод мекарданд, шоироне низ буданд, ки дар шеърҳои худ калима ва ибораҳои узбекиро истифода менамуданд. Чунин иқдом дар асри XV густариш ёфта, калимаҳои зиёди узбекӣ ба забони тоҷикӣ дохил шуданд. Дар ин хусус Навоӣ ба омешиши забони тоҷикӣ ва узбекӣ гуфтааст: «Ҳар қадаре, ки яке аз онҳо бо дигаре омешиш ва гуфтугузор дорад, он дигар низ бо ин ҳамон қадар, дар тақаллум ва гуфтор воқеъ шудааст» [17,6]. Чунончи, шоир Шох Неъматуллоҳи Вали бо радифи узбекӣ ғазале дорад, ки ба матлаи зерин сар мешавад:

Ман чунин сармасти ёрам, сан начук сан? Суйлагил,
Ғайри ишқаш нест қорам, сан нағуксан? Суйлагил [24, 94].

Мавлоно Бурундуқ низ дар қитъаи худ як қатор калимаҳои ўзбекиро ба кор гирифтааст:

Шоҳи душманнавозу дўстигудоз,
Он ҷаҳонгир к-ӯ ҷаҳондор аст.
«Беш йўз олтин» маро намуд инъом,
Лутфи султон ба банда бисёр аст.
Ё магар дар иборати туркӣ,
«Беш йўз олтин» дувист динор аст [24, 101-102].

Бояд зикр намуд, ки як зумра шоирони узбек низ дузабона буда шеърҳо эҷод кардаанд. Ба ин гурӯҳ Яқинӣ, Мир Саиди Кобулӣ, Лутфӣ, Навоӣ ва Гадоӣ шомиланд. Барои узбекон забони тоҷикӣ чун забони модариашон буд ва ин забонро хурду калон ҳамма медонистанд ва дар ин хусус Навоӣ чунин зикр намудааст: «Аммо аз хурд то калон ва аз навкар то мири турк (узбек) аз забони тоҷики баҳраманд мебошанд. Ҳатто шуарои узбек ба забони форсӣ ашъори рангин ва гуфторҳои ширин зоҳир мекунанд» [17, 18-19]. Навоӣ дар «Маҷолис-ун-нафоис» дар хусуси ба забони тоҷикӣ шеър гуфтани Мавлоно Амирӣ ва Мавлоно Лутфӣ чунин навиштааст: «Мавлоно Амирӣ турк буда, назми туркии ӯ ҳам нек воқеъ шуда, вале шуҳрат нагирифта, дар форсӣ дар ҷавоби Хоҷа Камол ин матлаъ аз ӯст:

Рӯзи қиёмат ҳар касе аз айш бахти худ ситонд,
Ғайри зоҳид, ки риёзатҳо кашиду хушк монд [18, 6].

«Мавлоно Лутфӣ малик-ул-каломи замони худ буд ва дар шеъри туркӣ ва форсӣ назир надошт. Аммо дар назми туркӣ шуҳрати ӯ бисёр аст ва девони ӯ машҳур аст. Бештар қасоиди мушкили устодони форсигӯро ҷавоб кард ва дар наваду нӯҳсолағӣ шеъре гуфт дар радифи «Офтоб», ки шуарои замон ҷавоб карданд ва ҳеҷ кадом матлаъро дар баробар натавонистанд гуфт ва матлаи он шеър ин аст:

Эй зулфи шабиисолат сояпарвар офтоб,
Шоми зулфатро ба ҷои моҳ дар бар офтоб [18, 45-50].

Мутаассифона, аз ашъори форсӣ-тоҷикии Лутфӣ аз се байте, ки Навоӣ дар... «Маҷолис-ун-нафоис» меорад, чизи дигаре боқӣ намондааст.

Лутфӣ бо Ҷомӣ ва Навоӣ муносибати дӯстона дошт ва онҳо ўро хеле эҳтиром менамуданд ва истеъдоду маҳорати шоириашро қадр мекарданд. Алишерӣ Навоӣ дар «Насоим-ул-муҳаббат» дар бораи муносибати Ҷомӣ ва Лутфӣ лаҳзаеро ёдрас намудааст, ки шохиди барҷастаи дӯстӣ ва алоқаи илмӣ-адабии онҳо мебошад. Лутфӣ дар синни зиёда аз 90-солагиаш бо радифи «сухан» бахшида ба Ҷомӣ қасидае менависад, ки ба матлаи зерин оғоз меёбад:

Зихӣ, ҳадиси лабат кути ҷону рӯҳи сухан,
Ғули руҳат суманорӣ бӯстони сухан [19, 304-305].

Ҷомӣ қимати ин қасидаро ба ҳеҷ чиз баробар карда натавониста ҳамчун намунаи барҷастаи эҳтиром ҷомаи худро ба Лутфӣ мепӯшонад. Дар рӯзҳои охири ҳаёташ низ матлаи ғазалро мегӯяд, аммо фурсати онро ба охир расондан муяссар намегардад. Ў хоҳиш менамояд, ки ўро ба Ҷомӣ диҳанд, то ки ба охир расонида, ба девони худ дохил кунад. Ҷомӣ мувофиқи васияти ин дӯшташ он матлаъро давом додаву ғазали тамом офарида, ба девони худ дохил менамояд, ки дар ин хусус Навоӣ чунин навиштааст:

«Дар маҳалли реҳлат матлае гуфт ва фурсати ғазал сохтан наёфт васият кард, ки ҳазрати Маҳдумӣ (Ҷомӣ – Р.Х) ғазал тамом карда, дар девон нависанд, эшон низ васият ба ҷой оварда ғазал тамом карданд ва дар девони худ сабт намуданд ва матлааш ин аст:

Гар кори дили ошиқ бо кофари Чин афтад,
Беҳ з-он ки ба бадхӯе бераҳм чунин афтад [18, 50].

Мир Алишерӣ Навоӣ ба забони тоҷикӣ соҳиби девони ашъор аст, ки он бо номи «Девонӣ Фонӣ» машҳур мебошад. Гузашта аз ин, ӯ бо забони форсӣ-тоҷикӣ дар назарияи муаммо «Муфрадот» ном асари илмӣ низ таълиф кардааст. Аз 544 ғазали тоҷикии Навоӣ 349 тои он дар татаббӯи ашъори шоирони форсу тоҷик навишта шудааст. Аз ҷумла, 23 ба Саъдӣ, 243 ба Ҳофиз, 36 ба Хусрави Дехлавӣ ва 47 ба Ҷомӣ мебошанд.

Шеърҳои тоҷикӣ-форсии Навоӣ аз шеърҳои узбекиаш паст нест, ки инро ҳамзамононаш ва адабиётшиносони соён [2,34] низ тақдир кардаанд.

Устод Айнӣ дар мақолаи худ «Алишери Навоӣ ва адабиёти тоҷик» роҷеъ ба шеърҳои тоҷикӣ-форсии Навоӣ таваҷҷуҳ намуда, дар бораи қасидаи «Тухфат-ул-афкор» ӯ чунин гуфтааст: «Қасидаи аз сад байт иборат буда ва ба Ҷомӣ бахшидаи шоир «Тухфат-ул-афкор» дар адабиёти форсу тоҷик яке аз шоҳасарҳо мебошад» [1, 199].

Дар асри XV дар байни халқи тоҷик ва аҳли илму адаби он ба омӯзиши адабиёти узбек, махсусан, осори баландғояву пурмазмунӣ Навоӣ, ки он обидаи бузурги санъат ва таҷассуми ақлу идроки халқи узбек мебошад, хусни таваҷҷуҳи зиёде ба вучуд омад. Аз ин рӯ, барои ба таври амиқ омӯхтани адабиёти узбек дар ин аср ва минбаъда луғатҳои узбекӣ-тоҷикӣ тартиб дода шуд, ки яке аз онҳо «Бадоеъ-ул-луғот»-и Толеи Имонӣ Ҳиротӣ мебошад. Луғоти мазкур, асосан дар заминаи осори манзуми Навоӣ тартиб дода шудааст. Бунёди ин луғат майлу рағбати бепоёнӣ хонандагони форсизабонро ба ганҷинаи адабиёти узбек ва осори Навоӣ нишон медиҳад ва инчунин барои хонандагони асрҳои баъдина як дастурамали гаронбаҳо дар омӯзиши забони қадими узбекӣ мебошад [1].

Ҳамзамон, дар байни тазкираҳои асри XV адабиёти форсу тоҷик ва узбек низ як иртиботи хеле мустаҳкам дида мешавад. Тазкираҳои ин давра давоми мантиқии якдигар буда, муаллифони он тазкираҳои ҳамдигарро пурра ва аз ҳар ҷиҳат такмил додаанд. Ҳамин гуна иртибот ва тақомулот дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Маҷолис-ун-нафоис»-и Навоӣ ва «Латоифнома»-и Фаҳрии Ҳиротӣ мушоҳида карда мешавад.

Абдурахмони Ҷомӣ соли 1486 асари панду ахлоқии худ «Баҳористон»-ро навиштааст. Ин асар аз 8 равза иборат буда, дар равзаи ҳафтуми он дар бораи як зумра шоирон маълумот оварда шудааст. Аз ин сабаб ин равза ба худ шакли тазкираро гирифтааст. Ҷомӣ дар «Баҳористон» дар хусуси Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Азракӣ, Абдулвосеи Ҷабалӣ, Адиб Собир, Анварӣ, Сӯзанӣ, Музӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ, Камоли Исфаконӣ, Салмони Совачӣ, Шайх Саъдӣ, Ҳоҷа Ҳофиз ва аз шоирони нимаи дуюми асри XV бошад, танҳо дар бораи Навоӣ маълумот дода, аз ашъори онҳо намунаҳо овардааст. Ҷомӣ дар охири равзаи ҳафтум оид ба шарҳи ҳоли Навоӣ таваққуф намуда, ӯро сардафтари шоирони замони худ донистааст.

Пас аз Ҷомӣ дар соли 1488 Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкират-уш-шуаро»-ро навишта, дар бораи як зумра шоирони гузашта ва ҳамзамонони худ маълумот додааст. Дар муқаддимаи асар Давлатшоҳ дар бораи шеър ва шоирӣ, шарҳи ҳоли ҳадаш ва зикри ҳоли 10 нафар шоири араб ва сабаби навишта шудани китоб маълумот дода, Султон Ҳусайн Бойқаро ва Алишери Навоиро таърифу тавсиф намудааст. Чунончи дар табақаи шашуми асар дар хусуси Қосим Анвар, Исматӣ Бухорӣ, Шарафуддин Алиӣ Яздӣ, Юсуф Амирӣ, Амир Шоҳӣ, Сабзаворӣ, Мавлоно Ҷунунӣ ва дигарон; дар хотима дар бораи Ҷомӣ, Навоӣ, Суҳайлӣ, Ҳоҷа Афзал, Абдуллои Марворид, Ҳоҷа Осафӣ, Мир Ҳусайни Ҷалоирӣ ва Султон Ҳусайн маълумот додааст.

Чи тавре ки мебинем, Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ва Давлатшоҳ дар «Тазкират-уш-шуаро» асосан дар бораи шоирони гузашта маълумот додаанд. Аз ин рӯ, Алишери Навоӣ бо навиштани тазкираи худ «Маҷолис-ун-нафоис» кори онҳоро идома медиҳад. Ин асар бо забони узбекӣ навишта шудааст ва Навоӣ дар муқаддимаи он «Баҳористон»-и Ҷомӣ

ва «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро ёдоварӣ намуда, роҷеъ ба равзаи ҳафтуми «Баҳористон» чунин навиштааст:

«Ва як равзаи онро ба нағамоти ин булбулони мавзуннаво ва андалебони хушовози рашки нигораҳои Чин ва ҳайрати фирдавсӣ барин кардааст.» [18, 2]. Пас аз ин Навоӣ дар бораи сабаб ва зарурати навишта шудани «Маҷолис-ун-нафоис» чунин мегӯяд:

«Шуаро ва хуштабъони ин давраи хучаста ва рӯзгори фархунда, ки дар ин давлат ва натиҷаи тарбияи Султони Соҳибқирон дар аблағи ақсоми шеър, хоса дар тарзи ғазал, ки аз дигар ақсои он рӯҳпарвар ва нишотангез... ба ҷой овардаанд ва чун асомии эшон дар зумраи он ҷамоат манзур нагардад ва суханшиносон бадон тартиб ва қоида мазкур нашудааст, лизо ба хоҳири шикаста гузашт, ки бояд варақе чанд бинигишт ва номҳои шуаро ва зурафои ин аср дар он сабт намуд, то ин ниёзмандон низ дар зайли шуарои бузургвори гузашта мастур ояд ва ин пайравон дар пайи он роҳбарон бираванд» [18, 4].

Навоӣ дар «Маҷолис-ун-нафоис» дар бораи шоирони форсу тоҷик ва узбек, ки дар замони ҳукмронии Шохрух, Абдулқосим Бобур, Султон Абусаид ва Султон Ҳусайн дар Мовароуннаҳр Хуросон ва Озарбойҷон ба арсаи адабиёт қадам ниҳода, афкори худро бо забони шеър боқӣ гузоштаанд, маълумот додааст. Ӯ дар тазкира дар хусуси зиёда аз 385 шоирони асри XV баҳс менамояд, ки ақсарияти онҳо намояндагони адабиёти форсу тоҷик мебошанд.

Бояд гуфт, ки «Маҷолис-ун-нафоис»-и Навоӣ барои омӯхтан ва муайян намудани адабиёти асри XV тоҷик ва узбек ва робитаи адабии онҳо манбаи ниҳоят бебаҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, Навоӣ оид ба шоирони дохили тазкира маълумоти мухтасари шарҳи ҳолӣ дода, аз эҷодиёти онҳо бо овардани баъзе намунаҳо қаноат кардааст. Бо вучуди ин дар «Маҷолис-ун-нафоис» ҳаёти адабии асри XV халқҳои тоҷику узбек хеле хуб инъикос гардидааст. Ба вучуд овардани чунин асар аз ҷониби Мир Алишери Навоӣ дар асри XV намунаи барҷастаи робитаҳои адабӣ ва дӯстиву ҳамкориҳои деринаи халқҳои тоҷику узбекро ба исбот мерасонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ. Алишери Навоӣ ва тоҷик адабиётӣ, мақолалар туплами, Уз. ССР. ФА Нашриёти Тошкент, 1948,
2. Амир Алишер Навоӣ Фонӣ... ашъори туркӣ ва форсии он дар назокат ва балоғат ва шуҳрат баробар аст. Садрӣ Зиё, сиёҳнависи «Наводири Зиёия», нусхаи шахсӣ.
3. Амонов Р. Очерки адабиёти даҳонакии Кӯлоб. Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963.
4. Бартолд В. В. Средняя Азия до XIIвека, соч. том I. ИВЛ. М. 1963.
5. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы. М. 1960.
6. Бертельс Е.Э. Джамии. Таджикгосиздат.1949.
7. Брагинский И. С. К изучению узбекско таджикских литературных связей, в сборнике «Взаимосвязи литератур Востока и Запада». ИВЛ, М. 1961.
8. С. Воҳидов. Равобити халқҳои тоҷик ва узбек дар асри XV. Душанбе,-1974.
9. Дурбек. Юсуф ва Зулайхо, нусхаи дастхати китобхонаи Институти шарқшиносии АФ Узбекистон, инв, 1433.
10. История таджикского народа, том. II, книга I, Изд-во «Наука», М. 1964.
11. Камоли Хучандӣ. Мунтаҳобот. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960.
12. Лутфӣ. Танланган асарлар. Тошканд, 1958.
13. Лившиц В. А. Согдийский посол в Чаге (документ А-14 с горы муга) «Советская этнография», 1960, №2.
14. Малов С. Е. Памятник древнетюрской литературы. М. Л. 1951. Брагинский И. С. К изучению узбекско-таджикских литературных связей.
15. Манучехрӣ. Девон, нусхаи дастхати китобхонаи Фирдавсӣ, №646.
16. Навоӣ. Ҳазоин-ул-маоний. том II. Ташкент. 1959.
17. Навоӣ. Муҳокимот-ул-луғатайн. Хўқанд, 1917.

18. Навоӣ. « маҷолис – ул- нафоис –нафоис».Тарҷумаи Фаҳрии Ҳиротӣ. Техрон, 1323 хичрӣ, саҳ. 18-19.
19. Саккокий. Тангланган асарлар, Тошкент, 1960.
20. Саной. «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» нусхаи китобхонаи Институти шарқшиносӣ. АФ Тоҷикистон, №1612.
21. Узбек адабиёти, том I, Ўзб ССР. Давлат бадеи Нашриёти. Ташкент.1959.
22. Хоразмӣ. Муҳаббатнома. Уз.ССР. Давлат бадеи адабиёт нашриёти. Тошканд,-1959.
23. Хермон Эте. Таърихи адабиёти форс. Техрон, 1337.
24. Эҳсон Ершотир. Шеърӣ форсӣ дар аҳди Шохрух. Техрон.1334, хичрӣ.
25. Ҳодӣ Зариф «Лутфӣ ва Навоӣ», «Улуғ ўзбек шоири» мақолалар тўплами. Уз. ССР, фанлар Академияси Нашриёти. Ташкент. 1948.

ТАЪРИХИ ДЎСТӢ ВА РОБИТАҲОИ АДАБИИ ХАЛҚҲОИ ТОҶИК ВА ЎЗБЕК

Робитаҳои адабии халқҳои тоҷику ўзбек ҳама вақт як хел набуда, балки дар шароити даврҳои мухталиф дар намудҳои гуногун зоҳир гардида, мустаҳкамтар шудааст. Бисёр намоёндагони адабиёти тоҷику ўзбек аз ҷиҳати мазмун, шакл ва воситаҳои тасвири бадеӣ ба ҳамдигар пайравӣ ё ба таъсири якдигар асарҳо эҷод кардаанд. Адабиёти пешқадами тоҷику ўзбек дар тамоми даврҳои инкишофи худ ба муборизаҳои озодихоӣ ва фикру андешаҳои пешқадам саҳт марбут буд. Шоирону нависандагони ин халқҳо дар таълифоти худ марому мақсад, орзуву умед, фикру андешаҳои пешқадами барои ҳастии ҳарду халқ муҳимро инъикос кардаанд.

Дар замони муосир дӯстӣ ва робитаҳои адабии халқҳои тоҷику ўзбек бо роҳбарии хирадмандона ва оқилонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон, муҳтарам Шавкат Мирзиёев шукуфотару поянда мегардад. Ин ду давлати соҳибистиклол – Тоҷикистону Ўзбекистонро дӯстии анъанавӣ ва самимонаву ногуастани таърихӣ, ихлосу эҳтиром ва бародарии халқҳоямон, ки дорои фарҳангу адабиёт ва маданияти пешқадам мебошанд, ба ҳамдигар пайванд намудаанд.

Калидвожаҳо: дӯстӣ, робитаҳои адабӣ, соҳти иқтисодӣ, урфу одат, тафаккури маънавӣ, адабиёти ҳаттӣ, фолклор, эпосҳои қаҳрамонӣ, мунозиранависӣ, ганҷинаи адабиёт, тазкира, ихлос, эҳтиром.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гиёсиев Меҳриддин Илёсович – ходими калони Маркази мероси ҳаттии АМИТ, номзади илмҳои педагогӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Тел.: 2213202.

Ҳокироев Ризо Гиёевич – дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии ДДОТ ба номи С. Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Тел.: 907829174.

ИСТОРИЯ ДРУЖБЫ И ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ ТАДЖИКСКИХ И УЗБЕКСКИХ НАРОДОВ

Литературные связи между таджикским и узбекским народами не всегда были одинаковыми, а укреплялись по-разному и в разных контекстах.

Многие представители таджикской и узбекской литературы создали произведения похожие и влияющие друг на друга по содержанию, форме, стилю и средствам художественной выразительности. Передовая таджикская и узбекская литература на всех этапах своего развития была тесно связана борьбой за свободу и прогрессивные идеи. В своих произведениях поэты и писатели этих народов выразили свои цели, стремления, надежды и идеи, важные для благополучия обоих народов. В наше время дружба и литературные связи между таджикским и узбекским народами процветают. И всё это под нашим мудрым и разумным руководством страны Президента Республики Таджикистан, Эмомали уважаемого Рахмо-

на, Президента Республики Узбекистан уважаемого Шавката Мирзиёева. Этих двух суверенных государства Таджикистан и Узбекистан, тесно связывает традиционная и искренняя дружба истории, уважение и братство наших народов, обладающих богатой культурой наследия и литературы.

Ключевые слова: дружба, литературные связи, духовное мышление, письменная литература, фольклор, экономическая структура, традиция и обычаи, героический эпос, дискуссия, литературная сокровищница, антология, искренность, уважение.

Сведения об авторах: Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович, кандидат педагогических наук, заведующий отделом информации, научной связи и изучения культуры Востока Центра письменного наследия национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 221302.

Хокиров Ризо Гиевич–ТГПУ имени Садриддина Айни, кандидат филологических наук, доцент кафедры общеуниверситетного таджикского языка. Адрес: 734003 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: 907829174.

**THE HISTORY OF FRIENDSHIP AND LITERARY RELATIONS BETWEEN THE TAJIK
AND UZBEK PEOPLES LITERARY TIES BETWEEN THE TAJIK AND UZBEK PEOPLES
WERE NOT ALWAYS THE SAME, BUT WERE STRENGTHENED IN DIFFERENT
WAYS AND IN DIFFERENT CONTEXTS.**

Many representatives of Tajik and Uzbek literature created works similar and influencing each other in content, form, style and means of artistic expression. The advanced Tajik and Uzbek literature at all stages of its development was closely connected with the struggle for freedom and progressive ideas. In their works, the poets and writers of these peoples expressed their goals, aspirations, hopes and ideas that are important for the well-being of both peoples. In our time, friendship and literary ties between the Tajik and Uzbek peoples are flourishing. And all this is under our wise and reasonable leadership of the country of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali respected Rahmon, President of the Republic of Uzbekistan respected Shavkat Mirziyoyev. These two sovereign states of Tajikistan and Uzbekistan are closely linked by the traditional and sincere friendship of history, respect and brotherhood of our peoples, who have a rich culture of heritage and literature. Key words: friendship, literary connections, spiritual thinking, written literature, folklore, economic structure, tradition and customs, heroic epic, discussion, literary treasury, anthology, sincerity, respect.

Information about the authors: Giyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich, Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sh. TSPU named after Sadriddin Aini, candidate of philological sciences, associate professor of the department of the general university Tajik language. Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121,

Tel.: 907829174.

МАҚОМИ МИРЗО АТОИ БУХОРОЙ ДАР ҒАЗАЛСАРОИИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Давлатова Х.М.¹

Дар баҳри беканори адабиёти форсии тоҷикӣ шоирону нависандагони номдору пуркори бешуморе ғаввосӣ кардаву аз қаъри дарёи илму дониш дурру ғавҳари бебаҳое рӯи об овардаанд, ки ҳар кадоме арзандаи таҳқиқу омӯзишанд. Мутаассифона, ба хизматҳои дар ин соҳа анҷомдодаи гурӯҳи адибони дар охири асри XVIII – аввали асри XIX зиндагикарда, аз ҷумла, Маҳзуни Самарқандӣ, Фориғ, Абдулбоқиқочаи Бебок, Алами Кӯлобӣ, Умархони Умар, Ҳабои Дарвозӣ, Ғиёсии Бадахшӣ, Шаҳиди Ӯротеппағӣ ва ғайраҳо таваҷҷуҳи камтар зоҳир гашта, ки муаррифии эшону осорашон аз вазифаҳои муҳими баъдинаи мо хоҳад буд.

Мирзо Атои Бухороӣ шоири хушбаёни охири асри XVIII – аввали асри XIX буда, бо ашъори равони худ тавонистааст дар адабиёти форсии тоҷикӣ мақоми шоиста пайдо бикунад. Мутаассифона, санаи таваллуду вафоти шоирро дар сарчашмаҳои адабӣ таърихӣ дастрас карда натавонистем. Аз навиштаҳои ӯ бармеояд, ки дар Бухорои шариф таваллуд ёфтаву таҳсили илму дониш намудааст:

Ато, ту нестӣ фориғ зи ташвиши алам ҳаргиз,
Бувад бахтам сиях, азбаски фарзанди Бухороям! [1, 167]

То ҳол аз мероси адабии ӯ танҳо “Девони ғазалиёт” дастраси мо гардидааст, ки нусхаи хаттии он дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ ниғадорӣ мешавад. Дастанавис таҳти рақами 824 маҳфуз буда, соли 1263-и ҳиҷрӣ (1846-1847 м.) бо хатти настаълиқ китобат шудааст. Шумораи ғазалҳои онро аниқ гуфта наметавонем, зеро дастраси комилу бенуқсон нест. Варақҳои зиёде аз он даридаву қисмате тамоман аз байн рафтаанд, чандин саҳифа ранг рехта, боиси нохоно шудани хат гардидааст.

Мирзо Ато бо таҳаллуҳои Мирзо Ато, Ато Мирзо, Мирзо ва Ато шеър гуфтааст. Сар то сари эҷодиёти ӯро анъанавӣ шеърнависи шоирони қаблӣ фаро гирифта, навгоние дар шаклу муҳтаво ва сохтори шеърро мушоҳида нашлавад ҳам, ашъораш лаззатбахшу хотирнишинанд. Аз мутолиаи ғазалиёти ӯ бармеояд, ки ба Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Соибӣ Табрезӣ, Урфӣ Шерозӣ, Нозими Ҳиротӣ, Носиралӣ Сирхиндӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил ва дигар шоирони классики форсу тоҷик эҳтирому эътиқоди махсус дошта, дар эҷодиёти худ ба онҳо зиёд пайравӣ намудааст. Масалан, дар пайравӣ бар ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ меғӯяд:

Агар он ёр аз шӯҳӣ ба даст орад дили моро,
Ки созад банда дар як ишва хубони Бухоро.
Зи ҳолу хатту рух дилдор чун оина мустағнист,
Ба машшота набошад ҳеҷ ҳоҷат рӯи зеборо.
Чу сайёди муҳаббат донаи холаш фуру афканд,
Ба дому дона кай оранд ба даст он мурғи доноро.
Ҳазорон мурдадил дар орзуи як сухан бошад,
Ки дар вақти такаллум зинда месозад Масеҳоро.
Ба ёди шӯҳии чашми ту бо ҳоби адам рафтам,
Намедонам ба хотир бигзарад он моҳсиморо.
Зи мастӣ кай шавад бедор ошиқҳо ба рӯзи ҳашр,
Ба ҳоби хештан ҳар кас, ки дид он чашмшаҳлоро?!
Ато, дар интизори рӯи ӯ ҷонро кунӣ қурбон,
Ба уммеде, ки бинам моху иди шаҳророро! [1,30]

1. Давлатова Х.М. - мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри осори хаттии Маркази мероси хаттӣ.

Мирзо Ато ҳамчунин дӯстдори сабки ҳиндӣ – сабки муаммоофарию эҷоди маъниҳои борик буда, дар ашъори худ аз он зиёд истифода кардааст. Ў ба эҷодиёти Соиби Табрешӣ алоқаи ҳосе дошта, дар пайравӣ ба сабку шеваи нигориши ӯ ашъори худро дар мизони ақлу хирад баркашидаву дар чаҳорҷӯбаи вазну қофияву радиф ва маънӣ ниҳоят зебо ороставу муваффақ ҳам гаштааст:

Ҳар киро ҷабҳа кушод аст, ба ғам комил нест,
Ҳосилаш сахлу фузун чарх кунад, ғофил нест.
Оҳи бедард чӣ ҳосил зи дил омад берун,
Ба замине мафишон тухм, ки ӯ қобил нест.
Гарди ҳастӣ шудааст сидраи солиқбинро,
В-ар надонӣ, ки ту дар ҳар қадамаш манзил нест.
Ҳалқаи ҷашми ту чун ҷашми паризод бувад,
Лаҳза аз дидани рухсори маҳат ғофил нест.
Чи накӯ гуфт, Ато, Соиби ширинҳаракот:
“Қуз дили хок қаламро зи суҳан ҳосил нест!” [1,50]

Шоир бо эътимод ба табъи латиф, нуктасанчию заковат ва саводи шоирии худ часурона, ҳатто, дар пайравии Бедил ғазалҳое сурудааст, ки ин намунае аз онҳост:

Зи занҷири сари зулфаш раҳой деҳ дили моро,
Ба лутфи хеш кун, ё Раб, ту осон мушкили моро.
Нишастам дар биёбоне, хирад ӯро намедонад,
Ки анқо ҳам намедонад суроғи манзили моро.
Ба сахтӣ ёфт тарбият гар ин ҷони ғиғори ман,
Ба андӯху ғаму меҳнат муҳаммар шуд гили моро.
Наҷоте нест аз гирдоби ғам, ҳар кас, ки шуд ғарқаш,
Канад гирдоби бепоён канори соҳили моро.
Ба дашти зиндагӣ, Мирзо Ато, беҳуда мегардӣ,
Ба шаҳри беҳудӣ таклиф созад Бедил моро! [1,34]

Дар ғазалиёти Мирзо Ато мавзуи ишқу муҳаббат мақоми махсус дошта, мавзуоти дигар низ аз қабилҳои дӯстӣ, шикоят аз замона, қаноатпешагӣ, хилватгузинӣ ва ғайраҳо ҷой доранд. Ў таъкид мекунад, ки барои ба ҳадафҳои олии расидан бояд пайваста кӯшид, зеро бе саъю талош гавҳари мақсудро наметавон ба даст овард:

То майпарасти наргиси шахло намешавӣ,
Масти ҷунуни кӯҷаи савдо намешавӣ.
То дарду доғи ишқ вучудат насӯхта,
Соҳибасар ба нолаи шабҳо намешавӣ.
То офтоби акси руҳаш чилвагар нашуд,
Шабнамсифат ба олами боло намешавӣ.
То меваи ту як рағи хоме дар ӯ бувад,
Дар коми ҳеч кас ту гуворо намешавӣ.
Субҳи умед хандаи шодӣ, Ато, бикард,
То ноумед аз дари дунё намешавӣ. [1,224]

Чунон ки аз ишораҳои ӯ дар девонаш бармеояд, Мирзо Ато ошиқи дилбари дарвозие шуда, зоҳиран гирифтори инкори маъшук гардида будааст:

Зи Каъбаи сари кӯяш кучо равӣ чое,
Рабудааст дили ту яке бути Дарвоз! [1,113]

Мирзо Ато дар ашъори худ ба бисёр мавзуоти барои замонаш муҳим даст зада, ба мақсади пешгузоштаи худ шарафмандона комёб гардидааст. Аз ишораҳои ӯ бармеояд, ки шоир аксари авқот дар миёни мардум будаву бо ҷамъият улфат доштааст. Вале ҷаҳолату гумроҳӣ, ноаҳлию парешонӣ ва бадбинию пешиподиҳии ҳамдигар шоири латифтабъро ҷунон хаставу дилгир кардаанд, ки ӯ тайёр будааст гӯшаи узлатро макони хеш қарор диҳад. Воқеан, Мирзо Ато дурӣ ҷустан аз авоми ҷоҳилу аз гапу кори беҳудаи онҳо авлотар доништа, бо киноя меғӯяд:

Мӯнис шудан ба мардуми олам на ҳикмат аст,
Омехтан ба халқ саранҷоми ғафлат аст.
Нашъунамои шайх ба узлат нишастан аст,
Азбаски муддаош ба хубиву шуҳрат аст.
Чун осӣё накард ба савдои обу нон,
Ин косоҳои сар, ки пур аз гарди кулфат аст!
Айши тамоми рӯи замин рӯзии ман аст,
Азбаски ҷону дил ба ғами ӯ ба улфат аст.
Берун равам зи хешу набинам рӯи халқ,
З-абнои даҳр дар дили ман ҷӯши кулфат аст.
Аз авҷи эътибор фитодӣ, Ато, манол,
Хорӣ ба ҷашми халқ туро айни иззат аст! [1,58]

Зиндагии фақирона, нодорӣ, ранҷу ғам ва ҷабру ситами пайдарпайи замона, умеду ормонҳои шоирона ва орзуҳои ширини амалиногашта ба зехни шоири ҳассосу нармаиҳод ҷанғол зада, дунёи маънавии ӯро ноором гардонида буданд:

Осоише наёфтаам ман ба даври ҷарх,
То кай ҷафову ҷавр кашам аз ту, рӯзгор?! [1,107]

Ҳамчунин:

Модари гардун ба шири ғам маро парвардааст,
Медихад шаккар падар, чун заҳр нӯшонад зи ман?!
Ҷашм то во кардаам, гардун ҷафоҳо мекунад,
Ҷомаи шодӣ зи худ ҳаргиз напӯшонад зи ман. [1,185]

Шоир бо вучуди гилаи зиёд доштан аз замона ва машаққатҳои нотамоми худ, қаноатро сарчашмаи суруру сафо медонад. Ашъори эҷодкардааш аз завқи баланди саршор ва маъни-офариҳои печиди ӯ дарак медиҳанд:

Чун садаф ҳар кас, ки қонеъ гашт бо як қатрае,
Аз қаноат бофта дар дил сафои хешро. [1,10]

Ё худ:

Бо дами обе Хизир тай мекунад сад баҳру бар,
Дар қаноат ҳар ки дорад сабр, беҳ з-Искандар аст! [1,65]

Ва қаноатро пешаи худ кардаву меғӯяд:

Ман аз дасти ҳавову аз ҳавас дар банду зиндонам,
Ба занҷири қаноат банд нафси ҳосили моро. [1,2]

Мирзо Ато андешаҳои тарбиявию ахлоқӣ, иҷтимоию сиёсӣ, таърихию фалсафӣ ва орифонаву ошиқонаи худро бо истифода аз санъатҳои бадеӣ рӯи коғаз оварда, ашъорашро бо санъатҳои гуногуни бадеӣ, аз қабилӣ ташбеҳ, истиора, муболиға, тавсиф, сифатчинӣ, талмех, тазмин ва ғайраҳо музайян намуда, ба гулҳои хушрангу бӯи эҷодаш таровату фасоҳати маҳсусе бахшидааст.

Сар то сари ашъори шоир фарогири санъати талмех буда, ҳамеша бачо, зебо ва малех ба қалам дода шудааст. Масалан, дар байти зерин ӯ ба сарнавишти талхи ҳазрати Юсуф талмехан ишора кардааст, ки чунин ишораҳо дар девон зиёд ба чашм мерасанд:

Юсуф азиз шуд зи чафои бародарон,
Андохтан зи бӯғзу адоват ба чаҳ абас! [1,73]

Ё худ:

Ба ҷанги гурги ғам афтодаам, он пири Канъонам,
Ки бошад Юсуфи табъам ба хоҳеву намерурсӣ! [1,233]

Санъати муболиға, ки аз санъатҳои дӯстдоштаи шоирони форсу тоҷик мебошад, аз таваҷҷуҳи Мирзо Ато низ дур намондааст. Вай дар ғазалиёти худ ин санъати бадеиро фаровон истифода намудааст:

Боди зулфаш мекунад ошuftатар девонаро,
Акси шамъи рӯяш оташ мезанад парвонаро.
Гашта ҳам шамшод пеши қадди ӯ ҳамчун ҳилол,
Тори мӯи ӯ кунад сад раҳна дар дил шонаро. [1,6]

Ва монанди ин:

Шикоятномаи таҳрир бар коғаз кунам, сӯзад,
Ки оташ ҷӯш зад аз сина, ин сарчашмаро бикшо. [1,8]

Мирзо Ато дар ғазалҳояш, баъзан, бо истифода аз санъати сифатчинӣ маъшукро бо ифодаҳои ҷаззобу пурмаънӣ васф намуда, хонандаро мафтунӣ латофату назокати каломӣ ҳеш мегардонад:

Балочӯ, фитнапарвар, хушадое кардаам пайдо,
Рухаш гул, мӯй сунбул, дилрабое кардам пайдо.
Лабаш лаълу рухаш ёкут, мижгон новаку дилдор
Малак, бедодгар, ширинликое кардаам пайдо.
Ба теги ноз бисмил карда сад ушшоқу меояд,
Ки золим, шӯхшанге, бевафое кардаам пайдо. [1,11]

Бояд қайд кард, ки дар даврони тираву тор, зиддиятҳои сиёсӣ ва фишору танговарие, ки ҷузъе аз сиёсати амирони манғит будаву нисбат ба забони форсии тоҷикӣ ва шоиру нави-сандагони форсизабон баръало ҳис мешуд, Мирзо Атои Бухорӣ ва ҳамфикрони ӯ бо эҷоди ашъори тоза ва изҳори андешаҳои пешқадамона нагузоштаанд, ки ҷароғи мактаби бузурги шоирони гузаштаи мо, ки асрҳо пеш фурӯзон намуда буданду равшаниӣ онро нигоҳ медоштанд, хомӯш гардад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Мирзо Атои Бухорӣ. Девони ғазалиёт. Дастхатти №824. 237 в.

МАҚОМИ МИРЗО АТОИ БУХОРОӢ ДАР ҒАЗАЛСАРОӢИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Дар мақола бори нахуст дар мавриди “Девони ғазалиёт”-и Мирзо Атои Бухорой, ки ягона дастанвиси то ба мо омада расидаи ӯ буда, дар Ганчинаи дастанвисҳои шарқии ба номи академик А. Мирзоеви Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон махфӯз аст, маълумот дода шудааст. Ҳамчунин дар асоси девони мазкур дар бораи ҳаёт ва фаъолияти шоир, мавзӯ ва муҳтавои ғазалиёти ӯ, истифодаи санъатҳои бадеӣ ва идома додани анъанаи шеърҳои шоирони гузашта андешаҳо пешкаш шуда, аз эҷодиёти ҳуди ӯ намунаҳо оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти форсии тоҷикӣ, девон, анъанаи шеърнависӣ, ишқ, ғазал, санъатҳои бадеӣ, андешаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ, ноахлоқӣ, қаноат, хилватгузинӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Х.М., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري осори хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Су-роға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Тел.: 93 510 88 78

СТАТУС МИРЗО АТО БУХОРОИ В СОЧИНЕНИИ ГАЗЕЛЕЙ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В настоящей статье впервые приводится информация о “Диване газелей” Мирзо Ато Бухорой, которая представляет собой единственную рукопись дошедшей до наших дней, хранящаяся в Фонде восточных рукописей имени А. Мирзоева Центра письменного наследия при Президиуме Национальной Академии наук Таджикистан. Кроме того, на основе данного дивана предлагаются научные мысли о жизни и деятельности поэта, темы и содержания его газелей, использования художественного мастерства и продолжения традиции стихотворчества поэтов прошлых лет, и приведены примеры из его творчества.

Ключевые слова: персидско-таджикская литература, диван, традиция стихотворчества, любовь, газели, художественное мастерство, воспитательные и нравственные идеи, недрожение, довольство, отрешённость.

Сведения об авторе: Давлатова Х.М., заведующая отделом текстологии, исследование и публикации письменного наследия Центра письменного наследия Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел.: 93 510 88 78

THE STATUS OF MIRZO ATO BUKHOROI IN COMPOSING GAZELLES IN PERSIAN-TAJIK POETRY

The present article is the first to give information about the Divan of gazals by Mirzo Ato Bukhoroī, which is the only manuscript that has survived and is kept in the Oriental Manuscripts Fund named after Academician A. Mirzoev at the Center of Written Heritage of the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. It also offers academic reflections on the life and work of the poet, the themes and content of his gazals, the use of artistic skill, and the continuation of the tradition of poetry of past years, as well as examples from his work.

Key words: Persian – Tajik literature, divan, poetry tradition, love, gazelees, artistic skill, educational and moral ideas, unfriendliness, contentment, detachment.

Information about the Author: Davlatova Kh. M. Head of the department of Textual Studies, Research and Publication of Written Heritage of the Center of the written Heritage of the Tajik national Academy of science. 734025, the Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sh. Huseinzoda street 35.

Tel.: 935108878

СУХАНВАРӢ ВА ОФАРИНАНДАГӢ ДАР “ШОҲНОМА”

Хокироев. Р.Г.¹

Дар таъриху адаби тоҷику форс кам адибонеро дарёфт кардан мумкин аст, ки дар хусуси сухан, қадру қимат ва фазилати он фикру андешаи хешро баён накарда бошанд. Махсусан, шуарои гузаштамон дар боби сухани зебо, пурмаънӣ ва сухандонию нуктасанҷӣ фикру андешаҳои бикру омӯзандае арз кардаанд. Барои шахсони фозилу донишманд сухан ва суханварӣ чизи хеле поку соф ва муқаддас ба шумор мерафт ва ба ақидаи эшон, ҳар фарди бофарҳангу фозил бояд қадру қимат ва фазилати суханро донанд ва кӯшиш намояд, то суханаш беолоиш ва оӣ аз унсурҳои ноҷо бошад (19, 4-7). Дар “Шоҳнома” фасли «Гуфтор андар ситоиши хирад» то ҷое барои такмили ин хитоба омадааст ва аз муҳтавои он ба назари бунёдии Фирдавсӣ роҷеъ ба маъно, мақсад ва усули сухану суханварӣ роҳ ҷустан имкон дорад. Абёти зайл муносиби ҳадафи ин мавзӯ ҷунин оғоз мегардад:

Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша бар нағзарад.
Сухун ҳарҷӣ з-ин гавҳарон бигзарад,
Наёбад бад-ӯ раҳ ҷону хирад.
Хирад, гар сухун баргузинад ҳаме.
Ҳамонро ситояд, ки бинад ҳаме,
Сутудан надонад кас ӯро ҷу ҳаст,
Миён бандагиро бибояд бибастан.
Хирадрову ҷонро ҳамесанҷад ӯ,
Дар андешаи сахта кай гунҷад ӯ.
Бад-ин олати рою ҷону забон,
Сутуд офаринандаро кай тавон.
Ба ҳастӣ-ш бояд, ки ҳасту шавӣ,
Зи гуфтори бекор як сӯ шавӣ.
Аз ин парда бартар сахун гоҳ нест,
Зи ҳастӣ мар андешаро роҳ нест (1, 12,13).

Дар мавқеи мумкин ва номумкинии сухан дар ҳаққи Худованд метавон ҳадс зад, ки дар гуфтори Фирдавсӣ ба ҳунари суханварӣ ишора шудааст. Фирдавсӣ ба ҷои бисмиллоҳир-рахмонир-рахим, яъне ба номи Худованди бахшандаи меҳрубон “Ба номи Худованди ҷону хирад” сухан оғоз намудааст. Ҳақими Тӯс ба ҷойи васфи номи Худованд “ҷону хирад”-ро мегузорад, ки офаринанда бар онҳо ҳукми соҳибиятро дорад. Хирад чизи болотар аз мавҷуд ва ҷон асоси он мебошад. Ба андешаи навафлотуниён аҳли кулл содири аввал ва падидормандии нафс аст. (8, 417). Хирад бо сухан чизро меситояд, ки мебинад, диданиро меситояд. Ҷону забону раӣ (андеша) ҳар се олатанд, яъне ба анҷом додани коре ишора мекунад. Ҷон олоти зуҳури мавҷуд, забон воситаи ба тасвир овардан ва раӣ роҳи дарёфтани. Хирад бо дастгоҳи сухан чизро меситояд, ки мебинад. Ба ин мақсад ҳамин чиз раҳнамои суханварӣ дар эҷоди “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ мебошад. Ба андешаи профессор Худой Шарифзода “Сухан асбоби чизи аз роҳи хирад дарёфтаре баён кардан ва ба низом овардан аст.” (10, 37). Ҷунин мулоҳизаҳо моро ба натиҷагирӣ роҳнамоӣ мекунад, ки суханварӣ имкони баён дар ҳудуди диданиҳост. Ҳақим Фирдавсӣ сухан аз диданиҳо баён мекунад, ки маънии ин диданиҳо дониш аст. Аз диданиҳо болотар ҷойгоҳи Худованд аст ва хираду ҷону раӣ кодири дарёфтани ба тасвир овардани ӯ нестанд ва боқӣ шинохти борӣ ва бандагии мо ба ӯ менамояд. Аз ин рӯ, ҷону раӣ ба воситаи сухан диданиҳоро дармеёбанд ва суханварӣ аз

1. Хокироев Р. Г. - н.и.ф., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ ДДОТ ба номи С. Айни.

роҳи хирад бо ёрии раъю сухан пазируфтани диданиҳост. Пас ба эътибори ин назар Фирдавсро дар бораи маъно ва мақсади суханварӣ чунин фаҳмидан мумкин аст: хирад ва ҷон бо сухану раъӣ диданиҳоро мепазираанд ва меситоянд.

Худованд хираду ҷонро месанҷад ва инҳо ба василаи сухан ва раъӣ қудрати дарёфти диданиҳоро доранд ва аз он боло дар имкони қудрати онҳо нест. Роҳнамои офаринандагии ҳунари Фирдавсӣ ҳамин чиз аст, ки дар саросари “Шоҳнома” ба ҷашм мерасад. Сухани хирадмандона, пайваста бо ҷавҳари ҷон, ки ҳамон атоифи мардумӣ ва ҳиссиёт аст, ки сухан воситаи хираду ҷон дар дарёфти диданиҳост. Бо сухани содаи заминии мо “Забон (сухан) воситаи офаридани асари адабӣ ва маҷмӯан офаринандагист. Бо ин сабаб ҳунари адабии бадеиро суханварӣ ҳам мегӯянд. Ниҳоят раъӣ (андеша), ки дар сухан диданиҳоро ба ҳам меаишад ва болотар аз пардаи диданиҳо сухан гоҳ надорад ва андеша ҳам аз ин ҳастӣ, ки олами ҳамон диданиҳост, бартар гоҳ (мақом) намеёбад.” (10,37).

Сухан қудрати гуфтан ё амалан ҳуди гуфтан аст ҳамон бо хирад. Ин ҳар ду бо пайванди якдигар донишро ҳосил мекунанд ва доно аз гуфтор бармеёбад. Ба хирад ва сухан роҳи бепоён доштани донишро дидан мумкин аст. Дар ин хусус Фирдавсӣ аз мавқеи ратсионалии донишу маърифат андеша пеш меорад:

Чӣ гуфт он сухангӯӣ марди хирад,
Ки доно зи гуфтори ӯ бархурад.
Касе, к-ӯ хирадро надорад ба пеш,
Дилаш гардад аз кардаи хеш реш,
Ҳушивор девона хонад варо.
Ҳамон хеш бегона донад варо...
Чу дидор ёбӣ ба шоҳи сухун,
Бидонӣ, ки дониш наёяд ба бун. [1,13-14]

Хирад, сухан ва дониш аз ҳам ҷудо нестанд. Хирад нахустофариниш аст, бо сухан пайваста ба ҷойгоҳи баланд, ба қавли Фирдавсӣ ба шоҳи дониш ҷойгоҳ меёбад ва инсон дар ин мақом, ки ҷойгоҳи фикрӣ ё ақлонӣ аст, имкони дарёбандагии таҳлилӣ ҳосил мекунад ва дар ин раванд дарёфти дониш дар назди ӯ беохир аст. Ин ҳамон ҷойгоҳи фикрӣ аст, ки аврупоён онро интеллект ва соҳиби ин маҷмаи хираду донишро интеллектуал мегӯянд, ки ба маънои хушманд, андешаманд ва мутафаккири забони форсӣ ва тоҷикӣ ҳаммаъно мебошад. Се мафҳуми бунёдӣ: хирад, сухан ва дониш дар офариниши “Шоҳнома” шинохти сабки он мебошанд ва маънои онҳо низ дар ҳудуди назари Фирдавсӣ бунёди сохтори сухан ё поэтикаи “Шоҳнома”-ро ба вуҷуд овардаанд. Хирад ва гуфтор бо мардум ҳамроҳ ва ҳамзамон дар офариниши халқ шуда ба вуҷуд омадаанд ва ҷон низ ниҳоди осмонӣ дорад. Нигорандаи хирад ва ҷон Худованд аст. [2,420]. Дониш ба инҳо ва пароканда ба ҳар кас [2,420]

Сухан монанди гавҳар аст, ки нокушода андаруни санг аст. Ин гӯҳар аз бандҳо раҳо ёфта, монанди муҳри дурахшанда баҳо дорад. Ин муҳри дурахшанда алмоси бурранда аст ва сухан дорои ҳамин сифат дар хидмати хирад аст. Ба ин маънӣ, ҷилои сухан дар ҳастии ўст ва дар ҳамин маънӣ Фирдавсӣ бар фалсафӣ эрод мегирад, ки сухани ӯ ба ҳастӣ тавҳид надорад ва чунин суханро гуфтани ногуфтан якест. Сухани фалсафӣ андешаи мучаррад аст ва ба назари Фирдавсӣ бар диданиҳо бунёд наёфтааст:

Сухан ҳарчӣ бо ҳастӣ тавҳид нест,
Ба ногуфтани гуфтани ӯ якест.
Туру ҳарчӣ бар ҷашм бар нагзарад,
Нагунҷад ҳаме дар дилат бо хирад. [3,288]

Инсон аз роҳи хираду чон, ки аввалин гӯянда, бо ёрии забон диданиҳоро баррасӣ мекунад ва ҳамин чиз бунёди офариниши “Шоҳнома” ва офаринандагии башарӣ, дар маҷмӯъ мебошад. Донишу сухан ба ҳам пайваستاанд ва дар гуфтор берун меоянд [5,439]. Ин назар ишора ба идроки ақлӣ мекунад, ки мавқеи фикрии Фирдавсӣ дар иншои “Шоҳнома” будааст.

Хирад нахустофариниш, ниғаҳбони чон ва се поси дигар-чашму гӯшу забон аст, ки неку бад аз ин се аст. Ҷавҳари ақлонӣ, гармии равонӣ аз диданию шуниданӣ ва забон дорад. Агар ин маънӣ дуруст дарёфта шуда бошад аз роҳи хирад бо пайванди отифӣ диданию шуниданӣ ба василаи забон воқеият мегирад ва офаринандагии шоири ҳамосагӯ дар ҳамин аст. Кори Худованд аз ночиз чиз офаридан аст, ки ба ҳукми он чӣ гуфта шуд, инсон ба даст надорад. Офаридгор тавонову донову доранда ва “хирадрову чонро нигоранда” аст [2,420]. Дар ҳамин аст тафовут миёни бинанда ва офаринанда, яъне офаридгор ва мардум.

Дар “Шоҳнома” Фирдавсӣ аз пайванди хирад бо сухан зиёд андеша рондааст. Аз ҷумла, бораи баробарии хирад бо сухан чунин мефармояд:

Сухан чун баробар шавад бо хирад,
Равони сароянда ромиш барад.
Касеро, ки андеша нохуш бувад,
Бад-он нохушӣ роӣ ӯ кам бувад.
Ҳама хештанро чалепо кунад
Ба пеши хирадманд расво кунад. [2,201]

Ҷавҳари сухани хуш ҳамин хирад ва андеша мебошад, ки асоси табиати мардумиро ба вучуд меоранд:

Сухан лангару бодбонаш хирад,
Ба дарё хирадманд чун бигзарад.
Ҳамон бодбонро кунад соядор,
Ки ҳам соядор асту ҳам моядор.
Касе, к-ӯ надорад ҳунар бо хирад,
Сазад гар дари подшо наспарад. [7,218]

Намунаи шоистаи сухани хирадмандона дар “Шоҳнома” аст, ки бунёди хирадмандӣ, вусъати андеша ва ҳиссиёту завқу эҳтиросоти одамӣ хусни онро нотақрор намудаанд.

Сухан дар офариниш ҳамроҳи хирад бо мардум ба дунё омад. Ҳамчуноне ки зикр намудем, нахусофариниши хирад буд. Сухан воситаи диданӣ ва диданиҳост ва ҳангоме онҳо пазируфта мегарданд, ин нишонаи падидаи омадани дониш аст. Аз суханони Фирдавсӣ ба натиҷае мерасем, ки “Шоҳнома” дониши дарёфта ва пешниҳодшудаи офаринанда ва ганҷи бебаҳои дониш аст, яъне ҳама гуфтаниҳо гуфта шудаду бари боғи донишро рӯфтаанд:

Сухун, ҳар чӣ гӯям, ҳама гуфтаанд,
Бари боғи дониш ҳама руфтаанд. [1,20]

Фирдавсӣ ба мавзуи ёдгор мондани сухан дар мавридҳои зиёд мурочиат кардааст. Баъди кори анҷоми Заҳҳок шоир рӯй ба панду андарз оварда, мегӯяд, ки неку бад дар ҷаҳон пойдор нахоҳад монд. Ганҷу динору кохи баланд суде надорад, ягона чизи боқӣ сухани борвари дониш аст:

Сухан монад аз ту ҳама ёдгор,
Суханро чунин хормоя мадор. [1,85]

Ҳамин гуна назари ба ёдгор мондани сухан дар оғози “Достони ҷанги бузурги Кайхусрав” дар анҷоми мадҳи Маҳмуд низ омадааст. Шоир дар оғози “Шоҳнома” мақсади худ-

офаридаи ба ба гетӣ ёдгор монданро ҳадафи асосӣ қарор додааст. Фирдавсӣ аз сомон додани амали бузурге хабар медиҳад, чунон ки Барзӯӣ дар паҳлавӣ ва Ибни Муқаффаъ дар арабӣ анҷом додаанд, яъне ӯ барои Маҳмуд номаи бостон меоварад. Ҳамон номае, ки дар муқобили боду борон, бо гузашти рӯзгорон, аз биноҳои бошукӯҳ, ки аз гармои сармо хароб мегарданд, басте устувортар ва побарҷотар аст:

Яке бандагӣ кардам, эй шахриёр,
Ки монад зи ман дар ҷаҳон ёдгор.
Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
Бар ин нома бар умрҳо бигзарад,
Ҳамехонадаш ҳар кӣ дорад хирад. [4,173-174]

Фирдавсӣ бар азамати донишу қудрати суҳанварии худ эътимоди қавӣ дорад. Ба назари ӯ баъди номбардори офаринанда будани нома ё китоб дуввумин суҳан аст. Суҳан ё калом, забон дар шакли истифода аз ҷониби шахс ва ҳамзамон истифодаи манбаи ом ба сурати инфиродӣ мавҷудият меёбад. Суҳани шахс, гуфтори ӯ ифодаи шахсияти маънавӣ, фарҳангӣ, тавоноии идроку фаҳму дониши ӯст. Суҳани шоир ё нависанда бозгӯии ҳунари, маърифату дониш ва маҷмӯан шахсияти вай аст. Бо ин сабаб донишмандони Аврупо сабк ё услуби нависандаро мутавазӣ ба шахсияти ӯ медонанд ва мегӯянд, сабк (услуб) ифодаи шахсияти нависанда аст. Таркиботи исмӣ дар забон хеле зиёданд ва нишонаи ягон сифати суҳанварии гӯянда мебошанд, чунин намунаҳо: суҳаноро, суҳанчин, суҳанрон, суҳансанҷ, суҳаншинос, суҳанфаҳм ва монанди инҳо. Ҳар яки ин таркибҳо шакли сифатӣ ҳам доранд: суҳанчинӣ, суҳанфаҳмӣ, суҳандонӣ, суҳанронӣ, суҳаншиносӣ (7).

Шоирон ба хоҳири ҳамин алоқаи суҳан бо шахсияти адибон дар ситоиши он бисёр ҳарф зада, арҷгузорӣ намудаанд, ки Фирдавсӣ аз радифи ситояндагони суҳан берун нест. Шоир Амираки Мансурро чун соҳиби “суҳан гуфтани ҳубу овои нарма” (1,14) муаррифӣ мекунад. Дар тасвири замони подшоҳии Заҳҳок Фирдавсӣ аз баду неки ҷаҳон андеша ронда, нопойдор будани онҳо ва неки ба ёдгор монданро авлотар медонад. Неки дар асари адабӣ ва мавқеи маърифати зебоишиносист. Ба ҷуз некии барандаи номи неки бо шустани бадӣ аз ҷаҳон монд, суҳан ёдгор мемонад. Ба ин маънӣ “Суҳанро набояд хормоя бидорӣ” (1,85).

Суҳани ногуфта ва гуфта ба ду навъ вучуд дорад. Якум гавҳари ниҳон ба санг ва дуум гавҳари дурахшанда:

Набинӣ, ки мӯбад ба Хусрав ҷӣ гуфт,
Бад-он гаҳ, ки бигшод роз аз нухуфт.
Суҳан гуфт, ногуфта чун гавҳар аст,
Кучо ногушода ба санг андар аст.
Чу аз банду пайванд ёбад раҳо,
Дурахшанда муҳре бувад бо баҳо. [2,164]

Суҳани ногуфта ҳамон андеша аст, зеро инсон ба воситаи калима, таркиб ва ҷумлаҳо андеша меронад. Навишта ҳамон гуфтаи нигошта ва муҳри дурахшанда аст. Аз ин ҷо назари Фирдавсӣ аз огози суҳанварӣ дарак медиҳад ва ӯ доди суҳан дода ва орзуи аз ин вачҳ аз ӯ ба неки ёд карданро меҷӯяд (2,380). Доди суҳан дар суҳан додан ҳамон камоли суҳанварист. Қудрати суҳан ва суҳанварӣ дар навиштани: “номвар ва номаи бостон” ҳамоно халлоқияти

гӯянда бояд шинохта шавад. Шоир аз гуфтор ба ҷилои сухан ва аз он ба мақоми ҳунарманди комил мерасад. “Сухангӯи бедормағз” дoston меофарад. Андешаи офаринанда ба воситаи сухан ба дoston меорояд, яъне бо зебу ороиши ҳунар дoston меофаринад. Кайфияти ҳақиқии суханвар тавозуни сухану хирад аст. Ба таъбири дигар, андешаи санҷида бо хирад ба касе кайфияти равонӣ ва завқӣ мебахшад:

Кунун эй сухангӯи бедормағз,
Яке дostonе биорой нағз.
Сухун чун баробар шавад бо хирад,
Равони сароянда ромиш барад. [2,201].

Фирдавсӣ дар анҷоми рӯзгори Искандар чунин мефармояд:

Чунин аст расми саройи каҳун,
Сикандар шуду монд эдар сухун...
Бичӯст он ки ҳаргиз начустаст кас,
Сахун монд аз ӯ андар офоқу бас.
Сахун беҳ ки вайрон нагардад сахун,
Чу аз барфу борон сарои каҳун [6,128].

Дар зиндагияш Искандар сию шаш подшоҳро бикушт, даҳ шаҳристон сохт, чизе ки ҳаргиз кас начуста буд, бичуст. Аз ин кирдор чизе ба нишон намонд, аммо дар офоқ сухан монду бас. Ба василаи сухан овозаи Искандар дар ҷаҳон қиссаи ӯст, ки бо сухан дар ҷаҳон монд. Дар чунин маврид дostonи қисса шудани Искандар сухан аст ва маънии сухан бо дostonи подшоҳии Искандар баробар аст. Ҳамин сухан, пазируфта аз дигарон ва пардохтаи гӯянда дар ҷаҳон ёдгор мемонад: Ба ин маънӣ Фирдавсӣ мегӯяд: “номаи ман барои Маҳмуд то ҷовидон ёдгор мемонад”. Ин ҷо “нома” ба маънои дostonу китоб аст:

Нигаҳ кун, ки ин нома то ҷовидон,
Дирафше бувад дар сари бихрадон...
Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гаҳвари шоҳвор [6,136-37].

Ба ёдгор мондани сухан дар мавридҳои дигар низ ба такрор омадааст (6,341). Фирдавсӣ ду чизро, ҳамчунон ки қаблан ном мебарад ҷовид мемонад: номи неку сухани нағз. Номи неқ ҳосили кирдори мардумӣ ва сухани нағз аз суханварист, ки ин ду чиз табаҳ намегарданд:

Зи гетӣ ду чиз аст ҷовиду бас,
Дигар ҳарчӣ бошад, намонад ба кас.
Сахун гуфтани нағзу кирдори неқ,
Нагардад куҳан то ҷаҳон аст висқ.
Зи хуршеду аз боду аз обу хок,
Нагардад табаҳ ному кирдори пок!...
Зи ман ёдгор аст чанде сухун,
Гумонам, ки ҳаргиз нагардад каҳун! [7,288].

Матлаби ниҳони шоир аз чанде сахун” ҳамин дostonу ҳамосаҳои “Шоҳнома” аст. Дар фасли овардани “Калила ва Димна” сухан чун гиёҳ ва дониш чун кӯҳ хонда шуда буд [ҳамон, 367]. Шаҳси бедониш мурда ва ин ин гиёҳ-сухан зиндакунондаанд. Ба таъбири дигар, кайфияти сухани парварида бо дониш равонбахш меояд, равони гӯянда аз

он ромиш мебарад. Сарояндаи ҳамосаи бузург аз чараёни халлоқият кайфият мебарад. Барои марди суханвару донишпардоз чизе болотар аз кайфияти равонбахши чараёни офаридан нест.

Ба андеша ва тасаввур овардан мумкин аст, ки чӣ кайфияте Фирдавсӣ аз саҳнаҳои шоду ғамангези вазъи қаҳрамонон, муносибати миёни онҳо ва сухани дар забони гуфторашон ниҳодааш ҳосил мекард. Он баҳраи ҳиссиёти неку бад, шодию ғам, ҳузну фараҳмандӣ ва дигар ҳолатҳои фарогири қалбу равон, ки хонандаи соҳибзавқи “Шоҳнома” ҳосил мекунад, бегумон аз мағзи дилу чони сароянда гузаштаанд.

Бо вучуди ин, шоир тамкину солории бардошти ҳамаи онҳоро дорад. Аз ҳамин ҷиҳат, Фирдавсӣ як марди бурдбор бо тамоми сӯзу ҳиссиёту равонии башарист, ки дар ҳоли бетамаӣ сухан аз хотироти мардуми худ барои ояндагон ба ёдгор мегӯяд.

Дар оғози достони “Хусрав ва Ширин” изҳор медорад, ки нав кардани “куҳун гаштани номаи бостон”-ро аз гуфтор ва кирдори он ростон аст [8,259]. Аз чунин андешаи Фирдавсӣ боз ҳам бармеояд, ки асоси нав кардани достони кӯҳан ба тозагии кирдор ва гуфтор расидан аст. Асоси офаринадагии ҳунари (бадеӣ) бо сухани тоза нақши қаҳрамонҳоро бо кирдорҳояшон офаридан аст. Ин нав кардан зарур ба ҷиҳати ёдгор будан аз он гузаштагон мебошад [8,259]. Ҳадафи Фирдавсӣ ба ҳангоми навиштани “Шоҳнома” ҳамин аст, яъне эҳё намудани кирдори номдорони гузашта бо сухани худ барои ёдгор мондан ба ояндагон. Ҳамаи андешаҳои Фирдавсӣ дар мавриди мақсади гуфтани номаи бостон дар фасли «Гуфтор андар Айвони Мадоин» бо сӯзи дили гӯянда чунин натиҷа шудаанд:

Чаҳон бар кехону меҳон бигзарад,
Хирадманд мардум чаро ғам хӯрад.
Басе меҳтару кехтар аз ман гузашт,
Наҳоҳам ман аз хоб бедор гашт.
Ҳар гоҳ гаҳ ки шуд сол бар шастушаш,
На некӯ бувад мардуми пиркаш.
Чун ин номвар нома ояд, ба бун,
Зи ман рӯи кишвар шавад пурсухун.
Аз он пас намирам, ки ман зиндаам,
Ки тухми сухан ман парокандаам.
Ҳар он кас ки дорад хушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин. [8, 288].

Пас аз ҳазор сол ҳамаи таманнои гӯянда ба ҷой омада, рӯи чаҳон аз ӯ пурсухан аст, ному кораш ҳамчунон зинда бо тухми сухани парокандааш миёни аҳли фазлу адаб мондааст.

Ситоиши сухан дар “Шоҳнома” мавқеи намоён ва муассир дорад, ки Абулқосим Фирдавсӣ дар оғози достони “Сиёвуш” бо таваҷҷуҳи беандоза онро ба зевари табъ кашидааст:

Ту чандон, ки бошӣ, сухангӯӣ бош...
Хирадманд бошу накӯхӯӣ бош...
Нигар, то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳар чӣ гӯӣ, ҳамон бишнавӣ [2, 7-8].

Ба ин монанд ситоиши сухан дар оғози маснавӣҳо, дар шеърӣ абёти шуаро зиёд ба назар мерасад. Ба андешаи профессор Худой Шарифзода “ҳамаи ин ситоишҳои фаровони суханро Худо накунад ҳарзагӯӣҳо ё худнамоӣҳои шоирон, ки аз камъятиборӣ ба шахсияти худ ва дигар гирифториҳои равонӣ ба вучуд меомада бошад, набояд донист” [5, 160]. Дар иқтибо-

си зикр Фирдавсӣ ба шахсияти худ бо таъбири “сухангӯи бедормағз” хитобан мурочиат мекунад ва ин чунин маъно дорад, ки ӯ худро “сухангӯӣ” мешиносад, яъне худшиносии эҷодии Фирдавсӣ дар ҳунари волои суханварии ӯст.

Ҳамчуноне Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар асараш “Чаҳор мақола” зикр менамояд: “бисту панҷ сол дар он китоб машғул шуд, ки он китоб тамом кард. Ва алҳақ, ҳеҷ боқӣ нагузошту суханро ба осмони иллийин бурд ва дар узубат (ширинӣ) ба маъин расонид. Ва кадом таъро қудрати он бошад, ки суханро бад-ин расонад, ки ӯ расонидааст... Ман дар Аҷам сухане бад-ин фасоҳат намебинаму дар бисёрии аз сухани араб ҳам” [6, 76-77].

Аз ин рӯ, сухан ҳамчун василаи асосии баёни эҳсосу андеша, матлабу афкор ва муҳимтар аз ҳама таъриху ойин, одобу суннатҳо ва ба таври кулӣ Эрони бостон дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҷойгоҳи хосае дорад.

Сухан ва суханварӣ аз нигоҳи Фирдавсӣ дар ҳаёт ва ҷомеаи инсонӣ мақому манзалати воло дошта, арзишҳои баландеро касб намудааст. Суханварӣ ҳунаре аст, ки аз рӯзгорони басо дароз мавриди таваҷҷуҳи арбобони фазлу камол ва тамоми миллатҳо аҳаммияти вижаро соҳиб шуда, ба ҳукми «сухан монад андар чаҳон ёдгор» ҷой ва пояи маҳкам дар адабиёти милал доштааст.

Дар адабиёти форсу тоҷик низ суханварӣ манзалати олӣ дошта, удабои мо доди суханро додаанд. Аҳаммияти масъала бештар аз он ҷиҳат аст, ки бархе аз суханварони фозил ва мавқеиятшинос тавонистаанд то ҳади мучибот дигаргунии ҷомеаро фароҳам оранд ва инқилобҳои асосӣ ва бунёдиро пайафкананд. Суханварону забоншиносон чун шамшери бурранда дунёро мусаххари худ сохта, шуҳраи хосу ом гаштаанд:

Чу густурда хоҳӣ ба ҳар ҷой ном,
Забон баркашӣ ҳамчу тег аз ниём [8, 129].

«Номаи бостон»-и Фирдавсӣ аз ҷумлаи китобҳои адабии нодирест, ки дар тамоми маврид, ахлоқи нек ва ҳӯи писандидаи аҳли башар мавриди таваҷҷуҳи сарояндаи он будааст. «Шоҳнома» китобест, ки дар он ақлу хирад ва донишу илм бар ҳама чиз тарҷеҳ дода шудааст. Ва ин ҳамосаи беназир дар адаби форсӣ шинохта шуда, зиндакундаи таърихи Эрони кӯҳан аст, ки аз назари дин ва ахлоқу ҳикмат низ дархӯри аҳамияти беандоза мебошад.

Суханронӣ он гоҳ писанди ҷомеа қарор мегирад, ки дигаргуниву таҳаввул эҷод кунад. Суханрони хуб шароитеро дорост, ки удабо ва суханварони мо ба онҳо таваҷҷуҳ намуда, дар навиштагову сурудаҳои худ баён доштаанд. Ба ин маънӣ, дар шоҳасари безавол Фирдавсӣ ҳакимона ишора кардааст:

Сухан бишнаву беҳтарин ёд гир,
Нигар, то кадом оядат дилпазир [7, 190].

Барои суханвар лозим аст, ки матлаберо перомуни суханронии худ бо таваҷҷуҳ ба он ҷиҳат дар китобҳо хонда ё аз дигарон шунидааст, гирд биоварад ва матни суханронии худро таҳия намояд ва чизҳое, ки шунавандагонро писанд набошад, парҳез намояд, то мақому арзишмандии сухан пойбарҷо бимонад:

Чу гуфтори беҳуда бисёр гашт,
Сухангӯӣ дар мардумӣ хор гашт [8, 117].

Ё:

Магӯ он сухан к-он дар ӯ суд нест,
К-аз он оташ аст, баҳра ҷуз дуд нест [8, 119].

Суханвари хуб бо таваҷҷуҳ он чӣ дар кутуби муътабар баён шудаву мавриди эътимо-ди ҳамагон аст, сухан мегӯяд. «Сухан бигӯед, то шинохта шавед зеро, ки сухани мард дар зери забонаш пинҳон аст». Марди сухангӯӣ дар назар дошта бошад ва бидонад, ки хирад-мандон ва донишмандон то нагӯянд қадрашон ҳувайдо нагардад ва ҷоҳилу нодон сухан нагуфтаниш шоиста аст. Зеро забони баста роздори зиштиҳо ва зебоиҳост ва айбу ҳунари фард ҳангоми баёни сухан ошкор мешавад.

Забонро ниғаҳдор бояд будан,
Набояд равонро ба заҳр ожадан [7, 259].

Гӯяндаи хуб таваҷҷуҳ мекунад бар он чӣ мегӯяд ва аз натиҷаи баёнаш огоҳии комил дорад, аз пургӯйӣ мепарҳезад ва медонад, ки:

Ки бар анҷуман марди бисёргӯӣ,
Бикоҳад ба гуфтори худ обрӯӣ [7, 259].

Суханварон мавқеияти шунавандагон ва замону маконро ҳангоми баён дар назар ме-гиранд ва бар тибқи масали машҳур «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта маконе дорад» амал ме-кунанд. Баррасии муҳити атроф мавқеияти гӯяндаро нопойдор месозад ва ҳарчанд сухан фасеҳ ва балеғ бошад, наметавонад сомиёро маҳҷуб намояд ва ҳастагӣ ба бор меоварад, ки ин нуктаро Ҳаким Фирдавсӣ чунин тасвир намудааст:

Чу гӯяндае, к-ӯ на бар ҷойгоҳ,
Сухан гуфту з-ӯ дур шуд фарру ҷох [8, 139]

Гӯяндаи нуктасанҷ бо ҳар кас мутобиқи андеша ва фикраш сухан мегӯяд ва он гуна, ки ба авом ба сухан менишинад, бо арбобони фазлу дониш намегӯяд ва баръакс:

Сухангӯӣ рӯшандилу дод деҳ,
Кеҳонро ба кеҳ дораду меҳ бо меҳ [8, 133]

Оре, суханро бояд ба андоза ва дар вақти зарур гуфт ва аз бемавқеъ сухан гуфтан ва беҳисоб гуфтан худдорӣ намуд. Ҳамчунин нашоёд суханро ба дароз кашид, ки хотири шу-навандагонро малул месозад ва бояд чандон сарояд, ки ба кор ояд:

Аз андоза бар нагзаронӣ сухан,
Ки ту нав ба кориву гетӣ куҳан [8, 290].

Ё:

Забону хирад бо дилат рост кун,
Ҳамон рон аз он сон, ки хоҳӣ сухун [7, 205].

Агар ин ҳамоҳангӣ вучуд надошт, таъсири сухани муассир дар шунавандагон нахоҳад буд. Зеро:

Забоне, ки андар сараш мағз нест,
Агар дурр борад, ҳамон нағз нест [5, 111].

Сухан гувоҳи ҳоли гӯянда аст ва гӯяндагоне, ки гӯш ба гуфтаҳояшон надошта бошанд ва ё аз рӯи ҳавою ҳавас сухан гӯянд ва манзурашон касби худнамоӣ дар байни мардум бо-шад, наметавонад баёнашон муассир дар дигарон воқеъ шавад. Мегӯянд, сухане, ки аз дил

барояд, бар дил нишинад ва он чи аз рӯи ҳавою ҳавас гуфта шавад, бар боди ҳаво супурда гардад ва на танҳо асари мусбат дар шунавандагон надорад, балки гӯяндае ҳам ки ба суханони хештан бовар надорад, оромии равониرو аз каф медиҳад:

Сухан чун барбар шавад бо хирад,
Равони сароянда ромиш барад [3, 6].

Ва:

Бузург он касе, к-у ба гуфтори рост,
Забонро биёросту кажӣ нахост [8, 29].

Вагарна:

Агар чуфт гардад забон бар дурӯғ,
Нагирад зи бахти сипехри фурӯғ.
Сухан гуфтани каж зи бечорагист,
Ба бечорагон бар бибояд гирист [8, 54].

Мавзуи дигаре, ки мавриди таваҷҷуҳи суханварон шудаву ононро дар кори худ муваффақ гардонидааст, тамрин ва такрор дар суханронӣ мебошад:

В-гар чанд бахшӣ зи ганчи сухан,
Барафшон, ки дониш наояд ба бан [7, 262].

Ё:

Ки пайваста гӯяд саросар сухан,
Агар нав бувад достон, гар куҳан [8, 282].

Ҳангоми баён бояд бо таҳаммул сухан гуфт, ҳамон гуна, ки «Суханро то нагуфтаӣ, дар қайду банд ва амонати ту аст, вақте ки баён шавад ва ба забон ояд, ту дар қайду банди он хоҳӣ буд. Пас, забонро дар хазинаи даҳон нигоҳ дор, ҳамон гуна ки аз тилло дар хазина нигоҳдорӣ мешавад. Чи басо як сухани ноҷо мучиби аз даст рафтани неъмате гардад ва азобу гирифтори ва дарди сар пеш оварад.» Ва ё: «Сухан то напурсанд, лаб баста дор, гуҳар нашканӣ, теша оҳиста дор». Он чиро ки ба забон ояд, бояд ниёзи шунавандагонро донист, ки калима ё ҷумлае мумкин аст кишвареро ба хоку хун кашад, ва бараъкс, ҷумлае ё калимае мумкин аст асомии ҳамагонро фароҳам оварад. Аз ин ҷост, ки агар сухани суханвар натиҷабахш бошад, алоқаи шадиди шунавандагонро бармеангезад, то он ҷо ки чун соҳири забардаст шунавандагонро ба худ ҷазб медорад ва зери лаб чунин замзама мекунад:

Сухангӯй чун баркушояд сухун,
Бимон, то бигӯяд, ту тундӣ макун [8, 130].

Ё:

Агар дониши мард ронад сухан,
Ту бишнава, ки дониш нагардад куҳан [7, 259].

Сухан шунидан беҳи давлат аст ва сармояи шавкат ва азамат: зеро «Онон ки гуфтор ва суханро мешунаванд ва аз беҳтарини он пайравӣ мекунад». Ва суханвар низ беҳтаринро интихоб мекунад ва ба гӯши шунавандагон мерасонад ва аз гуфтаҳои нописанд дурӣ мечуяд.

Нуктаи дигар, ки мавқеияти суханваронро тамзин мекунад, эътимод ба нафс аст, вагарна матолиби мавриди назар ба фаромӯшӣ супурда мешавад. Барои ҷуръат ба нафс такягоҳе лозим аст, ба он неру паноҳ мебарад ва ёрӣ мечуяд:

Ба ҷое, ки танг андарояд сухун,
Паноҳат ба ҷуз пок Яздон макун [2, 93].

Бо ёрї хостан аз неруи Офаридгор сухангӯї бо рою дониш ва ҳақиқатҷӯї фарогириф-
тахоро таҷзия ва таҳлил менамояд ва сипас, забон ба сухани нағз мекушояд ва чун доност
ва такагоҳи ӯ Аллоҳ, забонаш ба гуфтан тавоно хоҳад буд.

Ба дигар сухун, ҳар кӣ доно бувад,
Забонаш ба гуфтан тавоно бувад [8, 136].

Чун медонад шарофат ва қимати одамӣ ба сухани хуби ӯст ва афроди хушманд сардї ва
гармии рӯзгор чашидаанд, ки матлабро дар зеҳни худ пазонда, сонї ба забон меоваранд:

Сухан чун як андар дигар бофтї,
Аз ӯ бегумон коми дил ёфтї [8, 282].

Он чиро намедонї мағӯ, балки ҳар чиро ҳам ки медонї, мағӯ. Чи зебост ин сухан ва чи
дастури арҷаманде аст суханваронро, ки аз баёни суханони судманд ва нукоти ҷолиб ва шу-
ниданї, ки дигаронро хуш ояд ва барои ин кор лозим аст аз манобеи мусиқӣ кор бигиранд
ва масоили муҳимро аз бузургони илм ва дониш нақл намоянд ва чунин кас ҳамеша фаро
мегирад ва аз омӯхтан изҳори хастагї намекунад:

Нагардад дилаш сер з-омӯхтан,
Аз андешагон мағзро сӯхтан (8, 136).

Басо шахси хирадманд ба гуфтор коре анҷом диҳад, ки ба шамшер анҷом нагирад. Гӯян-
дагони хуб ва забардаст ҳамеша шунавандаи хубе ҳастанд ва гуфтахоро хуб ё бад гӯш ме-
кунанд ва беҳтаринро бар мегузинанд ва дар гуфта ва амал ба кор мегиранд. “Чи басо гуф-
торе, ки асараш дар дилҳо беш аз ҳамла намудан аст”.

Зи бекоргӯён ту доно шавї,
Нагӯї аз он сон, к-аз ӯ бишнави [8, 130].

Ё ки:

Ҳамон, к-ӯ сухан сар ба сар нашнавад,
Надонад ба гуфтору ҳам награвад [8, 139].

Санъати сухани беҳамто, чавҳар ва бунёди беолоишу пок ва такрорнопазир чи дар ада-
биёти гузашта ва чи дар адабиёти муосир имкон медиҳад, ки бидуни кадом қайду шарт офа-
ридгори «Шоҳнома»-и Фирдавсї ифтихор ва шарафи тамаддуни ҷаҳониён аст. «Шоҳнома»
неруи идроки мардуми тамоми иқлими дунёро барои дарёфти адолат, ростї, дӯстї, инсоф
ва худшиносї алайҳи ҷаҳолат, бедодиву дурӯғ, номардиву беинсофї душманиву ҷанг бедор
мекунад, қувват мебахшад, роҳи омӯзишу донишу хирадро мунаввар месозад (4).

Фирдавсї дар абёти оид ба сухану суханварї шартҳои беҳдошти суханвариро зикр на-
муда, аз судмандиву хушсадої, бамавқеиву ҳадафмандї, шириниву малоҳат, нармиву лато-
фат ва амсоли ин судманд гуфтааст. ӯ сухани неку ростро арҷу ситоиш намуда, ҳама гуна
суханҳои ноҷо ва бемавқеъро мавриди мазаммат қарор медиҳад ва махсусан, сухани нора-
воро барои шоҳону ҳокимон зиёновар мешуморад.

Аз ин ҷост, ки Абулқосим Фирдавсї сухани бемаъниву беҳуда, пурлофу газоф, насанчи-
даву наандешидаро саҳт нақӯҳиш карда, онро боиси пушаймонї медонад. Сухани носазоро
шоир сабабгори ранҷи ҳам шунаванда ва ҳам худи гӯянда медонад. Инсон бояд аз сухани
нохушоянд ҳамеша худдорї намояд. Фирдавсї мисли шоирони шуҳратёри асрҳои 9-10 ада-
би тоҷику форс аз зумраи Рӯдакиву Шаҳид ва Абушақури Балхї ба ёдгор мондани сухан
дар ҳаёти одамї эътиқоди комил дорад.

Ба мақому манзалати сухан ва нақши он дар ҳаёти инсон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда-
ни Фирдавсї гувоҳи он аст, ки маҳз тавассути сухан метавон мардумро на танҳо ба тамад-
дуни ғаниву бостонии ниёгон ошно сохт, балки бо беҳтарин андешаву паёмҳои башардӯстї

шинос намуд ва онҳоро дар рӯҳияи ахлоқи хубу ҳамидаи инсонӣ тарбият кард. Аз ин чост, ки мавқеи суҳан ва суҳанварӣ дар “Шоҳнома” яке аз омилҳои асосиву муҳимтарини ташаккули инсон махсуб мешавад ва намирандагии шоир ва асари оламшумулаш “Шоҳнома” аз забони шоир садо медиҳад, ки:

Зи Фирдавсӣ акнун суҳан ёд гир,
Суҳанҳои покизаву дилпазир.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Матни интиқодӣ дар нух ҷилд. Ҷилди аввал, Москва, 1960-282 саҳ.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома иборат аз нух ҷилд. Ба ҷоп ҳозиркунандагон. Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ, Баҳром Сирус. – Душанбе: Ирфон, 1964.
3. Абдуқодир Маниёзов, Худой Шарифов. Ҳақими суҳанвар. - Душанбе: Деваштич. 2003. 203- 234 саҳ.
4. Андарзи Шоҳнома - Душанбе: Адиб, 1994. - 112с.
5. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди аввал то шашум.-Техрон: Амири Кабир. 1375.-1229 саҳ.
6. Рашшод Муҳаммад. Фалсафа аз оғози таърих. (Таҳияи С. Маҳмадулло ва С. Исмаилов),-Душанбе: Ирфон, 1990.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳормақола. - Душанбе: Ирфон, 1986. 160.
8. Фирдавсӣ. Шоҳнома. Матни илмӣ- интиқодӣ дар нух ҷилд. Ҷилди аввал, муқаддима, матни илмӣ- интиқодӣ, ҳошия, тавзеҳот ва мулҳакот ба дасти Муҳаммад Нурӣ Усмонов. – Москва, 1991.-356 саҳ.
9. Хокиров Р. Фазилати суҳан ва суҳанварӣ аз нигоҳи Фирдавсӣ. Андешаҳо оид ба суҳану суҳанварӣ ва баъзе бозёфтҳои он (Маҷмӯи мақолаҳо).- Душанбе: Сино, 1994.
10. Худой Шарифзода. “Шоҳнома,, ва шеърӣ замони Фирдавсӣ.-Душанбе, 2014.-399 саҳ.

СУХАНВАРӢ ВА ОФАРИНАНДАӢ ДАР “ШОХНОМА”

Суҳан дар офариниш ҳамроҳи хирад бо мардум ба дунё омад. Нахустофариниш хирад буд ва суҳан воситаи диданӣ ва диданиҳост ва ҳангоме пазируфта мегарданд, ин ишони падид омадани дониш аст. Аз суҳанони Фирдавсӣ ба натиҷае мерасем, ки “Шоҳнома” дониши дарёфта ва пешниҳодшудаи офаринанда ва ганҷи бебаҳои дониш аст. Ба таъбири дигар, суҳан воқеияти амалии истифода аз ҷониби шахс ва ҳамзамон истифодаи манбаи ом ба сурати инфиродӣ мавҷудият меёбад. Суҳани шахс, гуфтори ӯ ифодаи шахсияти маънавӣ, фарҳангӣ, тавоноии идроку фаҳму дониши ӯст. Суҳани шоир ё нависанда бозгӯи ҳунар, маърифату дониш ва маҷмуан шахсияти ӯ мебошад. Асоси офаринандагии ҳунари (бадеӣ) бо суҳани тоза нақши қаҳрамонҳоро бо кирдорҳояшон офаридан аст. Ҳадафи Фирдавсӣ ҳангоми навиштани “Шоҳнома” эҳё намудани кирдори номдорони гузашта, суҳани ҷовидона гуфтан буд.

Калидвожаҳо: Худованди ҷону хирад, забону раъй, суҳанварӣ, офаринанда, суҳан ва дониш, ҳушманд, меҳри дурахшанда, нахустофариниш, шоири ҳамсагӯ, боғи дониш, неку бад, номаи бостон, калом, суҳансанҷ, суҳаншинос, доди суҳан, суҳани парварда.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хокиров Ризо Гиёевич-номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Тел.: 907829174.

ОРАТОРСКОЕ ИСКУССТВО И ТВОРЧЕСТВО В « ШАХНАМЕ »

Речь в творении рождена мудростью с людьми. Первым творением была мудрость, а речь есть средство видения и видениях, и она приемлема, когда является признаком воз-

никновения знания. Из слов Фирдоуси можно сделать вывод, что «Шахнаме» – это приобретенное и дарованное знание творца и бесценный клад знаний. Иными словами, существует практическая реальность использования человеком, и в то же время использование общедоступного источника на индивидуальной основе. Речь человека есть выражение его духовной, культурной личности, способности понимать и познавать. его речь есть выражение слов поэта или писателя, отражение его искусства, просвещения, знаний и вообще его личности. Основой художественного творчества является создание своими поступками роли героев. Это цель Фирдоуси, которая была важна для него, когда он писал «Шахнаме»: оживить дела прошлого, по его словам, остаться в будущем.

Ключевые слова: Господь души и мудрости, язык и мнение, красноречие, творец, речь, знание, ум, лучезарная любовь, первое творение, поэт, сказитель, сад познания, добро и зло, древнее письмо, слово, оратор, мастер слово,

Сведения об авторе: - Хокироев Ризо Гиёевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры общеуниверситетного таджикского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: 907829174.

THE IPACT OF THE “SHAHNAMEH” ON THE DEVELOPMENT OF ORATORY AND CREATIVITY

The significance and interconnection of mind and speech is well known. Speech is a means of conveying the richness of the inner thought process, which is embodied in knowledge. A person's speech is an expression of the culture and spirituality of his personality, the ability to understand and cognize. The words of a person reflect the cultural baggage that is made up of acquaintance with the work of poets or prose writers, their art and, in general, personality. His words reflect the cultural baggage that is made up of acquaintance with the work of poets or prose writers, their art and, in general, personality. The great work of Firdousi «Shahnameh» contains an invaluable storehouse of knowledge about the past, the heroes of which are embodied in the actions of readers. This is how Firdousi's work influences the future.

Keywords: Creator of soul and wisdom, language and opinion, eloquence, creator, speech, knowledge, mind, radiant love, first creation, poet, storyteller, garden of knowledge, good and evil, ancient writing, word, orator, master of the word.

Information about the author: Khokiroev Rizo Gievich - TSPU named after Sadriddin Aini, candidate of philological sciences, associate professor of the department of the general university Tajik language. Address: 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121.

Tel.: 907829174.

ДИДГОҲИ НАВ ОИД БА МАСОИЛИ МУБРАМИ ЗАБОН ДАР АСАРИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ»

С. Хочазод¹

Асари дучилдаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат-ҳастии миллат» дар масъалаҳои мубрами забоншиносӣ дидгоҳи навро пешорӯи пажӯҳишгарон мегузорад. Ҳатто дар даврабандии забони тоҷикӣ таҷдиди назар сурат гирифта, пешниҳод мегардад, ки он бояд аз рӯи хусусият ба давраи ташаккули такомул, давраи меъёрбандии адабӣ, давраи таҷаддуд ва навҷӯӣ, давраи забони тоҷикии аҳди шӯравӣ ва давраи забони тоҷикии замони Истиқлол гурӯҳбандӣ шавад. Хусусиятҳои ҳар давра бо зикри мисолҳо, қоидаҳои шеваи китобат, низоми сарфи феъл ва тафовутҳо дар сохтмони он, махсусиятҳои шаклсозӣ ва калимасозии ҳиссаҳои нутқ, истифодаи ҷамъбандии арабӣ ва ғ. бозгӯ мешавад, ки барои пажӯҳишҳои минбаъдаи забоншиносон маводи пурқиммат ва дорои муҳимтарин аҳамият мебошад. Дар асар дуруст таъкид шудааст, ки дар Тоҷикистон истиқлоли сиёсӣ аз истиқлоли забон оғоз шуд, зеро забон ифодагари мақсаду омол ва ормонҳои ҳазорсолаи миллат буда, амсоли шиносномаи миллат ва заминаи муҳимтарини бунёди истиқлоли миллии шинохта мешавад. Ҳатто дар давраи мушкилтарини оғози ҳаводиси сиёсии солҳои аввали истиқлол ин рукни муҳимтарини ҷомеа мучиби ваҳдати назарҳо, фикрҳо ва манфиатҳо будааст. Далели ин гуфтаҳо он аст, ки «дар тамоми ин давраи нави таърихӣ, ҳатто дар саҳттарин солҳои низои шаҳрвандӣ яке аз манфиатҳои, ки тамоми гурӯҳу табақоти ҷомеаро сарфи назар аз тамоюлу самтгирӣ иҷтимоӣ сиёсӣ ба ҳам мепайваست, масъалаи забон буд. Ин ягона мавриде буд, ки ҳизбу ҳаракатҳои мухталиф нисбат ба он ҳамфикру ҳамақида буда, манфиати миллиро аз ормонҳои гурӯҳӣ ва ҳадафҳои зудгузари ҳизбиву идеологии худ ботар мегузоштанд. Ин мисоли умедбахш, ба назари мо, яке аз омилҳои гардид, ки сипас дар таъмини сулҳу ваҳдати миллии дар Тоҷикистон нақши муҳим дошт» [9, 11-12]. Аз ин бармеояд, ки забон ба ҳайси рукни ваҳдатсоз, давлатсоз, миллатсоз, таърихсоз, фарҳангу тамаддун ва ҷомеасоз қудрати бузурги ба ҳам овардан, сарҷамъ намудан, офаридан, сохтан, бунёд намуданро дорад. Ба ин хотир, Пешвои миллат дар пешгуфтор андар сифатҳои забон пардохта, ду хосияти умдаи он – яъне баҳамоварӣ ё ваҳдатфарӣ, тавоноӣ ва рақобатпазирӣ – бо арқоми муътамад ва бурҳони қотей зикр менамоянд.

Дар баробари қудрати ваҳдатфарӣ, ки қаблан тазаққур додем, тавоноӣ ва рақобатпазирӣ аз ҷумлаи сифатҳои дигари забони мо бозгӯ мегардад. Дар пешгуфтор омадааст, ки бо вучуди ин ҳама барои оммаи васеи мардумони Хуросону Мовароуннаҳр ва дигар манотиқи Эрон, ки дини мубини исломо нисбатан ба осонӣ қабул карда буданд, забони арабӣ забони бегона боқӣ монд ва ҳаргиз ба ҳайси забони умумӣ пазируфта нашуд. Баръакс забонҳои хурду бузурги пароканда дар миёни мардумони эронитабори ин минтақа на танҳо ба забони арабӣ муқовимат карданд, балки дере нагузашта ба яке аз шохобҳои қавитари ҳушованди худ пайваста ва ё дар он ҳаллу ҳазм шуда, зояндарӯди пурмарворидеро бо номи забони шеваи «тоҷикӣ» (дарӣ, форсӣ) ташкил намуданд, ки то имрӯз бо ҳамон ҷӯшу хурӯш раван аст [9, 16]. Сипас, хидматҳои мондагори як идда бузургмардону посдорони забон, ки ҷунбиши зиддиҳилофат ва истиқлолҳои машҳур ба шуубияро роҳандозӣ намуда, ба муқобили фишору худҳои арабҳо ва тарғиби забону фарҳанги миллии сар боло карданд, ифтихоромез баён мегарданд. Саранҷоми зиндагии ин ватанпарастон бисёр даҳшатовар аст. Лоикӣ ба куфр муттаҳам шуд. Исмоил ибни Ясоро барои шеърхояш бо фармони халифаи уммавӣ – Ҳишом дар ҳавзи пур аз об андохта, сипас нимҷон ба Ҳиҷоз бадарға карданд ва Ибни Муқаффаъро аввал дасту по бурида, дар оташ андохтанд ва сипас, ҷисмашро дар ҳамон оташ сӯхтанд ва монанди ин. Тавре мебинем, ин бузургмардон ба қимати ҷон суннатҳои миллии ва таърихии миллати бофарҳанг, вале дар он рӯзгор сарафкандаи худро ба сурати нав ва ба забони байналмилалӣ вақт-забони арабӣ идома доданд.

1. С. Хочазод - д.и.ф., мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии ДДОТ ба номи С. Айни.

Дар замони истиқлол дар матбуоти Тоҷикистон вобаста ба таърихи пайдоиш, марҳилаҳои ташаккулу рушди навини забони тоҷикӣ матолиби зиёди баҳсбарангез интишор гардидаву олимону адибон ва қишри рӯшанфикри ҷомеа дар мавриди ягонагии забонҳои форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ афкори мутафовитеро пайгирӣ мекунад. Ҳар яке аз ин гурӯҳҳо бо овардани далелҳои тасдиқкунанда дидгоҳи худро дуруст шуморида, ақидаи муҳолифро қабул надоштанд ва афкори ҷомеаро ба саргумӣ мебурданд. Хушбахтона, назари қотеъи бо далелҳои таърихӣ асоснокшудаи асари «Забони миллат-ҳастии миллат» метавонад ба ҷунин баҳсҳо хотима гузошта, дар шинохти пайванди таърихӣ ва асолати забони мо афкори тозаеро падида оварад. Ба ақидаи муаллифи асар маҳз ҳамин пайванди таърихӣ, устувории решаҳои таърихӣ ва ягонагии забон ва дину маънавиёти ин мардумон аст, ки имрӯз ҳам се кишвари ҳавзаи таърихӣ-Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон ин забонро бо номҳои тоҷикӣ, форсӣ, дарӣ забони давлатии худ қарор дода, миллионҳо нафари дигар дар кишварҳои минтақа онро забони модарии худ медонанд. Ҷунончи, дар тақвияти масъалаи мавриди назар таъкид мешавад, ки «барои насли имрӯзаи мо шояд тафовути чандоне надошта бошад, ки забони форсӣ, дарӣ ё тоҷикӣ ҳазор ё ду ҳазор сол пеш аз кадом минтақа бархоста ва ё мардуми кадом ноҳия ба ин забон бештар сухан гуфтааст. Ба назари мо, муҳим он аст, ки онҳо аз як ҳавзаи ягона бархоста, гармиву сардии таърихро бо ҳам дида, як фарҳангу забони муштаракро дар ҷунин сарзамини паҳновар бо ҳам офаридаанд. Акнун дар ин замони ҷаҳонишавӣ бояд бикӯшем, то ҳамбастагӣ ва робитаҳои иқтисодию сиёсии худро қавитар гардонид, бино ба расми дерин, бо ёрии ҳамдигар истиқлоли фарҳангӣ ва забонии худро ҳифз карда, рукнҳои пойдори миллат ва кишварро таҳким бахшем ва онро устувору пойдор намоем» [9, 19]. Гирех намудани пайвандҳои гусастаи таърихӣ ва дар ҳамбастагӣ ҷаҳд намудан ба сӯйи ояндаву бо ҳамгирӣ рафъ намудани мушкilotи равандҳои манфии ҷаҳонишавӣ моро ба кӯйи мақсуд мерасонад. Бале, вақти он расидааст, ки «...аз таҷрибаи ҳамзабонон, он чи ба табиати забони мо созгор аст, баҳра бардорем, қолабҳо ва унсурҳои суннати воҷасозиро бо истифода аз осори гузаштаи хеш фаъол созем, бори нуфузи забонҳои бегонаро, албатта ҳар он чӣ таҳмили аст, аз дӯш барандозем» [9, 22].

Дар китоб даврабандии таърихӣ забони тоҷикӣ бар мабноси сарчашмаҳои таърихӣ сурат гирифта, сараввал ба таърихи мардуми ориёӣ ва забони онҳо таваҷҷуҳ шудааст. Назари донишмандон дар хусуси сарзамини аввалияи қавмҳои ҳиндуаврупой ба чор гурӯҳ- Аврупои ғарбӣ, Баҳри Сиёҳ, навоҳии ҷануби Сибир ва Урал ва Ҳинд дастабандӣ ва бо зикри маводи таърихӣ ишора мешавад, ки «назарияи муҳоҷирати ориёӣҳо ба Ҳинд дақиқтар ва илмитар аст ва ба ҳамин далел онро бояд ҷун асос пазируфт» [9, 28]. Аз рӯи ин назария сарзамини аввалияи қавмҳои ҳиндуаврупой навоҳии ҷануби Сибир ва Урал буда, онҳо аз он ҷо ба тарафи Ғарб, яъне ба сӯйи Аврупо ва ба тарафи Шарқ, ба тарафи Осиёи Миёна ва аз он ҷо ба ҷануб, яъне ба тарафи Ҳинд ва Эрон имрӯза кӯч бастанд. Ин назария мавриди пазириши бештари донишмандони ҷаҳон аст ва бар пояи бозёфтҳои бостоншиносӣ устувор аст. Даврабандии таърихӣ забони тоҷикӣ дар асоси умқи ва ҷиддияти асарҳои бунёдии «Асосҳои филологияи Эрон» [10], «Асосҳои забоншиносии эронӣ» [4], «Роҳнамои забонҳои эронӣ» [5] ва дигар асарҳои ховаршиносони ҷаҳон ба риштаи пажӯҳиш кашида шуда, ақидаҳо оид ба забони қавмҳои ҳиндуаврупой, ба ду гурӯҳ ҷудо шудани онҳо, муштаракоти забонӣ, фарҳангӣ ва диниву суннати ориёӣҳои эронӣ ва ҳиндӣ, ҷудоии онҳо бо диди нав ҷамъбаст шудаанд. Зикр мешавад, ки дар даврабандии забонҳои эронӣ- давранҳои бостон, миёна ва нав ҳанӯз номуайяни ва номуназамӣ ҷой дорад.

Дар фасли «Ҷойгоҳи забони тоҷикӣ дар гурӯҳбандии забонҳои эронӣ» забонҳои эронӣ бар асоси бархе аз вижагиҳои таърихӣ овой ба ду дастаи бузург-шарқӣ, ҷануби шарқӣ ва ғарбӣ, ҷанубу ғарбӣ гурӯҳбандӣ ва забони тоҷикӣ ба гурӯҳи ҷанубу ғарбӣ шомил шудааст. Хусусияти ҷолиби китоб дар он аст, ки дар бораи бархе аз забонҳои эронӣ, минҷум-

ла авестой, модӣ, форсии бостон, форсии миёна, портӣ, бохтарӣ, суғдӣ маълумоти тозаро дарёфтани мумкин аст. Дар фасли мазкур чунин хулосаи илмӣ мантиқан собитшуда гӯшзад мегардад, ки «аз ин забонҳо забони форсии бостон ҳамчун забони поягузори забони тоҷикӣ дар аҳди бостон ва забони форсии миёна ҳамчун забони поягузори мустақими забони мо дар аҳди миёна ҳисоб мешаванд ва аз рӯи ақидаи маълум забони тоҷикӣ-форсӣ- дарӣ идомаи бевоситаи забонҳои забонҳои форсии бостон ва миёна ба шумор меравад. (сах.55) Сарманшаи ягона доштани забонҳои тоҷикӣ-форсӣ- дарино аз ҳамин ҷо мебояд ҳаст.

Боби дуҷуми асар, ки аз фасли «Истиқлол ва масъалаҳои тоҷикшиносӣ» ибтидо мегирад, «Саргузашти таърихӣ вожаи «тоҷик» ва забони тоҷикӣ» унвон дорад. Дар таҳқиқи пажӯҳиши истилоҳи «тоҷик» назари донишмандон М. Клапрот [2, 154-163], А. Хромов [4, 28-29] ва Ж. Сан-Мартен мавриди назар қарор гирифта, дар шарҳи вожаи мазкур аз онҳо истинод оварда мешавад. «Соли 1806 М. Клапрот дар шаҳри Қазон бо бухороӣҳо вохӯрад, ки онҳо забони модарии худро «тоҷикӣ-форсӣ» мегӯянд. Бинобар ин, муаллиф ба натиҷае мерасад, ки сокинони Бухорои бузург ва Бухорои хурд худро тоҷик меноманд ва ин ном номи қадимии кишвари Форс ва форсҳо мебошад» [6, 28-29]. Дар баробари муҳаққиқони Ғарб назари олимони Шарк, ба вижа устод Садриддин Айнӣ [1, 53-59], Муҳаммад Таботабой [3, 111-112], Ҷалолиддини Сиддиқӣ [7, 342] ва ғ. мавриди баррасиву баҳси илмӣ қарор гирифта, дар ин ҳусус назари муаллиф чунин ҷамъбаст мешавад: «Маъмулан калимаи «тоҷик» ҳамрадиқ ва ҳаммаънои «ориёӣ», яъне наҷибзодагон будааст. Ба забони имрӯзаи тоҷикӣ маънои калимаи «тоҷик» мардуми тоҷдор, олимартаба, озодманиш аст. Ва номи имрӯзаи тоҷик ба ҷойи номи этникии эронӣ кунун ба ивази ориёӣ омадааст» [8, 102]. Чунин фаҳмиш ва дидгоҳи тоза дар пажӯҳиши калимаи «тоҷик» бояд дар сархати тадқиқоти илмӣ насли нав қарор бигирад.

Дар бобҳои дигари ин китоби арзишманд ва гаронмоя оид ба наҳзати тоҷикӣ (дарӣ, форсӣ) дар Хуросону Мовароуннаҳр, қуҳнатари намонаҳои хаттии забони тоҷикӣ, забони илм ва ташаккули истилоҳот ва вазъи забони модарии мо аз аҳди Сомониён то Хоразмиён маълумоти тозаро дарёфтани мумкин аст.

Ҳусусияти дигари китоб дар он зоҳир мешавад, ки роҷеъ ба даврони салтанати ҳар як сулола маълумоти дорои характери сиёсӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ фароҳам омада, махсусияти асарҳои ба забони тоҷикӣ таълифгардидаи ҳар давр тавзеҳ мегарданд. Инчунин дар ҳусуси шоҳу амирон ва ҷеҳраҳои тоҷикӣ адабиёту ҳунари ҳар давр ва қорбурди вожаҳои тоҷикӣ дар осори онҳо маълумоти фишурдари ба хонанда дастрас мегардонад. Чунончи, дар таърихномаҳо ва адабиёти хаттӣ Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ирқан турк ва падараш Сабуктегин аз қабилҳои қарлуқ зикр шудаанд, вале дар асари мавриди назар асолати тоҷикии Султон Маҳмуд бо арқами муътамад чунин таъкид мегардад: «Азбаски Сабуктегин ҷавони далеру шӯҷоъ ва зираку доно буд, маҳалли инояту ғамхории хоси Алптегин қарор гирифт ва Алптегин ўро аз ғуломӣ озод карда, духтари худро ба занӣ ба ў дод. Вале мегӯянд, ки он зан бефарзанд буд, бинобар ин Сабуктегин духтари раиси Зовулистонро ба занӣ гирифт ва аз ў фарзандҳо ёфт. Султон Маҳмуд низ аз ҳамин зани зовулӣ ба дунё омад, аз ҳамин сабаб ўро Маҳмуди Зовулӣ ё Маҳмуди Зовулистон ҳам мегӯянд. Носири Хусрав низ дар байти зерин асолати тоҷикии Султон Маҳмудро таъйид кардааст:

Ба мулки турк чаро ғарраед?! Ёд кунед,
Ҷалолу иззати Маҳмуди Зовулистонро» [3, 322].

Дар баробари кашфи далелҳои нав боз хонандагон тавассути ин асари пурқимат бо адибоне ошно мегарданд, ки то кунун ба кӯйи гумномӣ ва фаромӯшӣ афтода буданд. Масалан, дар фасли «Забони модарии мо дар аҳди Ғазнавиён» дар баробари бозтоби вазъи сиёсии

ин даврон, инчунин дилбастагии Султон Маҳмуд ва пайвандонаш ба забони тоҷикӣ чунин зикр шудааст: «Фарзандону бародарони Маҳмуд ҳар кадом аз шеърӯ шоирӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) баҳрае доштаанд ва рубоии зебои зерро Муҳаммад Авфӣ ба писари Маҳмуд-Муҳаммад нисбат медиҳад:

Эй ҳоли дили хаста мушавваш бе ту,
Айши хуши ман шудааст бех(в) аш бе ту.
Ту рафтаи ман омада бе ту ба чон,
Ту дар дили хоку ман дар оташ бе ту» [9, 326].

Ҳатто «Таърихи Байҳақӣ»-и дабири девони расоили Ғазнавиён Абулфайзи Байҳақӣ бехтарин намунаи насри тоҷикӣ шинохта шудааст. Овардани маълумоти фишурда оид ба зиндагинома ва осори орифону донишмандони барои ҷомеаи имрӯзаи мо ношиноси ин давра, ба монанди Абусаид Абулхайр, Абулҳасани Харақонӣ, Мустамилии Бухорӣ, Абулқосими Қушайрӣ, Абулҳасани Хучвирӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, ки дар амри боло бурдани маърифати динию ахлоқии мардум ва рушду тавсеаи забони мо саҳми муносиб гузоштаанд, боиси равшан намудани муҳити адабии ин давра ва ба ин васила мучиби ғанӣ гардидани ҷаҳони маънавии хонанда мегардад.

Хулоса, ба андешаи мо, «Забони миллат-ҳастии миллат» асари арзишманди дорои хусусияти энциклопедӣ буда, аз рӯи хислат, мавзӯ, муҳтаво, равиши таҳқиқ, навгонӣ, фарогирӣ мавод, дастабандии таърихи ташаккул, сохти дастурии забони тоҷикӣ, арзёбии куллии масоили забону адабиёт, забон ва тарзи баён дастоварди беназир, таҳқиқоти пураарзиш ва саҳифаи тоза дар илми забоншиносии замони истиқлол маҳсуб мегардад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. Маъноӣ калимаи тоҷик //Тоҷикон дар қаламрави Ориё.-Душанбе, 2009.- С. 53-59.
2. Klaproth. Sur Les Boukhares//Jonral Asiatique, t.2.Paris,1823.-P. 154-163.
3. Муҳаммад Муҳити Таботабой. Дар бораи лафзи тоҷик ва тот. /Тоҷикон дар масири таърих. Гирдоварӣ ва таҳқиқи Мирзо Шукурзода.-Техрон, 1373/1994.- С. 111-112.
4. Основы иранского языкознания.т.1-6. -М. 1979-1987.
5. Роҳнамои забонҳои эронӣ (дар ду ҷилд).Техрон 1382/2003.
6. Хромов А.Л. К истории интерпретации этнонима «таджик»//Забоншиносии тоҷик.-Душанбе, 1984.-С. 28-29.
7. Ҷалолитдин Сиддиқӣ. Тоҷикон//Тоҷикон дар қаламрави Ориё.-Душанбе, 2009. - С. 342.
8. Э. Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. -Душанбе, 1999.- С. 102.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. Нашри 2.-Душанбе: Таъминотҷӣ, 2018.-516 с.
- 10.Grundriss der Iranischen philology/Bdl-11.- Strassburg, 1895-1094.

ДИДГОҲИ НАВ ОИД БА МАСОИЛИ МУБРАМИ ЗАБОН ДАР АСАРИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ»

Дар меҳвари мақола дидгоҳи нав оид ба масоили мубрами забони тоҷикӣ дар китоби якуми асари Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат-ҳастии миллат» мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Таъкид мешавад, ки дар китоби мазкур даврабандии таърихӣ забони тоҷикӣ бар мабной сарчашмаҳои таърихӣ сурат гирифта, сараввал ба

таърихи мардуми ориёӣ ва забони онҳо таваҷҷуҳ шудааст. Назари донишмандон дар хусуси сарзамини аввалияи қавмҳои ҳиндуаврупоӣ ба чор гурӯҳ- Аврупои ғарбӣ, Баҳри Сиёҳ, навоҳии ҷануби Сибир ва Урал ва Ҳинд дастабандӣ шудааст.

Муаллифи мақола зимни тадқиқ ба натиҷа расидааст, ки дар қисми аввали китоби мазкур ҳатто дар даврабандии забони тоҷикӣ таҷдиди назар сурат гирифта пешниҳод мегардад, ки он бояд аз рӯи хусусият ба давраи ташаккули тақомул, давраи меъёрбандии адабӣ, давраи таҷаддуд ва навҷӯӣ, давраи забони тоҷикии аҳди шӯравӣ ва давраи забони тоҷикии замони Истиқлол гурӯҳбандӣ шавад. Хусусиятҳои ҳар давра бо зикри мисолҳо, қоидаҳои шеваи китобат, низомии сарфи феъл ва тафовутҳо дар сохтмони он, махсусиятҳои шаклсозӣ ва калимасозии ҳиссаҳои нутқ, истифодаи ҷамъбандии арабӣ ва ғ. бозгӯ мешавад, ки барои пажӯҳишҳои минбаъдаи забоншиносон маводи пурқиммат ва дорои муҳимтарин аҳаммият мебошад.

Калидвожаҳо: аҳди бостон, форсии миёна, забони тоҷикӣ, давраҳои рушд, тағйирот, фарогирии мавод, дастабандии таърихи ташаккул, маъхазҳои илмӣ, рушд, хусусият, калимаҳо, ибораҳо, раванди инкишоф, мардуми ориёӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидмуроди Хочазод - доктори илми филология, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

E mail: Saidmurod70@mail.ru **Тел.:** 938555299.

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ЯЗЫКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ» («ЯЗЫК НАЦИИ – БЫТИЕ НАЦИИ»)

В статье предлагается новый взгляд на актуальные вопросы таджикского языка, которые отражены в первом томе книги Президента Таджикистана Эмомали Рахмона «Язык нации – бытие нации». Отмечается, что данная книга представляет собой историческую хронологию таджикского языка, основанную на исторических источниках. Взгляды ученых на прародину индоевропейских народов делятся на четыре группы - Западную Европу, Причерноморье, южные районы Сибири, а также Урала и Индии.

Автор статьи приходит к выводу, что нужно дать периодизацию историю развития таджикского языка с учётом установления периода становления и развития таджикского языка, периода нормализации таджикского литературного языка, периода обновления и новаторства, периода таджикского языка советской эпохи и периода таджикского языка во времена Независимости.

Особенности каждого периода представляется с примерами, правила правописания, система морфология глагола и различия в ее структуре, особенности формообразования и словообразования частей речи, использование образования множественного числа имён существительных арабского языка в таджикском языке и так далее, которые могут быть ценным и важным материалом для дальнейших исследований лингвистов.

Ключевые слова: древние времена, среднеперсидский, таджикский язык, периоды развития, изменения, охват, периодизация история развития и формирования, научные источники, развитие, особенность, слова, словосочетания, процесс развития, арийский народ.

Сведения об авторе: Саидмуроди Ходжазод – доктор филологический наук, профессор, заведующая кафедра таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

E mail: Saidmurod70@mail.ru **Тел.:** 938555299.

A NEW VIEW ON THE PROBLEM OF LANGUAGE IN THE WORK “THE LANGUAGE OF THE NATION – THE BEING OF THE NATION”

The article offers a new look at the current issues of the Tajik language, which are reflected in the first volume of the book of the President of Tajikistan Emomali Rahmon “The Language of the Nation – the being of the Nation”. It is noted that this book is a historical chronology of the Tajik language, based on historical sources. The views of scientists on the ancestral home of the Indo-European peoples are divided into four groups - Western Europe, the Black Sea region, the southern regions of Siberia, as well as the Urals and India.

The author of the article comes to the conclusion that it is necessary to create a periodization of the history of the development of the Tajik language, by taking into consideration the establishment of the period of formation and development of Tajik language, period of normalization of the Tajik literary language, period of renewal and innovation, period of the Tajik language of the Soviet era and the period of the Tajik language during the time of Independence.

Features of each period are presented with examples, spelling rules, system of verb morphology and differences in its structure, features of form formation and word formation of parts of speech, use of plural formation of Arabic nouns in Tajik language, and so on, which can be valuable and important material for further research works of linguists.

Keywords: ancient times, Middle Persian, Tajik language, periods of development, changes, coverage, periodization of development and formation history, scientific sources, development, feature, words, phrases, development process, Aryan people.

Information at author: Saidmurodi Khojazod – Doctor in philological sciences, professor of the Tajik language at Tajik Pedagogical Institute after Sadriddin Aini.

E mail: Saidmurod70@mail.ru **Tel.:** 938555299.

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ

Баротзода С.Ҳ.¹

Забони ҳар қавму миллат на танҳо оинаи таҷаллии рӯзгору афкор, балки шахсутуни бинои ҳастӣ ва беҳтарин сарвату дороии мояи ифтихори ҳамоно қавму миллат дар тамоми тули таърихи мавҷудияти он ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, забони миллатро дар ҳар даври замон метавон ҷавҳари ҳувияти миллии он ба шумор овард, ки ҳастӣ ва рушду камоли миллат ба он бастагии ногусастанӣ дорад. Ба эҳтимоли қавӣ Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ Румӣ дар дафтари дувуми «Маснавии маънавӣ» зимни ҳикояти «Итоб кардани Ҳақ таъоло Мӯсо алайҳиссаломро аз баҳри шубон» ҳамина ҳақиқатро дар либоси баёни ирфонӣ таъйид фармудааст:

Ҳар касеро сирате бинҳодеам,
Ҳар касеро истилоҳе додаем...
Ҳиндувонро истилоҳи ҳинд мадҳ,
Синдӣро истилоҳи синд мадҳ [5:161].

Воқеан, ҳинду бо таваҷҷуҳ ба ҳувияти миллии худ аз асолат ва забони ҳиндӣ, синдӣ, яъне мардуми бумии яке аз чор музофоти имрӯзаи Покистон дар ҳама даври замон аз аслу забони модарии синдӣ хеш ифтихор хоҳад кард, ки бурҳони бебаҳс аст ва ҷойи ҳеҷ шакку тардид нест.

Барои мардуми мо низ аз рӯзгори қадим забони модарӣ ва асолати миллии ба сифати муҳимтарин унсури ҳувиятсоз ва меҳвари фарҳанг мояи ифтихор буди ҳаст ва умед дорем, ки барои наслҳои оянда низ ҳамчунон боқӣ хоҳад монд. Бо назардошти ҳамина матлаб, дар ин мақола дар бобати бархе масъалаву мушкилоти марбут ба забон ва ҳувияти миллии дар рӯзгори истиқлоли давлатӣ ва бунёди давлати миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо таваҷҷуҳ ба таърихи гузашта ва вазъи имрӯза, суҳан хоҳад рафт.

Мусаллам аст, ки мардуми тоҷик асли ориёӣ дорад ва ифтихор аз асолати ориёӣ руҳи муҳими ҳувияти миллии мо – тоҷиконро ташкил медиҳад. Калимаи «ориёӣ» ғолибан «начибзода», «асил», «озода», «бовиқор», «зебо» маънӣ мешавад, ҳарчанд муҳаққиқону донишмандони муосир онро ба гунаҳои дигаре низ чун «имоноварда» ва ғайра маънидод кардаанд [22]. Азбаски начибзодагӣ, озодагӣ ва ашрофият аз рӯзгори қадим унсури муҳими фарҳанги мардуми мо маҳсуб мешавад ва ниёгони мо худро аз наҷоди «озодагон» («... Модари озодагон кам орад фарзанд», устод Рӯдакӣ) ё «озодзодагон» («Имрӯз шарм н-ояд озодзодагонро...», Носири Хусрав) доништаанд, метавон ҳадс зад, ки вожаи «ориёӣ» бо вожаҳои «озода» ё «озодзода» муродиф мебошад ва маънии саҳеҳи луғавии калимаи «ориёӣ» ҳамоно «озода» ё «озодзода» аст.

Дар таърихи пурифтихори мардуми мо, аз рӯзгори қадим то имрӯз, ифтихор аз асли ориёӣ ба суратҳои мухталиф, гоҳе пуррангу пурчило ва гоҳе камрангу камнамо ҷилва кардааст, вале шуълаи фурузонии ин ифтихор дар тули таърих ҳаргиз хомӯш нагардидааст. Ба баёни дигар, ҳар гаҳ, ки таърих барои рушду боландагии миллии мо шароити созгору имкони мусоид фароҳам овардааст, фуруғи ин шуълаи фурузонитару тобандатар зухур карда, ҳар гаҳ, ки зулму ҷаври таърих мардуми моро ба ҳошия кашидааст, дурахши он камтар ба мушоҳида расидааст.

Ниёгони бузурги мо бо таваҷҷуҳ ба ҳампайвандии забону миллат, аз рӯзгори қадим забони модарии худро низ «ориёӣ» ном бурдаанд. Масалан, дар бузургтарин сангнавиштаи ҷаҳон – катибаи маъруфи Бесутун, ки ба се забони дунёи қадим: эломӣ, аккадӣ ва форсии бостон сабт шуда, дар батни матни он сарзаминҳои аҷлодии мо тоҷикон – Суғду Бохтар дар

1. Баротзода С.Ҳ. - узви вобастаи АМИТ, сарҳодими илмии Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ

баробари 21 кишвари дигар чузъи таркибии императории Ҳахоманишӣ ба шумор рафта-
анд, забони форсии бостон забони ориёӣ номбар шудааст. Аз ҷумла, дар банди 20-и сутуни
чоруми ин катиба чунин омадааст: «Дориюшшоҳ гӯяд: - Ба хости Аҳуромаздо ин навиштаро
ман [ба тариқи] дигар [низ] кардам. Ба илова ба [забони] ориёӣ буд, ҳам рӯи лавҳ ва ҳам рӯи
ҷарм тасниф шуд. Ин навишта ба меҳр таъйид шуд. Пеши ман ҳам навишта, ҳам хонда шуд.
Паз аз он ман ин навиштаро ҳама ҷо миёни кишварҳо фиристодам. Мардум назиро шуданд»
[1:257].

Дар сангнавиштаи дигари рӯзгори куҳан – катибаи Работак, ки соли 1993 дар наздикии
Сурхкӯтали Афғонистон ошкор гардид ва ба забони бохтарӣ аз забонҳои шарқии эронии
давраи миёна ва ба хатти юнонӣ сабт гардидааст, ҳамчунин забони катиба – забони ориёӣ
ёд шудааст. Аз ҷумла, дар сатри 3-и катибаи мазкур шоҳи давлати Кӯшонӣён – Канишка
аз соли аввали ба тахти шоҳӣ нишастанаш одамхудо ва шоистаи таъзиму тамҷид эътироф
гардида, таъкид шудааст, ки: «вай [ба] юнонӣ маншур содир кард, баъдан онро ба забони
ориёӣ овард» [13:10],

Чунон ки ба мушоҳида мерасад, ҳам дар ибтидо ва ҳам дар давраи миёнаи рушду та-
комули худ забонҳои эронии ба истилоҳ ҳам ғарбӣ (дар намунаи форсии бостон) ва ҳам
шарқӣ (дар намунаи забони бохтарӣ) забони ориёӣ номбар шудаанд. Гузашта аз ин, дар ин
катибаҳо ҳам Дориюш ё Дорой I (522-486 то мелод) – аз бузургтарин шоҳони сулолаи Ҳа-
хоманишӣ (705-330 то мелод) ва ҳам Канишка (78-101) – сеюмин шоҳи силсилаи Кушонӣён
(15-250), яъне шоҳоне, ки бо дастури онҳо ин катибаҳо ҳақ гардидаанд, асолат, бузургӣ,
шоистагӣ ва шукӯҳу азамати давлатдорӣ худ ва пешинӣёнро ситоиш кардаанд.

Ба андешаи муҳаққиқони забон, мафҳуми «забони ориёӣ» ба забони «ҳиндуэронӣ» му-
родиф доништа мешавад. Ба ин маънӣ, ки дар бомдоди таърих қавми ягонае ба забоне суҳ-
бат мекард, ки дар садаи XIX забоншиносон ҳамон модарзабонро дар робита ба густарда-
гии он «ҳиндуаврупой» ном ниҳоданд. Бо гузашти садсолаҳо шояд бо дигар шудани иқлим
ё сабабҳои дигар гӯяндагони ин забон ба чор сӯйи олам пароканда шуданд ва ҳар ҷо, ки ба-
рои зиндагии хеш муносиб донистанд, сукунат ихтиёр карданд. Дар натиҷа дар забони ҳар
кадоми онҳо тағйироту дигаргуниҳое ба миён омад ва забони ягона бо вучуди решаи уму-
мӣ шабоҳатҳои зиёд ба забонҳои алоҳида тақсим шуд. Ба андешаи донишманди маъруф
Парвиз Нотили Хонларӣ «аз ҷумлаи ин шуъбаҳо, ки дар забони ҳиндуаврупой, ба сабаби
муҳоҷирату ҷудои тавоифи он ба вучуд омад, яке забоне буд, ки имрӯз онро «ҳиндуэронӣ»
ё «ориёӣ» мехонанд» [9:59].

Аз матни катибаҳои қадими Бесутун ва Работак ба назар мерасад, дар асл мафҳуми
«забони ориёӣ» бештар ба забонҳои эронии гурӯҳи ғарбӣ ва шарқӣ марбут аст ва ин нукта
ҷойи баҳс надорад. Мафҳуми «ориёӣ» бо вожаи «точик» ва ба таъриху забону фарҳанги мо
пайванди азали дошта, рукни муҳимми ҳувиати миллии моро ташкил медиҳад. Ҳамин аст,
ки бо ташаббуси Пешвои миллат дар Тоҷикистон соли 2006 Соли бузургдошти тамаддуни
ориёӣ эълон гардид. Ҳадафи олий аз ин иқдом на бартаричӯии наҷодӣ, балки эҳёи ҳофи-
заи таърихӣ, рушди худшиносӣ ва таҳкими ҳувиати миллий, арҷгузорӣ ва гиромидошти ар-
зишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ мардуми тамаддунсозу фарҳангофари мо буд, ки дар рӯзгори
нави давлатдорӣ миллий моро ба пайванд додани гузаштаву имрӯза ва ояндасозии муваф-
фақона раҳнамун мешавад.

Дар баробари мафҳуми ҳувиатсози «забони ориёӣ» дар таърихи кӯҳани мардуми мо
мафҳуми «забони паҳлавӣ» ё «забони паҳлавонӣ» ҳам ба мушоҳида мерасад.

Ин мафҳум, ки дар зехни мардуми мо бо вожаи «паҳлавон» ба маънии бузургвориро
қудрату шуҷоат айнӣят дорад, ҳамчунон ба асолату начибзодагӣ пайванд меҳӯрад ва мойи
ифтихор маҳсуб мешавад. Дар байти маъруфи зер, ки ба Абдурраҳмони Ҷомӣ нисбат ме-
диҳанд, ибораи «забони паҳлавӣ» ба сифати муродифи забони модарии мо корбаст шуда-
аст:

«Маснавии Маънавӣ»-и Мавлавӣ,
Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ.

Вале забони паҳлавӣ дар асл ҳамон забони портии ашкониёт, ки ба забони модарии мо қаробати наздик дорад ва ба андешаи ғолиб аслу решаи забони моро ҳам шоиста аст, дар ҳамин забони портӣ ва тавассути он дар забони авестой ҷустуҷӯ кард.

Таъкиди ин нукта муҳим аст, ки дар таҳқиқоти аксари забоншиносон марҳалаҳои таърихӣ ташаккули забони модарии мо аз се давра иборат дониста мешавад:

1) форсии бостон ё форсии ҳахоманишӣ, ки забони расмии даврони Ҳахоманишиён (558-330 то м.) ба шумор меравад;

2) форсии миёна ё паҳлавӣ, ки ду забонро дар бар мегирад:

а) портӣ (паҳлавии шимолӣ),

б) паҳлавии сосонӣ (паҳлавии ҷанубӣ);

3) форсии нав ё форсии дарӣ.

Аммо давраи дувум, ки «форсии миёна ё паҳлавӣ» номбар мешавад, тавзеҳи бештар металабад, зеро, ҳатто ва забони форсии миёна, ки маъмулан «хатти паҳлавӣ» ва «забони паҳлавӣ» гуфта мешавад, аз дидгоҳи илм чандон дуруст ба назар намерасад. Зеро давраи миёнаи забонҳои эронӣ аз ду забони мустақил: забони паҳлавӣ (pahlavīk) (лахҷаи шимолу ғарбии забонҳои эронӣ) ва забони форсии миёна (pārsīk) (лахҷаи ҷанубу ғарбии забонҳои эронӣ) иборат дониста мешавад [11:214].

Забони паҳлавӣ (портӣ) дар асл забони хонадони Ашкониён (шоҳигарии Парсава (Порт) ф.б. Parθava > ф.м. Pahlav) буд, ки аз қисмати ҷануби Осиёи Миёнаву Хуросон (шимолу шарқи Эронзамини таърихӣ) зухур карда, тақрибан панҷсад сол (солҳои 250 то м. – 224 м.) дар тамоми қаламрави Эронзамин ва қисмати бештари Байаннахрайн ҳукумат карданд. Баъди шикаст хӯрдани ин хонадон аз тарафи Ардашери Бобакон (224-241) ва ба сари қор омадани сулолаи Сосониён (224-651), ки аз Форс (ҷанубу ғарби Эрон) сар бароварда буданд, тадриҷан забони форсии миёна, ки забони минтақаи Форс буд, забони паҳлавиро аз доираи муошират берун кард, вале мафҳуми хатту забони паҳлавӣ дар асрҳои баъдӣ ба маънии хатту забони форсии миёна ҳамчунон боқӣ монд. Пас, имрӯз зери мафҳуми «паҳлавӣ», ҷунонки дар аксари асарҳои таҳқиқӣ ба мушоҳида мерасад, ҳамин забони форсии миёнаи аҳди сосонӣ дар назар дошта мешавад. Дар робита ба ин, зарур аст, ки ба хоҳири роҳ надодан ба омезиши ин забонҳо дар таҳқиқоти илмӣ забоншиносӣ ҳар кадоми онҳо бо номи худ: «паҳлавӣ» ва «форсии миёна» ва ё ҳадди ақал «паҳлавии ашконӣ» ва «паҳлавии сосонӣ» ифода гардад.

Гузашта аз ин, «паҳлавӣ» гунаи дигари «парсавӣ» ё «партавӣ» («портӣ») мебошад, ки ба номи шоҳигарии Парсава – ҷузъи империяи Ҳахоманишӣ, ки бо ҳамин ном дар катибаи дар боло ёдшудаи Бесутун сабт шудааст, алоқаманд аст. Зоҳиран, калимаҳои «парсавӣ» ва «порсӣ» бо ҳам бешабоҳат нестанд ва эҳтимолан аз решаи ягона маншаъ мегиранд. Забоншиносони муосир ба хоҳири ҳадазори байни ин забонҳо, якеро «порсӣ» ва дигареро «портӣ» гуфтанд.

Таърихи пурифтихори пешиниёни мо, аз ҷумла, дostonҳои ҳамосию устуравии миллӣ, ки ба қорномаи Рустам бахшида шудаанд, реша дар забони парсавӣ ё паҳлавӣ доранд. Дар манзумаи «Дарахти Осӯрик», ки ба ҳамин забон суруда шудааст, номи Рустам ба мушоҳида мерасад. Фирдавсӣ ҳам ҳақиқати реша дар забони паҳлавӣ доштани қорномаи Рустами Дастонро дар «Шоҳнома» сарехан таъкид кардааст:

Суҳанҳои Рустам ба нойу ба руд
Бигуфтанд бар паҳлавонӣ суруд [20:31].

Тавзеҳан дар сурудаи паҳлавии «Дарахти Осӯрик» ва дигар матнҳои бозмонда аз ин забон садоноки воқи маҷхул ё ба истилоҳи имрӯза ў-и дароз ба назар мерасад, ки андешаи аз

забонҳои бегона ба забони мо таҳмил шудани онро ботил месозад. Барои намуна ва нишон додани ҳампайвандии забони паҳлавӣ бо забони модарии мо дар зер чанд мисраъ аз сурудаи «Дарахти Осӯрик» дар бозхонии донишманди шинохташуда Фаридуни Ҷунайдӣ далел оварда мешавад:

Драхте рустест	Тар ӯ шатр Осӯрик
Бунаш хушкест	Сараш ҳаст тар
Варгаш най монет	Бараш монет ангур.
(Дарахте рустааст	Тар ба кишвари Осӯрик
Бунаш хушк аст	Сараш ҳаст тар
Баргаш (ба)най монад	Бараш монад (ба) ангур [20:158-159].

Дар ҳамин як порчаи сурудаи паҳлавӣ се гунаи садоноки у (у-и кӯтоҳ (рустест, бунаш, хушкест), у-и устувор ё вои маъруф (ангур) ва у-и дароз ё вои маҷхул (ӯ, Осӯрик)) қорбааст шудааст.

Эҳтимоли қавӣ меравад, ки садоноки вои маҷхул аз забони паҳлавӣ ё парсавӣ, ки онро метавон пешинаи забони модарии мо арзёбӣ кард, ба забони модарии мо интиқол ёфта, дар марҳалаи аввали ташаккул ва рӯзгори шукуфоӣ бо боландагии он дар замони Сомониён (875-999) доираи қорбурди бештар пайдо кардааст. Масалан, дар яке аз куҳантарин намунаҳои назм ба забони модарии мо «Суруди оташқадаи Каркӯй», ки дар батни матни «Таърихи Систон» маҳфуз монда, аз 33 калима иборат аст, 10 калима (фурӯхта=афрӯхта, рӯш(-ноӣ), чӯш, нӯш (2 бор), дӯст, оғӯш, кӯш, гӯш, дӯш) ё бо ҳисоби омӯрӣ 30,3 фисад миқдори умумии калимаҳо бо вои маҷхул сабт гардидааст, ё дар як калимаи «сурудгӯён», ки дар шеъри устод Рӯдакӣ омадааст (Сурудгӯён, гӯйӣ ҳазордастон буд...), ҳар се гунаи садоноки у мавриди истифода қарор гирифтааст. Яъне дар калимаи «сурудгӯён» у-и аввал кӯтоҳ, у-и дувум у-и устувор ё вои маъруф ва у-и сеюм у-и дароз ё вои маҷхул мебошад. Пешинаи таърихӣ доштани садоноки вои маҷхул дар забони паҳлавӣ ва форсии дарӣ дар таҳқиқоти пураарзиши забоншиносони маъруф Фаридуни Ҷунайдӣ, Жилбер Лазар, Ҳенрик Нюберг ва дигарон ба таври равшану возеҳ таъйид шудааст [20; 23; 24].

Шоистаи таъкид аст, ки дар давраи ба истилоҳ нави рушди забонҳои ориёӣ, бо шарофати дигарбора ба сари қудрат омадани хонадонҳои маҳаллии тоҳирию саффорӣ, бахусус хонадони сомонӣ, забони модарии мо ба сифати василаи хувиятсоз ва мойи ифтихор рушду боландагии бештар пайдо кард. Сухани маъруфи амири истиклолталаби саффорӣ Яъқуби Лайс «чизе, ки ман андарнаёбам, чаро бояд гуфт» [15:165], хитобан ба шоире, ки дар мадҳи ӯ ба забони арабӣ шеър суруда буд, нахустин тозиёнаи бедорӣ ва паёми хувиятсози миллий буд, ки пеши густариши забони арабӣ дар сарзаминҳои аҷдодии мо сад гузошт ва барои шукуфоии забони модариямон дар рӯзгори шукӯҳу ҷалоли давлатдорӣ Сомониён заминаи мусоиду созгор фароҳам овард.

Сомониён дар навбати худ, тавассути пешбурди сиёсати фарҳангии окилона ба пайкари забони модарӣ ва хувияти миллии ориёӣ рӯҳи тоза дамиданд ва бақои забони модарӣ ва рӯҳи миллии ориёиро барои садсолаҳои баъд таъмин карданд. Ҳақиқати ифтихор аз асолат ва корномаи амирони фозили ориёиасли сомонӣ аз сурудаи зери Абушақури Балхӣ, ки дар манзумаи пандомези «Офариннома» ба номи амири сомонӣ Нӯҳ ибни Мансур (934-954) омадааст, ба мушоҳида мерасад:

Худованди мо Нӯҳи фаррухнаҷод,
Ки бар шаҳри Эрон бигустард дод [12:75].

Шак нест, ки дар ин байт мурод аз «Нӯҳи фаррухнаҷод» асолати ориёии хонадони сомонӣ ва мақсад аз «шаҳри Эрон», ҳамон Эроншаҳри таърихӣ-қаламрави паҳновари сукуна-

ти мардуми ориёитабор аст. Ҳамчунин таъкиди ин нукта ҳам муҳим аст, ки таълифи пандномаи мазкур ба қавли шоир «Абар сесаду сию се буд сол», яъне соли 333 ҳиҷрии қамарӣ, мутобиқ ба соли 945 мелодӣ, дар рӯзгори наврасии ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ (934-1020) иттифоқ афтадааст. Ба баёни дигар, метавон ҳадс зад, ки корномаи давлатмардони сомонӣ, бахусус арҷгузорию гиромидошти онҳо аз забони модарӣ ва ҳувиати миллӣ сарчашмаи илҳами Фирдавсӣ дар сурудани «Шоҳнома»-и безавол будааст.

Забон воқеан, унсури ҳувиатсоз аст ва ифтихор аз аслу асолат ғолибан дар оинаи забони миллӣ таҷаллӣ меёбад. Шуруъ аз замони давлати Сомониён ва шояд ҳатто пештар аз он, то рӯзгори миллати мо забони модариро ҳамчун омили ҳастӣ, ҳувиат ва ҳамбастагии миллӣ ва бо таваҷҷуҳ ба ширинию шевоӣ, фасоҳату балоғат, арзишмандию гаронмоягӣ ва шукӯҳу ҷалолаш, бо беҳтарин сифатҳо: порсии дарӣ, дурри дарӣ, ганҷи дурри дарӣ, дурри лафзи дарӣ, қанди порсӣ, шакари порсӣ, порсии дарию роҳи рост, паҳлавонизабон, гулбонги паҳлавӣ ва ғ. ситоиш кардаанд.

Масалан, устод Рӯдакӣ муътақид аст, ки сурудаҳои булбули хушнавоё чун ӯ дар саросари олам густариш ва маҳбубият пайдо кард, ки бегумон бастагӣ ба асолат ва ширинию шевоии забони модарӣ дорад:

Бад-он замона надидӣ, ки зӣ чаман рафтӣ,
Сурудгӯён, гӯйӣ ҳазордастон буд...
Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бинвишт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд [10:22].

Ҳаким Фирдавсӣ ифтихор аз он дорад, ки ба ин забони руҳафзову ҷонбахшо «Шоҳнома»-ро ба назм овард ва шукӯҳу ҷалоли сарзамини аҷдоии Аҷамро дубора зинда кард:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ [18:310].

Ҳамчунин қавли маъруфи Фирдавсӣ:

Ниёғони мо тоҷдорони даҳр,
Ки аз додашон офарин буд баҳр [19:450],

далели нахустин хусравони соҳибтоҷ будани ниёғони шарафманди мост, ки бори дигар ҳамон суханони шоҳони ҳахоманишию кушониро дар катибаҳои Бесутун ва Работак ба забони ба истилоҳ «ориёӣ» доир ба шукӯҳу азамати пешиниёни мо таъйид мекунад.

Носири Хусрави Қубодиёни «дурри лафзи дарӣ»-ро барои худ гаронмоятарин сарвату дорой ба шумор меорад ва ба ҳеч ваҷҳ зиллату хорӣ ва ба пойи номардумон рехтани онро қабул надорад:

Ман онам, ки дар пойи ҳукон нарезам
Мар ин қиматӣ дурри лафзи дариро [8:549].

Унсурии Ғазнавӣ бо таваҷҷуҳ ба латофату назокати забони модарӣ итминони комил дорад, ки дар сурати бо одамӣ ёр шудан парӣ хатман ба лафзи ширини модарии мо сухан хоҳад гуфт:

Чу бо одамӣ чуфт гардад парӣ,
Нагӯяд парӣ чуз ба лафзи дарӣ [21:6].

Хоқонии Шарвонӣ забони арабиرو бо он ҳама қудрату тавон ва густардагии доираи истифода дар баробари забони модарии мо камрангу каммоя мебинад:

Дид маро гирифта лаб, оташи порсӣ зи таб,
Нутқи ман оби тозиён бурда ба нуктаи дарӣ [8:550].

Низомии Ганҷавӣ, ки ба қавли ҳудаш «Низомӣ, ки назми дарӣ кори ўст, Дарӣ назм кардан сазовори ўст», аз асли ориёии худ садои ифтихор баланд намуда, сухани баланди забони модариро шоиставу боиста ба асолати худ медонад:

Туркисифатӣ вафои мо нест,
Туркона сухан сазои мо нест.
Он к-аз насаби баланд зояд,
Ўро сухани баланд бояд [6:49].

Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ, ки лаззати табъи сурудани сухани баландро аз чашидани қанди забони биҳиштии модарӣ дарёфтааст, дар сухан гуфтан забони шаккарини модарии моро бар забонҳои дигар тарҷеҳ медиҳад ва бар ин андеша аст, ки ин забон бояд дастраси ҳамагон бошад, то мардумони дигар низ аз лаззату ширинии он бебаҳра намонанд:

Мусулмонон, мусулмонон, забони порсӣ гӯям,
Ки набвад шарт дар ҷамъе шакар хӯрдан ба танҳои [4:934].

Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ, ки ибораи «қанди порсӣ» сохтаи табъи шакарбори ўст (...Ин қанди порсӣ, ки ба Бангола меравад), ҳамчунин дар байтулғазалҳои оламшумулаш бар сифати забони мо ибораи зебои «гулбонги паҳлавӣ»-ро кор бастааст:

Булбул зи шохи сарв ба гулбонги паҳлавӣ,
Меҳонд дӯш дарси мақомоти маънавӣ [7:478].

Пешиниёни мо ҳамчунин бо таваҷҷуҳ ба ширинию шевоӣ ва шукӯҳу азамат забони модарии моро забони аҳли биҳишт ва забони малакутӣ ба қалам овардаанд. Муҳаммадхусайн ибни Халафи Табрезӣ, ки бо таҳаллуси «Бурҳон» маъруф аст, дар фарҳанги тафсирии «Бурҳони қотеъ» (1652) дар моддаи луғавии «дарӣ» ин матлабро ба таври возеҳ таъкид кардааст: «Ва баъзе гӯянд дарӣ забони аҳли биҳишт аст, ки расул, сала-л-лоҳу алайҳи ва олиҳи, фармуданд, ки «лисонӯ аҳли-л-ҷаннати ӯрабӣ ав форсии дарӣ» ва малоики осмони ҷаҳорум ба луғати дарӣ тақаллум мекунанд...» [16:847]. Ҳамин матлаб дар баъзе кутуби тафсири аҳли суннат, аз ҷумла дар китоби Исмоил Ҳаққӣ ал-Барусавӣ «Руху-л-баён фӣ тафсири-л-Қуръон» ба гунаи «лисонӯ аҳли-л-ҷаннати ал-ӯрабийяти ва-л-форисийати-д-дарийати» [3:307], яъне забони аҳли биҳишт арабӣ ва форсии дарист, ҳадиси саҳеҳ қаламдод шудааст.

Чунин тавсифу озинбандии забонро дар осори мансур ва сурудаҳои аксари шоирони гузаштаву имрӯзаӣ мо метавон ба мушоҳида гирифт, ки ҳама бастагӣ ба асолат ва хувияти миллӣ дорад.

Байти зебову самимонаи Туғрал:

Гарчи дар мулки сухан ман Туғрали Ахрориям,
Лек ҷоми қисматам аз хоки Тӯрон рехтанд [17:153],

ҳам ба асолати ориёию эронӣ алоқаманд мебошад, ҳарчанд ба назари ғайриилмӣ ва омиёнаи айният додани сарзамини ориёии Тӯрон бо калимаи «туркон» асос ёфтааст. Тавзеҳан дар байти мазкур вожаи «ахрорӣ» ба ду маънӣ: маънии нахуст, мансубият ба асли эронӣ

ориёӣ ё озодагон, ки «аҳрор» тарҷумаи арабии он мебошад ва дигар, пайванди хонаводагӣ ба пири тариқати нақшбандия Хоча Аҳрор (1404-1489) истифода шудааст.

Расмӣ бахшидан ба корбасти мафҳуми «забони тоҷикӣ» дар садаи сарнавиштсози XX низ бастагӣ ба ҳувиати миллӣ дорад. Тавзеҳан, корбасти истилоҳи «забони тоҷикӣ» дар Осиёи Миёна асосан баъд аз Инқилоби Октябр (1917) ва марзбандии Осиёи Миёна, нахуст ба ҷумҳуриҳои халқӣ ва баъдан ба ҷумҳуриҳои миллӣ, бештар расмӣ пайдо кард, зеро, пантӯриқистҳо ва баъзе тоҷикони туркгаро, ки дар мактабҳои олии Туркия таълим гирифта буданд, бо дастгирии тоторҳо дар идораҳои роҳбарии Ҳукумати Шӯроӣ роҳ ёфта, барои ба қудрат расидан мавҷудияти тоҷиконро дар сарзамини аҷдодии онҳо - Осиёи Миёна инкор мекарданд. Ҳамин буд, ки бо талошу кӯшишҳои фарзандони асили миллати тоҷик соли 1924 Ҷумҳурии Худмӯхтори Тоҷикистон ва соли 1929 Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис гардид. Азбаски номи забони ҷумҳуриҳои миллии туркизабони Осиёи Миёна бо номи миллати ҳокими онҳо ифода мегардид, дар Тоҷикистон ва минтақаҳои тоҷикнишин низ зарурат пеш омад, ки минбаъд ба таври расмӣ забон «тоҷикӣ» ном бурда шавад [14:11-12].

Устод Садриддин Айни низ дар ибтидои садаи бист дар сарсухани «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) бо ҳисси ифтихори беандоза мардуми тоҷикро «қавми муаззам», «қавми бузург»-и мансуб ба «ирқи ори» тавсиф намуда [2:9], ба ин васила, мардуми моро дар рӯзгори сиёсатҳои нави ҷаҳонӣ ба ҳештаншиносӣ ва пуштибонӣ аз забону фарҳанги миллӣ фаро меҳонд.

Академик Бобоҷон Ғафуров бо таълифи шахитоби «Тоҷикон» (1972) дар рӯзгори давлатдорӣ шӯравӣ на танҳо дигарбора шохраги худшиносӣ ва ҳувиати миллии мардуми моро ба таҳрик овард, балки ба бунёди мактаби илмӣ тоҷикшиносӣ ва муҳимтар аз ҳама, эътирофи тоҷикон дар доираҳои муътабари илмӣ ҷаҳон, ба сифати яке аз қадимтарин мардумони тамаддунофар роҳ ҳамвор кард.

Зикри ин матлаб ҳам муҳим аст, ки кӯшишҳои истиқлолталабии мардуми тоҷик дар охири солҳои 80-уми садаи бист ҳам ба мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ ба сифати нахустунсури ҳувиятсози миллии мо – тоҷикон бастагӣ дошт.

Пешвои миллат ҳам аз рӯзҳои нахустини ба мақоми раҳбарӣ расиданаш, тақдирӣ давлату миллат ва забони давлатиро бо ҳам тавҷам шумурда, бақои давлатро дар паноҳи забон ва забонро дар паноҳи давлат эълон дошт. Ҳамчунин китобҳои Пешвои миллат ва Сарвари давлати тоҷикон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», «Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ» ва «Забони миллат – ҳастии миллат» (ҷилдҳои 1 ва 2) дар амри болобурди сатҳи маърифати ҳештаншиносӣ ва ҳувиати миллии мардуми мо аз аҳаммияти зиёд бархурдоранд.

Ифтихор аз забон ба сифати унсури ҳувиятсози миллӣ дар рӯзгори имрӯзаи бухронӣ ба истилоҳ «ҷаҳонгарой» ё «ҷаҳонӣ шудан», ки мавҷудияту амалкарди забонҳои маҳаллиро зерӣ таҳдиди нобудӣ қарор медиҳад, беш аз пеш аҳаммият пайдо кардааст.

Як рукни муҳими тақонбахшу тавонбахши забони модарӣ дар рӯзгори имрӯза кӯшиши дастаҷамъонаи зиёӣ ва дигар қишрҳои ҷомеа барои ғаноафзоии таркиби луғавии забон мебошад, ки баҳри по ба пойи замон пеш рафтани забон мусоидат мекунад. Ғаноафзоии забон дар рӯзгори мо имкон дорад бо роҳҳои зер таъмин карда шавад:

1) истифодаи босамар аз калимаву таркибҳои зебову шеваи забони адабӣ, ки дар батни фарҳангу луғатномаҳо мавҷуданд, вале аз доираи истеъмол берун мондаанд. Муҳим аст, ки чунин калимаву таркибҳо гирдоварӣ ва аз рӯи имкон ба маънии мафҳумҳои нави дархури замон қор баста шаванд;

2) истифода аз вожаҳои ноби маҳфуз дар ганҷинаи лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ ва саъйи кӯшиши ҳамвора барои умумистеъмол шудани онҳо;

3) истифода аз дастовардҳои ҳамзабонон, ки ба дарёфти калимаву таркибҳои шевову ноб муваффақ шудаанд;

4) ғангоми зарурат сохтани калимаҳои нав бо риояи қатъии қоидаҳои калимасозии забони модарӣ;

5) иқтибос гирифтани калимаҳо аз забонҳои дигар ҳангоми зарурат бо таваҷҷуҳ ба савтиёт ва дигар меъёрҳои забони модарӣ.

Дар ин масъала ба ҳеҷ вачҳ бояд ба зиёдаравӣ роҳ дода нашавад, зеро иқтибосгирии безарурат ба девори асолати забон рахнаҳо ворид карда, забони модариро дер ё зуд ба тобеияти забонҳои дигар мекашад. Иқтибоси калимаву истилоҳот аз забонҳои дигар ба забони модарӣ бояд танҳо дар шакли исм сурат гирифта, аз иқтибос гирифтани калимаву истилоҳот дар шакли дигар ҳиссаҳои нутқ, аз ҷумла сифат ҷилавгирӣ ба амал ояд. Масалан, аз забони русӣ дар шакли «аттестатсионӣ», яъне сифат иқтибос гирифтани ба табиати забони мо муҳолифат дорад. Бояд ин калима дар шакли исм - «аттестатсия» дар забони тоҷикӣ иқтибос шуда, ҳам ба ҷойи исм ва ҳам ба ҷойи сифат (комиссияи аттестатсия) истифода карда шавад.

Рукни муҳими дигар, ки ба мондагории забон дар рӯзгори «ҷаҳонӣ шудан» беш аз пеш мусоидат мекунад, ба пояи забони илм расидани забони модарист. Муҳимтар аз ҳама, ҷойи ифтихор аст, ки дар кишвари мо барои ба пояи забони илм расидани забони модарӣ имкону заминаи ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст. Дар банди 1-и моддаи 10-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забони илм забони давлатӣ аст».

Илова бар ин, таъсиси Комиссияи Олии Аттестатсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таълифу дифои рисолаҳои илмӣ ба забони тоҷикӣ барои ба пояи забони илми муосир расидани забони мо роҳ боз мекунад. Таълифи ҳар чӣ бештари асару рисолаҳои илмӣ ба забони модарӣ барои равон шудан ва сайқал хӯрдани забон дар ҷодаи илм заминаи созгор муҳайё хоҳад кард.

Мушкилоти дигар, ки дар пешорӯи мо қарор дорад, вазъи имрӯза ва дурнамои амалкарду мондагории забонҳои ба истилоҳ шарқии эронӣ дар Тоҷикистон аст.

Бо камоли ифтихору итминон метавон гуфт, ки дар ҷаҳони муосир маҳдудии Тоҷикистони имрӯза ганҷинаи забонҳои ориёист. Дар Тоҷикистон дар баробари забони модарии мо – забони тоҷикӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои ғарбии эронӣ дохил мешавад, як силсила забонҳои ба истилоҳ шарқӣ: забони яғнобӣ ё суғдии нав, забонҳои зергурӯҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ (шуғнонӣ, рӯшонӣ, бачувӣ, хуфӣ, бартангӣ, рошорвӣ ва сарикӯлӣ), язғуломӣ, вахонӣ, ишқошимӣ мавриди истифода қарор доранд. Ба баёни дигар, тоҷикон имрӯз ягона мардуми хушбаҳти оламанд, ки ба забонҳои мухталифи зиндаи ориёӣ суҳбат мекунанд, яъне агарчи забони модарии теъдоди бештари онҳо забони гурӯҳи ғарбист, забони модарии теъдоди камтарро силсилаи забонҳои шарқии эронӣ ташкил медиҳад. Рисолати ҳамагонии мо дар рӯзгори файзбори Истиқлол ва бунёди давлатдории миллӣ ҳифзи ин дороиҳои хувиятсоз ва ба ояндагон мерос мондани онҳост.

Илова бар ин, рӯзгори давлатдории миллӣ талаб мекунад, ки дар баробари фароҳам овардани шароит барои рушду таҳкими ҳамаҷонибаи ин забонҳо, аз ҷумла бунёди Пайкараи забони тоҷикӣ, ҳамчунин зарур аст пайкараи ҳамаи забонҳои шарқии эронӣ, ки дар кишвари мо истифода мешаванд, ба вучуд оварда шавад. Ин иқдом дар роҳи бунёди эҳтимолии Пайкараи ягонаи забонҳои тоҷикон дар оянда, ки барои аҳли илм ва алоқамандони забон ҳам дар дохил ва ҳам хориҷ аз кишвар аз аҳаммияти фаровон бархурдор хоҳад буд, мадад намуда, ҷиҳати ҳампайвандии ҳамаи тоҷикон ва мондагории забонҳои онҳо ба сифати муҳимтарин унсури хувиятсозии миллӣ дар рӯзгори «ҷаҳонгарой» ё «ҷаҳонӣ шудан» мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

Абаев В.И. Перевод персидского текста Большой, или Бехисутунской надписи // Хрестоматия по истории Древнего мира. Под ред. В.В.Струве. т.1. – М, 1950. – С.255-263.

2. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2010.

3. Ал-Барусавӣ, Исмоил Ҳаккӣ. Рӯҳу-л-баён фӣ тафсири-л-Қуръон. – Байрут: Дорулфикр (бидуни соли нашр).

4. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад. Куллии Шамси Табрэзӣ. Ҷилди дувум. Тасҳеҳ ва бозбинии дуктур Низомиддин Нурӣ. – Техрон:, 1384.

5. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. Бо кӯшиши ва таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода, Мубашшир Акбарзод – Техрон: Нашри Замон, 2001.
6. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллийёт. Ҷилди 2. «Лайлӣ ва Мачнун». – Душанбе: Ирфон, 1982.
7. Девон ва фолномаи комили Ҳофиз бо маънӣ. Ба кӯшиши Нарҷиси Зандӣ бар асоси нусхаи аллома Қазвинӣ ва дуктур Қосими Ғанӣ. – Техрон, 1383.
8. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷ.23. – Техрон, 1345.
9. Нотили Хонларӣ, Парвиз. Забоншиносӣ ва забони форсӣ. – Техрон, 1366.
10. Осори Рӯдакӣ. Дар зери таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод, 1958.
11. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М.: Наука, 1988.
12. Пешоҳангони шеърӣ форсӣ. Ба кӯшиши дуктур Муҳаммаддабири Сиёқӣ. – Техрон, 1375.
13. Симс-Вильямс Н. Новые бактрийские документы // Вестник древней истории. - №3 (222), - М.: Наука, 1997. - С.3-10.
14. Султон, Ҳасан. Забони давлати Сомониён. – Душанбе: Дониш, 2020.
15. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз Муҳаммадҷусуф Имомов ва Абдушуқри Абдусаттор. – Душанбе, 2014.
16. Табрезӣ, Муҳаммадхусайн ибни Халаф. Бурҳони қотеъ. ҷилди дувум. Ба эҳтимоми Муҳаммади Муин. – Техрон, 1342.
17. Туғрал, Нақибхон. Куллийети ашъор. Мураттиб Мирзо Муллоаҳмад. – Душанбе: Бухоро, 2015.
18. Фирдавсӣ, Абулқосим. Достонҳо аз «Шоҳнома». – Сталинобод, 1955.
19. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. ҷилди ҳаштум. – Душанбе: Адиб, 1990.
20. Ҷунайдӣ, Фаридун. Номаи паҳлавонӣ. Худомӯзи хат ва забони паҳлавии ашқонӣ ва сосонӣ. – Техрон, 1386.
21. Шақурии Бухорой, Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин ҷо. Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 2009.
22. Gholi. G. Avestan geography. In. vol. III. New York: Bibliotheca Persica Press, 1989. Retrieved 2/1/2013
23. Lazard G. La langue des plus anciens monuments de la prose persane. – Paris, Librairie C. Klincksieck, 1963.
24. Nyberg H.S. A manual of Pahlavi. Vol. II: Glossary. – Wiesbaden, 1974.

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ

Дар мақола таъкид шудааст, ки забони тоҷикӣ ба сифати муҳимтарин унсури ҳувиати миллӣ ва меҳвари фарҳанг аз рӯзгори қадим то имрӯз моёи ифтихори мардуми тоҷик ба шумор меравад. Гузаштагонӣ мо бо тавачҷуҳ ба ҳампайвандии забону миллат дар марҳилаҳои мухталифи рушду такомули забон, забони модарии худро ориёӣ, паҳлавӣ, порсии дарӣ, дурри дарӣ, қанди порсӣ, тоҷикӣ ва бо сифатҳои дигар ном бурдаанд, ки ин ҳама бастагӣ ба асолат ва ҳувиати миллӣ дорад.

Даврони имрӯзаи ба истилоҳ «ҷаҳонӣ шудан» талаб мекунад, ки мо барои пойдорию мондагории забони тоҷикӣ ба сифати унсури ҳувиятсозии миллӣ беш аз пеш талош варзем, ҳамчунин барои рушду такомули забонҳои шарқии эронӣ, ки дар қаламрави Тоҷикистон мавриди истифода қарор дошта, мероси гаронбаҳои фаромиллӣ махсуб мешаванд, тадбирҳои муассири амалӣ андешем.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, ҳувиати миллӣ, истиқлоли давлатӣ, пайкараи забони тоҷикӣ, забонҳои шарқии эронӣ, ҷаҳонӣ шудан.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султон Ҳасан Баротзода, узви вобастаи АМИТ, сарҳодими илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. Суроға: 734000, хиёбони Рӯдакӣ 23.

E-mail: Sulton-66@mail.ru **Тел.:** 935269805.

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

В данной статье речь идет о роли таджикского языка, как весьма важного элемента национальной идентичности и культурной основы таджикского народа с древнейших времен до наших дней. Подчеркивается, что предки таджиков исходя из взаимосвязи языка и нации в различных исторических периодах развития языка, называли свой родной язык такими разными именами как: арийский, пехлевийский, персидский-дари, таджикский и др., которые тесно связаны с национальной идентичностью народа.

Современные вызовы и угрозы в эпоху так называемой «глобализации» требуют, чтобы мы сделали все возможное для сохранения таджикского языка, как идентифицирующего элемента таджикской нации, а также приняли эффективные меры для развития и совершенствования ряда других восточноиранских языков, используемых на территории современного Таджикистана, и признали эти языки, как ценное национальное наследие.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, национальная идентичность, государственная независимость, корпус таджикского языка, восточно-иранские языки, глобализация.

Сведения об авторе: Султон Хасан Баротзода, член-корреспондент НАНТ, старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки. Индекс: 734000, проспект Рудаки 23.

E-mail: Sulton-66@mail.ru **Тел.:** 935269805.

TAJIK LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY

This article deals with the role of the Tajik language as a very important element of the national identity and cultural basis of the Tajik people from ancient times to the present day. It is emphasized that the ancestors of the Tajiks, based on the relationship between the language and the nation in various historical periods of the language development, called their native language such different names as: Aryan, Pahlavi, Persian-Dari, Tajik, etc., which are closely related to the national identity of the people.

Modern challenges and threats in the era of so-called «globalization» require that everything possible be done to preserve the Tajik language as an identifying element of the Tajik nation, as well as take effective measures to develop and improve a number of other Eastern Iranian languages used on the territory of modern Tajikistan, and recognize these languages as a valuable national heritage.

Key words: language, Tajik language, national identity, state independence, corpus of the Tajik language, Eastern Iranian languages, globalization.

Information about the author: Sulton Hassan Barotzoda, member of the corespondent ANUT, senior researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki index734000, Rudaki Avenue 23

E-mail: Sulton-66@mail.ru **Tel.:** 935269805.

БАРОМАДИ ВОЖАВУ ИСТИЛОҲОТИ ЭТНИКӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА ТАСНИФОТИ ЛУҒАВИВУ МАВЗУИИ ОНҲО

Ёраҳматзода Ш. Р.¹

Таркиби луғавии забонро бидуни вожаҳои иқтибосӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар мавриди ба таркиби луғавии забони дигар гузаштани калимаву истилоҳоти забони ғайр ҳаминаро зикр кардан бамаврид аст, ки онҳо на танҳо воситаи муҳобираи одамонро таъмин менамоянд, балки ба қонуни қоидаҳои он забон мувофиқ қунонида мешаванд.

Яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии тамоми забонҳои дунё иқтибосшавии калимаҳо аз забонҳои дигар махсуб мешавад. Н. Шарофов дар мавриди роҳҳои иқтибосшавии калимаҳо чунин ибрози андеша намудааст: «Унсурҳои аз як забон ба лексикаи забони дигар аз рӯи эҳтиёҷот бо ду роҳ мегузаранд: Роҳи якум: калима, термин ва ғоҳо ибораҳои як забон ба забони дигар бевосита дохил мешаванд. Роҳи дуюм: калимаҳои як забон ба забони дигар ба воситаи забони сеюм мегузаранд» [7, 49]. Ин ҳодиса дар тамоми қабатҳои лексикаи забонҳои дунё мушоҳида мегардад.

Вожаву истилоҳоти этникии «Шоҳнома»-ро калимаву истилоҳоти забонҳои гуногун ташкил медиҳанд, ки онҳоро шартан ба номи халқу миллатҳои ориёӣ, аврупоӣ ва чиниву туркӣ ҷудо намудем. Чун Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» аз мавзӯҳои гуногун сухан карда, дар ин миён муносибатҳои инсониву ҷамъиятиро дар авлабият қарор додааст, метавон гуфт, иқтибосшавии калимаҳо дар ин замина зиёдтар ба назар мерасанд. Аммо дар маҷмӯи иқтибоси калимаҳо бегона дар «Шоҳнома» хеле кам аст.

1. Истилоҳоти марбут ба номи халқу миллатҳои ориёӣ

Дар асар истилоҳоти марбут ба номи халқу миллатҳои «ориёӣ» кам нестанд. Азбаски «Шоҳнома» барои шинохти ҳувияти миллии мардуми ориёӣ, хусусан эронинажодон бахшида шудааст, вожаи серистеъмолтарин вожаи эронӣ махсуб мешавад. Бояд зикр намуд, ки доир ба истилоҳи Эрон муаллифи «Ғиёс-ул-лугот» чунин ибрози андеша намудааст: «Эрон мулкест машҳур, ки мобайни Ҷайхун ва Фурот воқеъ аст; ва он Ироқ ва Хуросон ва Табаристон ва Форс ва Ҷамадон ва Наҳованд ва Озарбойҷон ва Кирмон ва ғайра бошад; ва дар «Рисолаи Ночӣ» мансуб аст ба Эрон, ки онро Эраҷ ҳам мегӯянд, номи писари Фаридун» [2, 105]. Муаллифи «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» [2014] ин андешаро дар асараш таъкид намудааст: «Номи писари кӯчақтари Фаридун, ки ба дасти бародарони худ Салму Тур кушта шуд ва бино ба қавле номи Эрон аз исми ӯ гирифта шудааст» [1, 685]. Дар «Шоҳнома» низ зикр гардидааст, ки Фаридун ҷаҳонро ба се писараш тақсим карда буд: Румро ба Салм, Туронро ба Тур ва Эронро ба Эраҷ дод. Ҳоло овардани чанд мисолро зарур медонем:

Ба эронӣ гуфт, к-«Эй меҳтарон,
Хирадманду шерону ҷанговарон [6, ҷ.7, 174].

Аз эронӣ номвар сӣ ҳазор,
Ба ҷанги ту оянд бар кӯҳсор [6, ҷ.3, 412].
Дари диҷ кушоданд эронӣ,
Ба ғорат бубастанд яқсар миён [6, ҷ.3, 436].

Вожаи «ҳинд» дар «Шоҳнома» беш аз 365 маротиба истифода гардидааст. Фирдавсӣ вожаи «ҳинд»-ро барои ифодаи чунин мафҳумҳо истифода намудааст: номи миллат, халқият ва ғ.

Зи Зобул ҳам аз Кобулу хиндувон,
Сипаҳ ҷумла омад бари паҳлавон [6, ҷ.7, 122].

1. Ёраҳматзода Ш.Р. - ходими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Дигар гуфт, к-«Эй меҳтари **ҳиндувон**,
Хирадманду донову равшанравон [6, ҷ. 7, 192].

Яке моявар буд бо фарру хуш,
Сари **ҳиндувон** буд, номаш Суруш [6, ҷ.8, 19].

Номи мамлакат:

В-аз он пас фиристод касҳо ба Рум,
Ба Ҳинду ба Чину ба обод бум [6, ҷ.6, 38].

Шаҳи Барбаристону шоҳони Ҳинд,
Газитаи бидоданду шоҳони Синд [6, ҷ.6, 199].

Дар қолаби сохта ба маънои «мамлакат», «кишвар» корбасти гардидааст: Ҳинд+устон:

Раҳи Систон гиру баркаш сипоҳ,
Ба Ҳиндустон андаровар ба роҳ [6, ҷ.5, 15].

Ман он дидам аз Гев, к-аз пили маст,
Набинад ба Ҳиндустон бутпараст [6, ҷ. 3, 292].

Дар «Шоҳнома» бо вожаи «ҳиндӣ» калимаву ибораҳои зиёдеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар муайян намудани номи ашё ва ё асбобу анҷом истифода шудаанд. Чунончи: «шамшери ҳиндӣ», «теғи ҳиндӣ», «чатри ҳиндӣ» ва ғ:

Чу шамшери **ҳиндӣ** ба чанг оядаш,
Зи дарёву аз кӯҳ нанг оядаш [6, ҷ.2, 193].

Яке аспӣ тозӣ ба зарринситом,
Яке теғи **ҳиндӣ** ба зарринниём [6, ҷ.2, 341].

«Курд» яке аз халқҳои ориёинаҷод, ки асосан дар Эрон, Ироқ, Туркия, Сурия ва дар Қарғозу Осиёи Миёна зиндагӣ мекунанд.

Кунун **курд** аз он тухма дорад наҷод,
К-аз обод н-ояд ба дил бар-ш ёд [6, ҷ.6, 74].

Сипоҳе зи Истаҳр бемар бибурд,
Бишуд сохта-то кунад разми **курд** [6, ҷ.8, 586].

Вожаи «балучӣ» мансуб ба халқи Балучистон аст, ки дар ин маврид забонинос М. Норматов чунин андеша намудааст: «Балучҳо асосан дар Балучистони Эрон ва Балучистони Покистон ҷой гирифтаанд. Онҳоро дар вилоятҳои Кармина, Луристони ва Систон ҳам дучор кардан мумкин аст. Дар Афғонистон низ ба назар мерасанд» [4, 216].

Фирдавсӣ вожаи балучиро 13 маротиба ба маънои «халқ» ба кор бурдааст:

Ҳам аз паҳлавӣ, порс, **кӯчу балуч**,
Зи Гелони чангиву дашти Саруч [6, ҷ.3, 59].

Ҳама рафту огоҳӣ омад ба шох,
Ки гашт аз **балучӣ** ҷаҳоне табоҳ [6, ҷ.8, 736].

Бибуд эмин аз ранчи эшон ҷаҳон,
Балуче намонд ошкору ниҳон [6, ҷ.8, 739].

Ҳама марзбонони зарринкамар,
Балучиву гилӣ ба зарринсипар [6, ҷ.9, 43].

Вожаи «алонӣ» номи халқ, қавмест, ки дар «Ғиёс-ул-луғот» шарҳ ёфтааст: Аллон номи мулке дар кишвари Рус; ва дар «Бурҳон» вилояте дар Туркистон [2, с.85]. Дар «Шоҳнома» як маротиба истифода гардидааст:

Сипохи **алонӣ** шуданд анҷуман,
Бузургону фарзонаву ройзан [6, ҷ.8, 98].

«Аллон» ҳамон кишвари «Олония» аст, маъруф ба «Осетия», ки воқеъ дар Қафқози шимоли ва қисмате дигар дар ҷанубу шимоли марзи Гурҷистон.

Вожаи «ҳайтолиён» ҳамчун ифодакунандаи «халқ», «қавм» дар «Шоҳнома» 38 маротиба истифода гардидааст. Вожаи ҳайтолиён дар ЭСТ чунин омадааст: «Ҳайтолиён хуниҳои сафед, иттиҳодияи қабилаҳоест, ки дар Осиёи Миёна, Афғонистон, шимолу ғарбии Ҳиндустон ва қисми Туркистони шарқӣ давлат ташкил карда буданд. Дар сарчашмаҳои таърихӣ номи онҳоро **эфталит, ҳафтал, ҳайтал, абдал** ва ғ. гуфтаанд. Ҳайтолиён худашонро «хион» меномиданд» [9, 355]. Фирдавсӣ ин вожаро барои ифодаи маъниҳои зерин ба кор бурдааст:

Номи халқ:

Сипоҳе зи **ҳайтолиён** баргузид,
Ки гашт офтоб аз ҷаҳон нопадид [6, ҷ.9, 29].

Ман инак ба Марв омадам кинаҷӯй,
Намонам зи **ҳайтолиён** рангу бӯй [6, ҷ.8, 593].

Номи давлат, мамлакат:

Ки аз марзи **Ҳайтол** то марзи Чин,
Набояд, ки кас пай ниҳад бар замин [6, ҷ.10, 350].

Зи Ҳайтолу Турку Самарқанду Чоч,
Бузургони бофарру аврангу тоҷ [6, ҷ.10, 370].

2. Истилоҳоти марбут ба номи халқу миллатҳои аврупоӣ: юнонӣ, румӣ, рус, саклобӣ, яҳудӣ...

«Рум» аз вожаи латинии «Roma» гирифта шудааст. 1. Номи аз қадимулайём ба баъзе мамлакатҳои Шарқ маъмули «Рим» ва дигар «империяи Рим». Баъди парокандашавии империяи Рим номи Румро танҳо барои истифодаи Империяи шарқии Рим [Византия] истифода мекарданд. Муаррихони асрҳои миёнаи Шарқ Осиёи Хурдро ҳатто баъди истилои Салҷуқиён ва туркҳо ҳам Рум ё Румия, сокинонашро бошад Румӣ мегуфтанд. Ҷалолитдини Балхиро бо сабаби дар Кунияи Осиёи Хурд истиқомат карданиш ба Румӣ нисбат додаанд» [8, 427]. Румӣ киноя аз ранги сафед: «румӣ» ва «зангӣ»: 1. киноя аз ранги сафед ва сиёҳ; 2. рӯзу шаб; 3. лақаб ва таҳаллуси Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ» [5, 173]. Фирдавсӣ ҳам вожаи «Рум» ва ҳам «румӣ»-ро ба кор бурда, ба мамлакат ва халқи муқимии он ишора намудааст:

Яке **румие** буд Мирин ба ном,
Сарафроз ба ганчу бо рою ком [6, ҷ.6, 29].

Шуданд он замон **румиён** зардрӯй,
Ҳама пок бо гулгулу гуфтугӯй [6, ҷ.6, 56].

Бибуд кишвари Рум чун Сандарус,
Зи ҳар сӯ баромад дами ною кӯс [6, ҷ.6, 64].

«Рус» номи мулке васеъ дар иқлими шашум ва ҳафтум [2, 379]. «тахминан дар асрҳои IX-X қабилҳои славянҳои шарқӣ халқияти ягонаи қадимаи русро ташкил додаанд, ки ба он робитаҳои иқтисодӣ, умумияти этникӣ, территориявӣ, маданӣ ва забонӣ хос буд» [8, 436]; номи халқ ва мамлакати Русия [5, 173].

Ба Рум андарун шоҳ буд Файлакус,
Яке буд бо рои ӯ шоҳи **рус**¹ [6, ҷ.6, 500].

Нахустин, ки бинҳод ганчи Арӯс,
Зи Чину зи Бартосу аз Ҳинду **Рус** [6, ҷ.9, 318].

«Сақлоб»- вилоятест дар Туркистон ба мунтаҳои билоди шимолӣ қариби Рум; мардуми он ҷо сурхранг бошанд» [2, 428]. Вожаи «сақлоб» арабӣ буда, чунин шарҳ ёфтааст: САҚЛОБ//САҚЛАБ 1. наҷоди славянҳо. 2. мамлакати славяннишин. Сақлобӣ//сақлабӣ صقلابي/صقلابي мансуб ба **Сақлоб**, славянӣ [5, 197]. Фирдавсӣ вожаи Сақлобро дар «Шоҳнома» 18 маротиба ба кор бурдааст:

Зи чиниву шугниву аз ҳиндувӣ,
Зи **сақлобу** ҳарриву аз паҳлавӣ [6, ҷ.4, 264].

Зи Турку зи Ҳинду зи **Сақлобу** Чин,
Сипоҳ ояд аз ҳар сӯе ҳамчунин [6, ҷ.7, 490].

Истилоҳи «арман» мансуб ба халқи «арманӣ» мебошад. Арманиҳо ба забони «арманӣ» сухан меронанд, ки он ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд. Дар «Шоҳнома» ҳамчун ифодакунандаи мафҳуми халқ, миллати «арманӣ» ба кор бурда шудааст:

Ба ҷое ки Мӯсил буд **арманӣ**,
Ки кардӣ миёни бузургон манӣ [6, ҷ.10, 110].

Ба дасти чапаш номдор **арманӣ**,
Або ҷавшану теғи оҳарманӣ [6, ҷ.10, 141].

«Яхуд» ҷамъи «яхудӣ»; ба маънои ҷухудон [2, 416]. «Яхудиҳо номи умумии этникии халқиятест, ки аҷдодони онро яхудиёни қадим ташкил мекарданд. Забони қадимии онҳо забони ибронӣ (ибрит) мебошад» [9, 241]; Вожаи «яхудӣ» кам, ҳамагӣ ду маротиба истифода гардидааст. Яхудиёноро бо истилоҳи «ҷухуд» низ ба кор мебаранд, ки дар «Шоҳнома» зиёда аз 20 маротиба истифода гардидааст:

Май овард, чун хӯрда шуд нон **ҷухуд**,
В-аз он май варо шодмонӣ фузуд [6, ҷ.7, 444].

Чухудӣ бибурданд пӯён Бироҳомро,
Чухуди бадандеши бадномро [6, ҷ.7, 446].

Юнониҳо [худо Hellenes-эллинҳо гӯянд], миллатест, ки аҳолии Юнонро ташкил ме-
диҳанд. Бо забони юнонии нав гап мезананд [8, 219]; юнон дар «Ғиёс-ул-луғот» бо истилоҳи
Явнон тафсир гардидааст: **Явн**он магар машҳуд ба замма [яъне Юнон]; ва он мулкест дар
иқлими панҷум, дохили Рум, ки ба номи **Явн**он ибни Ёсиф ибни Нӯҳ обод шуда [Аз «Лу-
боб-ул-албоб»] [2, 418]:

Дигар дини **юнонӣ** он порсо,
Ки дод оварад дар дили подшо [6, ҷ.7, 23].

3. Истилоҳоти марбут ба номи халқу миллатҳои чиниву туркӣ:

Вожаи «чин» дар «Шоҳнома» хеле серистеъмол буда, 812 маротиба истифода гардида-
аст. Фирдавсӣ онро барои ифодаи маъно ва мафҳумҳои зерин корбаст намудааст:

Номи халқ, миллат:

Яке марди босангу ширинсухан,
Гузин кард аз он **чиниёни** куҳан [6, ҷ.7, 474].

Чу ҳокони **чинӣ** ба айвон расид,
Фиристодаи меҳрубон баргузид [6, ҷ.6, 235].

Чунин то баромад сапедадамон,
Бузургони **Чинро** сар омад замон [6, ҷ.6, 339].

Номи дарё:

Зи **дарёи Чин** то ба Кирмон расид,
Ҳама рӯи кишвар сипаҳ густарид [6, ҷ.7, 604].

Номи мамлакат ё кишвар:

Чу бо лашкарам тан ба ранҷ оварам,
Зи Туру зи **Чин** ному ганҷ оварам [6, ҷ.8, 515].

Ки фағфури **Чин** бо вай анбоз гашт,
Ҳама кишвари **Чин** пурувоз гашт [6, ҷ.5, 394].

Номи забон:

Забонҳо на тозиву на паҳлавӣ,
На **чинӣ**, на туркиву, на хусравӣ [6, ҷ.7, 397].

Инчунин, маҳсулот ё истеҳсоли мардуми «Чин»-ро бо номи «дебои чинӣ», «ҳарири
чинӣ», «тарки чинӣ», «қабои чинӣ» ва ғайра истифода намудааст:

Бад-ӯ гуфт: Аспи сияҳ барнишин,
Биёрой танро ба дебои **Чин** [6, ҷ.6, 378].

Камонҳои чочиву тири хаданг,
Сипарҳои чиниву жӯпини чанг [6, ҷ.1, 182].

Ҳамин тавр, аз баррасии мавод маълум гардид, ки Фирдавсӣ барои тасвири ҳодисаву
воқеаҳо номи халқу миллатҳо, қавму қабилаҳои зиёдеро номбар намудааст, ки ба баҳсҳои

этникии замони мо метавонад таъсиргуздор бошад. Инчунин, номи миллату халқиятхоро бо маъниҳои гуногун, ба мисли кишвару давлат, маҳсулоти истеҳсолкардаи он халқу миллат истифода намудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ // М. Ёҳаққӣ. – Душанбе, 2013– 897 с.
2. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс–ул–луғот// Ғиёсиддин Муҳаммад. ҷ.1.–Душанбе, Адиб, -1987 – 480 с.
3. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс–ул–луғот// Ғиёсиддин Муҳаммад. ҷ.2.–Душанбе, Адиб, -1988. – 416 с.
4. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ//М. Норматов. –Душанбе, Матбуот, 2007.– 239 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). / зери таҳрири С.Назарзода ва дигарон. - Душанбе, 2008,-2045 саҳ.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома [ибораат аз 10 ҷилд] // Абулқосим Фирдавсӣ.-Душанбе, Адиб, 2007-2010 [ҳамин нусха чопи электронӣ-10 ҷилд].
7. Шарофов Н. О. Баъзе хусусиятҳои калимаҳои интернационалистӣ// Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик.–Душанбе, Дониш, 1964.–С. 47–52.
8. Энциклопедияи советии тоҷик. –ҷ. 6. –Душанбе, Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1986. – С. 514.
9. Энциклопедияи советии тоҷик. –ҷ 8.-Душанбе, Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. –С. 152–156.

БАРОМАДИ ВОЖАВУ ИСТИЛОҲОТИ ЭТНИКӢ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ ВА ТАСНИФОТИ ЛУҒАВИВУ МАВЗУИИ ОНҲО

Дар мақола номи қавму қабилаҳо дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Муҳаққиқ номи қавму қабилаҳои дар “Шоҳнома” истифода шударо бо таъба ба сарчашмаҳои илмӣи дастрас ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, аз ҷиҳати баромад ва таснифоти луғавӣ-мавзӯӣ, мавриди баррасии забоншиносӣ қарор додааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи ҷавон кӯшидааст, ки вожаву истилоҳоти ифодагари халқу миллатҳои гуногунро, ки бевосита зикрашон дар “Шоҳнома” омадаанд, дар алоҳидагӣ ба хонанда пешниҳод намояд. Воқеан, ҷолибии қар дар он аст, ки ҳар як истилоҳи таҳлилшаванда бо мисолҳо аз китобу луғатҳои гуногун дар муқоиса қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Шоҳнома, этнос, таснифот, луғавӣ-мавзӯӣ, вожа, истилоҳот, қавму қабила, халқ, миллат, тоҷик, тоҷикӣ, иқтибосӣ, аврупоӣ, туркиву ҷинӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёраҳмаатзода Шодичон Рамазон– унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 734025, хиёбони Рӯдакӣ 21.

E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru. **Тел.:** 900133141.

ЭТИМОЛОГИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ И ТЕРМИНОЛОГИИ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И ИХ ЛЕКСИКО - ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ

В статье анализируются названия племен и родов в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. Названия племен и родов, используемые в «Шахнаме», исследователь разделил на группы, опираясь на доступные научные источники, и рассмотрел их с точки зрения их про-

исхождения и лексико-тематической классификации, языкознания. В частности, молодой исследователь попытался представить читателю отдельно слова и термины, обозначающие разные народы и нации, которые прямо упоминаются в «Шахнаме». Действительно, интересно то, что каждый анализируемый термин сравнивается с примерами из разных книг и словарей.

Ключевые слова: Фирдоуси, «Шахнаме», этнос, классификация, лексико-тематика, слово, терминология, этнос, народ, нация, таджик, таджикский, цитата, европеец, тюрк и китаец.

Сведения об авторе: Ёрахматзода Шодиджон Рамазон-сотрудник Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, 734025, проспект Рудаки 21.

E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru. **Тел.:** 900133141.

THE ORIGIN OF ETHNIC WORDS AND TERMS IN FERDOWSI'S «SHAHNAMEH» AND THEIR LEXICAL AND THEMATIC CLASSIFICATION

This article analyzed the names of the tribes and clans in the «Shahnameh» of Abulqasim Ferdowsi. The researcher divided the names of the tribes and clans used in the «Shahnameh» into groups, based on the available scientific sources, and based on the lexical-thematic classification that has been linguistically considered. In particular, the young researcher tried to present to the reader separately the words and terms that express different peoples and nations, which are directly mentioned in the «Shahnameh». Indeed, the interesting thing is that each term under analysis is compared with examples from different books and dictionaries.

Keywords: Ferdowsi, Shahnameh, ethnos, classification, lexical-thematic, word, terminology, ethnic group, people, nation, Tajik, Tajik, quotation, European, Turkish and Chinese.

Information about the author: Yoramatzoda Shodijon Ramazon– Employee of the Center for written heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: Dushanbe, 734025, Rudaki Avenue 21.

E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru. **Tel.:** 900133141.

ТАЪРИХ-ИСТОРИЯ

УДК: 39 (393)

РИТУАЛЬНО-ОБРЯДОВЫЕ ПРАКТИКИ СУФИЗМА В ЖИВОПИСНЫХ ВЕРСИЯХ СРЕДНЕГО ВОСТОКА

Додхудоева Л.¹

Ритуальный экстаз, широко распространенный в традиционных культурах, встречается в девяносто процентах в тех из них, что описаны в этнографическом атласе Дж. Мердока (всего в него включены 488 культур) [14]. Радельная пляска, хождения, по мысли известного теолога Д. Г. Коновалова, как в христианстве, так и в исламе, имели много общего с «национальными игрищными и хороводными плясками», уходящими своими корнями в архаическую древность. Отличие лишь в том, что в восточном углу Каабы находится вмонтированный в серебряную оправу Чёрный камень, а в центре *зикра* - ничего нет [6,24].

Суфизм (*тасаввуф*), мистическое направление в исламе возникшее в VII-VIII вв., вобрал в себя элементы древних верований и культов Востока, античных и христианских воззрений. В целом, ислам во многих странах выступал по большей части в виде сети суфийских орденов, братств. Это обстоятельство в значительной степени определяло социальное лицо религии. Свойственные различным суфийским братствам формы ритуала, следование тем или иным философским концепциям, обращение к тем или иным музыкальным, поэтическим, танцевальным формам и средствам для достижения экстаза либо отказ от каких-то форм - все эти и другие виды идеологии и практики в суфизме создавали своеобразие пути (*тарик*) данного братства [5,80;9].

Успех суфизма обуславливался той убеждающей силой, которая содержалась в свойственном ему экстатически экзальтированном подходе к вере, в харизме и чудотворстве мистиков-подвижников и аскетов, в колдовских и магических приемах, к которым постоянно прибегали суфии. [8,4] Они полагали, что потусторонний мир более реален, нежели земная жизнь.

В исламе самым ярким проявлением массового религиозного экстаза стала практика самобичевания шиитов в память страданий святого Хусейна (в дни месяца мухаррам, на которые пришлось страдания Хусейна), которая сохраняется на протяжении столетий.

Наиболее существенным элементом религиозной жизни общин суфиев являлись *хадараты* - периодические собрания дервишей, которые сопровождалась мистическими радениями *зикрами* (поминание), необходимость которого возводят к Корану. *Зикры* различных дервишских братств отличались друг от друга, как поведением их участников, так и воспроизводимым во время радения текстом. Широкую известность получили поющие, или воющие, дервиши братства *рифайя*, крутящиеся - *маулявийя*, прыгающие - *исавийя*, танцующие - *шуабийя* и др. [8,84].

Основная практическая деятельность дервишских братств, когда они могли представить на всеобщее обозрение свои обряды и ритуалы, выражалась в их участии в *маулидах* (день рождения)-празднествах рождения мусульманских святых. В это время *тарикаты* активно вербовали в свои ряды новых адептов.

Весьма значительную роль музыка играла в суфизме, где она активно использовалась в ритуальной практике. Члены братств выступали не только выдающимися знатоками и чтецами Корана но и были замечательными композиторами и исполнителями. Как отмечал Е. Бертельс, «суфии придавали большое значение достижению экстатического состояния, считавшегося особой милостью, ниспосылаемой Богом. Одно из этих средств, вскоре было признано особо эффективным. Это была музыка, инструментальная и особенно вокальная, сочетающаяся с художественным словом» [3,328].

1. Додхудоева Л. - мудири шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншинось ва мардумшиносии ба номи А. Дониш.

Суфии использовали танец ракс и музыку для концентрации внимания *таваджджух* и погружения в себя *мушахада* с целью восхождения к экстазу *ваджд* с последующим катарсисом. Входя в транс их собственное «я» исчезало и сливалось с Божественной сущностью *Фана-фи-Аллах*. Молитвенно – медиативная связь танца и музыки помещало страждущего в ряд «технологий священного», методов духовной работы, духовного развития [3,328].

Музыка была представлена в двух основных формах ритуальной практики: *зикр* и *сама*, а также их разновидностях. Совершался *зикр* (ритуальная практика многократного поминания Бога, напевания коранических аятов) в одиночестве или же на общих собраниях суфийской общины *маджлис аз-зикр* в виде громкого, явного *джали* или же тихого, скрытного *хафи*. Если первый ритуал представлял собой коллективное действо, то последний производился в уединении, иногда даже шепотом, про себя. *Зикр* находился на границе между речью и музыкой, поскольку имел ритмическую структуру и напевный характер звучания [10,64].

К другим ритуалам суфиев относится ритуал *сама* (слушание). Он связан с прослушиванием стихов, напеваемых или декламируемых в сопровождении игры на музыкальных инструментах *нае*, *дойре-дафе*, *рубabe* для достижения экстатического состояния. Ритуал сопровождался особыми движениями и дыхательными упражнениями, принятием определенных поз и в некоторых случаях экстатическими танцами.

Несмотря на то, что ни Библия, ни Коран не содержат высказываний, обязывающих или запрещающих слушать или исполнять музыку, в среде богословов бытовали совершенно противоположные мнения относительно музыки: положительное, почтительное, негативное и критическое. Некоторые христианские и мусульманские теологи выступали против этого искусства, считая, что музыка различных увеселительных мероприятий всегда связана с винопитием и другими греховными наслаждениями [4,308].

В отличие от других религий в исламе в основном используется только пение в форме *adhān* (призыва на молитву) и *tajwīd* (напевного чтения Корана), а в суфийских духовных практиках музыкальные инструменты применяются довольно широко. Поскольку в исламе нет своей культовой музыки, по крайней мере, в том виде, в каком она имеется в других мировых религиях, в суфизме этот пробел восполнен. Она существенно отличается от арабоперсидской классической музыки устной традиции, имеет больше общего с этнической, чем с традиционной музыкой [11,275].

Возникновение ритуала *сама* предание приписывает вдохновителю суфийского ордена Мавлавийа, поэту, философу, музыканту и мистика Джаллалдину Руми (1207-1273 гг.). Согласно легенде, поэт однажды услышал на городском рынке ритмичные удары молотков золотобитов, в которых ему послышалась исламская формула единобожия шахада «*Āшхаду'ан lā ilāha illa Llāhu wa āшхаду анна Мухаммадан Расūлу-Ллāхи*» («нет Бога, кроме Аллаха и о Мухаммад – Его посланник»), отчего он впал в экстаз, простёр обе руки и стал вращаться по кругу. Так, утверждает предание, появился ритуал *сама* и суфийский орден Мавлавийа.

В одной из среднеазиатских миниатюр рукописи «*Маджлис-ул- ушук*» Султана Хусейна Байкары 1606 г. запечатлен именно тот момент, когда Руми на базаре под стук молотков золотобитов начал танцевать и читать стихи. Увидев это богослов Салах ад-дин пал к ногам мистика. Поэт, пораженный его красотой, экспромтом сочинил стихи о том, что из лавки чеканщиков по золоту вышло само сокровище. Салах ад-дин стал верным соратником и другом Руми на протяжении всей его жизни.

Впоследствии музыка и танец стали занимать особое место в творчестве Джалладдина Руми и ритуалах его братства. В связи с этим орден нередко называют братством «танцующих» или «вертящихся дервишей». В отличие от *зикра* в *сама* акцент ставился на акте восприятия музыки слушателем и на тех чувствах, которые она вызывает у него в душе, а не на исполнении и не на самом феномене музыки [11,280].

Правила, регулирующие ритуал *сама*, предписывают начинать его с *зикра*. Несмотря на сопротивление части суфиев в отношении использования танца в ритуале *сама* он все же был принят большинством суфийских школ.

Двойная миниатюра «Принц на троне» открывает рукопись «Маснави» Джалалладина Руми, которая была переписана в Герате в 1458-59 гг., но иллюстрирована в Табризе около 1530 г. В этой композиции удивительно сочетание светской сцены в правой половине диптиха и ритуала сама, который исполняют суфии в левой нижней части картины, что указывает на ее второстепенную значимость.

1. Мирза Али. Попойка. «Диван» Хафиза.
Табриз, ок. 1530 г.

2. Ритуальный танец шейха Сафи. «Тазкира».
Шираз, 1582 г.

Ширазская миниатюра 1582 г. изображает танец духовного преображения шейха Сафи ад-дина Исхада Ардабили (1252-1334 гг.) под декламацию Шамсадина Тути в ханке. Многие из слушателей не поняли сложной речи последнего, а Сафи напротив - настолько вдохновился его словами, что, впад в транс, пустился в священный пляс. Эта миниатюра как бы воспроизводит духовное состояние суфия, стремящегося приблизиться к Богу.

Часть членов братства в экстазе вслед за шейхом Сафи начинает танцевать. Присутствующие на собрании женщины, чьи лица скрыты под белым покрывалом, выступают в роли наблюдателей. В целом, миниатюра предоставляет редкую возможность узнать о жизни членов суфийского ордена в Иране в конце XVI в. [2,84].

Вопрос о принадлежности Хафиза к тому или иному суфийскому братству, а также вопрос о суфийском характере его поэзии до сих пор остается дискуссионным [7,94]. Известно, что Шамсуддин Мухаммад Хафиз Ширази (1325-1389/1390) был не только великим поэтом, но и выдающимся суфийским шейхом ордена Тарика. Он знал цену медитативному бдению, мистическому озарению, силе любви и вина.

Однако каждая газель поэта нередко имеет подтекст и различные толкования: земную любовь можно рассматривать как любовь к Богу, а опьянение – как погружение в мистические переживания. В одной из миниатюр «Попойка» из рукописи «Диван» Хафиза, исполненной Султаном Мухаммадом в Табризе около 1525 г., представлены в зримых образах подобные зашифрованные смыслы газелей поэта. Зритель становится свидетелем окончания попойки, когда многих участников уже оставили силы, другие спят, третьи пытаются танцевать, музицировать и из последних сил предаваться возлияниям.

Сцена происходит в роскошном дворце, где помимо придворных музыкантов присут-

ствуют и суфии, облаченные в шкуры. Один из них играет на дойре-дафе, двое другие отбивают ладонями ритм. Самое интригующее в этой миниатюре то, что на крыше дворца разместились ангелы, которые тоже предаются грешным забавам и пьют вино. В зримых образах, разгульном поведении участников собрания художник, вероятно, закодировал тайные смыслы газелей великого суфия.

На ранних этапах развития суфизма сама должны были проходить в уединенном месте, без зрителей для того, чтобы лучше сосредоточиться и не ввергать в смущение мусульман, не понимающих сути происходящего и воспринимающих это со стороны как бурное веселье. В более позднее время танец был узаконен, и на сама' стали допускаться непосвященные. В итоге ритуал мистического единения с Истиной вырожден в театрализованные представления, свидетельством чему, возможно, может служить данная миниатюра» [4,304]

Особое место в миниатюрной живописи Среднего Востока занимают эксцентрические, гротескные сцены с фантастическими существами. В большей своей части они принадлежат художнику, известному как Мухаммад Сиёхкалам (*Черное перо*). Некоторые ученые считают, что он работал в XIV в. в Центральной Азии (Хорасане) или Иране (Табризе). Другие полагают, что миниатюры, изображающие быт центральноазиатских номадов, относятся к середине XV в. и имеют индо-тибетские, китайские параллели [12;13;15].

Все творчество Сиехкалама навеяно природой степи и кочевой жизнью лагерей. Некоторые исследователи полагают, что изначально миниатюры Сиёх калама были написаны на свитках, а затем вырезаны и помещены отдельно в альбом, [15,153] другие склонны считать, что это иллюстрации популярной, массовой культуры XIV-XV вв. и написаны на сюжеты оральных тюркских текстов [15,155].

Как правило, композиции Сиехкалама представлены на гладком фоне без глубины. Фигуры, несмотря на свою массивность, кажутся легкими, будто подхваченными ветром. Они свободно располагаются на поле листа, иногда как бы тают в дымке.

Виртуозно исполненная миниатюра с танцующими дэвами выполнена легко и свободно, словно сцены подсмотрены мастером в жизни. В плясках дивов угадываются черты светских танцевальных представлений и медиативной практики суфиев. Словом, художнику Сиёху каламу удалось виртуозно переосмыслить экстатическое состояние эксцентрических образов чудовищ, предающихся чисто человеческим страстям.

3. Дух Руми над дервишами.
Турецкая миниатюра XVII в.

4. Сиёхкалам. Танцующие демоны. XV в.

Произведения живописи свидетельствует о том, что музыкальная жизнь социума была чрезвычайно разнообразна, креативна и насыщена. В ней сосуществовали различные практики и альтернативы в виде религиозных ритуалов, фантазмагорических сцен, основанных на конкретных наблюдениях мастеров, их знании, понимании музыки и ее тайных смыслов. В каждом конкретном случае экстатические ритуалы служили неким социальным медиа, способным удовлетворять запросы различных страт средневекового общества.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреева Л.А. Российские религиозные практики в универсальном контексте: экстатические обряды и действия// Общественные науки и современность. №3, 2005.-С.97.
2. Архитектура в исламском мире. Сокровища коллекции Ага-хана.-Каталог выставки.-СПб, 2011.
3. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература// Избранные труды.-Москва,1965.
4. Иноземцев И.Л. Хушхал-хан Хаттак о мусульманской музыке.//Суфизм в контексте мусульманской культуры.- Москва,1989.
5. Кириллина С. А. Культово-обрядовая практика суфийских братств Египта(ХІХ—начало ХХ века)//Суфизм в контексте мусульманской культуры.- Москва,1989.
6. Коновалов Д.Г. Религиозный экстаз в русском мистическом сектанстве. Физические явления в картине секстанского экстаза // Богословский вестник. 1907-1908г.- Ч.1, Вып.1.-Сергиев посад.1908.
7. Пригарина Н. И. Хафиз и влияние суфизма на формирование языка персидской поэзии // Суфизм в контексте мусульманской культуры. - Москва,1989.
8. Суфизм в контексте мусульманской культуры. - Москва,1989
9. Фёдорова Е. Межкультурный и межрелигиозный диалог между христианством и исламом.Музыка в исламе и христианстве:<http://www.spbric.org/f/viewtopic.php?id=97>
10. Федорова Е. С. Музыка в суфийской ритуальной практике// Исламоведение. 2014. № 3.- С. 64-71.
11. During J. What is Sufi Music? // The Legacy of Mediaeval Persian Sufism / ed. L. Lewisohn. - London: Khaniqahi Nimatullahi Publications, 1992. - P. 277-287.
12. Grabar O. Mostly Miniatures.an Introduction to Persian Paining.- Princeton, Oxford, 2000.
13. Ipsiroglu M. Siyah Qalam. -Roma, 1984.
14. Murdoch G. P. Ethnographic Atlas.-Pittsburgh, 1967.
15. Turks. A Journey of a Thousand Years.600-1600 - London, 2005.

МАРОСИМУ ОДАТҲОИ ТАСАВВУФ ДАР АНГОРАҲОИ ШАРҚИ МИЁНА

Расму маросими тасаввуф, ки дар расми минётурии Шарқи Наздик таҷассум ёфтааст, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳаёти маънавии ҷамъият ниҳоят гуногунранг, эҷодкор ва серғайрат буд. Дар он амалия ва алтернативаҳои гуногун дар шакли расму оинҳои динӣ, манзараҳои фантазмагорӣ дар асоси мушоҳидаҳои ҳоси устодон, дониши онҳо аз табиат, дарки мусиқӣ, ҳаракат ва маънии пинҳонӣ ҳам вучуд доштанд. Дар ҳар сурат, онҳо ҳамчун як навъ васоити иҷтимоӣ хидмат мекарданд, ки кодир ба қонеъ кардани ниёзҳои қишрҳои гуногуни ҷомеа буданд.

Калидвожаҳо: Шарқи Миёна, тасаввуф, маросим, мусиқӣ, рақс, руҳ, ҷомеа, экстазӣ, бародарӣ, минётура.

Маълумот дар бораи муаллиф: Додхудоева Лариса-мудири шуъбаи мардумшиносии Институту таърих, бостоншиносӣ, мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

E-mail: lorasdodo@rambler.ru **Тел.:** 918619584.

РИТУАЛЬНО-ОБРЯДОВЫЕ ПРАКТИКИ СУФИЗМА В ЖИВОПИСНЫХ ВЕРСИЯХ СРЕДНЕГО ВОСТОКА

Ритуально-обрядовые практики суфизма, воплощенные в миниатюрной живописи Среднего Востока, свидетельствует о том, что духовная жизнь социума была чрезвычайно разнообразна, креативна и насыщена. В ней сосуществовали различные практики и альтернативы в виде религиозных ритуалов, фантасмагорических сцен, основанных на конкретных наблюдениях мастеров, их знании природы, особой интерпретации религиозных постулатов, понимании музыки, движения и их тайных смыслов. В каждом конкретном случае они служили неким социальным медиа, способным удовлетворять запросы различных страт общества.

Сведения об авторе: Додхудоева Лариса - заведующая этнографическим отделом Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана.

Ключевые слова: Средний Восток, суфизм, обряд, музыка, танец, дух, общество, экстаз, братство, миниатюра.

E-mail: lorasdodo@rambler.ru **Тел.:** 918619584.

RITE AND RITUAL PRACTICES OF SUFISM IN PICTURESQUE VERSIONS OF THE MIDDLE EAST

The ritual and ceremonial practices of Sufism, embodied in the miniature painting of the Middle East, testify to the fact that the spiritual life of the society was extremely diverse, creative and saturated. Various practices and alternatives coexisted in the form of religious rituals, phantasmagoric scenes based on the specific observations of the masters, their knowledge of nature, a special interpretation of religious postulates, understanding of music, movement and their secret meanings. In each case, they served as a kind of social media capable of satisfying the needs of various strata of society.

Keywords: Middle East, Sufism, ritual, music, dance, spirit, society, ecstasy, brotherhood, miniature.

Information about the author: Dodkhudoeva Larisa - Head of Ethnography the Department of A. Donish Institute of history, archaeology, ethnography, Tajikistan National Academy of sciences.

E-mail: lorasdodo@rambler.ru **Tel.:** 918619584.

МИР ГУЛАМ МУХАММАД ГУБАР И ЕГО КНИГА «АФГАНИСТАН НА ПУТИ ИСТОРИИ»

Давлатов М.Д.¹

Книга известного афганского историка М.Г.М. Губар «Афганистан на пути истории» впервые была переведена и издана на русском языке в 1987 году издательством «Науки», ГРВЛ в городе Москве, в период происходящих в результате победы Апрельской Революции, бурного преобразования и демократизации афганского общества. Это было в то время, когда само правительство Афганистана стала инициатором повторного переиздания ранее запрещенной книги в стране. Можно сказать, что совершился новый подход к анализу происходящих событий, в деле демократизации афганского общества. Нынешняя ситуация требует обратить внимание по иному на политических поворотах Афганистана, в связи с приходом к власти Талибов, что называется разворотом исторических ситуации. Уместно отметить, что отныне всякие запреты этой книги, если они повторяются, окажутся бессильными, потому что данная книга уже давно стала достоянием миллионов отечественных и зарубежных исследователей и обыкновенных читателей.

Афганистан в течение ряда столетий является объектом внутренних междоусобиц с одной стороны, и внешней агрессии великих держав с другой. Происходящие ныне события в Афганистане привлекают пристальное внимание различных наблюдателей и исследователей исторической науки. Именно вооруженные столкновения, частые замены одной власти другой создавшие ужасающие условия, безусловно, являются доказательством этого. Приход к власти Талибов в Афганистане очередной раз показала политическую неустойчивость этого региона. С целью объективного понимания того, что происходит сегодня в этой стране, необходимо знать прошлое Афганистана – историю ее политического, социального, экономического, духовного и т.д. развития. Для этого необходимо тщательное изучение наследия прошлых и настоящих афганских историков, внесших определенный вклад в исторической науке. Сама афганская историческая наука сравнительно молода. Ее развитию способствовало создание в 1942 г. «Исторического общества», которое в последующие годы объединило немалое количество талантливых исследователей. Известность некоторых из тех перешагнула национальные границы. Одним из таких корифей, внесший огромный вклад в научный багаж новой и новейшей истории Афганистана является Мир Гулам Мухаммад Губар.

Исследование его творчество логически подтверждает ту истину, что происходит в настоящее время в этой стране. По праву следует отличить М.Г. М.Губара-историка от многих дворцовых и прочих историков его времени, так, как те вместо констатации реальных событий подались жизнеописанием монахов. В их трудах, как правило, отсутствует анализ исторического процесса и социальной природы важнейших исторических событий. Среди них только М.Г.М. Губар стремился отойти от традиционного субъективизма. Благодаря его таланту, скоро стал известен среди историков – афганистоведов в мировом масштабе. Нам представляется, что исследование личности самого М.Г. М.Губара, также может способствовать освещению истории новейшего периода Афганистана, которая в свое время играла роль «буферного государства» между колониальными державами: царской России и Великобритании. Безусловно, в условиях мировой глобализации роль этого ученого, его труды как очевидца всех исторических событий возрастают куда более. В его трудах прослеживаются констатации всех исторических событий, логическая взаимосвязь и оригинальные выводы. Ценнейшим доводом является тот факт, что М.Г. М.Губар как ученый-историк неоднократно подвергает критику правителей за их антинародную политику.

1. Давлатов М.Д., - профессор кафедры отечественной истории и археологии исторического факультета и право Худжандского государственного Университета имени академика Б. Гафурова.

Что же касается новейшего периода, то список научных исследований сравнительно невелик и освещаются ими главным образом развитию события первого этапа независимого Афганистана 1919-1929 – Анис Мохиуддин Бохранванеджат. Кабул, 1936; Кушкаки Бурхануддин. Надири афган, Кабул. 1931; Хабиби Абдулхай. Тарих-е Афганистан. Т. 1-2. Кабул, 1951; Салех Мухаммад. Хаватер-е-ахреман, Кабул, 1936; Кохзад Ахмад Али. Амир Аманулла-хан ва масале сархади. Кабул, 1951; Тарих-е дауре-е-наве Афганистан. Кабул, 1943; Ikbāl Ali Shah. Tragedy of Amanullah.L., 1933. Их работы в основном представляет личности и жизнеописания монархов. В них, как было отмечено, отсутствует анализ исторического процесса и социальной природы крупнейших исторических событий. Народные массы трактуются социально безлико, как пассивный объект в политики эмиров. Происходило это в условиях, когда уровень развития профессиональных знаний историков того времени соответствовало уровню развития социальной, политической, культурной и общественной жизни своей страны. На сегодняшний день встречается немало исследователей трудов М.Г.М.Губара: персоязычные, советские и постсоветские, западные и американские, которые посетили и посещают свои исследования трудам М.Г.М.Губара. Все они однозначно оценивают его положительной стороной и в сопоставление с другими соратниками-соотечественниками ставят его на голову выше всех.

Надо отметить, что еще в 50-е годы прошлого столетия сочинения М.Г.М. Губара привлекли внимание советских ученых. В 1959 г. в Москве был издан на русском языке (под редакцией Ю. В. Ганковского) его труд «Ахмад-шах-баба-е-афган» («Ахмад-шах-основатель афганского государства») в переводе И.М. Рейснера и Э.М. Рикса. И.М. Рейснер высоко оценил стремление афганского историка, который подробно осветил важный этап в развитии своей страны, а также его позиции патриота и профессионального уровня как историка. «М. Г. М. Губар, – писал И.М. Рейснер, – обнаруживает серьезную эрудицию в вопросах истории Афганиста[3, 12]. Научные труды М.Г.М. Губара были использованы и авторами двухтомной монографии «История Афганистана» В. М. Массоном и В. А. Ромодиным, которые высоко отзывались о творчестве афганского историка.

«Афганистан дар масир-е торих» («افغانستان در مسیر تاریخ») – итог всей многогранной деятельности М. Г. М. Губара, в ней замечается отражение не только научных взглядов историка, но и его общественно-политические позиции. Данная работа, в особенности его заключительный раздел, ценен тем, что он содержит богатый фактический материал и оценки его, на правах автора по многим областям жизни афганского народа: – политической, экономической, культурной, духовной, военной, бытовой, психологической и т.д. соответствуют истину.

Первое появление в печати этого труда явилось большим событием в культурной и общественной жизни Афганистана и вызвало немалый резонанс в кругах широкой общественности. Выход в свет столь значительного произведения не ускользнул от внимания и правящих кругов страны. По распоряжению властей того времени тираж книги был подвергнут аресту и изъят из продажи.

По мнению ряда отечественных и зарубежных историков значение книги «Афганистан дар масир-е торих» («افغانستان در مسیر تاریخ») как источник по новой и новейшей истории Афганистана трудно переоценить. К примеру, один из видных специалистов по проблемам новой, и новейшей истории Афганистана, В. А. Ромодин, писал: «Значение труда Губара во многом определяется тем, что он не ограничил свои задачи только повествованием о событиях прошлого, но пытался осмыслить материал, характеризующий вопросы эволюции страны, излагая его на фоне социально-экономической, политической и отчасти культурной и идеологической истории основных стран Европы и Передней Азии. Одной из очередных задач советских историков Афганистана является не только более полное использование содержащихся в труде Губара фактических данных, но и основательное исследование этого труда в историографическом и источниковедческом плане» [6, 6].

Общественно-политическая значимость этого труда, его непреходящая актуальность было в свое время высоко оценено и афганской прогрессивной общественностью, мнение которой было выражено одним политологом, писателем и историком Г.Д. Панджшири, написавшим исследование о книге «Афганистан дар масир-е торих»: «То, что в корне отличает этот исторический труд от других, ранее опубликованных сочинений, заключается в том, что он является первым в стране выдающимся современным историческим произведением, в котором последовательно освещается борьба трудящихся масс и всех национальных и патриотических сил против изжившего себя феодального деспотизма и империалистического гнета, за установление национальной независимости, демократию, социальный прогресс и утверждение мира. Благодаря тому что автор глубоко осознает национальные и патриотические задачи истории своей страны, плод его многолетнего упорного труда становится достоянием подлинных борцов Афганистана, которые призваны стать авангардом национального движения во имя создания нового общественного строя» [5, 8].

КРАТКИЙ ОБЗОР КНИГИ «АФГАНИСТАН НА ПУТИ ИСТОРИИ»

Труд М.Г.М. Губара посвящен истории Афганистана с древности до 1929 г. включительно. Книга состоит из 13 глав, каждая из которых рассказывает об истории крупных государственных образований, существовавших на территории Хорасана. Некоторые из глав, а иногда разделы посвящены анализу важных политических событий, например иностранных вторжений, серьезно повлиявших на судьбы местного населения.

Книге предпослано предисловие, в котором М.Г.М. Губар излагает свои взгляды на историю Востока и политику европейских держав в Азии в разные периоды новой и новейшей истории. Он подчеркивает, что колониализм оказал губительное влияние на народы Востока и их культуры. Здесь же автор кратко характеризует работы западных историков, посвященные Афганистану. По его мнению, западных исследователей можно разделить на две категории: на тех, кто «служит истине... самоотверженно исследует жизнь народов Азии, их историю, языки и культуру», и на тех, кто «служит корыстными целям колониальных держав»[2, 1-3].

В главе I носящей вводный характер, автор излагает сведения о географии страны, этническом составе населения, социальной структуре афганского общества, экономике, культуре, литературе и языках народов Афганистана.

Главы II-V посвящены истории Афганистана в древности и в период раннего средневековья (VI в. до н. э. VI в. н. э.). Анализируя археологические данные, автор воссоздает картину жизни человека в пределах территории сегодняшнего Афганистана, начиная с эпохи первобытнообщинного строя и до того времени, когда здесь появились первые государственные образования, крупнейшим из которых была Бактрия. Довольно подробно рассказывается о завоевательных походах правителей Ахеменидской державы, объектом которых стали земли современного Афганистана, о походах Александра Македонского и его преемников, о возникновении греко-бактрийского царства, его расцвете, культуре и упадке. М.Г.М. Губар знакомит читателей с особенностями становления и развития Кушанской империи, частью которой была и территория нынешнего Афганистана. Он подчеркивает, что в IV -V вв. н. э. в соседнем сасанидском Иране уже получили достаточное развитие феодальные отношения, а в Кушанском государстве еще только совершался переход от рабовладельческого строя к ранним формам феодализма. Лишь позднее, когда на смену кушанам пришли эфталитские правители (которые непрерывно воевали с сасанидским Ираном и с правителями Северной Индии), на подвластной им территории, по мнению М.Г.М. Губара, сложился феодальный строй.

В главе VI М.Г.М. Губар рассказывает об арабских завоеваниях и включении территории Афганистана в состав Арабского халифата. Становление последнего проходило под лозунгом новой религии – ислам. Подробно описаны завоевание арабами террито-

рии современного Афганистана и исламизация ее населения. М.Г.М. Губар подчеркивает, что местное население далеко не сразу покорилося арабским завоевателям, оказывало им упорное сопротивление, вплоть до вооруженные восстание. А в результате этих восстаний, восточные окраины Арабского халифата обособились в фактически независимых государственных образованиях [2, 86-87]. М.Г. М.Губар весьма подробно характеризует положение народных масс в пределах территории современного Афганистана, что арабское завоевание легло двойным гнетом на плечи крестьян, которые привели к многократному выступлению.

В главе VII освещаются события истории Афганистана под властью последовательно сменявших друг друга династий Тахиридов, Саффаринов, Саманидов и Газневидов (IX-XII вв.). Подчеркивается могущество державы Газневидов при султани Махмуде (998-1030) и ее быстрый упадок при преемниках.

Глава VIII посвящена характеристике социально-экономической и культурной жизни народов, населявших территорию Афганистана в VIII-XII вв., т. е. от проникновения ислама до завоеваний Чингисхана. По мнению автора, на территории сегодняшнего Афганистана после принятия населением ислама феодализм стал господствующей формой социально-экономических отношений. М.Г. М.Губар делит феодальное общество VIII-XII вв. на три класса: феодалов, сосредоточивших в своих руках власть; «средний городской класс» (купцов и ремесленников) и крестьянство. «Феодалы, – пишет он, имели неограниченную власть над нещадно эксплуатируемым крестьянством, лишенным каких-либо прав» [2, 144]. Дается также характеристика экономики страны, развития городов, системы управления, религии. Отдельный параграф посвящен суфизму.

Главы IX и X посвящены истории Афганистана в XIII-XV вв. М.Г. М.Губар придерживается того мнения, что монгольское завоевание было страшным бедствием для покоренных Чингисханом и его преемниками стран: были разрушены города, орошительные системы, уничтожена значительная часть мирного населения. Он не пропускает тот факт, что при завоевании Хорасанской земли народные массы всюду мужественно сопротивлялись монгольским завоевателям.

Таковую же объективную оценку М.Г. М.Губар дает завоеваниям Тимура (1370-1405) в Центральной Азии, на Среднем и Ближнем Востоке, которые нанесли огромный ущерб экономическому и культурному развитию покоренных народов. Внутренние социально-экономические и политические противоречия, а также борьба народных масс, привели к распаду этого крупного государственного образования.

В главе XI исследуются особенности исторического развития Афганистана в XVI - первой четверти XVIII в. После того как большая часть территории Ирана была объединена под владычеством Сефевидов (1501-1722), под их властью оказались западные районы Афганистана. Юго-Восточный Афганистан оказался включенным в состав империи Великих Моголов. Однако в начале XVIII в. Монгольское государство фактически распалось на ряд феодальных владений. Эти территории, проживающие пуштунские племена, где происходили народное движение под названием «рошанийское». Оно было направлено как против местных феодальных правителей, так и против власти Великих Монголов. К началу XVIII в. признаки разложения и упадка стали заметны и в державе Сефевидов. В 1709 г. одному из пуштунских феодальных вождей, принадлежащему к знати племени хотеки, Мир Вайсу, удалось создать независимое афганское княжество с центром в Кандагаре, просуществовавшее до 1738 г.

Другая большая по объему глава XII охватывает новый и новейший период афганской истории (середина XVIII-конца XIX в.). Начало главы посвящено созданию афганского государства под властью Ахмад-шаха Дуррани (1747-1773).

Отметим, что М.Г. М.Губар говорит о «воссоздании» афганского государства и подчеркивает, что его возникновению содействовали развитие феодализма и длительная борьба афганского народа против иностранного владычества. При преемниках Ахмад-шаха Дуррани, как указывает М. Г. М. Губар, созданная им обширная империя распалась в результа-

те феодальных междоусобиц [2, 362]. Возникло несколько княжеств с центрами в Кандагаре, Кабуле, Пешаваре и других городах. Мало того, отмечает М. Г. М. Губар, на юго-восточных рубежах Афганистана создалась опасная угроза, связанная с появлением нового противника – британских колонизаторов.

Анализируя деяния Англии, М.Г.М.Губар делает глубокие выводы ее колониальной политики в Индии и сопредельных странах. М.Г.М.Губар показывает, какие тяжкие трудности пришлось преодолеть эмиру Дост Мухаммад-хану (1826-1863) в его стремлении создать централизованное государство. Этому препятствовали и политика британских колониальных властей, и не прекращавшиеся междоусобицы в стране. Правда, эмиру Шер Али-хану (1863–1879) удалось провести некоторые внутренние реформы. Однако процесс возрождения страны был прерван второй англо-афганской войной (1878-1880). Поскольку афганским эмирам не удалось создать сильную регулярную армию, английские войска сравнительно быстро оккупировали юг страны. Но широкое народное движение вновь выбросило колонизаторов за пределы Афганистана.

В 1880 г. к власти пришел эмир Абдуррахман-хан (1880–1901), которому удалось ценой больших усилий централизовать государство и провести некоторые реформы. Несмотря на отдельные попытки эмира противодействовать британскому колониальному давлению, ему, как отмечает М.Г.М. Губар, пришлось пойти на уступки и отдать Англии часть территории страны, населенную восточными пуштунами. Подписанный в 1893 г. договор, вошедший в историю как соглашение о «линии Дюранда», привел, словами М.Г.М. Губара, спустя несколько десятилетий после образования в 1947г. Пакистана к возникновению проблемы Пуштунистана. М.Г.М.Губар особо отмечает недовольство восточных пуштунов договором 1893 г., их многолетнюю вооруженную борьбу с колонизаторами.

Следует отметить, что анализ положения народа в разные периоды истории Афганистана вместе с характеристикой социально-экономического развития страны выгодно отличает эту монографию от произведений многих афганских историков дореволюционного (Апрельской революции) периода, стоявших на позициях официальной монархической историографии. Несомненно, это было одной из важных причин конфискации в 1967 г. тиража первого издания этой книги. Таков краткий обзор книги М.Г.М. Губара, за исключением ее последнего раздела, где излагается история Афганистана и первой трети XX в. (1901–1929гг.). Перевод этого раздела дан нами ниже. При переводе сочинения М.Г.М. Губара мы пользовались правилами транслитерации восточных терминов и имен собственных, разработанными академиком И. Ю. Крачковским, профессорами А. А. Ромаскевичем и Н. В. Юшмановым. В некоторых случаях сохранены написания, ставшие традиционными (например, «Герат», «Кандагар», «Гильменд», «эмир», и т. д.).

Автор рад выразить искреннюю благодарность всем сотрудникам Института Востоковедения АН СССР, работающим в 80-х и 90-х годах XX столетия, особенно сотрудникам отдела Ближнего и Среднего Востока, принявшие участия на обсуждении проделанной нами работы. Особенно благодарен первому и второму руководителям научной работы, академику Юрию Владимировичу Ганковскому и профессору Виктору Григорьевичу Коргуну за бесценно оказанные поддержки в деле написания данной работы. Также благодарен кандидату исторических наук Ирине Константиновне Петровой за оказание технической помощи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Губар. М.Г.М. Афганистан дар масире тарих. – Кабул, 1967. –853с.
2. Губар М.Г.М. Ахмад-шах – основатель афганского государства. Авт. Вступит. Ст.: И.М.Рейснер. –М., 1959, –345с.
3. Массон В.М., Ромодин В.А. История Афганистана. Т. 1. –М., 1964. –454 с.
4. Массон В.М., Ромодин В.А. История Афганистана. Т. 2. –М., 1965. –387 с.

5. Панджшири Г.Д. Моаррефийе «Афганистан дар масир-и тарих». –Кабул, 1970. –285 с.
6. Ромодин В.А. Очерки по истории и истории культуры Афганистана. –М., 1983. – 383 с.

М.Ғ. М.ҒУБОР ВА АСАРИ Ӯ - “АФҒОНИСТОН ДАР МАСИРИ ТАӢРИХ”

“Афғонистон дар масири таърих” асари олими бузурги таърих ва муборизи фаъоли роҳи озодии Афғонистон М.Ғ.М.Ғубор, соли 1967 ба таъъ расидааст. Асари мазкур аз замони баромадаш то ғалабаи “Инқилоби Савр”, соли 1978 аз тарафи мақомоти замона мамнуъ эълон гардида буд. Муаллиф дар асоси иштирок ва мушоҳидаҳои хеш, истифода аз маводҳои гарони замона ва бойғонҳои раҳбарони “ҷавонафгонон” ба қалам гирифта шуздааст. Дар асари мазкур ҳодисоти мубрами таърих: ташаккули ва инкишофи “Ҳаракати ҷавонафгонон”, муборизаи озодихонаи мардуми афгон алайҳи колониализми Бритонӣ, таҳаввулотҳои сиёсӣ дарбории Афғонистон дар солҳои 1901-1929 зикр ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Қобул, Қандаҳор, Ғубор, ҷавонафгонон, наҳзати демократӣ, колониализм, ҷанг, шӯришҳои халқӣ, сиёсати дохилӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов М.Д., профессори кафедраи таърихи ватан ва археологияи факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, кӯчаи Шарк 33.

Тел.: 927247812.

М.Г. М.ГУБАР И ЕГО КНИГА «АФГАНИСТАН- НА ПУТИ ИСТОРИИ»

«Афганистан на пути истории» – произведение видного афганского историка и прогрессивного общественного деятеля М.Г.М. Губара, вышедшая в 1967 году, труд которого был запрещен в дореволюционном Афганистане (Апрельская революция 1978 г.). Книга, написанная на основе наблюдения самого автора в ряде исторических событий, использование уникальных материалов, личных архивов деятелей младоафганского движения. В ней глубоко освещены исторические процессы: формирование и развитие “младоафганского движения”, борьба за независимость страны, политические и дворцовые преобразования Афганистана в 1901-1929 гг.

Ключевые слова: Афганистан, Кабул, Кандахар, Губар, младоафганцы, демократическое движение, колониализм, война, народные восстание, внутренняя политика.

Сведения об авторе: Давлатов М.Д., профессор кафедры отечественной истории и археологии исторического факультета и право Худжандского государственного Университета имени академика Б. Гафурова. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, ул. Шарк 33.

Тел.: 927247812.

M.G.M. GHOBAR AND HIS BOOK «AFGHANISTAN IN THE COURSE OF HISTORY»

«Afghanistan in the Course of History,» a work by the prominent Afghan historian and progressive social activist M. G. M. Ghobar, published in 1967, whose work was banned in pre-revolutionary Afghanistan (April Revolution 1978). The book, written on the basis of observations by the author himself in a number of historical events, the use of unique materials, personal archives of figures of the Young Afghan movement. It covers in depth the historical processes: the formation and development of the «Young Afghan movement,» the struggle for independence of the country, the political and palace transformation of Afghanistan in 1901 - 1929.

Keywords: Afghanistan, Kabul, Kandahar, Gubar, Young Afghans, democratic movement, colonialism, war, people’s uprisings, domestic politics.

Information about the author: Davlatov M.D. Professor, Department of National History and Archaeology, Faculty of History and Law, Khujand State University named after Academician B. Gafurov, 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, 33, Sharq street.

Tel.: 927247812.

НАҚШИ ҲИНДУСТОН ДАР ҲАЛЛИ БУҲРОНИ АФҒОНИСТОН

Раҷабалиев Х.Х.¹

Зиёда аз чор даҳсола инҷониб таҳаввулоти дохилии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар меҳвари тавачҷуҳи на танҳо давлатҳои ҳамсоя, балки кишварҳои абарқудрати ҷаҳон ва минтақа қарор дорад. Вазъ дар атрофи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон пас аз ҳодисаҳои террористие, ки 11 – уми сентябри соли 2001 дар Илоёти Муттаҳидаи Амрико ба вуқӯъ омад, муташанниҷ гардид. Чунки амали террористие, ки дар шаҳри Нью-Йорк ва Вашингтон Илоёти Муттаҳидаи Амрико содир шуда буд, масъулони он дар қаламрави Афғонистон паноҳ ёфта буданд. Илоёти Муттаҳидаи Амрико дар ташкил ва амалӣ намудани ин ҷинояти даҳшатнок Усома бин Лодан- роҳбари “Ал-қоида”-ро муттаҳам намуд.

Новобаста аз он, ки Ҷумҳурии Ҳиндустон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон сарҳади муштарак надорад, лекин дар фазои ягонаи геополитикӣ ва робитаҳои анъанавӣ дар заминаҳои сиёсӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ қарор доранд. Ҷумҳурии Ҳиндустон Ҷумҳурии Исломии Афғонистонро ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати хориҷии худ меҳисобад. Зеро ҳалли буҳрони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ҷавобгӯи манфиатҳои миллии ин кишвар мебошад. Муташанниҷ шудани вазъият дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон барои Ҷумҳурии Ҳиндустон ҳамчун давлати сермиллат ва федеративӣ метавонад омилҳои ноустувор шудани вазъият гардад. Ҷумҳурии Ҳиндустонро аз Ҷумҳурии Исломии Афғонистон қаламрави Ҷумҳурии Исломии Покистон - давлате, ки муддати тӯлонӣ рақиб ва муҳолифи Ҳиндустон аст, ҷудо мекунад. Тавре ки сафири собиқи Ҳиндустон дар Афғонистон В. Качу таъкид кардааст, ки “Ҳиндустон ба Афғонистон тавассути айнакҳои кишвари сеюм нигоҳ намекунад, бо вучуди ин, Деҳлӣ нақши Покистонро дар рушди рӯйдодҳои Афғонистон аз охири солҳои 1970 ва 1980-уми асри гузашта фаромӯш карда наметавонад” [1,32]. Дар муқовимат бо гурӯҳҳои муҳолифи ҳукумати Афғонистон, Ҳиндустон, “Этилофи шимол”-ро аз нигоҳи сиёсӣ ва ҳарбӣ дастгирӣ мекард, ки неруҳои асосии онро бештар тоҷикони Афғонистон ташкил мекарданд [2].

Ҳиндустон ҳамеша амалҳои башардӯстонаи худро нисбат ба Афғонистон аз назари эҳтиромгузорӣ ба кишвари мусулмон ва дини ислом иҷро менамуд. Зиёда аз як садӯ бист миллион аҳолии онро мусулмонон ташкил мекунанд. Ба сари ҳукумати Афғонистон омадани ифротгароёни ҳаракати “Толибон” Деҳлиро нигарон сохта буд, ки ба ин далел эҳтимоли гурӯҳҳои исломии радикалии худӣ Ҳиндустон ғаёл шаванд. Ҳиндустон барои истифода набурдани ҳудуди Афғонистон ҳамчун пойгоҳи омӯзишии ифротгароёни минтақаи Кашмир ва қочоқи маводи муҳаддир аз қаламрави Афғонистон нигарон мебошад.

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ нигоҳи доштани муносибатҳои дӯстона бо Афғонистон барои Ҳиндустон муҳим гашт, зеро ин омилҳои хуби ривож ёфтани робитаҳои ӯ бо давлатҳои нави соҳибистиклоли Осиёи Марказӣ буд. Аз вазъияти Афғонистон имкониятҳои тараққиёти робитаҳои иқтисодии Ҳиндустон бо ҷаҳони Осиёи Марказӣ вобаста буд, чунки аз қаламрави он тамоми муносибатҳои байни Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ мегузаштанд, ки онҳо метавонистанд ба даст овардани манбаъҳои энергетикӣ минтақаро барои Деҳлӣ осон гардонанд.

Дар давраи ҳузури неруҳои Шӯравӣ дар Афғонистон, Ҳиндустон дар баробари муқобил будан ба даҳлати як давлат ба қорҳои дохилии як давлати дигар, ворид шудани Иттиҳоди Шуравӣ ба Афғонистонро рӯйрош маҳкум намекард. Баъд аз баровардани қушунҳои Шӯравӣ ва пошхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, мавқеи Россия ва Ҳиндустон дар масъалаи Афғонистон рост омаданд ва айни ҳол робитаҳои онҳо хело хубанд ва мавқеъҳои онҳо қариб мувофиқат мекунанд.

1. Раҷабалиев Х.Х. - докторанти PhD-и соли 2-уми Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.

Аллакай моҳи март соли 1996 дар арафаи сафари вазири корҳои хориҷии собиқи Русия Е.М. Примаков ба Ҳиндустон, маҷаллаи ҳиндӣ «indian time» ба монандии мавқеи Россия ва Ҳиндустон, ки ба забти минтақаҳои асосии Афғонистон аз ҷониби толибон ва даҳлат кардани Покистон, ИМА ва баъзе давлатҳои халиҷи Форсро ба корҳои дохилии Афғонистон таъкид мекард [3, 26]. Устувор гаштани ҳокимияти “Толибон” чи дар Москва ва чи дар Дехлӣ ҳамчун таҳдид ба манфиатҳои стратегии онҳо дар минтақа ба ҳисоб мерафт.

Ҳукумати Ҳиндустон 12-уми октябри 1996 сол барои барқарор кардан ва мустаҳкам гардонидани қувваҳои мусаллаҳ ва аз ҳама муҳим озодии мардуми афғон, кӯшиши зиёди худро ба харҷ дод, ки дар натиҷа СММ ҷонибдори Ҳиндустон шуд. 16 – октябри соли 1996 намояндаи доимии Ҳиндустон дар СММ Пракош Шоҳ дар нишасти Шӯроӣ Амният бо изҳороти махсус оид ба вазъияти Афғонистон баромад кард. Ӯ ёдовар шуд, ки “Ҳукумати Ҳиндустон Бурҳониддин Раббониро чун пештара, президенти расмӣ Ҷумҳурии Исломии Афғонистон қабул дорад”. Ба ақидаи Ҳукумати Ҳиндустон, агар кишварҳои абарқудрат ва ҳамсояи кишварҳо хоҳанд, ки ҷанги шахравандӣ дар Афғонистон ба анҷом расад, бояд онҳо ба як ҳулоса омада, манфиатҳои худро бо роҳҳои зӯрварӣ дар Афғонистон истифода набаранд. Ҳиндустон ягонаи кишвари ташаббускор буд, ки дар ҳама конфронсҳои байналмилалӣ барои сулҳу оромии Афғонистон суҳан меронд. Моҳи ноябри соли 1996 дар шаҳри Нью – Йорк ИМА конфронс оид ба ҳалли бӯҳрони Афғонистон баргузор гардид, ки дар он 19 кишвар аз ҷумла ИМА, Покистон, Эрон, кишварҳои Осиёи Марказӣ, Туркия, Хитой ва кишварҳои абарқудрати аврупоӣ иштирок намуданд. Дар ин конфронс намояндаи Ҳиндустон К. Рангунат иброз намуд, ки “Афғонистон метавонад бе даҳлати кишварҳои дигар тинҷиву оромиро дар кишвари худ пайдор созад”. Инчунин зарур аст, ки дар Қобул зулм ва қувваи низомиро қатъ намоянд, то ин ки раванди сиёсии кишвар ба танзим дароварда шавад [4].

Дар охири соли 1999 ҳукумати Ҳиндустон барои боз ҳам хуб кардани муносибатҳои худ бо Афғонистон сиёсати фаъолтарро пеш гирифт. Ҳамин тавр, 31 – уми августи соли 1999 вазири корҳои хориҷии Ҳиндустон Ҷасват Сингх дар Дехлӣ дар мусоҳиба бо хабарнигорон изҳор дошт, ки “қарори ҳукумат оид ба сиёсати расмӣ кишвар дар муносибати Афғонистон аз нав дида баромада шавад ва ҷиддӣ ба роҳ монда шавад.” [5,35]. 2 сентябри соли 1999 ду дипломати баландмартабаи ҳукумати Ҳиндустон дар ҳамин мавзӯ ба ИМА сафар карданд ва дар ин сафар бо ёрдамчиҳои Президенти ИМА оид ба Осиёи Миёна С. Карлом суҳбат намуданд. Ҳамин тариқ, бар зидди ҳаракатҳои фаъоли террористӣ, ки 90 ҷисди шаҳрӣ минтақаҳои Афғонистонро забт карда буданд, чораҷӯӣ намуданд [4,35].

Сабаби фаъолшавии Ҳиндустон дар муносибат бо Афғонистон дар он буд, ки шаҳрӣ минтақаҳои дар зерӣ нуфузи ҳаракати «Толибон» буда озод сохта шаванд. Дар минтақаҳо, ки Толибон назорат мекарданд, ҳуқуқи шахс, аз ҷумла, занҳо поймол мешуд ва ин тарзи муносибат онҳоро ба асри миёнагӣ бурда мерасонд. Онҳо рӯйро ба террористӣ асосии байналмилалӣ Усома бин Лоданро, ки дар ҳаракатҳои ифротӣ бар зидди ҳукумати Қобул ширкат мебарид ва инчунин ҷомеаи ҷаҳониرو инкор мекард, дастгирӣ мекарданд.

Пуштибонони ҷунбиши «Толибон» худӣ Амрико, Арабистони Саудӣ ва Покистон буданд, ки дар охир фаъолияти худро бар муқобили ин ҷунбиш ба роҳ монданд [3,29]. Аз аввал ба он ақида буданд, ки ғалабаи Толибон низоми баъд аз Шӯравӣ дар Афғонистонро решакан менамояд ва вазъи ин кишварро ба як тартиби муайян медарорад, аммо ин пурра амалӣ нагашт. Инчунин ба ақидаи намояндагони департаменти давлатии Амрико “агарчи ақидаи онҳо фундаменталӣ ҳам бошад, лекин ҳадафҳои зидди Амрико ба монанди Эрон пайравӣ намекунанд” [7,28]. Аммо баъдан ҳукумати Амрико ҳаракати “Толибон”-ро дигар дастгирӣ накард, зеро ки Толибон Усома бин Лоданро қабул ва паноҳ карда буданд.

Дар натиҷа ҳукумати ИМА Усома бен Лоданро душмани “рақами яки” ҳудаш эълон кард ва 5 миллион доллар барои ҷойи ин шахсиятро ошкор кардан ва ба Ҳукумати Амрико хабар додан пешниҳод кард.

Террористӣ байналмилалӣ Усома бен Лодан аз ҷониби худ ба ду кишвар, дар аввал

Амрико ва баъдан ба Ҳиндустон чиҳод эълон кард. Аввалҳои моҳи октябри соли 1999 дар Ҷалолобод, ҷанги муқаддас бар зидди Ҳиндустон эълон шуда буд. Дар эълония чунин гуфта шуда буд – “Душманони асосии мо Ҳиндустон ва ИМА мебошад, ки мо бояд ба онҳо дарси ибрат диҳем”. Инчунин дар ин эълония омадааст, ки “ҳарақаҳои Ҳиндустон дар Кашмир марғбор аст” ва Бен Лодан тайёр аст ба муҷоҳиддини Кашмир дасти ёри дароз кунад. Дар баробари ин гурӯҳҳои муҷоҳиддонро дар Покистон мебошад муттаҳид шуда, бар муқобили ИМА ва Ҳиндустон мубориза баранд [3,135].

Бо ин васила, Ҳиндустон ҳадафи тайёр барои содир кардани амалҳои террористи аз ҷониби вилоятҳои Ҷамму ва Кашмир буд, ки барои эҷод кардани хатар аз тарафи террористи машхур Усома бен Лодан ва муҷоҳидони афғон ҳеҷ мушкилие надошт.

Яке аз сабабҳои, ки Ҳиндустонро ба ташвиш меовард, ин ифротгароӣ динии афғон буданд, ки аз сарҳади ҳамсоякишвари худ Покистон ба вилоятҳои Ҷамму ва Кашмир ба осонӣ ворид гардида, амалҳои террористии худро содир мекарданд. Содир кардани амалҳои номатлуб ва эҷод кардани ҳар гуна хатарҳои ифротгароӣ дошта дар минтақаҳои сарҳадие, ки бо Покистон мегузашт, дар он буд, ки Ҳиндустон мавқеи онҳоро дар Афғонистон танг мекард ва намеронд бар зидди мардуми осоишта ва ҳукумати кишвар бичанганд. Яке аз омилҳои ҷудогонаи ин ҳодисаҳо аз солҳои 80-ум ин ҷониб ба ҳамагон маълум аст, ки силоҳу аслиҳа дар тамоми шаҳру минтақаҳои ин кишвар паҳн шуда буданд. Муҷоҳидоне, ки дар Афғонистон буданд, дар гурӯҳҳои “Ал – Ансор” ва “Ал – Фаран” амал мекарданд, ки баъдтар соли 1995 дар Кашмир 5 – сайёҳи ғарбиро ба гарав гирифта буданд [4,29]. Ин гуна қabilaҳо гурӯҳҳои ҷанговароне буданд, ки танҳо аз сарҳади Покистон ба вилоятҳои Ҷамму ва Кашмир ворид мегардиданд. Шумораи ҷанговарони ин гуна қabilaҳои афғонӣ дар Кашмир зуд – зуд тағйир меёфт.

Ҳиндустон дар шабакаи интернетӣ саҳифаи махсусе бо номи “Ҳақиқат дар Кашмир” дошт, ки соли 1999 дар як мақолаи “Толибон дар Кашмир” ба нашр мерасад. Дар ин мақола нуқтаи назари таҳлилгарони ҳиндӣ ва Кашмиро оварда қайд мекунад “аз вақте, ки Толибон дар Афғонистон ғолибиятро ба даст оварда буданд, зиёдшавии ҷанговарони исломӣ ва амалҳои ношоистаи онҳо дар Кашмир ба назар мерасид”[7,128].

Вале ин маънои онро надорад, ки муҷоҳидони афғон дар қаламрави Ҷамму ва Кашмир дар задухӯрдҳо иштирок накарда бошанд. Онҳо дар атрофи Ҳиндустон ҷойгир шудаанд, аммо шумораи онҳо он қадар зиёд нест.

Бо таваҷҷуҳ ба далоил ва мисолҳои зикршуда метавон натиҷагирӣ намуд, ки Ҳиндустон яке аз бозигарони муҳимми дар таҳаввулоти ҷор даҳаи ахири Афғонистон мебошад. Чанд омил рӯйхамрафта сабаб ва далели асосии дар меҳвари сиёсати хориҷии Ҳиндустон қарор гирифтани Афғонистон мебошад.

Тибқи маводи маъмулии расонаҳо Покистон Ҳиндустонро муттаҳам мекунад, ки ба гурӯҳҳои ифротии муҳолифи давлати Покистон, ки асосан ба таҳрики толибони Покистон иборат мебошад, кӯмаки молӣ ва низомӣ мекунад. Мақомоти Покистон муътақиданд, ки пойгоҳҳои ин муҳолифон дар хоки Афғонистон қарор дорад ва Ҳиндустон кӯмакҳои худро ба ин гурӯҳҳои исломгарои тундрав аз тариқи Афғонистон мерасонад.

Ҳиндустон ба Афғонистон ба ҳайси роҳи тичоратии роҳ ёфтано ба бозорҳои Осиёи Миёна нигоҳ медорад, аммо дар ин миён Покистон монеи рушди ҳамкориҳои ду кишвар шудааст. Зеро роҳҳои тичоратӣ ва заминии Афғонистон ва Ҳиндустон аз тариқи Покистон убур мекунад. Ҳиндустон ахиран 400 миллион доллар дар сохтани бандари Чобахори Эрон сарф намуд, ки ҳадаф аз он боз намудани роҳи алтернативии транзитӣ барои Афғонистон мебошад. Ин иқдом вобастагии Афғонистон аз роҳҳои транзитии Покистонро кам мекунад.

Ин омилҳо боиси таваҷҷуҳи Ҳиндустон ба масъалаи Афғонистон шуда, дар навбати худ афзоиши рақобати носолими Ҳинду Покистон дар минтақа сабаб шуда метавонад, ки бухрон дар Афғонистон идома ёбад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Aunohita Mojumdar. Indo-Pak. Rivalry in Afghanistan // Hindu, Madras, 2003. 220 page.
2. Афганистан: проблемы войны и мира / Сб. ст. Т. 3. М., 2000. – 290 сах.
3. Security Situation in Afghanistan: India's Options // SAPRA India Monthly Bulletin. September 2003. <https://www.google.com/search?q=2.+Security+Situation+in+Afghanistan%3A+India%E2%80%99s+Options+%2F%2F+SAPRA+India+Monthly+Bulletin.+September+2003>
4. Т.Л. Шаумян. Индия и Афганистан в региональном контексте//Современный Афганистан и сопредельные страны (Сборник статей): Москва, 2011. 315 стр.
5. Indian Express, 20.11.1996. <https://indianexpress.com/article/india/politics/once-upon-a-poll-11th-lok-sabha-election-1996/>
6. Mainstream, New Delhi, 04.09.1999, vol. XXXVII, ;№ 37, 280 page.
7. Mainstream, New Delhi, 11.09.1999, vol. XXXVII, ; №38, 285 page.
8. Современный Афганистан и сопредельные страны (Сборник статей): Москва, 2011. 315 стр.
9. Ф.Чалол. Кудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. Душанбе, 2019, Эр-граф. 349 сах.
10. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. Душанбе, 2018, «Дониш», 219 сах.

НАҚШИ ҲИНДУСТОН ДАР ҲАЛЛИ БУҲРОНИ АФҒОНИСТОН

Дар мақола мавзӯи нақши Ҳиндустон дар бӯҳрони Афғонистон мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Новобаста аз он, ки Ҳиндустон бо Афғонистон сарҳади муштарак надорад, лекин дар фазои ягонаи геополитикӣ ва робитаҳои анъанавӣ дар заминаҳои сиёсӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ қарор доранд. Ҳиндустон Афғонистонро ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати хориҷии худ меҳисобад. Зеро ҳалли бӯҳрони Афғонистон, ҷавобгӯи манфиатҳои миллии ин кишвар мебошад. Муташанниҷ шудани вазъият дар Афғонистон барои Ҳиндустон ҳамчун давлати сермиллат ва федеративӣ метавонад омили ноустувор шудани вазъият гардад.

Ба андешаи муаллиф Ҳиндустон аз ҳузури гурӯҳҳои ифротгароии динӣ, террористони байналмилалӣ, ки ба амнияти миллиаш таҳдид менамояд, нигарон мебошад. Афғонистон ба майдони рақобати геополитикии Ҳиндустон ва Покистон табдил шудааст. Инчунин Ҳиндустон Афғонистонро ба ҳайси роҳи тичоратии роҳ ёфтани ба бозорҳои Осиёи Миёна нигоҳ мекунад.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, Афғонистон, Покистон, Ҷамму ва Кашмир, Толибон, ифротгароён, терроризм.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабалиев Хайрулло Холназарович, докторанти PhD-и соли 2-уми Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ 33.

E-mail: KHair1508@mail.ru **Тел.:** 938585815.

РОЛЬ ИНДИИ В АФГАНСКОМ КРИЗИСЕ

В статье была подробно изучена и обсуждена роль Индии в афганском кризисе. Несмотря на то, что Индия не имеет общей границы с Афганистаном, она находится в единой геополитической и традиционной среде в политической, торговой, экономической и культурной областях. Индия считает Афганистан приоритетным направлением своей внешней политики. Решение афганского кризиса состоит в том, чтобы удовлетворить национальные интересы этой страны. Обострение ситуации в Афганистане во имя Индии как государства и федерального государства может быть фактором нестабильности.

С точки зрения автора, Индия обеспокоена присутствием религиозных экстремистских группировок и международных террористов, которые угрожают национальной безопасно-

сти. Афганистан стал международной ареной геополитической борьбы Пакистаном и Индией. Индия смотрит на Афганистан как на торговый путь для рынков Центральной Азии.

Ключевые слова: Индия, Афганистан, Пакистан, Джаму и Кашмир, Талибан, экстремисты, терроризм.

Сведения об авторе: Раджабалиев Хайрулло Холназарович - Институт азиатских и европейских исследований НАНТ, доктор PhD-2 курса. Адрес: 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33.

E-mail: KHair1508@mail.ru. **Тел.:** 938585815.

INDIA'S ROLE IN THE AFGHAN CRISIS

The article examined and discussed in detail the role of India in the Afghan crisis. Despite the fact that India does not have a common border with Afghanistan, it is in a single geopolitical and traditional environment in the political, commercial, economic and cultural fields. India considers Afghanistan a priority in its foreign policy. The solution to the Afghan crisis is to satisfy the national interests of this country. The aggravation of the situation in Afghanistan in the name of India as a state and a federal state can be a factor of instability.

From the perspective of the author, India is concerned about the presence of religious extremist groups and international terrorists who threaten national security. Afghanistan became the international arena of the geopolitical struggle of Pakistan and India. India sees Afghanistan as a trade route for Central Asian markets.

Keywords: India, Afghanistan, Pakistan, Jamu and Kashmir, Taliban, extremists, terrorism.

Information about the author: Khairullo Kholnazarovich Radzhabaliev - Institute of Asian and European Studies of the National Academy of Science, Doctor of PhD - 2 courses. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 33.

E-mail: KHair1508@mail.ru. **Tel.:** 93858585.

КИТОБИЁТ

ҶУСТОРҲОИ АРЗИШМАНД ДАР МАСИРИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ (Ҳочамуродов Олимҷон. “Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги миллӣ”.

Душанбе-2021, 105 сах.)

Ғиёсиев, М

Масъалаҳои фарҳанги миллӣ дар замоне, ки Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон таъмин гардид, бештар мавриди баҳсу мунозираи аҳли назар қарор гирифт, ки дар воқеияти аслик амри табиӣ буд ва ҳақиқати ҳол собит сохта, ки андар таҳлил ва баррасии фарҳанги миллӣ ва ҷаҳонишавӣ пажӯҳишгарон андешаҳои қобили мулоҳизаро дар ихтиёри мустамеони мавзӯи мазбур гузоштаанд ва аз нигоштаҳои эшон бармеояд, ки фарҳанги миллӣ асолати руҳи миллатро таҷассум мекунад ҷаҳонишавӣ ҳангоми фориғ будан аз асолати миллӣ миллату халқро ба варта мувочех менамояд.

Муҳаққиқ Олимҷон Ҳочамуродов аз шумори олимони шаҳри кишваранд, ки роҷеъ ба масъалаи мавриди назар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, маҷмуи мақолаҳои ҳешро дар китоби “Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги миллӣ” гирдоварӣ намуда, ҷиҳати қазоват ва баҳрабардорӣ ба хонандагонӣ завқманду хушманд пешкаш кардаанд. Китоб аз ду қисмат: “Масоили фарҳанги миллӣ” ва “Дар хошияи гуфтугӯи тамаддунҳо” иборат буда, аз дидгоҳи муҳтаво қисматҳо дорои заминаи аслии васланд.

Устод Олимҷон Ҳочамуродов зарурати омӯзиш, таҳлил ва баррасии фарҳанги миллиро дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, фазои воқеиро ба таври зайл шарҳ медиҳад: “Дар асл, ҷаҳонишавӣ фарҳанги миллиро аз байн мебарад, арзишҳои миллиро дигаргун ё бекадр месозад... раванди ҷаҳонишавӣ бештар ба фарҳанги омма ё муқаррарӣ ва ба забони қолабиву дар сатҳи одӣ қарордошта майл дорад, на ба фарҳанги волову забони ғаниву салис. Аз ин рӯ, муҳимтарин ҷанбаи ҷаҳонишавӣ табдили фарҳангу шуури омма ба шакли тичорати ғоидаовар ва маҳор қардани фазои иттилоотӣ ба маҷрои интегратсиониву ҳидоятшавандаи иқтисоди фаромиллӣ (трансмиллӣ) мебошад...” (сах. 3-4).

Ҳамчунон ки муаллиф дар ибтидо зикр кардааст, ҷаҳонишавӣ нахуст ба маънои густаришу нуфузи беҳтарин дастовардҳои фарҳанги “олӣ”-и ҷаҳон, ба фарҳангҳои миллӣ, пеш аз ҳама, ба фарҳангҳои “поин” бо мақсади рушди онҳо дар сатҳи фарҳанги кишварҳои аз нигоҳи иқтисоду технологияи пешрафта ироа мегардад ва дувум, ҷаҳонишавӣ бо саъйю талоши Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба хоҳири ҳукмрон будан ба дигар кишварҳо, ба вижа Шарқ ва ҳавзаи фарҳанги исломӣ ба манзури мутеъсозии фарҳангҳои миллӣ ба фарҳангҳои ҷаҳонӣ (бо афзалияти фарҳанги амрикоӣ) ғарбикунонии фарҳангҳо маънидод карда мешавад (сах. 3).

Ба истилоҳи маъмул ҷаҳонишавӣ дар асл меросбари бевоситаи фарҳанги классикӣ ва мутараққии Ғарб нест, чунон ки муҳаққиқ дар китобаш таъйид мекунад, балки шакли таҳрифшуда ва як навъ зиддифарҳанг аст, ки мақсадашон маҳви арзишҳои миллии соири фарҳангҳои дигар халқҳост. (сах. 5). Хулосаи мазбури муҳаққиқ пероста ба мадорики боътимод аст, ки минбаъд дар мақолаи ин китоб матраҳ мешавад.

Дар шинохти асолати фарҳанги миллӣ бояст, ки бинои бузурге дар пирояи садокату самимият ба арзишҳои ормонҳои миллӣ тамҳид қард, то ки сафинаи ихтиёрамон дар ҳаводиси хатарзои ҷаҳонишавӣ ғарқ нашавад ва киштии орзую омоли халқу Ватанамон бе осеб ба соҳили мурод бирасад, зеро мавҷи дурӯғу фиреби дастандаркорони ин тамоюл аз баҳри тамаъ ба қорҳои гӯшношунӣ қодиранд. Аз ин дидгоҳ, таъбири “қосаи камтар аз ош”, набошем, ки муаллифи мақолаи “Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги миллӣ” дар фурувард гӯшзад қардааст, хушдор сохтани насли имрӯзу фардост, ба хоҳири эмин будан аз омилҳои даҳшатаңгези замони муосир.

Мақолаи “Фарҳанги бостонии тоҷикон ҷузъи таркибии фарҳанги ориёӣ-эронӣ” ба тафсири ҷузъиёти муҳими адабию илмӣ - “туронӣни бостонӣ” “умумияти ҷаҳоншиносӣ ҷаҳонфаҳмии ниёгонамон - ориёӣни эрониву туронӣ”, шарҳи таъбири “Ҷоми Ҷам” ё “Ҷоми ҷаҳоннамо ё гетинамо” ва амсоли ин ёдгориҳои моддии фарҳангӣ - муҷассамаҳою

тасвирҳои нодире, ки баёнгари ҷаҳонбинию ҷаҳоншиносии ниёгонамон ба шумор мераванд, бахшида шуда, эътибору нуфузи ҷаҳоншиносии ориёӣ ба таври мучазу равшан воқеъбинона тасвир шудааст.

Ҳарфи усулӣ дар мақолоти маҷмӯа он аст, ки фарҳанги бостонии тоҷикон бо вежагиҳои худ ҷузъи таркибии фарҳанги ориёӣ-эронӣ буда, ёдгориҳои таърихӣ ҳунарии он ҷаҳони маънавии мардуми ориётаборро бозтоб менамояд. Ба қавли муаллифи асар "... ҳар як осори санъатӣ, ҳоҳ меъморӣ ва ҳоҳ тасвириву нафиса, дорои ҳадаф ва фалсафаи ҳосе мебошад, ки бар асоси ҷаҳонфаҳмиву ҷаҳонбинии ҳамон давра эҷод шудааст..." (саҳ. 13).

Дар мақолаи "Маориф ҷузъи таркибии фарҳанги миллӣ" донишманди равшанзамир бо қатъияту сароҳат аз нақши таълиму тарбия дар низоми фарҳангии ҷомеа сухан гуфта, таъкиди Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ёдрас шудааст: "Ҳукумати мамлакат бо мақсади рушди босуботи соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ тамоми тадбирҳои зеринро амалӣ мекунад" (саҳ. 15).

Ба масъалаи ғавқ мутаваҷҷеҳ шудани муаллиф аз он хотир аст, ки воқеан ҳам дар замони модернсозии низоми маориф хатари нузули хотираи таърихӣ ифтихори миллӣ рӯиҳамрафта ҳувияти миллӣ миёни насли нав эҳсос мешавад. Ва барои шарҳи матлаби болозикр низоми таҳсилоти кредитӣ (системаи Болон) дар мақола тавзеҳ меёбад. Дар ин росто, муаллиф низоми кредитии таҳсилотро тақозои замон шуморида, ҷавобгӯи ниёзҳои ҷомеаи пешрафта медонад, аммо аз тарҳи татбиқи он дар кишвар мушавваш аст, ки ин нигаронӣ асос дорад ва матлабро воқеъбинона тавзеҳ медиҳад: "... дар кишварҳои Ғарб ва фароиндустралии ҷаҳон низоми кредитии таҳсил пеш аз ҳама аз мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ оғоз гардидааст... Мутаассифона, давлатмardони мо ҳангоми пазириши ин барнома аз тарафи созмонҳои дилсӯзи байналмилалӣ чунин тафовути ба назар ҷузъӣ, аммо хело хатарнокро нодида гирифтанд..." (саҳ. 17). Аз ин нуқтаи назар, низоми омӯзиши мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ дар оянда бо назардошти талаботи низоми кредитии таҳсилот бояд таҷдиди назар шавад, зеро минбаъд чунин раванд ба суди таълиму тарбия дар мамлакат нахоҳад буд.

Гузашта аз ин, ҳулосаи зери муаллиф оид ба нақши маориф дар рушди фарҳанги миллӣ

ба маврид буда, як навъ дастурест, ки риояти он аз ҷониби масъулини соҳа ба манфиати раванди таълиму тарбия дар ҷумхурист: "...маориф на фақат василаи фарогирии дониш, балки омили тағйирдиҳандаи муносибати инсон ба муҳити табиӣ ва рафтори ӯ дар муҳити иҷтимоӣ низ ҳаст. Зеро ба ақидаи аксари донишмандон, маориф на танҳо фарогирии маънавияти муайяни ақлониву истеҳсолист, балки шароити фарҳангии зиндагиву фаъолияти фард, яъне наздикшавии шахс ба арзишҳои олии маънавию ақлонӣ низ маҳсуб мешавад..." (саҳ. 22).

"Забон, тафаккур ва истиқлолияти миллӣ" мақолаи навбатӣ номгузорӣ шуда, тафсило-ти мазмун дар ду зермавзӯ "Забон ва истиқлолияти миллӣ" ва "Тафаккури миллӣ бар пояи забони миллӣ"- фароҳам омадааст.

Назари иҷмолии муаллиф дар зермавзуи аввал дар бораи забон, тафаккур ва истиқлоли миллӣ бар пояи таърихи хеле ҳам мухтасари гузаштаи мамлакатамон сурат гирифта, ин нуктаи мусалламро собит месозад, ки забон дар пайдориву рушди давлати миллӣ нақши муассир дошта, нуфузи он бояд ҳамеша аз ҷониби давлат ҳифз шавад. Бинобар ин, марҳилаҳои мушкили даврони таърихӣ, аз замони Хилофати араб ва минбаъд истиқлолияти сулолаҳои маҳаллии Хуросону Мовароуннаҳр ба риштаи тасвир кашида шуда, нуктаи баҳси забони миллӣ бо сухани Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷамъбаст мешавад:

"Истиқлолияти фарҳангии Тоҷикистон дар даҳсолаи ахир ба назари ман аз кӯшишу талошҳои зиёиёни равшанзамир ва аҳли ҷомеа баҳри истиқлолияти забон ва мақоми давлатӣ ёфтани он оғоз меёбад" (саҳ. 25).

Дар зермавзуи "Тафаккури миллӣ бар пояи забони миллӣ" масъалаи муқовимати солим дар шароити ҷаҳонишавиро дар тафаккури созанда бар асоси забони миллӣ шуморидааст. Баъд аз васфи ғановату тавоноии забони тоҷикии форсӣ, дар шароити феълии дигаргуниҳои техноложӣ дар ҷаҳони муосир, гузаштан ба тафаккури таҳлилӣ таъкид мешавад ва ба рушду мондагорияш боис мегардад. Бар мабной воқеияти ҳукмфармо ва душвории табиӣ ҷомеаи мо диққати донишманди некандешро ҷазб менамояд. Муаллиф менависад: "Ҷомеаи шарқӣ, аз ҷумла Тоҷикистони мо, дар марҳилаи таърихи гузариш қарор дорад, ки беш аз ҳафтод дар сади мардуми кишвар бо биниши асотирӣ - хурофотӣ зиндагӣ мекунанд. Чунки руҳонияти мо бо милоқҳои асримиёнагӣ умр ба сар мебаранд ва дар муқобилашон қишри маъдуди зиёӣ ё ба қавле "рушанфикр"-и мо то ҳаде талош мекунанд, ки бо тафаккури муосир ҳамқадам бошанд. Мутаассифона, ин ду қишри ҷомеа якдигарро наметавонанд бифаҳманд. Зеро замонаи тафаккури руҳонияти мо забони арабист, бар пояи тафаккури мазҳабӣ – асотирӣ. Заминаи тафаккури рушанфикрони мо бештар забони русӣ ва ҳам аҳёнан англисест, бар пояи андешаи то ҳаде таҳлилӣ. Ҳар ду қишр тафаккурашон бар пояи забони миллӣ нест ва мушкили аслии низ дар ин ҷост" (саҳ. 29)... Яъне, роҳи ин мушкилот – тафаккури нави созанда бар пояи забони миллиро бояд пайдо кард.

Аҳамияти илми фарҳангшиносӣ дар тарбияи мутахассисони замони муосир дар мақолаи "Нақши илми фарҳангшиносӣ дар тарбияи мутахассисони замони нав" ба таври мушаххас баррасӣ шуда, хидмат ва вазифаҳои муҳимми он дар ҷомеа хеле равшан изҳор шудааст. Ин нукта дар мақола чунин таъкид мешавад: "...фарҳангшиносӣ асос ва заминаи донишҳои башарии (гуманитарии) муосир маҳсуб мешавад ва махсусан дар тарбияи мутахассиси замони нав нақши барҷаста дорад" (саҳ. 34).

Қисмати дуюми китоб – "Дар ҳошияи гуфтугӯи тамаддунҳо" аз мақолаҳои "Мафҳуми "Шарқу Ғарб" дар фарҳангшиносии муосир", "Робитаҳои фарҳангии Сугди қадим ва Ҳинди бостон", "Андешаҳои Конфутсий ва Афлотун доир ба масоили мактабу маориф", "Нигоҳе ба "Ғарбзадагӣ"-и Ҷалол Оли Аҳмад", "Луи Мосинюн. Нақши фарҳанги эронӣ дар шукуфоии тамаддуни араб", "Аъзам Раҳнаварди Зарёб. Шариат ва суннат дар баробари таҷаддуд" иборат буда, масоилро манзур менамоянд, ки дархӯри даврони ҷаҳонишавист ва дар онҳо ҷанбаҳои вижаи зерини дурандешӣ вобаста ба авзои ҷаҳони муосир бозгӯ шудаанд. Таърихи рушду нумуи фарҳанг, тавофут ва бартарии фарҳанги Шарқу Ғарб, назарияи

фалсафаи таърихии Гегел оид ба Шарк, назари созишкорои фарҳангшинос К. Ясперс, робитаҳои ақидатӣ ва фарҳангии мурдми суғди Панҷакенти бостон бо сарзамини бузурги Ҳинд дар асрҳои V ва VII мелод, андешаҳои А. М. Беленитский – бостоншиноси маъруф роҷеъ ба деворнигораҳои Панҷакент, робитаҳои мутақобилаи Вароруд, хосса Суғду Ҳинди бостон, дидгоҳи Конфутсий ва Афлотун доир ба маорифу низоми таҳсилот, бо як сухан тавзеҳ додани “Ғарбзадагӣ”-и Ҷалол Оли Аҳмад, аз ҷумла “...то замоне, ки ба улуми ҷадиду технологияи нав ошно нашавем ва сохтани машинро ёд нагирем, ғарбзада боқӣ мемонем...” (саҳ. 66) арзиши пурмухтавои маҷмӯаҳои “Рӯҳи Эрон”-и Луй Мосинюн ва мусоҳибаи на-висандаи маъруфу пажӯҳишгари риштаи адаб ва фарҳанги Афғонистон Аъзам Раҳнаварди Зарёб бо хабарнигор Сируси Алинажод – “Шариат ва суннат дар баробари таҷаддуд” дар китоб фароҳам омадааст.

Воқеан, донишманди некбин Олимҷон Хоҷамуродов роҷеъ ба масъалаҳои гуногуни фарҳанги миллий ва рисолати ин ҷанбаи аслии маънавӣ дар даврони ҷаҳонишавӣ андешаҳои меҳвариро мавриди баҳс қарор додааст, ки барои насли имрӯзу баъдӣ аҳаммияти махсусро молиқ мебошад. Танҳо дар як мақола гунҷондани кулли паҳлуҳои афкори муаллиф аз доираи имкон берун буда, бо умеди мавриди мутолиаи доираи васеи хонандагони соҳибзавқ қарор гирифтани китоби “Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги миллий” афкори худро анҷом медиҳем.

АХБОРИ ИЛМӢ

НУСХАИ НОДИРИ “ШОҲНОМА”-И АСРИ XV- XVI

Ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, хусусан мероси хаттии ниёгон, ки сарвати бебаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад, ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳ ва сиёсати фарҳангиву илмии роҳбарияти давлату ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Ҳанӯз 20 марти соли 2001 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар мулоқоташон бо зиёиёни мамлакат, ба аҳаммияти мероси мактуб ва зарурати ҷамъоварӣ, ҳифз ва нигоҳдории он таъкид намуда, гуфта буданд: “Муассисаҳое, ки ба ҳифзу тадқиқи ёдгориҳои хаттии таърихиву фарҳангӣ масъуланд, арзиши онҳоро ва дар айни замон ҳадди ҷавобгарии худро дар назди қонун ва масъулияти маънавиашонро дар назди миллат бояд хуб донанд”.

Пешвои миллат зимни ин суҳанронии худ ҳамчунин аз баъзе ҳолатҳои қочоқ ва ба хориҷ аз кишвар интиқол шудани намунаҳои ёдгориҳои таърихӣ изҳори нигаронӣ намуда, ба муассисаи марбутаи Академияи миллии илмҳо (собиқ Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ) дастур дода буданд, ки дар баробари таҳияи Феҳристи дастхатҳо номгӯй ва миқдори нусхаҳои хаттиро, ки дар дигар китобхона ва муассисаҳо мавҷуданд, зери назорат бигирад.

Ин таъкиди Сардори давлат роҷеъ ба осори хаттӣ ва ёдгориҳои таърихӣ дар он замон аз тороҷшавӣ ва ба яғмо рафтани мероси гаронбаҳои таърихиву фарҳангӣ, хусусан нусхаҳои қаламӣ мавҷуд дар ганҷинаҳои мероси хаттӣ ва осорхонаҳои ҷумҳурӣ ҷилавгирӣ намуда, аз ҷониби дигар, таваҷҷуҳи масъулини ниҳодҳои марбутаро барои нигоҳдорӣ ва ҷамъоварии ин осор афзоиш дод. Бояд гуфт, ки ҳамасола аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ шароит ва воситаҳои муайян ва зарурӣ барои ҷамъоварии мероси хаттӣ фарҳам оварда мешавад, ки ҳадафи он ҷамъоварии китобҳои нодир ва умуман мероси хаттӣ бо мақсади аз нобудӣ наҷот додани он мебошад.

Дар ин росто, ахиран як нусхаи бебаҳои қаламӣ “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ба феҳристи дастнависҳои шарқии ганҷинаи дастнависҳои ба номи Абдулғанӣ Мирзоеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон зам шуд. Нусхаи мазкур аз ҷониби мутахассисон ба асри XV мансуб дониста мешавад, ки чандин вақт дар бойгонии шахсии шаҳрванд Қурбонов Ҷаббор Ибодович нигоҳдорӣ шуда, бо кӯшиш ва дастгирии бевоситаи академик Фарҳод Раҳимӣ, Президенти АМИТ ба ганҷинаи нусхаҳои хаттии АМИТ ворид карда шуд. Айни ҳол дар ганҷинаи мазкур бештар аз 35 ҳазор нусхаи хаттӣ нигоҳдорӣ мешавад, ки тӯли 60-70 соли гузашта тавассути мутахассисон гирдоварӣ шуда, яке аз бузургтарин Ганҷинаи дастнависҳои шарқӣ дар қаламрави собиқ Шуравӣ ба шумор меравад.

Нусхаи “Шоҳнома”-и воридшуда аз 133 ҷараҳ (266 саҳифа) иборат буда, 14 минетури ранга дорад. Минетуриҳои он дар навбати худ арзиши ҷудогонаи таърихӣ ва ҳунариро доро мебошанд. Ин нусха нисбат ба тамоми нусхаҳои дигари хаттии “Шоҳнома”, ки дар ҷумҳурӣ мавҷуданд, аз лиҳози таърихи китобат қадимтар мебошад. Аз рӯи навъи қоғаз, хат ва тарзи ороиши нусха он ба асри XV марбут дониста мешавад. Тамоми нусха бо як хат аз ҷониби хаттоти ҷирадасте навишта шудааст, ки мутаассифона, бо сабаби мафқуд шудани баъзе авроқи он, номи хаттот ва соли дақиқи китобати он ҳоло муайян нашудааст. Нусхаи мазкур фармоишӣ буда, эҳтимол дорад аз тарафи яке аз подшоҳони сулолаи Темуриён фармоиш дода шуда бошад. Барои он фармоишӣ будани нусха таъкид мешавад, ки ороиши тамоми нусхаҳои фармоишӣ аз рӯи тавсифи феҳристҳои мухталифи китобхонаҳои дунё қариб якранг аст.

Ҳаҷми нусха 34x23.5, ҳаҷми матн 16x21т. ва ҳар ҷараҳ аз 24 сатр иборат буда, дар 4 сунтун навишта шуда, атрофи матн ва сунтунҳо бо рангҳои обӣ, тиллоӣ, сабзи камрангу сиёҳ ҷадвалкашӣ шудаанд. Хатҳои атрофи матн ғафз буда, бештар бо ранги тиллоӣ кашида шудаанд. Хошияҳои тамоми ҷараҳҳои дастнавис бо як ҳунари воло ва бо ранги тиллоӣ тунук гулкорӣ шудааст. Гулҳои ҳар саҳифа якхела набуда, гуногуншакл мебошанд. Ҳунари оро-

иши варақҳо ба мактаби бузурги наққошии Бехзод монанд мебошад ва эҳтимол дорад, ки он дар Хирот китобат шуда бошад.

Тамоми унвонҳои нусхаи ғавқуззикр бо ду ранг–тиллоӣ ва сурх дар байни сутунҳои дуҷум ва сеҷум навишта шуда, атрофи унвонҳо бо рангҳои дар боло зикршуда ҷадвалкашӣ шудаанд. Ҳамаи унвонҳои китоб бо гулқории нозуку нафис ороиш ёфта, дар он рангҳои маъмули сурху тиллоӣ истифода шудааст.

Тавре зикр шуд, як хусусияти муҳимми дастнависи мазкур вучуди минётурҳои дохили он буда, ҳамаи минётурҳо аз рӯи рангу тарзи наққошияшон маҳсули кори як ҳунарманд аст. Дар ин минётурҳо бештар саҳнаи набард, лаҳзаи шикори шохон, шикори шер, ҷангҳои тан ба тан, ташрифоти дарбори шохон ва акси кушта шудани Сухроб ба дасти падар тасвир шудааст. Минётурҳо вобаста ба мазмуни дostonҳо ва дар рафти тасвири воқеаҳо ба матн дохил карда шудаанд. Порчаҳои назмӣ дар минётурҳо бо хати наस्ताълиқи зебо навишта шудаанд, ки эҳтимолан мансуб ба қалами ҳамон рассом мебошанд.

Метавон гуфт, ки дастнависи тоза пайдошудаи “Шохнома”-и Фирдавсӣ Ғанҷинаи дастнависҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ-ро ғанӣ гаронида, ҷиҳати омӯзиши ҳунари хаттотиву наққошии асрҳои миёна барои мутахассисони тоҷик сарчашмаи муҳиме маҳсуб хоҳад шуд.

НУСХАИ “ШОХНОМА”-И НОДИРИ АСРИ IX-X

Як хусусияти муҳимми дастнависи мазкур вучуди минётурҳои дохили он буда, ҳамаи минётурҳо аз рӯи рангу тарзи наққошияшон маҳсули кори як ҳунарманд аст. Дар ин минётурҳо бештар саҳнаи набард, лаҳзаи шикори шохон, шикори шер, ҷангҳои тан ба тан, ташрифоти дарбори шохон ва акси кушта шудани Сухроб ба дасти падар тасвир шудааст. минётураҳо вобаста ба мазмуни дostonҳо ва дар рафти тасвири воқеаҳо ба матн дохил карда шудаанд. Порчаҳои назмӣ дар минётурҳо бо хати наस्ताълиқи зебо навишта шудаанд, ки эҳтимолан мансуб ба қалами ҳамон рассом мебошанд.

РЕДКАЯ КОПИЯ «ШОХНОМЫ» IX-X ВЕКОВ

Важной особенностью данной рукописи является наличие миниатюр внутри, причем все миниатюры по колориту и стилю росписи - работы одного художника. Эти миниатюры в основном изображают сцены битвы, моменты охоты короля, охоту на льва, рукопашные бои, посещение царского двора и иллюстрацию убийства Сухроба его отцом. Миниатюры включаются в текст в зависимости от содержания рассказов и по ходу изображения событий. Поэтические вписаны в миниатюры красивым каллиграфическим письмом фрагменты вероятно, принадлежащей перу одного и того же художника.

A RARE COPY OF THE «SHOHNOMA» OF THE IX-X CENTURIES

An important feature of this manuscript is the presence of miniatures inside, and all the miniatures in terms of color and style of painting are the work of one artist. These miniatures mostly depict the battle scenes, the moments of the king's hunt, the lion hunt, the hand-to-hand battles, the visit to the king's court, and the illustration of Suhrob's killing by his father. Miniatures are included in the text depending on the content of the stories and in the course of depicting events. The poetic pieces are written in miniatures with beautiful calligraphy, which probably belongs to the pen of the same artist.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матнҳои асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақолаҳо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблӣ доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарқ» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопӣ он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузори нақша, схема ва диаграммҳои расмӣ ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

МУНДАРИЧА

ШАРҚШИНОСӢ

<i>Муҳаммадиев А., Давлатов Р.</i> Ташаккули таҳаввул ва зинаҳои рушди шарқшиносии тоҷик.....	6
<i>Алимардонов Ш. Ю.</i> Ҷилди нусхаҳои хаттӣ ва тарзи сохтани он.....	25
<i>Навбаҳорова Б. Қ.</i> Мухтасар аз Таърихи феҳристнигории дастнависҳои Маркази мероси хаттӣ.....	32
<i>Давруков Ш. Х.</i> Қасидаҳои маснӯи Усмон Мухтори Ғазнавӣ.....	36
<i>Алимардонов А.</i> Ду ривояти халқии то кунун номаълуми “Ҳикоёти тӯтӣ”.....	44

ЗАБОН ВА АДАБИЁТ

<i>Наимов С.</i> Таъсири вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замон ба ташаккули шахсияти Носиҳуддини Арҷонӣ.....	49
<i>Ҳочамуродов О. Ҳ.</i> Мавлоно Ҷомӣ дар кашмакашҳои мазҳабӣ-идеологии асри XVI (Эронӣ Мовароуннахр).....	57
<i>Раҳмонов А.</i> Адиби шевоқалам ва дабири зеборақам.....	62
<i>Расулов С. А.</i> Нашри осори Шаҳиди Балхӣ дар Тоҷикистон.....	72
<i>Шарифов М.</i> «Захираи Хоразмшохӣ» шоҳасари тиббист.....	79
<i>Сайидхоҷа А.</i> Бозёфти ашъори нави Шамсиддин Шохин.....	85
<i>Ғиёсиев М. И., Ҳокироев Р. Г.</i> Таърихи дӯстӣ ва робитаҳои адабии халқҳои тоҷик ва узбек.....	93
<i>Давлатова Х.М.</i> Мақоми Мирзо Атои Бухороӣ дар ғазалсароии форсии тоҷикӣ.....	104
<i>Ҳокироев Р.</i> Суханварӣ ва офаринандагӣ дар “Шоҳнома”.....	109
<i>С. Ҳоҷазод.</i> Дидгоҳи нав оид ба масоили мубрами забон дар асари «Забони миллат - ҳастии миллат».....	121
<i>Баротзода С. Ҳ.</i> Забони тоҷикӣ ва хувияти миллий.....	127
<i>Ёраҳматзода Ш. Р.</i> Баромади вожаву истилоҳоти этникӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва таснифоти луғавию мавзӯии онҳо.....	137

ТАЪРИХ

<i>Додхудоева Л.</i> Маросиму анъанаҳои тасаввуф дар нигораҳои Шарқи Миёна.....	144
<i>Давлатов М.Д.</i> М.Ғ.М. Ғубор ва асари ӯ - “Афғонистон дар масири таърих”.....	150
<i>Раҷабалиев Х. Х.</i> Нақши Ҳиндустон дар ҳалли бӯҳрони Афғонистон.....	156

ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ ВА ТАРҶУМА

<i>Ғиёсиев М.</i> Ҷусторҳои арзишманд дар масири ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги миллий. (Ҳочамуродов Олимҷон. “Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги миллий”, Душанбе-2021, 105 саҳ.).....	161
---	-----

АҲБОРИ ИЛМӢ

Нусхаи нодири “Шоҳнома”-и асрҳои IX- X.....	165
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

<i>Муҳаммадиев А., Давлатов Р.</i> Становление, развитие и этапы эволюции таджикского востоковедения.....	6
<i>Алимардонов Ш. Ю.</i> Переплет рукописей и их изготовление.....	25
<i>Навбахорова Б. К.</i> Краткая история каталогизации рукописей Центра письменного наследия.....	32
<i>Давруков Ш. Х.</i> Искусственные касыды Усмона Мухтори Газневи.....	36
<i>Алимардонов А.</i> Двух до сих пор неизвестных народных легенд “Хикоёти тути”.....	44

ФИЛОЛОГИЯ

<i>Наимов С.</i> Влияние социального и культурного обстановки на становление личности Насих-уд-дина ал-Арджани.....	49
<i>Ходжамуродов О.Х.</i> Абдуррахман Джами в контексте религиозно-идеологических противостояний XVI века (между Ираном и Мавераннахром)	57
<i>Рахмонов А.</i> Замечательный поэт и одарённый каллиграф.....	62
<i>Расулов С.А.</i> Издание наследия Шахида Балхи в Таджикистане.....	72
<i>Шарифов М.</i> «Хоразмшахиево припасы»-редкая книга в Восточной медицине.....	79
<i>Сайидхожа А.</i> Вновь найденны стихи Шамсиддина Шохина.....	85
<i>Гиёсиев М. И., Хокиров Р. Г.</i> История дружбы и литературных связей таджикских и узбекских народов.....	93
<i>Давлатова Х.М., Мирзо Ато Бухорои</i> - сочинения мастера газели.....	104
<i>Хокиров Р.</i> Ораторское искусство и творчество в «Шахнаме».....	109
<i>С Ходжазод.</i> Новый взгляд на проблему языка в произведение «Забони миллат - ҳастии миллат».....	121
<i>Баротзода С.Х.</i> Таджикский язык и национальная идентичность.....	127
<i>Ёрахматзода Ш. Р.</i> Этнической лексика и терминология в «Шахнаме» Фирдоуси	137

ИСТОРИЯ

<i>Додхудоева Л.</i> Ритуально-обрядовые практики суфизма в живописных версиях Среднего Востока.....	144
<i>Давлатов М.Д.</i> Мир Гулам Мухаммад Губар и его книга-«Афганистан на пути истории».....	150
<i>Раҷабалиев Х.Х.</i> Роль Индии в Афганском кризисе.....	156

РЕЦЕНЗИИ, КНИГИ ПЕРЕВОД И РАЗРАБОТКА

<i>Гиёсиев М.</i> Ценные поиски в периоде глобализации и национальные культуры. (Ходжамуродов Олимджон, «Глобализация и национальные культуры», Душанбе-2021, 105 стр.).....	161
--	-----

CONTENTS

ORIENTAL STUDIES

<i>Muhammadiev A., Davlatov R.</i> Formation, evolution, and stages of development of Tajik Orientalism.....	6
<i>Alimardonov Sh. U.</i> Manuscript binding and its production.....	25
<i>Navbahorova B. Q.</i> A brief history of cataloging of manuscripts in the center of written heritage.....	32
<i>Davrukov Sh. Kh.</i> Artificial qasidas of usmon mukhtori ghaznavi.....	36
<i>Alimardonov A.</i> Two hitherto unknown folk legends «hikoyot-i tuti».....	44

PHILOLOGY

<i>Naimov S.</i> The influence of the socio-political and cultural Situation of the time on the formation of Nosih-ud-din Arjoni's personality.....	49
<i>Khojamurodov O. Kh.</i> Abdurrahman jami in the context of the religious and ideological confrontations of the x-xvi century (between iran and Maverannahr).....	57
<i>Rahmonov A.</i> Mirzo Shodiq Munshi: A wonderful poet and gifted calligrapher.....	62
<i>Rasulov S. A.</i> Shahidi Balkhi heritag publication in Tajikistan.....	72
<i>Sharifov M.</i> Best-seller of medicine.....	79
<i>Saidkhoja A.</i> Rediscovering the poems of Shamsiddin Shokhin.....	85
<i>Giyosiev M. I., Khokiroev R. G.</i> History of friendship and literary relations between Tajik and Uzbek peoples.....	93
<i>Davlatova Kh. M.</i> The status of Mirzo Ato Bukhoroi in composing gazelles in persian-tajik poetry.....	104
<i>Khokiroev R.</i> Rhetoric and creativity in "Shahnameh".....	109
<i>Khojazod S.</i> A new view on the problem of language in the work "the language of the nation – the being of the nation".....	121
<i>Baratzoda S. H.</i> Tajik language and national identity.....	127
<i>Yorahmatzoda Sh. R.</i> The origin of ethnic words and terms in Ferdowsi's «Shahnameh» and their lexical and thematic classification.....	137

HISTORY

<i>Dodkhudoeva L.</i> Rite and ritual practices of sufism in picturesque versions of the middle east.....	144
<i>Davlatov M. D.</i> M.G.M. ghobar and his book «Afghanistan in the course of history».....	150
<i>Rajabaliev Kh. Kh.</i> The role of India in solving the Afghanistan crisis.....	156

REVIEWS, BOOK, TRANSLATION AND DEVELOPMENT

<i>Ghiyosiev M.</i> Valuable researches in the area of globalization and national culture. (Khojamurodov Olimjon, "Globalization and national culture", Dushanbe 2021, 105 p.).....	161
---	-----

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 1 (1), 2022

Мухаррири масъул: С.А. Ҳасанзод
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусахҳех: С. Абдуллозода
Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 20.10.2022
Барои нашр имзо шуд 27.10.2022
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 22,25. Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ҶДММ “Меҳроҷ-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2

